

Vol. 5, No. 1 (2013)

EDITORIAL

Sunuş
Necati DEMİR 1-6

ARTICLES

Anadolu Selçuklu Sultanlarının Gayrimüslim Kadınlarla Evlilikleri
İsmail ÇİFTÇİOĞLU 7-25
Ebubekir Hâzım Tepeyran'ın Hatıralarında Niğde'de Mahalle
Mektepler
Mustafa OĞUZ 27-39
Ecotourism and Vernacular Architecture in Koprulu Canyon
Hacer MUTLU DANACI, R. Eser GÜLTEKİN 41-46
İran Meşrutiyet Hareketinin Türk Liderleri: Settar ve Bâger
Hanlar
Gökhan BOLAT 47-64
Busbecq Mektupları ile Arifi Süleymannamesi Tasvirlerinin
Karşılaştırması: Kanuni Dönemi Osmanlı Kültür ve Sanatı
Başak Burcu TEKİN 65-87
Mitolojide Çocuk Katili Kadınlar: Lilith, Lamia, Medea
Cemile AKYILDIZ ERCAN 89-103
Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü Hakkında Değerlendirme
Hikmet KORAŞ 105-114
Yetiştigi/Geldiği Coğrafya veya Etnik Adlandırmayla Oluşturulan
Bitki Adları
İlhan UÇAR 115-135
Türkçenin Temel Ünlülerinin Tarihî Görünümü
Fatih ÖZEK 137-158

Türk Dili Haritasına Bir Katkı: Lübnan'daki Türkler ve Türkçe
Özgür Kasım AYDEMİR 159-173
Hakikatin Kubbesine Girince... (Pîr Sultân Abdâl'in İdeal İnsanı
İnşâ Etme Yönündeki Nasihatleri)
Mustafa SEVER 175-183
Post-Modern Bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem
Çözümlemesi
Tahir GÜR 185-202
Kadına Yönelik Şiddetin Toplumsal Cinsiyet Temelleri: Niğde
Örneği
Yücel CAN 203-216
Yurtdışından Türkiye'ye Kim, Nereye Göç Ediyor?
Mustafa YAKAR, Kadir TEMURÇİN 217-231
Şehir Coğrafyası Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı
Ufuk KARAKUŞ 233-246
Depremi Yaşamış Olan 9. Sınıf Öğrencilerinin "Deprem"
Kavramına Yönelik Algılarının Nitel Açıdan İncelenmesi
Bülent AKSOY 247-265
Türk Halı Sanatında Yozlaşma Etkileri ve Alınabilecek Tedbir
Önerileri
Sibel YILDIZ 267-273
Hasta Vasiyetnamesi: Ötenazi mi? Yoksa Kendi Kaderini Kendi
Belirleme Hakkı mı?
Beyhan BAĞ 275-289
Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Teşkilatının Kurulması: Niğde
Merkez Sancağı ve Bor Kazası Örneği
Şenay ATAM 291-310

Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks [ZfWT]

AYMAN Verlag- und Media-Service

Pelkovenstr. 139

80992 München

Germany

editor@diwelttdertuerken.orgwww.diwelttdertuerken.org

ISSN 1869-2338 (Print)

ISSN 1868-8934 (Online)

Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks [ZfWT] is a multidisciplinary, peer-reviewed journal, publishes research papers in the fields of social sciences (linguistics, literature, culture, sociology, education, philosophy, history, arts, etc.). ZfWT is published in both printed and online versions.

The views expressed in all contributions to the ZfWT are those of the individual authors and do not necessarily represent the views of the Board of Editors or the Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks [ZfWT].

All contributions are under copyright and protected by Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks [ZfWT].

Editorial Team**Editor-in-Chief:** Prof. Dr. Necati DEMİR (Turkey)**Editors:** Assist. Prof. Dr. Özkan AYDOĞDU (Turkey), Dr. Ülker ŞEN (Turkey)**Associate Editor:** İbrahim ÖZBAKIR (Turkey)**Section Editors:** Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ (Turkey), Prof. Dr. Ali Fuat BİLKAN (Turkey), Prof. Dr. Ahmet BURAN (Turkey), Prof. Dr. Firdevs GÜNEŞ (Turkey), Prof. Dr. Mübeccel GÖNEN (Turkey), Prof. Dr. Muhsin HALİS (Turkey), Prof. Dr. Georg BARFUSS (Germany), Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (Turkey), Prof. Sabri YENER (Turkey), Prof. Dr. Elfine SİBGATULLINA (Russian Federation), Prof. Dr. Hasan ONAT (Turkey), Prof. Dr. Hakkı ACUN (Turkey), Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Turkey), Prof. Dr. Çağatay ÖZDEMİR (Turkey), Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Turkey), Prof. Dr. Emine GÜRİSOY NASKALİ (Turkey), Prof. Dr. Murat ÖZBAY (Turkey), Prof. Dr. Leyla KARAHAN (Turkey), Prof. Dr. Saliha KODAY (Turkey)**Board of Directors**

Prof. Dr. Necati DEMİR (Turkey), Assist. Prof. Dr. Özkan AYDOĞDU (Turkey), Dr. Ülker ŞEN (Turkey), İbrahim ÖZBAKIR (Turkey), Zeki GENÇ (Germany), Uğur Münür AYMAN (Germany), Noreddin Mohamad ESSAM (Germany)

Advisory Board

Prof. Dr. Georg BARFUSS (Germany), Prof. Dr. Salih BARIŞIK (Turkey), Assoc. Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Turkey), Assoc. Prof. Dr. Mustafa TALAS (Turkey), Assoc. Prof. Dr. Turgut TOK (Turkey), Assist. Prof. Dr. Hikmet YILMAZ (Turkey), Assist. Prof. Dr. Cavit YEŞİLYURT (Turkey), Assist. Prof. Dr. Muhammet KUZUBAŞ (Turkey), Assist. Prof. Dr. Özkan AYDOĞDU (Turkey), Assist. Prof. Dr. Osman Kubilay GÜL (Turkey), Dr. Ülker ŞEN (Turkey)

Scientific Advisory Board**Prof. Dr.:**

Necati DEMİR (Turkey), Bahaeddin YEDİYILDIZ (Turkey), Ali Fuat BİLKAN (Turkey), Michael JOHN (Austria), Bernt BRENDAMOEN (Norway), Georg BARFUSS (Germany), Mustafa SAFRAN

(Turkey), Violeta DİMOVA (Republic of Macedonia), Nazım Hikmet POLAT (Turkey), Yılmaz ÖZBEK (Turkey), Mustafa KOÇ (Canada), Tahsin AKTAŞ (Turkey), Sevin ALİL (Republic of Macedonia), Altan ALPEREN (Turkey), İsmail Hakkı SOYAK (Turkey), Hayati AKYOL (Turkey), Ülkü ESER ÜNALDI (Turkey), Aytekin ALBUZ (Turkey), Ali Osman ÖZTÜRK (Turkey), Turgut GÖĞEBAKAN (Turkey), Gürsel UYANIK (Turkey), Mübeccel GÖNEN (Turkey), Firdevs GÜNEŞ (Turkey), Fatma ALİSİNANOĞLU (Turkey), Jerzy WIATR (Poland), Kerim TÜRKMEN (Turkey), Yaşar ÖZBAY (Turkey), Galip YÜKSEL (Turkey), Bekir DENİZ (Turkey), Recai KARAHAN (Turkey), Ahmet BURAN (Turkey), Muhsin HALİS (Turkey), Mustafa DENKTAŞ (Turkey), Ramazan QAFARLI (Azerbaijan), Reşat GENÇ (Turkey), Sevim PİLICKOVA (Republic of Macedonia), Öcal OĞUZ (Turkey), Şevki HASAN (Egypt), İ. Çetin DİRDİYOK (Turkey), Nimetullah HAFİZ (Republic of Kosovo), Celil GARİBOĞLU NAĞİYEVA (Azerbaijan), Nurullah ÇETİN (Turkey), Esmâ ŞİMŞEK (Turkey), Veliyev İSMAYİL (Russian Federation), Neşe ÖZDEN (Turkey), Uluğ NUTKU (Turkey), Jumabay YUSUPOV (Uzbekistan), Murat ÖZBAY (Turkey), Zekiyevic ZEKİYEVA (Russian Federation), Firudin AĞASI OĞLU CELİLOV (Russian Federation), Muratgeldi SOYEGOV (Turkmenistan), Ramiz ASKER (Azerbaijan), Dmitriy VASILYEV (Russian Federation), Leyla KARAHAN (Turkey), Dilyara USMANOVA (Russian Federation), Abdurahman GÜZEL (Turkey), Babahan Muhammed ŞERİF (Uzbekistan), Hatice ŞAHİN (Turkey), Saliha KODAY (Turkey), Salih AKKAS (Turkey), Vahit TÜRK (Turkey), Kenan ARINÇ (Turkey), Emine GÜRİSOY NASKALİ (Turkey), Tuncer GÜLENSOY (Turkey), M. Ali ÖZDEMİR (Turkey), Hacı Ömer KARPUZ (Turkey), Gyu Suk YEON (Republic of Korea), Dae Sung KIM (Republic of Korea), Çağatay ÖZDEMİR (Turkey), Emir İchem İDBEN (Iraq), Özkul ÇOBANOĞLU (Turkey), Gürer GÜLSEVİN (Turkey), Hakkı ACUN (Turkey), Remzi KILIÇ (Turkey), Danuta CHMIELOWSKA (Poland), Elfine SİBGATULLINA (Russian Federation), Hasan ONAT (Turkey), Hakkı YAZICI (Turkey), Sönmez KUTLU (Turkey), Rahmi DOĞANAY (Turkey), Mustafa ÖNER (Turkey), Roya S. TAGHIYEVA (Azerbaijan), Mehmet OKUR (Turkey), Ali İhsan KOLCU (Turkey), Ahmet GÜNŞEN (Turkey), Erdal AÇIKSES (Turkey), Cevdet YILMAZ (Turkey), Prof. Sabri YENER (Turkey), Ali AKAR (Turkey), Salih BARIŞIK (Turkey), Kadir GÖLKARIAN (GÜLDİKEN) (Islamic Republic of Iran), Metin COŞAR (Turkey), Enis ŞAHİN (Turkey)

Assoc. Prof. Dr.:

Şener BAĞ (Germany), Ahmet SARI (Turkey), Marzena GODZINSKA (Poland), Lemara SELENDİLİ (Ukraine), Mahmut ÇELİK (Republic of Macedonia), Mariya LEONTİÇ (Republic of Macedonia), Abduresit Jelil QARLUQ (China), Nihat YAZILITAŞ (Turkey), M. Nail ALKAN (Turkey), Halil ÇELTİK (Turkey), Ömer ÖZKAN (Turkey), Sedef ARAT KOÇ (Canada), Numan Durak AKSOY (Turkey), Gıyasettin AYTAŞ (Turkey), Muammer NURLU (Turkey), Mustafa SEVER (Turkey), Recep ŞURİYEL (Republic of Serbia), Nazmi AVCI (Turkey), Servet KARABAĞ (Turkey), Ümit DENİZ (Turkey), Yunus KOÇ (Turkey), Bayram DURBİLMEZ (Turkey), Mehmet Zeki İBRAHİMGİL (Turkey), Metin ÖZARSLAN (Turkey), Ahmet ÇAYCI (Turkey), Zilâle HUDAYBERGENOVA (Uzbekistan), İbrahim DİLEK (Turkey), Yıldırım ÖZBEK (Turkey), Kamil ALİYEVA (Republic of Dagestan – Russian Federation), Ahmet ŞİMŞEK (Turkey), Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ (Turkey), Soyalp TAMÇELİK (Turkish Republic of Northern Cyprus), Hakan ÇETİNTAŞ (Turkey), Fergane KAZIMOVA (Azerbaijan), Bedri SARIYEV (Turkmenistan), Paşa YAVUZARSLAN (Turkey), Asiye Mevhibe COŞAR (Turkey), Mehmet KIRBIYIK (Turkey), M. Murat HATİPOĞLU (Turkey), Shih-Kang PENG (Taiwan), Recep KARADAĞ (Turkey), Ebubekir SOFUOĞLU (Turkey), Mustafa DEMİR (Turkey), Bünyamin KOCAOĞLU (Turkey), Hakan KIRIMLI (Turkey), Bilgehan Atsız GÖKDAĞ (Turkey), Tudora (Fedora) ARNAUT (Ukraine), Erdoğan ALTINKAYNAK (Turkey), Mustafa TALAS (Turkey), Iryna M. DRYGA (Ukraine), Afaq RAMAZANOVA (Azerbaijan), Liubov ÇİMPÖES (Republic of Moldova), Ali Şamil HÜSEYİNOĞLU (Azerbaijan), Zeynep Rüçhan ŞAHİNOĞLU (Turkey), Turgut TOK (Turkey), Didem ATİŞ ÖZHEKİM (Turkey), İsmail AYDOĞAN (Turkey), M. Dursun ÇİTÇİ (Turkey), Zeki BOYRAZ (Turkey), Ali TİLBE (Turkey), Nuray ALAGÖZLÜ (Turkey), Suat KOLUKIRIK (Turkey), Salih ŞAHİN (Turkey)

Assist. Prof. Dr.:

Özkan AYDOĞDU (Turkey), Akın KONAK (Turkey), Fikret Mehmet ARARGÜÇ (Turkey), Mutlu DEVECİ (Turkey), Ebru BOZPOLAT (Turkey), Gül Banu DUMAN (Turkey), Kasım KARAMAN (Turkey), Özgür Kasım AYDEMİR (Turkey), Muftafa ŞAHİN (Turkey), Kubilay ÖZYER (Turkey), İlknur PEKKANLI (Turkey), Bayram POLAT (Turkey), Önder BİLGİN (Turkey), Murat KARABULUT (Turkey), Yücel EROL (Turkey), Malik YILMAZ (Turkey), Mehmet AKPINAR (Turkey), Kemal Reha KAVAS (Turkey), Mustafa AKSOY (Turkey), Erdoğan KARTAL (Turkey), Asiye DUMAN (Turkey), Kemalettin DENİZ (Turkey), H. Elif DAĞLIOĞLU (Turkey), Ufuk KARAKUŞ (Turkey), Mehmet KARA (Turkey), Abdullah KARAÇAĞ (Turkey), Yusuf DOĞAN (Turkey), Barış KARAEMLA (Turkey), Celil ARSLAN (Turkey), Sultan Murat TOPÇU (Turkey), Osman KUNDURACI (Turkey), Cavit YEŞİLYURT (Turkey), Mehmet ÖZMENLİ (Turkey), Fatma AYHAN (Turkey), Fatih ÖZEK

(Turkey), Chong Jin OH (Republic of Korea), Hikmet YILMAZ (Turkey), Güllü KARANFİL (Republic of Moldova), Mustafa ÖZDEMİR (Turkey), Ayhan URAL (Turkey), Osman Kubilay GÜL (Turkey), Muhammet KUZUBAŞ (Turkey), Mustafa ŞENEL (Turkey), İbrahim KILIÇ (Turkey), Atilla JORMA (Finland)

Dr.:

Ülker ŞEN (Turkey), Beyhan BAĞ (Germany), Rafael MUHAMETDINOV (Republic of Tatarstan – Russian Federation), Ayse KIZILDAĞ (Sweden), Stepan VARBAN (Republic of Moldova)

Technical Jobs

İpek YILDIZ (Turkey), Taha Tuna KAYA (Turkey)

General Coordinator

İbrahim ÖZBAKIR (Turkey)

VOL 5, NO 1 (2013)

TABLE OF CONTENTS

EDITORIAL

Sunuş

<i>Necati DEMİR</i>	1-6
---------------------------	-----

ARTICLES

Anadolu Selçuklu Sultanlarının Gayrimüslim Kadınlarla Evlilikleri <i>İsmail ÇİFTÇİOĞLU</i>	7-25
Ebubekir Hâzım Tepeyran'ın Hatıralarında Niğde'de Mahalle Mektepleri <i>Mustafa OĞUZ</i>	27-39
Ecotourism and Vernacular Architecture in Koprulu Canyon <i>Hacer MUTLU DANACI, R. Eser GÜLTEKİN</i>	41-46
İran Meşrutiyet Hareketinin Türk Liderleri: Settar ve Bâger Hanlar <i>Gökhan BOLAT</i>	47-64
Busbecq Mektupları ile Arifi Süleymannamesi Tasvirlerinin Karşılaştırması: Kanuni Dönemi Osmanlı Kültür ve Sanatı <i>Başak Burcu TEKİN</i>	65-87
Mitolojide Çocuk Katili Kadınlar: Lilith, Lamia, Medea <i>Cemile AKYILDIZ ERCAN</i>	89-103
Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü Hakkında Değerlendirme <i>Hikmet KORAŞ</i>	105-114
Yetiştigi/Geldiği Coğrafya veya Etnik Adlandırmayla Oluşturulan Bitki Adları <i>İlhan UÇAR</i>	115-135
Türkçenin Temel Ünlülerinin Tarihî Görünümü <i>Fatih ÖZEK</i>	137-158
Türk Dili Haritasına Bir Katkı: Lübnan'daki Türkler ve Türkçe <i>Özgür Kasım AYDEMİR</i>	159-173
Hakikatin Kubbesine Girince... (Pîr Sultân Abdâl'in İdeal İnsanı İnşâ Etme Yönündeki Nasihatleri) <i>Mustafa SEVER</i>	175-183
Post-Modern Bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem Çözümlemesi <i>Tahir GÜR</i>	185-202
Kadına Yönelik Şiddetin Toplumsal Cinsiyet Temelleri: Niğde Örneği <i>Yücel CAN</i>	203-216

Yurtdışından Türkiye'ye Kim, Nereye Göç Ediyor?	
<i>Mustafa YAKAR, Kadir TEMURÇİN</i>	217-231
Şehir Coğrafyası Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı	
<i>Ufuk KARAKUŞ</i>	233-246
Depremi Yaşamış Olan 9. Sınıf Öğrencilerinin "Deprem" Kavramına Yönelik Algılarının Nitel Açıdan İncelenmesi	
<i>Bülent AKSOY</i>	247-265
Türk Halı Sanatında Yozlaşma Etkileri ve Alınabilecek Tedbir Önerileri	
<i>Sibel YILDIZ</i>	267-273
Hasta Vasiyetnamesi: Ötenazi mi? Yoksa Kendi Kaderini Kendi Belirleme Hakkı mı?	
<i>Beyhan BAĞ</i>	275-289
Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Teşkilatının Kurulması: Niğde Merkez Sancağı ve Bor Kazası Örneği	
<i>Şenay ATAM</i>	291-310

SUNUŞ

“Türklük Bilimi” dairesi içerisine giren bütün konularda (dil, edebiyat, halk bilimi, tarih, coğrafya, eğitim bilimleri, din bilimleri, sosyoloji, psikoloji, felsefe, arkeoloji, sanat tarihi vb.) akademik çalışmaları yayınlamak amacıyla yoluna devam eden *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks* yeni sayısıyla bilim dünyasının ve okurlarının hizmetindedir. Her sayıda olduğu gibi bu sayıda da sosyal bilimlerin farklı disiplinlerine ait dikkat çekici makaleler yer almaktadır. 19 makalenin yer aldığı 12. sayımızı okurlarımızla paylaşmaktan onur ve mutluluk duymaktayız:

Son dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu ve saray hayatı gündemde önemli bir yeri teşkil etmektedir. Doç. Dr. İsmail Çiftçioğlu, “*Anadolu Selçuklu Sultanlarının Gayrimüslim Kadınlarla Evlilikleri*” başlıklı yazısında, Anadolu Selçuklu sultanlarının -Müslüman hatunlar dışında- Bizans, Gürcü ve Haçlı prensesleriyle, ayrıca Anadolu’da yaşayan gayrimüslim tebaadan bazı Hristiyan kadınlarla olan evlilikleri hakkında farklı bakış açılarını ortaya koymaktadır. Çalışmada, söz konusu olan evliliklerin siyasi ve sosyal etkileri üzerinde de detaylarıyla durulmuştur.

Bir kişinin görüp yaşadığı, kendisi ve toplum için önemli gördüğü olayları ve durumları belli bir sistem içinde yazıya döktüğü hatıra türü, o dönemin toplum özelliklerine (özel düşünce etkisi olsa da) ışık tutan belgeler olması sebebiyle önemli bir yere sahiptir. Yrd. Doç. Dr. Mustafa Oğuz da Ebubekir Hâzım Bey’in ilk baskısı 1944’te yapılan “Hatıralar”ında anlattığı çocukluk çağındaki mahalle mektebi ile ilgili olan deneyimlerinden yola çıkarak “*Ebubekir Hâzım Tepeyran’ın Hatıralarında Niğde’de Mahalle Mektepleri*” adlı makaleyi kaleme almıştır. Oğuz, makalesinde hem mahalle mekteplerinin tarihî sürecini hem de mahalle mekteplerinin Batılılaşma ile birlikte modern eğitim kurumları karşısındaki gerilemesini Ebubekir Hâzım Bey’in hatıralarını temel alarak sunmuştur.

Doğaya dayalı turizm olarak tarif edilen ekoturizm, bölgeler ya da yerleşim yerleri için sürdürülebilir kalkınma aracı olarak görülmektedir. Dr. Hacer Mutlu Danacı ve Doç. Dr. R. Eser Gültekin, birlikte kaleme aldıkları “*Ecotourism and Vernacular Architecture in Koprulu Canyon*” başlıklı

yazılarında ekoturizmin öneminden hareketle Antalya’da Köprülü Kanyonu’nun var olan (yerel) mimari üzerinden bölgedeki ekoturizmin canlandırılması için önerilerde bulunmuşlardır.

Yakın dönem İran tarihinin en önemli olaylarından birisi olarak kabul edilen ve 1906 yılında başlayan Meşrutiyet hareketinde Türk izlerine de rastlamak mümkündür. Yrd. Doç. Dr. Gökhan Bolat da “*İran Meşrutiyet Hareketinin Türk Liderleri: Settar ve Bâger Hanlar*” başlığıyla kaleme aldığı makalesinde bu izleri sürmüştür. Yazar, II. Meşrutiyet Hareketi (İran)’nin en önemli simalarından ve Azerbaycan Türklerinden Settar Han ve Bâger Han’ın hayatları ve meşrutiyet hareketinde oynadıkları rolleri, İngiliz Arşiv Belgeleri ile Farsça ve Türkçe kaynaklar ışığında ortaya koymuştur.

Kanuni Sultan Süleyman Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu’nun en ihtişamlı günleri olarak nitelendirilmektedir. Siyasi yönüyle olduğu kadar sosyal, ekonomik, kültürel, sanatsal yönüyle de merak uyandıran, hayran bırakan bir dönemdir. Bu döneme ilişkin bilgileri tarih kitaplarından edinebildiğimiz gibi dönemin ele alınan eserlerinden, hatıratlarından da edinebiliriz. Yrd. Doç. Dr. Başak Burcu Tekin de Kanuni Dönemi’ne ait Osmanlı kültür ve sanatı hakkındaki bilgileri, Habsburg İmparatorluğu’nun Osmanlı topraklarına gönderdiği elçisi Bubsbecq tarafından kaleme alınan mektuplar ve Arifi tarafından kalem alınmış Süleymanname isimli tarihî konulu resimli el yazmasından hareketle ortaya koymuştur. Yazar, “*Busbecq Mektupları ile Arifi Süleymannamesi Tasvirlerinin Karşılaştırması: Kanuni Dönemi Osmanlı Kültür ve Sanatı*” başlığıyla ele aldığı makalesinde ilginç tespitlere bulunmuştur.

“*Mitolojide Çocuk Katili Kadınlar: Lilith, Lamia, Medea*” başlığını taşıyan makaleyi Yrd. Doç. Dr. Cemile Akyıldız Ercan kaleme almıştır. Yazar, çalışmasında öncelikle mitolojinin ne olduğuna değinmiş, daha sonra mitolojide çocuk katili olarak geçen üç kadın figürünü -Yunan mitolojisindeki Lamia ve Medea, Sümer mitolojisindeki Lilith’i- ele alıp incelemiştir. İncelemeleri sonunda ataerkil toplum yapısının kadın üzerindeki baskılarının mitolojideki izlerini sunmuş, bu üç kadınla (Lilith, Lamia, Medea) ilgili ortaya çıkan söylencelerin oluşumundaki payı açığa çıkarmıştır.

Dünya coğrafyası üzerinde oldukça geniş bir alanda hüküm sürmüş olan Türkler ve dolayısıyla Türkçe, bu geniş coğrafyaya yayılmasının sonucu olarak zamanla birbirinden uzaklaşan farklı kollara ayrılmıştır. Ayrılıklar beraberinde Türk lehçeleri ile ilgili karşılaştırmalı çalışmaların yapılmasını da gündeme getirmiştir. Bu alanda yapılan çalışmaların başlangıcı olarak da Kaşgarlı Mahmut’un Divanu Lügati’t-Türk adlı eseri gösterilmektedir. Doç. Dr. Hikmet Koraş, “*Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü Hakkında Değerlendirme*”lerini yaptığı çalışmasında, karşılaştırmalı

sözlük çalışmalarının tarihsel sürecini ele alıp “Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü”ne örnekleriyle birlikte eleştirel bir bakış getirmiştir.

Dergimizde yer alan bir diğer çalışma da “*Yetiştigi / Geldiği Coğrafya veya Etnik Adlandırmayla Oluşturulan Bitki Adları*” adlı makaledir. Dr. İlhan Uçar makalesinde, Osmanlıca-Türkçe Bahçe ve Bitki Sözlük Denemesi, Biyoloji Terimleri Sözlüğü, Büyük Türkçe Sözlük, Güncel Türkçe Sözlük, Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Lügat-i Müşkilât-ı Ecza, Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, Türkiye Türkçesi Ağızlar Sözlüğü, Türkiye'nin En Güzel Yaban Çiçekleri, Terceme-i Kitabü'l-Filâha (Ziraat Kısmı), Terceme-i Kitabü'l-Filâha (Zootečni Kısmı)'ya dayalı olarak yaptığı doküman incelemesinde Türklerin bitkileri, yetiştigi / geldiği coğrafyaya veya etnik / dinî özelliklere göre nasıl adlandırdığını örnekleriyle ortaya koymuştur.

Türkçenin temel ünlülerinin tarihî süreç içerisinde değerlendirildiği ve Yrd. Doç. Dr. Fatih Özek tarafından kaleme alınan makale “*Türkçenin Temel Ünlülerinin Tarihî Görünümü*” başlığını taşımaktadır. Çalışmada, Köktürk Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Eski Oğuz Türkçesi dönemlerinde /a/, /i/ ve /u/ ünlülerinin durumları ile ilgili önemli tespitler sunulmuştur.

Yrd. Doç. Dr. Özgür Kasım Aydemir'in kaleme aldığı “*Türk Dili Haritasına Bir Katkı: Lübnan'daki Türkler ve Türkçe*” adını taşıyan çalışma 13. yüzyıldan itibaren bu bölgede yaşayan Türkmenler ile 19. yüzyılın sonlarından itibaren Lübnan sınırları içerisinde yaşayan Girit Muhaciri Türkler ve onların dilleri üzerine yoğunlaşmıştır. Lübnan'da Türkçenin konuşulduğu yerler ve kullanılan dilin genel özellikleri kültürel bağlamda sunulmaya çalışılmıştır.

Türk kültüründe gerek İslamiyet'in kabulü öncesi gerekse sonrasında sözlü ve yazılı kültürümüzde öğüt verme ve öğüt almaya önem verilmiştir. Öğütler ideal insanı yetiştirmede önemli bir yere sahiptir. Doç. Dr. Mustafa Sever, Pir Sultan'ın “Arzulayıp Hak demine gelince / Gönülde kin kibir eylemeyesin / Hakikatin kubbesine girince / Zinhar kötü kelâm söylemeyesin” ifadesinden yola çıkarak “*Hakikatin Kubbesine Girince (Pir Sultân Abdâl'ın İdeal İnsanı İnşâ Etme Yönündeki Nasihatleri)*” başlıklı yazıyı kaleme almıştır. Yazar, çalışmasında şiirlerinden hareketle Pir Sultân'ın ideal insanı inşa etme yönündeki inanç ve değerleri üzerinde durmuştur.

Yrd. Doç. Dr. Tahir Gür, “*Post-Modern Bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem Çözümlemesi*” adlı çalışmasında öncelikle söylem çözümlemesinin ne olduğuna ilişkin bilgiler verip bu yöntemin yaygın şekilde kullanılan üç uygulaması hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Yazar, çalışmalarda söylem çözümlemesi gibi yeni ve çeşitli yöntemlerin kullanılmasının

araştırmaları daha bütüncül hâle getirmesinin yanında; araştırmacılara çoklu bakış açıları, farklı yorumlamalar ve daha fazla yaratıcılık imkânı sunacağı yönünde görüşünü beyan etmiştir.

Şiddet, kim tarafından kime uygulanırsa uygulansın kabul edilebilir bir durum değildir. Ancak Türk toplumuna bakıldığında şiddete uğrayan tarafın çoğunlukla kadın, şiddeti uygulayan tarafın ise çoğunlukla erkek olduğu görülmektedir. Doğal olarak şiddetin cinsiyet temelli etkilerin olduğu söylenebilir. İşte kadın ve erkek arasındaki cinsiyet ayrımcılığına dayalı düşünce ve uygulamaların kadınlar açısından ne türden olumsuzluklara ve engellenmelere yol açtığına belirlenmesi amacıyla yapılan “*Kadına Yönelik Şiddetin Toplumsal Cinsiyet Temelleri: Niğde Örneği*” adlı çalışma, Doç. Dr. Yücel Can tarafından kaleme alınmıştır. Yazar, çalışmasının verilerine ulaşmak için Niğde il merkezinde 248 kişiye anket uygulamış ve görüşmelerde bulunmuştur. Verilerin analizi sonucunda, ataerkil toplumsal cinsiyetçi anlayışın bireyler arasında hâlâ etkinliğini devam ettirdiği ve cinsiyet ayrımcı uygulamalara meşruiyet zemini hazırladığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Göç, genel hatlarıyla insanların bulundukları yerden başka bir yere giderek yaşamlarını sürdürmeleri olarak tanımlanabilir. Göçler; yurt içi, yurt dışı olarak (iç göç / dış göç) öncelikle ikiye ayrılmakla birlikte, daha sonra bu göçler de kendi içinde çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulabilir. “Yurt dışı” ve “göç” kavramları bir arada zikredildiğinde ilk akla gelen Türklerin 1960’lı yıllarda işçi olarak Avrupa’ya gidişleridir. Yrd. Doç. Dr. Mustafa Yakar ve Doç. Dr. Kadir Temurçin ise “*Yurt Dışından Türkiye’ye Kim, Nereye Göç Ediyor?*” adlı çalışmalarında, yukarıda ifade ettiğimiz olayın tam tersi durumu gözler önüne sermekteler. Yazarlar, çalışmalarının verilerini 2000 Genel Nüfus Sayımı’na dayandırarak yurt dışından Türkiye’ye kimlerin, nerelere göç ettiğini sayılar ve oranlarla vermişlerdir.

Öğrencilerde öğrenme durumlarının yüksek ve kalıcı olması için eğitim öğretim faaliyetleri sırasında farklı öğretim yöntem ve tekniklerinin işe koşulması gerekmektedir. Gerek materyal kullanımı gerekse konuya uygun öğretim yöntem ve tekniklerinin kullanımı her ders için olduğu gibi coğrafya dersi için de önemli ve gereklidir. Yrd. Doç. Dr. Ufuk Karakuş, “*Şehir Coğrafyası Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı*” adlı makalesinde, fotoğraflardan coğrafya öğretiminde nasıl faydalanılabileceğini örnekleri ve uygulamalarıyla ortaya koymuştur. Yazar, 11. sınıf coğrafya dersinde “Beşeri Sistemler” öğrenme alanında yer alan, tarihsel süreç içerisinde şehirlerin nüfus ve fonksiyonel özelliklerinin değişimlerini kavrayabilmesine yönelik kazanım doğrultusunda 32 öğrenci ile gerçekleştirdiği uygulama sonrasında ilginç sonuçlara ulaşmıştır.

Yrd. Doç. Dr. Bülent Aksoy’un “*Depremi Yaşamış Olan 9. Sınıf Öğrencilerinin “Deprem” Kavramına Yönelik Algılarının Nitel Açidan*

İncelenmesi” başlığını taşıyan çalışması, ilginç tespitleri ve uygulama biçimiyle dikkat çekicidir. Ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin “deprem” kavramına ilişkin sahip oldukları metaforları belirlemek amacıyla yapılmış olan bu çalışmaya Van ili Erciş ilçesinden depremi yaşamış 194 öğrenci katılım sağlamıştır. Araştırmanın verileri, öğrencilerin “deprem... gibidir; çünkü...” cümlesini tamamlamasıyla ve deprem kavramına ait öğrencilerin çizdikleri resim / karikatürler yoluyla elde edilmiştir. Verilerin analizi sonunda, 72 adet geçerli metafor ortaya konulmuştur. Çalışmada metaforlar ve kullanım oranları ortaya konmuştur.

Halı, Türklerin geleneksel sanatları içerisinde yer almaktadır. Türk halı sanatı, Türk tarihinin akışı içinde biçimlenmiştir. Dokuma tekniği, desenleri ve kullanılan tekstil maddeleriyle Türk halıları dünya halıları içinde ilk sıralarda gelmektedir. Halılara işlenen motifler Türk toplumunun sosyolojik, psikolojik, ekonomik, coğrafik, kültürel değişim ve gelişimlerinin birer yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu denli önemli olan Türk halılarının korunması, dokuma tekniğinin yeni nesiller arasında yaygınlaşması, motiflerin anlam dünyasının bilinmesi açısından hak ettiği yerde değildir. Bu duruma dikkatleri çekmek isteyen Yrd. Doç. Dr. Sibel Yıldız, “*Türk Halı Sanatında Yozlaşma Etkileri Ve Alınabilecek Tedbir Önerileri*” başlıklı makalesinde Türk halılarının yozlaşma sebeplerini ve bu sebeplere çözüm önerilerini ortaya koymuştur.

Hayatı sonlandırma isteğini yerine getirme, hekim destekli intihar ya da aktif ölüm yardımı gibi isimlerle anılan ötenazi, ülkemizde yasal olmayan fakat bazı ülkelerde yasal olan bir uygulamadır. Ötenazi kavramı kapsamında yer alan hasta vasiyetnameleri de aynı doğrultuda ülkemizde üzerinde çalışılan bir alan değildir. Ancak Dr. Beyhan Bağ, “*Hasta Vasiyetnamesi: Ötenazi mi? Yoksa Kendi Kaderini Kendi Belirleme Hakkı mı?*” isimli çalışmasıyla Almanya örneğinde hasta vasiyetnamesinin ne olduğunu uygulama örnekleriyle tartışarak kavramın hasta özerkliği, ötenazi ve kendi kaderini belirleme arasındaki konumuna açıklık getirmeye çalışmıştır.

Günümüzde yerel idare kapsamında değerlendirilebilen muhtarlık, Osmanlı’da II. Mahmut Dönemi’nde, önce İstanbul’da, sonra taşrada teşkilatın oluşturulmasıyla mümkün olmuştur. Arş. Gör. Şenay Atam, “*Osmanlı Devleti’nde Muhtarlık Teşkilatının Kurulması: Niğde Merkez Sancağı ve Bor Kazası Örneği*” başlığıyla kaleme aldığı yazısında, Osmanlı Devleti’nde mahallenin yapısı ve işlevine değinip muhtarlık teşkilatının kurulması sürecini değerlendirdikten sonra Niğde ve Bor’da muhtarlık teşkilatının kuruluşunu ve buraya atanan muhtarları Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak anlatmıştır.

Uzun soluklu ve kaliteli çalışma yapmak bir ekip işidir. Dergimizin emin adımlarla yoluna devam etmesinde katkısı olan başta okurlarımıza;

Necati Demir
Sunuş

araştırmalarıyla katkıda bulunan yazarlarımıza; engin bilgi ve tecrübeleriyle bilimsel destek sunan hakemlerimize; emeklerini esirgemeyen editörlerimize, genel koordinatörümüze ve diğerk çalışma arkadaşlarımıza teşekkürlerimi sunuyorum. *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks*'ün 13. sayısıyla 15 Ağustos 2013'te okurlarımızla buluşmak dileğiyile.

Prof. Dr. Necati DEMİR
Editor in Chief

ANADOLU SELÇUKLU SULTANLARININ GAYRİMÜSLİM
KADINLARLA EVLİLİKLERİTHE ANATOLIAN SELJUKID SULTANS' MARRIAGES WITH
NON-MUSLIM WOMEN*İsmail ÇİFTÇİOĞLU****Özet:**

İslâm öncesi dönemden itibaren Türk devletlerinde, hanedan üyelerinin komşu ülke saraylarına mensup kadınlarla evlilikleri zamanla gelenek hâlini almıştır. Anadolu Selçuklu sultanları da, Büyük Selçuklulardan devraldıkları bu geleneğe uyarak civardaki gerek Müslüman, gerekse Hristiyan ülkelerin saraylarına mensup kadınlarla evlilikler yapmışlardır. Bu araştırmada, sözü edilen sultanların - Müslüman hatunlar dışında- Bizans, Gürcü ve Haçlı prensesleriyle, ayrıca Anadolu'da yaşayan gayrimüslim tebaadan bazı Hristiyan kadınlarla olan evlilikleri üzerinde durulmaktadır. Bir kaç dışında tamamen siyasî maksatlara bağlı olarak gerçekleşen bu evlilikler, sultanların hem tahta geçmelerinde, hem de Bizans ve Haçlı tehditlerinin yer yer bertaraf edilmesinde önemli avantajlar sağlamıştır. Diğer taraftan evliliklerin, Selçuklu yönetiminin Anadolu'da yaşayan gayrimüslim tebaaya karşı takip ettiği hoşgörü siyasetinin şekillenmesinde de dikkate değer katkıları olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Selçuklu Sultanları, Gayrimüslim, Evlilikler, Hristiyan.

Abstract:

In Turkish states, the marriages of the dynastic members with the women from the neighboring courts became a tradition since the pre-Islamic eras. The Anatolian Seljukid sultans, too, followed this tradition that they took from the Great Seljukid and married with the princesses of both Muslim and Christian courts. This research focuses on the marriages of these sultans with the Byzantine, Georgian and Crusader princesses as well as with the Christian women living in Anatolia but exclude their marriages with Muslim women. With few exceptions, all of these marriages were made out of political concerns and contributed to the enthronement of sultans and sometimes to ward off the Byzantine and Crusader threats. On the other hand, these marriages played a significant role in shaping the Seljukid tolerance toward the non-Muslim people living in Anatolia.

Key words: The Anatolian Seljukid Sultans, Non Muslim, Marriages, Christian.

* Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi – Kütahya iciftci20@gmail.com

Giriş

İslâm öncesi dönemde Türk hükümdarlarının zaman zaman siyasî maksatlarla komşu devletlerin saraylarına mensup kadınlarla evlendikleri veya evlenmeye teşebbüs ettikleri öteden beri bilinmektedir¹. Nitekim Asya Hun hükümdarı Mete Han (M.Ö. 209-174), Çin İmparatorluğu'nun çeyiz yoluyla kendisine verileceği, böylece bütün Çin'e hâkim olacağı ümidiyle, İmparatoriçe Lü Hou'ya evlenme teklifinde bulunmuş, ancak İmparatoriçe onun bu teklifini kabul etmemiştir. Bir süre sonra Liu Pang'ı mağlup ederek, onu dostluk ve barış antlaşması yapmaya zorlayan Hun hükümdarına, Çin sarayı tarafından gelin olarak bir prenses gönderilmiştir (Gumilëv, 2003, s. 83, 548). Avrupa Hun hükümdarı Attila (434-453), kendisine evlenme teklif eden Batı Roma prensesi Honoria'nın teklifini kabul etmekle birlikte, çeyiz olarak nişanlısının hissesine düşen Galya bölgesini istemiştir. Ancak onun bu isteği kabul edilmemiş, bu durum ise, Hun hükümdarının Batı Roma üzerine yapacağı seferi meşrulaştırmıştır (Ahmetbeyoğlu, 1995, s. 14-16, 57-58). Göktürk Kağanı Tou-lan, müttefik kazanmak maksadıyla Çinli bir prensesle evlenmek istemişse de, onun bu talebi Çin sarayı tarafından makul görülmemiştir. Tou-lan (588-600)'ın kendileri için tehlike arz ettiğini gören Çin yönetimi, siyasî menfaati gereği onun yerine T'u-li (K'i-min) Kağan'ı tercih etmiş, neticede T'u-li Kağan, An-i adlı prensesle evlendirilmiştir (Taşağıl, 1995, s. 52-53). T'u-li'nin oğlu Shih-pi de babası gibi Çinli bir prensesle evlenmiş ve devleti toparlamaya çalışmıştır (Gömeç, 1997, s. 31). Uygur kağanlarından Moyen-çor (745-759) ise, 757 yılında Çin'e askerî bir yardımda bulunmuş, bunun karşılığında kendisine Çinli bir prenses eş olarak verilmiştir (Grousset, 1980, s. 129).

Yine, ilk Müslüman Türk Devletleri döneminde; ittifaklar kurmak, dostlukları pekiştirmek, fetih hareketleri için gerekli alt yapıyı oluşturmak ya da nüfuz bölgelerindeki hâkimiyeti güçlendirip, sınırları güvence altına almak gibi siyasî maksatlarla (Ayan, 2008, s. 112-126) benzeri evliliklerin yapıldığı bilinmektedir. Evlilikler, civardaki Müslüman ya da Hristiyan ülkelerin saraylarına, kimi zaman da asil ailelere mensup kadınlarla gerçekleştirilmiştir². Meselâ Gazneli Devleti'nin kurucusu Sebük Tegin

¹ Türk saraylarına mensup kadınların da, yabancı hanedan üyeleri ile evlendirildiği bilinmektedir. Nitekim, Göktürk hükümdarı Mukan Kağan'ın kızı A-shihna, Çin sarayına gelin gitmiş ve Çin imparatoriçelerinin yükelebileceği bütün makamlara ulaşmıştır (Taşağıl, 1995, s. 27-28). Bizans imparatorlarından II. Jüstinyen ile V. Konstantin, Hazar sarayından evlenmişlerdi (René, 1980, s. 180).

² İslâm öncesi Türk devletlerinde olduğu gibi, bu dönemde de, Türk saraylarından civardaki ülkelerin saraylarına gelinler gitmiştir. Meselâ Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, kardeşi Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun'u Abbasi halifesi El-Kâim Biemrillah ile; Sultan Alparslan, kızlarından birini adı geçen halifenin veliahtı el-Muktedî'yle; başka birini de Batı Karahanlı hükümdarı Şemsülmülk Nasr ile evlendirmiştir. Alparslan'ın oğlu Melikşah ise, kızlarından Gevher Hatun'u Gazneli; Mahmelek Hatun'u da Abbasi sarayına gelin olarak vermiştir. Bu evliliklerle ilgili olarak bk. İbnü'l Esir, 1987, s. IX, 468, X, 75-76, 115, 145-146, 151, 157; Sibt İbnü'l-Cevzî, 1968, s. 155; el-Bundârî, 1999, s. 8; Sadruddin el-Hüseynî, 1999, s. 40; Ayan, 2008, s. 3-4, 8-9, 12-14.

(977-997), Afganistan'daki Zâbülistan asillerinden birinin kızıyla evlenmiş, bu suretle yöre halkını kendi lehine çevirmeye çalışmıştır (Merçil, 1996, s. 481). Batı Karahanlı hükümdarı Osman (1204-1212), Hârezmşahları mağlup eden Karahıtayların prensesi ile evlenmiştir (Alâeddin Ata Melik Cüveynî, 1998, s. 331-332; Barthold, 1990, s. 386). Büyük Selçuklu sultanı Tuğrul Bey (1037-1063), Hârezm hâkimi Şah Melik'in vefatını müteakip, dul kalan karısı Altuncan Hatun ile; daha sonra da Selçuklularla mücadeleye girmekten çekinen Büveyhî hükümdarı Ebû Kâlicâr'n teklifi üzerine, bu hükümdarın kızıyla nikâhlanmıştır. O, ayrıca halife Kâim Biemrillâh'ın kızı Seyyîde Hatun'la da evlenerek (İbnü'l Esir, 1987, s. IX, 408, X, 36-38; Sibt İbnü'l-Cevzî, 1968, s. 75, 92; el-Bundârî, 1999, s. 18; Sadrüddin el-Hüseynî, 1999, s. 15; Râvendî, 1957, s. I, 109-110; Ahmed b. Mahmud, 1977, s. 44-45), İslâm dünyasındaki prestijini güçlendirmiştir. Tuğrul Bey'in vefatından sonra devletin başına geçen Sultan Alparslan (1063-1072), Gazneli Mesud'un dul kalan karısıyla (Karahanlı Yusuf Kadir Han'ın kızı) evlenmek suretiyle, Karahanlı ailesi üzerindeki nüfuzunu arttırmıştır. Kafkas seferi esnasında ise, Gürcü Meliki Bagrat'ın kız kardeşinin kızıyla evlenerek kendisine mütefik kazanmıştır (Sibt İbnü'l-Cevzî, 1968, s. 136; el-Bundârî, 1999, s. 31; Gregory Abû'l-Farac, 1999, s. I, 318; Urfalı Mateos, 1962, s. 118-119; Brosset, 2003, s. 290). Alparslan'ın yerine tahta geçen Melikşah (1072-1092), babasının sağlığında iken daha çocuk yaşta olduğu halde, Karahanlı Tamgaç Han'ın kızı Terken Hatun ile nikâhlendirilmiştir. Terken Hatun'dan başka, Zübeyde ve Seferiyye hatunlarla da evlenen Selçuklu Sultan'ı, kendisine bağlılığını bildiren Gürcü kralının teklifi üzerine, onun kızıyla evlenmeyi de kabul etmiştir. O, bu evlilikle Kafkaslardaki nüfuzunu arttırırken, Gürcü kralı da kendini güvence altına almıştır (Ayan, 2008, s. 120). Büyük Selçuklu Devleti'nin son hükümdarı Sancar (1118-1157) da, halefleri gibi Karahanlı Arslan Han'ın kızı Terken Hatun ile siyâsî bir evlilik yapmıştır.

Bu tür evlilikler, hiç şüphesiz Anadolu Selçuklu sultanları için de söz konusu olmuştur. Civardaki Müslüman hükümdar ve ileri gelen emîrlerle akrabalıklar kuran sultanlar, Hristiyan saraylarına mensup bazı prenseslerle evlenmeyi de ihmal etmemişlerdir. Bu araştırma, Selçuklu sultanlarının - Müslüman hatunlar dışında- gayrimüslim kadınlarla yaptıkları evlilikleri ele almaktadır. Başta rahmetli Osman Turan olmak üzere; Claude Cahen, Gordlevski, Speros Vryonis, Osman Çetin ve Mehmet Şeker gibi bazı araştırmacılar, eserlerinde³ yer yer bu konu üzerinde durmuşlardır. Ancak bu yayınlarda meselenin müstakil bir başlık altında ve bütün yönleriyle incelendiğini söylemek mümkün değildir. Bu araştırma böyle bir gerekçeden hareketle hazırlanmış, dolayısıyla konu daha geniş bir perspektiften ele alınmıştır.

³ Bu eserler kaynakçada belirtilmiştir.

A. Gayrimüslim Kadınlarla Evlenen Anadolu Selçuklu Sultanları

Anadolu Selçukluları, başta Bizans olmak üzere; Gürcü, Ermeni ve Haçlılarla yoğun siyasî ilişki içinde oldular. Selçuklu sultanları, bu devletlerle olan mücadelelerinde askerî tedbirlere başvurdıkları gibi, diplomatik yollardan da yararlanmayı ihmal etmediler. Siyasî denge arayışları, hatta tahta geçmek için gerekli desteği sağlama çabaları, onları kimi zaman farklı tedbirler almak zorunda bıraktı. Bu bağlamda evlilikler aracılığıyla karşı tarafla dostluk ve ittifaklar kurma yoluna gidildi. Bu arada bazı sultanlar, yabancı saraylara mensup prenseslerden başka, Anadolu'da tatbik ettikleri hoş görü siyasetinin bir gereği olarak, kendi tebaası arasından Hristiyan kadınlarla da evlendiler.

Evlilikler daha ziyade Bizans, Gürcü ve Haçlı prensesleriyle gerçekleşti. Sultanların eşleri arasında Ermeni asıllı kadınlar yoktu. Bu durum bir anlamda Ermenilerin siyasî bir güç olarak ciddiye alınmadığının da bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Cahen, 1984, s. 205). Saraya gelin olarak gelen kadınlar arasında Konyalı Hristiyan bir zengin ile bir Rum papazının kızları, ayrıca bir Rum cârîye de bulunuyordu. Sultanların, evlenmek isteyip de çeşitli nedenlerden dolayı evlenemedikleri Alman ve Fransız asıllı bazı prensesler de vardı.

1. Sultan I. Kılıç Arslan (1092-1107)

Sultan I. Kılıç Arslan, Anadolu Selçuklu sultanları içinde gayrimüslim bir kadınla evlenen ilk hükümdardır. Bu evlilik I. Haçlı Seferi (1097-1104) sırasında gerçekleşmiştir. Selçuklu sultanının evlendiği kadın, ünlü Haçlı komutanlarından Toulouse ve Saint Gilles kontu IV. Raimond'un⁴ kız kardeşi İsabella'dır (Babinger-Köprülü, 1996, s. 15; Gordlevski, 1988, s. 333; Sarre, 1989, s. 31; Rice, 1961, s. 92). Haçlı müellifi Nicola de Treveth, bu kadını Sultan II. Kılıç Arslan'ın annesi, dolayısıyla İzzeddin Mesud'un hanımı olarak belirtmekte ve onun, ölürken oğluna Hristiyanlık dinine inanmasını ve Hristiyanlara karşı iyi davranmasını vasiyet ettiğini; Kılıç Arslan'ın da annesi için yaptırdığı bir mezar üzerine geceleyin haç işareti koyduğunu kaydetmektedir (Turan, 1993a, s. 232). Sultan II. Kılıç Arslan'ın Anadolu'da yaşayan Hristiyan tebaaya karşı hoşgörü ve şefkatinden kaynaklanan bu rivayetlerin, bir yakıştırma ya da yanlışlıktan ibaret olduğu açıktır. Zira, 1105 yılında öldüğü bilinen Saint Gilles Kontu'nun (Demirkent, 1996, s. 531), 1116 yılında tahta geçen İzzeddin Mesud ile irtibatının bulunması, dolayısıyla kızını sultana vermiş olması mümkün görünmemektedir. Diğer taraftan Bizans, Ermeni, Süryanî ve İslâm kaynaklarında Sultan II. Kılıç Arslan'la ilgili söz konusu rivayeti teyit eden her hangi bir kayıt bulunmamaktadır. I. Kılıç Arslan'ın İsabella ile olan

⁴ Provence Kontu olarak da bilinen Raymond'un Haçlı Seferleri sırasındaki faaliyetleri hakkında bk. Anna Komnena, 1996; Runciman, 1989.

evliliğinin, siyasî maksatlarla yapıldığı ve sultanın bu yolla Haçlı tehlikesi karşısında kendisini güvence altına almaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Selçuklu sarayına gelin olarak gelen prensesin ise, din değiştirip-değiştirmedığı bilinmemektedir.

2. Sultan I. İzzeddin Mesud (1116-1155)

Sultan II. Kılıç Arslan ile ilgili başka bir rivayette, Sultan İzzeddin Mesud'un, Alman asıllı bir kadınla evlendiğinden de söz edilmektedir. Buna göre Sultan II. Kılıç Arslan, Kudüs'ten Almanya'ya dönmek üzereyken Aksaray'a uğrayarak kendisini ziyaret eden Alman prensi Henri ile yaptığı görüşme sırasında, dinî konularda sohbet etmiş, bu arada annesinin asil bir Alman kızı olduğunu ve Türkiye'ye gelip babası ile evlendiğini söylemiştir (Turan, 1993a, s. 231-232). Ancak bu kadının kim olduğu ve sonradan Müslüman olup-olmadığı hakkında her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Osman Turan'ın (1993a, s. 232) kayda değer bulduğu bu rivayet eğer doğru ise, Sultan Mesud'un da, babası I. Kılıç Arslan gibi asil bir aileye mensup Hristiyan bir kadınla evlenmek suretiyle Haçlı saldırıları karşısında denge siyaseti güttüğü, dolayısıyla durumunu sağlama almaya çalıştığı söylenebilir. Sultanın, yine benzeri amaçlarla kızlarından birini, Selçukluların hizmetine girerek sonradan Müslüman olan, Bizans hanedanına mensup Ioannes Komnenos'la evlendirdiği bilinmektedir (Niketas, 1995, s. 36; Arnold, 1982, s. 166).

3. Sultan II. Kılıç Arslan (1155-1192)

Sultan I. İzzeddin Mesud'un büyük oğlu olan II. Kılıç Arslan, tahta geçtikten sonra, Bizans ve müttefiklerine karşı mücadeleye girişerek Anadolu'da Türk hâkimiyetini yeniden sağlamıştır (1162-1174) (Çay, 1987, s. 28-68). Selçuklu sultanı bunu gerçekleştirirken Bizans'a karşı askeri mücadelenin yanında, zaman zaman barış yanlısı bir siyaset izlemeyi de ihmal etmemiştir. Onun bu siyasetinde kuşkusuz Bizans tarafından kışkırtılan ve ittifak hâlinde hareket eden Anadolu'daki bazı emîrlerin, Selçuklu yönetimine karşı aldığı düşmanca tavrın önemli etkisi vardı. Bu durumun farkında olan Kılıç Arslan, müttefiklerle girişeceği mücadelede Bizans'ın tarafsızlığını sağlamak amacıyla 1162 yılında bizzat İstanbul'a giderek dönemin imparatoru Manuel Komnenos ile görüşmüştür. İstanbul'da 80 gün kadar kalan ve imparatorudan büyük ilgi gören sultan, karşılıklı yapılan antlaşmanın ardından ülkesine geri dönmüştür (Niketas, 1995, s. 81-83; Ioannes Kinnamos, 2001, s. 149-151; Süryani Mihail, 1944, s. 188; Gregory Abu'l-Farac, 1999, s. II, 399; Ostrogorsky, 1991, s. 361; Merçil, 1994, s. II, 713-714).

Kılıç Arslan'ın, Bizans'la 1162 yılında kurulan bu dostluk devresinde, tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, Bizans sarayına mensup bir prensesle evlendiği anlaşılmaktadır (Baykara, 1997, s. 7). Kaynaklarda adı

belirtilmeyen bu prenses, Anonim Selçuknâme'ye göre (1952, s. 27) Tekfur Kaloyan'ın karısı Despina'nın, kız kardeşidir. II. Rükneddin Süleymanşah (1196-1204), bu kadının oğlu olan I. Gıyâseddin Keyhüsrev ile giriştiği saltanat mücadelesinde, rakibinin Hristiyan bir anadan doğduğunu ileri sürerek bu durumu propaganda vasıtası olarak kullanmıştır (Turan, 1993a, s. 245). Selçuklu sarayına geldikten sonra samimi bir Müslüman olduğu anlaşılan prenses, rivayete göre Sultan Hatun (Ümmühan Hatun) adını almıştır. Tuncer Baykara (1997, s. 7), Battal-nâmelerden bazılarında sonradan eklenen parçalarda, Seyyid Gazi'nin mezarını bulduğu kaydedilen ve aynı zamanda mezar üzerindeki yapıların bânisi olarak görülen Sultan Hatun'un, söz konusu mezarı, muhtemelen Bizans ve Türk-İslâm çevrelerinden edindiği bilgileri karşılaştırmak suretiyle tespit ettiğini belirtir.

Sultan II. Kılıç Arslan, Miryokefalon Zaferi (1176)'ni müteakip, daha önceden dostluk kurduğu Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa'nın kızına da talip olmuştur. Bu yakınlaşmanın nedeni Alman ve Bizans imparatorları arasında İtalya'da çıkan ihtilaf idi. Rivayete göre sultan, Alman İmparatoruna; Bizans karşısında kazandığı zaferini haber vermek, ona ittifak teklifinde bulunmak, ayrıca ondan kızını istemek amacıyla bir elçi göndermiştir. Hatta -yakıştırma olduğu anlaşılan rivayete bakılırsa- o, evlenme gerçekleştiği takdirde Hristiyanlığı kabul edeceğini de bildirmiştir. Barbarossa, sultanın bu teklifini kabul etmişse de, kızın ölümü nedeniyle evlilik gerçekleşmemiştir (Lebeau, 1824-1836, s. XVI, 291-292; Turan, 1993a, s. 210, 221, 232).

4. Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211)

Sultan II. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra hükümdar olan I. Gıyâseddin Keyhüsrev, yaklaşık dört yıllık bir saltanatın ardından, Tokat Meliki II. Rükneddin Süleymanşah'ın 1196 tarihinde Konya'yı kuşatması üzerine, tahtı ona bırakmak zorunda kalmıştır. Keyhüsrev bundan sonra tahtını tekrar ele geçirmek umuduyla önce Çukurova Ermeni prensi Leon'un, ardından da Elbistan ve Malatya'da bulunan kardeşleri Tuğrulşah ve Kayserşah'ın yanına gitmiştir. Ancak o, buralarda fazla kalmayıp Halep'teki Eyyubi hükümdarı el-Melikü'l-Âdil'in yanına geçmiş, daha sonra Diyarbakır'a ve oradan Ahlatşahlardan Balaban'ın yanına gelerek bir müddet buralarda kalmıştır. Dolaştığı bütün bu yerlerden beklediği desteği bulamayınca da, nihayet Trabzon üzerinden deniz yoluyla İstanbul'a gitmiştir (Baykara, 1997, s. 7-24; Sevim, 2002, s. 347-348).

İstanbul'da Bizans İmparatoru III. Aleksios Angelos (1195-1203) tarafından ilgiyle karşılanan Keyhüsrev, annesinin Bizans sarayına mensup olması nedeniyle burada fazla yabancılık çekmedi. Bu arada 1204 yılında Lâtinlerin İstanbul'u işgal etmesi üzerine, imparatorun tavsiyesi ile şehrin yakınlarında bir adaya sahip bulunan Komnenoslar hanedanına mensup Mavrozomes'in yanına gönderildi (İbnü'l-Esir, 1987, s. XII, 165; Gregory

Abû'l-Farac, 1999, s. II, 474; Aksarayî, 2000, s. 24; Huart, 1895, s. 60). Onun, burada bulunduğu sırada⁵ Mavrozomes'in kızıyla evlendiği anlaşılmaktadır. Kaynaklarda adından söz edilmeyen bu kızın sonradan Müslüman olup- olmadığı bilinmemektedir. Kayınpederinin malikânesindeki ikâmeti sırasında huzur ve sukûn içinde vakit geçirdiği anlaşılan (İbn Bibi, 1996, s. I, 76; Koca, 1997, s. 16) Gıyâseddin Keyhüsrev, kardeşi II. Rükneddin Süleymanşah'ın vefat etmesi ve daha önceden Selçukluların hizmetine girmiş olan Dânişmendli beylerinin de kendisini tahta davet etmeleri üzerine, ülkesine geri dönerek 1205 yılında ikinci defa tahta geçmiştir (Gregory Abû'l-Farac, 1999, s. II, 486; Simbat, 1946, s. 76).

5. Sultan I. Alâeddin Keykubâd (1220-1237)

Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un 1220 tarihinde vefatı üzerine Konya'da tahta oturan Alâeddin Keykubâd, ilk iş olarak Eyyubilerle daha önceden bozulmuş olan ilişkileri düzeltmeye koyuldu. Eyyubi hükümdarı Melik Eşref'in kızıyla evlenerek aradaki dostluğu güçlendirdi. Bu arada, yaklaşmakta olan Moğol tehlikesi karşısında bazı tedbirler alma ihtiyacı hissetti. Bunun için Konya, Kayseri ve Sivas gibi şehirlerin kale ve surlarını yeniden inşa ettirdi. Bir müddet Kayseri'de kaldıktan sonra, Moğolların Anadolu'ya yönelik herhangi bir istilasını söz konusu olmadığını düşünerek fetih hareketlerinde bulunmayı tercih etti (Turan, 1993a, s. 325-335; Sevim ve Yücel, 1989, s. 154-155).

Bu arada sultan, çevresinde bulunan bazı beylerin de teşviki ile Alanya'nın fethine karar verdi. Buranın hâkimi Kyr Vart adında bir Rum'du. Kuşatma başlayınca kalenin düşeceğini anlayan Kyr Vart, bir elçi vasıtasıyla daha önceden irtibatla olduğu Emir Mübârizüddin Er-Tokuş'tan, komşuluk hakkı olarak sultanın nezdinde şefaatte bulunmasını ve hayatını korumasını istedi. Haber kendisine iletildiğinde sultan, bu duruma çok sevindi ve *"Bu adam iyi yetişmiş, bilgili ve akıllı biridir. Onun isteklerini yerine getirmek gerekir. Eğer onun sadakat niyetinin bağlarını akrabalık yoluyla güçlendirme isteğimizi en kısa zamanda ona duyurursak, o zaman onun bize olan güveni daha da artar, bizim merhamet denizimizden dostluk şerbeti içecek"* diyerek Kyr Vart ile dostluk kurma isteğini dile getirdi. Bu sözler kendisine ulaştırıldığında oldukça memnun kalan kale hâkimi, böyle bir

⁵ Gıyâseddin Keyhüsrev, Mavrozomes'in sahip olduğu adaya geldikten sonra onun kızıyla evlenmiş olmalıdır. Zira İmparator III. Aleksios'un, sabık sultanla Lâtinlerin İstanbul'u işgali sırasında yaptığı konuşmada: *"Frenklerin kıskançlık ve düşmanlık ateşi sönmünceye, padişahın kan yağdıran kılıcının bulutundan çıkan şimşegin sebep olduğu göz yaşı seli, sakinlik ve karar denizine ulaşuncaya kadar bir süre cihan padişahı, ahlâkının, huyunun iyiliği ile her yerde şöhret kazanmış olan büyük Rum kayserlerinin soyundan Melik Mavrozomes'in yanına gitmek için kendine zahmet versin. Ben imkânım ölçüsünde sizin için gerekli her şeyi hazır ederim. O da sizi yüceltmek için elinden gelen her şeyi yapar. Böylece cihan padişahı bir süre zamanını huzur ve rahat içinde geçirir."* (İbn Bibi, 1996, s. I, 76) şeklindeki sözlerinden Keyhüsrev'in, bu sırada Mavrozomes'i henüz tanımadığı, dolayısıyla İmparatorun, Mavrozomes'in yanına gitmesi için ona aracı olduğu anlaşılmaktadır.

isteğe razı olduğunu, gelen haberciyle sultana bildirdi. Akabinde de, kızlarından birini⁶, gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra, sultanın harem dairesine gönderdi. Sultan da ona habercilerle Akşehir'in emîrlik menşuruyla, zengin gelirlere sahip birkaç köyün mülkiyetini verdiğini belirten bir yazıyı gönderdi. İktâ ve temlik menşurunu inceleyip, izdivaç işinin de tamamlandığını duyan Kyr Vart, bu duruma çok sevindi. Nitekim ertesi gün sultanın karargâhına giderek ondan af dileyip, saygısını sundu (1221) (İbn Bibi, 1996, s. I, 262-267).

Selçuklu sarayına gelin olarak giden kadının adına dair kaynaklarda maalesef hiçbir bilgi mevcut değildir. Sultan Alâeddin Keykubâd'ın, onunla evlenirken dinine dokunmayacağını vadettiği bilinmektedir⁷. Nitekim II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in, İstanbul Lâtin İmparatoru Baudouin'e yazdığı bir mektubunda, annesinin Hristiyan olduğunu ve babasının sağlığında iken dinini muhafaza ettiğini söylemesi, bu gerçeği teyit etmektedir. Ancak uzun yıllar kaldığı Selçuklu sarayındaki hayat tarzını yakından gören bu hatun, bir süre sonra (1235'lerde), Müslüman olmuş ve Mâhperi Hatun adıyla tanınmıştır (Turan, 1993a, s. 403-404). Dindarlığının yanında hayır işlerine olan düşkünlüğüyle de bilinen Mâhperi Hatun, Alâeddin Keykubâd'ın ölümünden bir yıl sonra (1238 yılında) Kayseri'de; câmi, medrese ve türbeden oluşan bir külliye inşa ettirmiştir. Selçuklu mimarisinin şaheserlerinden biri olan bu külliyenin türbe kitâbesindeki kayıtlarda o: "*Kadınların melikesi, çağının Meryem'i, zamanının Hatice'si, zâhide, âbide, seyyide, setire, saide, mücâhide ve şehide*" gibi sıfatlarla övülmektedir. Kitâbede ayrıca onun, II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in annesi olduğu ve oğlundan sonra vefat ettiği de ifade edilmektedir (Halil Edhem, 1982, s. 92; Önkâl, 1996, s. 124).

6. Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev (1237-1246)

Sultan Alâeddin Keykubâd'ın saltanatında, Selçuklu emîrlerinden Kemâleddin Kâmyâr, Gürcistan seferi sırasında bazı kaleleri fethetmişti. Dönemin Gürcü Kraliçesi Rosudan⁸, bu durum karşısında sulh teklifinde bulunarak, güzelliği ile tanınan kızı Tamara'yı Keykubâd'ın Erzincan'da melik olarak bulunan oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'e vermeyi kabul etmişti

⁶ İbn Bibi'ye ait Selçuknâme'nin, gerek M. Nuri Gençosman (1941, s. 97); gerekse M. Halil Yinanç (2007, s. 79) tarafından yapılan tercümelerinde Alâeddin Keykubâd'ın, Kyr Vart'ın kızlarından biri ile evlendiği kaydedilmektedir. Ermeni müverrihi Simbat'ın Vekayinâme'sinde (1946, s. 80) de aynı bilgi mevcuttur. Ancak Selçuknâme'nin Mürsel Öztürk tarafından yapılan tercümesinde (1996, s. I, 266), Kyr Vart'ın, Selçuklu Sultanının haremine, daha önce satın aldığı edepli ve namuslu seçkin kadınlarından birini gönderdiği belirtilmektedir.

⁷ Ermeni müverrihi Simbat (1946, s. 80), Sultan Alâeddin Keykubâd'ın, bu kadınla Hristiyan olduğu için hiçbir şekilde karı koca hayatı yaşamadığını kaydeder. Halbuki sonradan Müslüman olan ve Mahperi Hatun adını alan bu kadının, Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in annesi olduğu Kayseri'deki türbe kitâbesinde açıkça kaydedilmektedir (Halil Edhem, 1982, s. 92).

⁸ Erzurum'da hüküm süren Mugîseddin Tuğrulşah'ın oğlu, bu kraliçenin nâibi olabilmek için Hristiyanlığı kabul ederek onunla evlenmişti. İbnü'l-Esir (1987, s. XII, 372-373) bu evliliği: "*Benzeri işitilmedik garip bir olay*" olarak kaydeder.

(İbn Bibi, 1996, s. I, 423-424; II, 36-37; Müneccimbaşı, 1935, s. 50). Babasının vefatını müteakip, ileri gelen bazı devlet adamlarının desteği ile hükümdar olan II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Selçuklu tahtını ele geçirmeye çalışan Sadeddin Köpek'i öldürttüğü (1238) sıralarda, daha önceden söylendiği Tamara'nın Selçuklu sarayına getirilmesi için müstevfi (maliye nâzırı) Şihâbeddin Kirmânî'yi, zengin hediyelerden oluşan bir çeyiz ile Abhaz ülkesine (Gürcistan) gönderdi. Gelin alayının birkaç gün sona Gürcistan'dan Erzincan'a gelmesi üzerine sultan, etrafa haber göndererek melikenin geçeceği yol ve beldelerde merasimler yapılmasını, eğlence kasırları düzenlenmesini emretti. Kendisi de sevinç içinde Kayseri'ye hareket etti. Şehirde oldukça görkemli bir eğlence meclisi düzenlenerek muhteşem bir düğün gerçekleştirildi (İbn Bibi, 1996, s. II, 37-38; Turan, 1993, s. 415).

Gıyâseddin Keyhüsrev, daha önceden Tamara'nın dinine dokunmayacağına söz vermişti. Bu yüzden Gürcü prensesi, Selçuklu sarayına mukaddes eşyalarıyla birlikte, Hristiyan elbiseleri giyerek geldi. Üstelik papaz ve hizmetçilerini de beraberinde getirdi (Gregory Abû'l-Farac, 1999, s. II, 537-538; Turan, 1953, s. 81). Gıyâdeddin Keyhüsrev eşini çok seviyordu. Öyle ki, bastırıldığı paralarda kendisini aslan, karısını da onun üstünde kadın yüzü görünümünde doğan bir güneş şeklinde tasvir ettirdi (Turan, 1993a, s. 415; Rice, 1961, s. 92). Evlendikten sonra devlet işlerini çevresindeki kifayetsiz devlet adamlarına bırakan sultan, kendini tamamen eğlenceye verdi. Tamara ise Selçuklu sarayına geldikten kısa bir süre sonra Müslüman oldu. Bu arada, daha evvelden gelin alayı ile birlikte Selçuklu ülkesine gönderilen Rosudan'ın yeğeni David ile prensesin papazı hapse atıldı (Gregory Abû'l-Farac, 1999, s. II, 538). Bir Gürcü kaynağı bu olayın arkasında Gürcü kraliçesinin olduğunu belirtir. Rivayete göre Rosudan, oğlunu kral yapmak, dolayısıyla yeğenini tahttan uzaklaştırmak için bir plan hazırladı. Kızına ve damadına, yeğeni hakkında iftiralar içeren mektuplar göndererek onu ortadan kaldırmak istedi. Ancak beklediği sonucu elde edemedi. Bunun üzerine damadına yazdığı son mektubunda kızının, yeğeni ile gayri meşru bir ilişki yaşadığını, bu nedenle onu koruyup kolladığını belirtti. Rivayete göre Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev, bu iftiralara inanarak David ile papazı hapse attırdı. Karısını döverek, beraberinde getirdiği mukaddes tasvirleri kırdı; onun zorla Müslüman olmasını sağladı. Osman Turan (1993a, s. 415-416), sultanın, eşini İslâm dinini kabule zorlamasının mümkün olamayacağını, zira onun, İstanbul Lâtin İmparatoru'na yazdığı mektuptaki dinî hoş görüsünü yansıtan sözlerinin böyle bir davranışla bağdaşmadığını, diğer taraftan Tamara'nın sağlam bir Müslüman olmasının da, buna izin vermediğini belirtir.

II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in, Müslüman olduktan sonra Gürcü Hatun adıyla meşhur olan bu melikeden, babasının adını verdiği bir oğlu oldu. Rivayete göre sultan, oğlunu daha doğumu sırasında veliaht tayin etmişti

(Aksarayî, 2000, s. 27-28). Dindarlığı ile tanınan Gürcü Hatun,⁹ kocasının vefatından (1245/46) sonra Selçuklu devlet adamlarından Muineddin Süleyman Pervane ile evlendi. Bu arada Mevlevîliğe intisap ederek hayatının sonuna kadar hayır işleri ile uğraştı. Kocası Süleyman Pervane ile birlikte Mevlânâ'nın türbesinin yapımında maddî desteklerde bulundu. Mevlevîlere olan bu iyilik ve ihsanlarından dolayı Mevlânâ ailesinin sevgisini kazandı (Çiftçioğlu, 2008, s. 95-96, 103).

Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Tamara'dan başka Konyalı Hristiyan bir zengin ile bir Rum papazının kızlarıyla, ayrıca bir Rum câriye ile de evlendi. Bunlardan Rum papazın kızının adı kaynaklarda Berdüliye olarak geçmektedir (İbn Bibi, 1996, s. II, 27). Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un annesi olan ve daha sonra Selçuklu vezirlerinden Şemseddin İsfahânî ile evlenen bu kadının ihtida etmediği anlaşılmaktadır (Turan, 1993a, s. 503). Sultan II. İzzeddin Keykâvus 1262 yılında Antalya'dan deniz yoluyla İstanbul'a gittiğinde; karısı, çocukları ve Hristiyan dayılarıyla (Kir Hâye ve Kir Kedid) birlikte onu da götürmüştü. Sultan II. Gıyâseddin'in oğullarından IV. Rükneddin Kılıç Arslan da Rum câriyeden dünyaya gelmişti (İbn Bibi, 1996, s. II, 27, 100, 160)¹⁰.

Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in, Köseadağ Savaşı öncesinde bir Fransız prensesiyle de evlenmeye teşebbüs ettiği, ancak bu evliliğin gerçekleşmediği bilinmektedir. Kayıtlara göre İstanbul Lâtin İmparatoru Baudouin, İznik Rum Devleti'nin taarruzlarına engel olamamış, bu yüzden de II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e, Köseadağ Savaşı'ndan önce ittifak teklifinde bulunmuştu. Selçuklu sultanı bu teklifi Lâtin İmparatorunun kız kardeşi Elizabeth'in kızıyla evlenmek şartıyla kabul etti. Hatta o, Baudouin'e yazdığı bir mektupta prensesin Selçuklu sarayında kendi dininde ibadetini rahatlıkla yapabileceğini, isterse yanında bir din adamı da bulundurabileceğini, nitekim kendi annesinin de babasının sağlığında iken tam bir dinî serbestliğe sahip olduğunu bildiriyordu. İlave olarak da Türkiye'de bulunan Hristiyanları İstanbul ve Roma kiliselerine bağlayabileceğini söylüyordu. Mektubu alan Lâtin İmparatoru, kardeşi Elizabeth'e yazdığı mektubunda bu şartları dile getirdi ise de, ittifak ve evlilik teşebbüsü gerek Köseadağ bozgunu, gerekse Selçuklu sultanının Lâtinler yerine Bizanslılarla anlaşmayı tercih etmesi nedeniyle gerçekleşmedi (Turan, 1953, s. 81-82; Turan, 1993a, s. 449-450).

⁹ Gürcü Hatun'un, daha Gıyâseddin Keyhüsrev'in sağlığında iken dindar bir kadın olduğu anlaşılmaktadır (Ahmed Eflâkî, 1986: I, 135).

¹⁰ İbn Bibi (1996: II, 210), 1262-1266 tarihinde hükümdarlıkta bulunan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın, Gazalya adında bir karısından bahseder. Vryonis (1971: 227), bu kadının (Guzalia veya Rozalia) da aslen Hristiyan olduğunu belirtir.

B. Evliliklerin Siyasî ve Sosyo-Kültürel Sonuçları**1. Siyasî Sonuçları**

Sultanların gayrimüslim kadınlarla evlilikleri, Selçuklular lehinde siyasî açıdan bazı avantajları da beraberinde getirdi. Meselâ I. Kılıç Arslan ve I. Mesud gibi sultanların, Haçlı prensesleriyle evlenmeleri onların, Haçlı saldırıları karşısında zaman zaman da olsa rahat nefes almalarına, dolayısıyla kendilerini güvence altında hissetmelerine yardımcı oldu. Diğer taraftan -her ne kadar gerçekleşme de- Sultan II. Kılıç Arslan'ın, Mıryokefalon'da kazandığı zaferi haber vererek, Bizans'a karşı ittifak teklifinde bulunduğu Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa'nın kızıyla evlilik teşebbüsü, Selçuklu-Haçlı ittifakının kurulmasına katkı sağladı. Selçukluların, Bizans'a karşı bir denge unsuru olarak gördüğü söz konusu ittifak girişimi, uygulamaya konulamamasına rağmen, bu devleti fazlasıyla rahatsız etmeye yetti. Benzer şekilde, Köseadağ Savaşı öncesinde İstanbul Lâtin İmparatoru Baudouin'in, İznik Rumlarına karşı yaptığı ittifak teklifinin, Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev tarafından -imparatorun yeğeni ile evlenmek şartıyla- kabul edilmesinin de, Bizanslıları tedirgin ettiği söylenebilir.

Selçuklu sultanlarının Bizanslı prenseslerle yaptıkları evlilikler, sürekli olmasa da taraflar arasında barışın tesisinde ve dostlukların pekiştirilmesinde önemli rol oynadı. Bu tür teşebbüsler hiç şüphe yok ki, Anadolu'daki siyasî gelişmeler karşısında duyulan endişelere bağlı olarak gerçekleşmiştir. Nitekim Sultan II. Kılıç Arslan'ın 1162 yılında İstanbul'u ziyareti de böyle bir endişeden kaynaklanmıştı. Selçuklu sultanı, evlilikle neticelenen bu ziyaretiyle, Anadolu'daki bazı emîrleri kendisine karşı sürekli olarak kışkırtan Bizans'ın tarafsızlığını sağlamayı başarmış, böylece rakiplerine karşı serbest hareket etme imkânını elde etmiştir. Nitekim o, önce kardeşi Şahinşah'ın Ankara ve Çankırı dolaylarındaki; ardından da Dânişmendli Zunnûn'un Kayseri ve Zamantı bölgesindeki hâkimiyetine son vermiştir (1169). Atabeg Nureddin'in 1174 yılında ölümü üzerine de, başta Sivas ve Niksar olmak üzere bütün Dânişmendli ülkesine hâkim olmuştur (Merçil, 1994, s. II, 714).

Kardeşi II. Rükneddin Süleymanşah'a karşı giriştiği taht mücadelesinde Bizans'tan yardım istemek umuduyla İstanbul'a giden I. Gıyâseddin Keyhüsrev, burada Bizans hanedanına mensup bir asilzade olan Mavrozomes'in kızıyla evlenmek suretiyle sadık bir dost kazanmıştı. Gerçekten de Selçuklu sultanı, Rumlarla ilişkilerinde yararlı bir müşavir olan kayınpederinin nüfuzundan ve kendisine olan sadakatinden azamî ölçüde yararlanmasını bildi. Sultan İstanbul'dan ayrılmaya karar verdiğinde kayınpederi ona: *"Eğer siz padişah gitmeye kesin kararlıysanız, ben az çok, büyük küçük, değerli değersiz konuşan konuşmayan neyim varsa sizin emrinize veririm. Divan naiblerine emir verin de hepsi yolculuk için gerekli olan şeyleri yanlarına alsınlar. Bendeniz de işleri yoluna koyduktan sonra*

sizin kutlu rikabınız yanında yerimi alırım” sözleriyle desteğini dile getirmiş (İbn Bibi, 1996, s. I, 101), nihayetinde Konya’ya birlikte dönmüşlerdi. Niketas (1984, s. 350), İznik Rum İmparatoru I. Theodoros Laskaris’in (1204-1222), Keyhüsrev ile barış yaparken Denizli, Honaz ve Menderes dolaylarını Mavrozomes’e bıraktığını kaydeder ki, aynı bilgiyi Ramsay (2003, s. 23) gibi araştırmacılar da tekrar ederler. Ancak İbn Bibi, Keyhüsrev’in, Laskaris’in memleketinden ayrılırken Türkler tarafından yeni ele geçirilmiş olan bu yerleri ona geri vermeyi taahhüt ettiğini ve bunun için de oğullarını rehin olarak bıraktığını belirtir. Müellife göre, sultanın oğulları Hâcib Zekerîya’nın marifetiyle kurtarıldığı için, İmparatora bırakılması taahhüt edilen toprakların teslimine de lüzum kalmamıştır (1996, s. I, 102-104)¹¹.

Türkmenlerin faal olduğu ve sık sık Türklerle Bizanslılar arasında el değiştiren bu yörede, gerekli hâkimiyetin sağlanmasının ardından Selçuklulara tâbi bir beylik teşekkül etti. Beyliğin idaresi, İstanbul’dan çıktıklarından beri Keyhüsrev’in yanından ayrılmayan Mavrozomes’e verildi (Cahen, 1984, s. 126; Miller, 2007, s. 12). Selçuklu sultanı, kayın pederini bu yöreye tayin etmekle, gittikçe kuvvetlenmekte olan Laskaris’ e karşı, kendisine tâbi olan bir kimseyi Bizans’ın mirasından hissedar kılmak istiyordu (Turan, 1993a, s. 281). Ancak beyliğin ömrü fazla uzun sürmedi ve Mavrozomes buradan Konya’ya döndü. İbn Bibi’ye (1996, s. I, 110) göre, Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev, kayın pederine Konya’da bulunduğu sırada büyük misafirperverlik göstermiş ve ona yüksek makamlar vermiştir. Aynı müellif, Sultan Alâeddin Keykubâd döneminde beylerbeylik görevine getirilen Komnenos Mafrozom adında bir emîrden bahseder ki, bu zâtın Sultan Gıyâseddin’in kayın pederi Mavrozomes’le aynı şahıs olup-olmadığı belli değildir (Witteck, 1937, s. 209-210; Baykara, 1997, s. 48). Gıyâseddin Keyhüsrev’in kayın pederi olan Mavrozomes’in evladı sonradan Müslüman olmuş ve Selçuklu Devleti’nde hizmetlerde bulunmuştur.

Selçuklu sultanlarının Bizans ve Haçlı prenseslerinden başka Gürcü sarayına mensup kadınlarla evlilikleri de hiç şüphesiz onların, bu devletle olan ilişkilerde inisiyatifi ele geçirmelerini kolaylaştırıyor, aradaki dostluk ve ittifakın pekişmesine yardımcı oluyordu. Evlilikler, Gürcü sarayı tarafından da memnuniyetle karşılanıyordu. Nitekim Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Rosudan’ın kızı Tamara ile evlendiğinde Gürcü kraliçesi bundan ziyadesiyle memnun olmuştu. Zira, daha önce Harezmşahlar tarafından ülkesi istila edilen kraliçe, bu yolla, yaklaşmakta olan Moğol tehlikesi karşısında önemli bir müttefik kazanmış oluyordu (Turan, 1993a, s. 415). Selçuklu ve Gürcü sarayları arasında kurulan bu dostluk ve ittifakla birlikte,

¹¹ Burada, olaya muasır olan Niketas’ın ifadelerinin daha doğru olduğu anlaşılmaktadır (Baykara, 1969, s. 25).

Selçuklu ordusunda görev yapan Gürcü askerlerinin sayısı da artmış olmalıdır.

Sultanların, fetih hareketleri için gerekli zemini oluşturmak maksadıyla yabancı kadınlarla yaptıkları evlilikler, tabîi olarak onların işini kolaylaştırıyordu. Nitekim Selçukluların ikbal devri hükümdarı Alâeddin Keykubâd, 1221 yılında Alanya'yı kuşattığı zaman, buranın hâkimi olan Kyr Vart, şehri teslim ederken diğer şartlarla beraber, sultanla akraba olmayı da taahhüt etmiş, neticede anlaşmanın sağlanmasıyla şehir, her hangi bir askerî mücadeleye girişilmeden kolaylıkla ele geçirilmişti. Fetihden sonra imar edilen şehirde, daha sonra, Selçukluların denizlere açılma siyasetinin gereği olarak bir tersane kurulmuştur.

2. Sosyo-Kültürel Sonuçları

Anadolu Selçuklu sultanlarının gayrimüslim kadınlarla yaptıkları evliliklerin siyasî açıdan olduğu kadar, sosyo-kültürel yönden de bazı sonuçları olmuştur. Özellikle, Selçukluların daha yoğun ilişkilerde bulunduğu ülke olması nedeniyle, Bizans sarayına mensup prenseslerle gerçekleştirilen evliliklerin etkileri, üzerinde durulmaya değerdir.

Yukarıda kısmen değinildiği gibi Selçuklu sultanları, İstanbul'u ziyaretleri sırasında dönemin İmparatorları tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmış ve Bizans sarayına mahsus teşrifat usullerine göre görkemli bir şekilde ağırlanmışlardı. Meselâ İmparator Manuel Komnenos, sarayında yaklaşık üç ay kadar misafir ettiği Sultan II. Kılıç Arslan adına muhteşem ziyafetler vererek, gösterişli merasimler ve eğlenceler tertip ettirmişti (Süryani Mihail, 1944, s. 188; Merçil, 1994, s. II, 713). İmparatorun bu misafirperverliğinden son derece memnun olan Selçuklu sultanı ise, İstanbul'da kaldığı bu süre zarfında Bizans saray teşkilâtını ve kültürünü yakından tanıma fırsatını bulmuştu.

İstanbul'da dokuz yıl gibi uzun bir süre kalan Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev de, dönemin imparatoru III. Aleksios Angelos tarafından gayet dostane bir şekilde karşılanmıştı (Kaya, 2006, s. 107). Lâtinlerin İstanbul'u işgali sırasında şehir yakınındaki bir adaya (veya kale) gönderilen sultan, burada adanın sahibi olan Mavrozomes'in kızıyla evlenerek hayatını güvence altına almıştı. İbn Bibi'deki kayıtlara göre o, kayınpederinin cennet bahçesini andıran bu adasında kaldığı sırada, *"Padişahlar gibi mutluluk alanında hareket ediyor, gül renkli şarabı yudumlayarak kendisine yüz çevirmiş olan feleğin dönmesinden meydana gelen kötülükleri aklından siliyordu"*. Oğulları İzzeddin (Keykâvus) ve Alâeddin (Keykubâd) ise, atabegleri Seyfeddin Ay-Aba'nın nezaretinde eğitim ve öğretim faaliyetlerine katılıyor, boş kalan vakitlerini de deniz ve kara avcılığıyla uğraşarak geçiriyorlardı (İbn Bibi, 1996, s. I, 76).

Bizans'ta misafir ya da sürgün olarak bulunmuş olan bu sultanların, ülkelerine döndükten sonra gayrimüslim tebaaya yönelik hoşgörölü tutumları, bu arada Sultan Gıyâseddin'in İstanbul'da ikâmeti sırasındaki sıra dışı hayatı, dönemin bazı müelliflerinin dikkatini çekmiştir. Meselâ, Sultan II. Kılıç Arslan'ın, tebaasına olan dinî müsamahasını yeterince anlayamayan Haçlı kaynakları, onun gizli bir Hristiyan olduğuna dair bazı efsanelere yer vermişlerdir (Turan, 1993b, s. II, 152). Bu sultanın oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev için de benzeri yakıştırmalar yapılmıştır. Öyle ki onun, İstanbul'daki sürgün hayatı sırasında vaftiz edildiği bile ileri sürülmüştür (Lebeau, 1824-1836, s. XVII, 288; Merçil, 1994, s. II, 715; Turan 1993b, s. II, 149)¹². İbn Bibi'deki (1996, s. I, 115) bir rivayet de oldukça ilginçtir. Müellife göre Sultan Gıyâseddin, Konya'da ikinci defa tahta oturduğu sırada; zühtü, dindarlığı, dürüstlüğü ve isabetli fetvalarıyla tanınmış olan Kadı Tirmizî'yi öldürtmüştü. Bunun sebebi ise, *"Kadıyı kıskanan ve ona düşman olan bir topluluk, Sultana Konya halkının şehri teslim etmekte gösterdikleri isteksizliğin ve ihmalin sebebinin kadının 'Sultan Gıyâseddin'in kâfirlere yakınlık ve dostluk gösterdiği ve onların ülkesinde şeraitin yasakladığı şeyleri yaptığı için saltanat tahtına oturamaz' şeklindeki fetvasının olduğunu söylemeleri idi"*. Böyle bir fetvanın verilip verilmediği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Konya muhitinde bu şekilde bir söylentinin yayılmış olması oldukça manidardır (Turan, 1993b, s. II, 149).

Gordlevski'ye (1988, s. 332-334) göre, Bizans'ı ziyaret eden Selçuklu sultanları ülkelerine Hristiyan-Rum kültürü ile beslenmiş olarak dönüyorlardı. Hristiyan kadınlarla evlenen ya da onlardan doğan sultanlar, dışarıdan Müslüman gibi görünmekle birlikte, gerçekte Batı'nın, Bizans'ın etkisine kapılmış gizli birer Hristiyan'dı. Bizans imparatorları barbarlara (Türklerle) siyasî maksatlarla kızlarını ve kız kardeşlerini vermek suretiyle kendilerine bağlıyorlardı. Bizans'ta bulundukları sırada çevresinde gördüklerinin ihtişamına kapılan sultanlar ise, Hristiyan kadınlarla evlenmekte gecikmiyorlardı. Bu sayede onlar Rumları da kendilerine çekmiş oluyorlardı.

Sultanların, İstanbul'u ziyaretlerinin ve Bizans hanedanına mensup kadınlarla evlenmelerinin, onların davranışlarını etkilediği muhakkaktır. Ancak gerek Haçlı kaynaklarının, gerekse Gordlevski gibi araştırmacıların, onların gizli birer Hristiyan olduklarına dair yakıştırmalarına katılmak mümkün değildir. Zira, kuvvetli bir İslâm kültürü ve terbiyesi ile yetişen, tarih ve edebiyatla yakından ilgilenen, bu arada fethettikleri şehir ve kasabalarda; câmi, medrese, zâviye ve kervansaray gibi eserler inşa ettirmek suretiyle, buraların İslâmlaşmasına büyük önem veren sultanların, Hristiyanlığa meyletmeleri imkânsızdır. Kaldı ki, bu asırlarda İslâm dini ve

¹² Vaftizle ilgili bu tür yakıştırmaların, kaynaklarda isimleri belirtilmeksizin Ramazanoğlu ve Karamanoğlu olarak zikredilen Türk emirleri için de yapıldığı bilinmektedir (Vryonis, 1981, s. 271).

medeniyetindeki üstünlüğün de böyle bir temayüle fırsat vermeyeceği de aşîkârdır (Turan, 1993b, s. II, 152). Nitekim İbn Bibî'deki (1996, s. I, 71) bir kayıt sultanlardaki millî tarih şuurunu ortaya koyması bakımından oldukça dikkat çekicidir. Müellife göre, Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev İstanbul'da bulunduğu sırada İmparator III. Aleksios'un huzurunda bir Frenk beyi ile düello yapmış ve onu yenmişti. Ancak düelloyu seyreden bazı Frenk ve Rumlar bu durumu hazmedemeyip sultanı öldürmeye kalkışmışlardı. Bunun üzerine İmparator devreye girerek orada bulunan görevlilere verdiği emirle kargaşalığı yatıştırmış ve akabinde sultanı teselli etmeye çalışmıştı. Büyük bir üzüntüye kapılan ve gurbette bulunmanın verdiği acıyla içi yanan sultan ise, gözyaşlarına hâkim olamamış ve imparatora dönerek şöyle demişti: *"Siz Melik biliyorsunuz ki, Kılıç Arslan'ın oğlu olan ben, Melîkşah'ın ve Alparslan'ın soyundanım. Doğudan batıya kadar her yerde oturan insanların da bildikleri gibi atalarım ve dedelerim, dünyanın en mamur ülkelerini kılıçlarıyla fethetmişler, asilerin boynuna fetih halkası geçirmişlerdir. Senin ataların da her zaman onların hazinelerine vergiler, haraçlar, bağlar ve mallar göndermişlerdir..."*.

Bizans kültürünü yakından tanıma fırsatı bulan ve bundan ister istemez etkilenen Sultan II. Kılıç Arslan ve oğlu I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in, Hristiyan kadınlarla evlenmiş olmaları, şüphesiz onları uzun süredir Türklerle beraber yaşayan gayrimüslim tebaa ile olan ilişkilerinde daha müsahahalı davranmaya sevk etmişti. Esasen sultanların bu tür tutumlarından gayrimüslimler de büyük memnuniyet duyuyorlardı. Nitekim Sultan II. Kılıç Arslan vefat ettiği zaman Hristiyanlar, buna çok üzölmüş ve büyük yas tutmuşlardı. Zira onlara göre sultan çok iyi ve tatlı bir insandı (Urfalı Mateos, 1962, s. 231). Sultan II. Kılıç Arslan gibi, yine gayrimüslim bir kadınla evlenen Alâeddin Keykubâd da dinî hoş görüsü ile tanınıyordu (Hasluck, 1929, s. II, 370-371). Uluğ Sultan 1230 yılında Harezmşahlara karşı kazandığı Yassıçimen zaferi dönüşünde Kayseri'ye yaklaşınca, Müslümanların yanı sıra, Hristiyanlar da kendisini tebrik etmek için karşılamaya çıkmışlardı. Ancak Müslümanların tebrikine katılamayan ve geride kalan Hristiyanlar, kutlamaları bir tepe üzerinden seyretmeyi tercih etmişlerdi. Bunu gören sultan ise, onların arasına girerek, merasimlerinde çan çalmalarına ve ilahiler söylemelerine müsaade etmişti (Turan 1993b, s. II, 150-151). Bu sultanın oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev de gayrimüslimlere karşı geniş bir hoşgöröye sahipti. Seleflerinden farklı olarak Gürcü sarayına mensup bir prensesin dışında; biri papaz, diğeri de Konyalı bir zengin olan iki Hristiyan kızlarıyla, ayrıca gayrimüslim bir cariyeyle evlenen sultan, şüphesiz bu evlilikleri ile tebaası arasında sosyal ahengin tesisine de hizmet etmiş oluyordu. Zira sultanların bu tür evlilikleri Müslümanlarla gayrimüslimlerin birbirlerine yakınlaşmalarını kolaylaştırıyordu (Gordlevski 1988, s. 328; Şeker, 2002, s. 49). Diğeri taraftan Selçuklu sarayına geldikten

sonra bazı hatunların kendi istekleri ile Müslüman olmaları da, sınırlı da olsa çevrelerinde ihtidalar vesile oluyordu (Çetin, 1981, s. 165).

Sonuç

Anadolu Selçuklu sultanları, İslâm öncesi dönemden beri Türk hanedanları arasında yaygın olarak görülen bir geleneğe uyarak, siyasî ilişkilerde bulundukları Bizans, Gürcü ve Haçlı saraylarına mensup kadınlarla evlilikler yapmışlardır. Bu evlilikler, -bir kaç dışında- genellikle; karşılıklı ittifaklar kurmak, dostlukları pekiştirmek, muhtemel tehlikeleri bertaraf etmek ve tahta geçmek için gerekli desteği sağlamak gibi siyasî maksatlarla gerçekleştirilmiştir.

Sultanların evlendikleri gayrimüslim kadınlar daha ziyade Rum, Gürcü ve Alman asıllıdır. Bunlar arasında Rum menşeliler çoğunluğu teşkil etmektedir. Sarayda Ermeni asıllı kadınlara rastlanmamaktadır. Bunun, Ermenilerin bu dönemde siyasî bir güç olarak fazla önemsenmemelerinden kaynaklandığı sanılmaktadır. Saraya gelin olarak gelenler, sadece prensesler ve asilzade kızlarından ibaret değildir. Bunlardan başka, Konyalı zengin bir Hristiyan ile bir papazın kızları, ayrıca Hristiyan bir câriye de, sultanların eşleri arasında yer almıştır.

Sultanların harem dairelerine giren kadınlar hiçbir şekilde din değiştirmeye zorlanmamıştır. Öyle ki, bunlardan bazıları memleketlerinden gelirken kendi dinlerinde mukaddes kabul edilen eşyalarını, hatta papazlarını da beraberinde getirmişlerdir. Selçuklu sarayında hâkim olan hayat tarzının etkisiyle, İslâm kültürünü yakından tanıyan bu hatunların ekseriyeti, sonradan Müslüman olmayı tercih etmiş ve isimlerini değiştirmişlerdir. İçlerinden bazıları dindarlıkları ve hayırseverlikleriyle tanınmışlardır. Bununla birlikte ihtida etmeyenler de, eski dinlerini muhafaza etmişlerdir.

Evlilikler, siyasî ve sosyo-kültürel yönlerden bir takım sonuçları da beraberinde getirmiştir. Nitekim sultanların Haçlı prensesleriyle evlilikleri, onların, Haçlı saldırıları karşısında zaman zaman da olsa rahat nefes almalarına, dolayısıyla kendilerini güvence altında hissetmelerine yardımcı olmuştur. Bizanslı prenseslerle yapılan evlilikler, tahta çıkmak için gerekli desteğin sağlanmasında, -sürekli olmasa da- taraflar arasında barışın tesisinde ve dostlukların pekiştirilmesinde; Gürcü sarayına mensup prenseslerle gerçekleştirilen evlilikler de, bu devletle olan ilişkilerde inisiyatifin ele geçirilmesinde rol oynamıştır.

Sultanların, bilhassa İstanbul'u ziyaretleri ve Bizans hanedanına mensup kadınlarla evlenmeleri, onları, Anadolu'da uzun süredir Türklerle beraber yaşayan gayrimüslim tebaa ile olan ilişkilerinde daha müsamahalı davranmaya sevk etmiştir. Evlilikler, toplumda sosyal ahengin tesisine de hizmet etmiş, Müslümanlarla gayrimüslimlerin birbirlerine yakınlaşmalarını kolaylaştırmıştır. Diğer taraftan Selçuklu sarayına geldikten sonra bazı

hatunların kendi istekleri ile Müslüman olmaları, çevrelerinde sınırlı da olsa ihtidalarla vesile olmuştur.

KAYNAKLAR

- Ahmed b. Mahmud. (1977). *Selçuk-nâme* (C. I). (E. Merçil, Haz.). İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Ahmed Eflâkî. (1986). *Ariflerin Menkıbeleri* (C. I). (T. Yazıcı, Trc.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ahmetbeyoğlu, A. (1995). *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Aksarayî. (2000). *Müsâmeratü'l-Ahbâr*. (M. Öztürk, Trc.). Ankara: TTK Yayınları.
- Alâeddin Ata Melik Cüveynî. (1998). *Tarih-i Cihan Güşa*. (M. Öztürk, Trc.). Ankara: KB Yayınları.
- Anna Komnena. (1996). *Malazgirt'in Sonrası*. (B. Umar, Trc.). İstanbul: İnkılâp Kitebevi.
- Anonim. (1952). *Târih-i Âl-i Selçuk*. (F. N. Uzluk, Nşr. ve Trc.). Ankara.
- Arnold, T. W. (1982). *İntişar-ı İslâm Tarihi*. (H. Gündüzler, Trc.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ayan, E. (2008). Büyük Selçuklu Sultanlarının Siyasî Evlilikleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (173), 109-128.
- Babinger F. ve Köprülü F. (1996). *Anadolu'da İslâmiyet*. (Ragıp Hulusi, Trc.; M. Kanar, Haz.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*. (H. D. Yıldız, Haz.). Ankara: TTK Yayınları.
- Baykara, T. (1969). *Denizli Tarihi*. II. Kısım. İstanbul.
- Baykara, T. (1997). *I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehit*. Ankara: TTK Yayınları.
- Brosset, M. F. (2003). *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*. (H. D. Andreasyan, Trc.; E. Merçil, Haz.). Ankara: TTK Yayınları.
- Cahen, C. (1984). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. (Y. Moran, Çev.). İstanbul: E Yayınları.
- Çay, A. (1987). *II. Kılıçarslan*. Ankara: KB Yayınları.
- Çetin, O. (1981). *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Çiftcioğlu, İ. (2008). Sultan Veled'in Mevlevîliği Teşkilâtlandırma ve Yayma Çabaları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (177), 93-110.
- Demirkent, I. (1996). Haçlılar. *DİA* içinde (14, 525-546).
- el-Bundârî. (1999). *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi* (2. Baskı). (K. Burslan, Trc.). Ankara: TTK Yayınları.
- Gordlevski, V. (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti*. (A. Yaran, Trc.), İstanbul: Onur Yayınları.
- Gömeç, S. (1997). *Kök Türk Tarihi*. Ankara: Türksoy Yayınları.
- Gregory Abû'l-Farac. (1999). *Abû'l-Farac Tarihi* (C. I). (E. A. W. Budge, Süryaniceden İngilizceye Trc.; Ö. R. Doğrul, Türkçeye Trc.). Ankara: TTK Yayınları.

- Gumilëv, L. N. (2003). *Hunlar*. (D. A. Batur, Trc.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Halil Edhem. (1982). *Kayseri Şehri*. (Kemal Göde, Haz.). Ankara: KB Yayınları.
- Hasluck, W. F. (1929). *Christianity and İslam Under The Sultans* (Vol. II). Oxford: Clarendon Press.
- Huart, C. (1895). *Epigraphie Arabe, D'asie Mineure*. Paris.
- Ioannes Kinnamos. (2001). *Historia*. (I. Demirkent, Yay.). Ankara: TTK Yayınları.
- İbn Bibi. (1941). *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi* (M. N. Gençosman, Houtsma neşrinden Türkçeye Trc.). Ankara: Uzluk Basımevi.
- İbn Bibi. (1996). *El Evamirü 'l-Ala'ıye Fi 'l-Umuri 'l-Ala'ıye (Selçuk name)* (C. I-II). (M. Öztürk, Trc.). Ankara: KB Yayınları.
- İbn Bibi. (2007). *Selçuknâme*. (M. H. Yinanç, Trc.; Ö. Özkan-R. Yinanç, Haz.). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- İbnü'l Esir. (1987). *El-Kâmil Fi't-Tarih* (C. IX, X, XII). (A. Özeydin, Trc.). İstanbul: Bahar Yayınları.
- Kaya, S. (2006). *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Koca, S. (1997). *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Lebeau. (1824-1836). *Histoire du Bas-Empire*. Tome, XVI-XVII, Paris: De L'imprimerie De Firmin Didot.
- Merçil, E. (1994). Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları. *XI. Türk Tarih Kongresi Bildiriler (Eylül 1990)* (C. II) içinde (709-721).
- Merçil, E. (1996). Gazneliler. *DİA* içinde (XIII, 480-484).
- Miller, W. (2007). *Son Trabzon İmparatorluğu*. (N. Süleymangil, Trc.). İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Müneccimbaşı. (1935). *Müneccimbaşı'ya Göre Anadolu Selçukîleri*. (H. F. Turgal, Haz.). İstanbul: Türkiye Matbaası.
- Niketas Khoniates. (1984). *O city of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*. (H. J. Magoulias, Trans.). Detroit: Wayne State University Press.
- Niketas Khoniates. (1995). *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*. (F. Işıltan, Trc.). Ankara: TTK Yayınları.
- Ostrogorsky, G. (1991). *Bizans Devleti Tarihi*. (F. Işıltan, Trc.). Ankara: TTK Yayınları.
- Önkal, H. (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Ramsay, W. M. (2003). *The Cities and Bishoprics of Phrygia* (Vol. I). Oxford: Elibron Classics.
- Râvendî. (1957). *Râhat-üs-sudûr ve Âyet-üs-sürûr* (C. I). (Ahmet Ateş, Trc.). Ankara: TTK Yayınları.
- René, G. (1980). *Bozkır İmparatorluğu*. (M. R. Uzmen, Trc.), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Rice, T. T. (1961). *Ancient Peoples and Places The Seljuks in Asia Minor*. London: Thames and Hudson.
- Runciman, S. (1989). *Haçlı Seferleri Tarihi* (C. I). (F. Işıltan, Trc.). Ankara: TTK Yayınları.
- Sadrüddîn el-Hüseynî. (1999). *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye* (2. Baskı). (N. Lugal, Trc.). Ankara: TTK Yayınları.
- Sarre, F. (1989). *Konya Köşkü*. (Ş. Uzluk, Trc.), Ankara: TTK Yayınları.
- Sevim, A. (2002). Keyhusrev I. *DİA* içinde (XXV, 347-349).

- Sevim, A. ve Yücel, Y. (1989). *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. (1968). *Mir'âtü'z-zeman fî Tarihi'l-âyan*. (A. Sevim, Neşr.), Ankara: TTK Yayınları.
- Simbat. (1946). *Vekayinâme (951-1334)*. (H. D. Andreasyan, Trc.). TTK Kütüphanesi, Basılmamış Tercüme, nr. 68.
- Süryani Mihail. (1944). *Vekayinâme*. II. Kısım, (1042-1195). (H. D. Andreasyan, Trc.). TTK Kütüphanesi, Basılmamış Tercüme, nr. 44.
- Şeker, M. (2002). *Anadolu'da Bir Arada Yaşama Tecrübesi*. Ankara: DİB Yayınları.
- Taşagıl, A. (1995). *Gök-Türkler*. Ankara: TTK Yayınları.
- Turan, O. (1953). Les Souverains Seldjoukides et Leurs Sujets Non Musulmans. *Studia Islamica*, (I), 65-100.
- Turan, O. (1993a). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Turan, O. (1993b). *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi* (C. II). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Urfalı Mateos. (1962). *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*. (H. D. Andreasyan, Trc.). Ankara: TTK Yayınları.
- Vryonis, S. (1971). *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*. Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press.
- Vryonis, S. (1981). *Studies on Byzantium, Seljuks and Ottomans*. Malibu: Undena Publications.
- Witteck, P. (1937). Encore l'építaphe d'un comnène a Konia. *Extrait de Byzantion Tome XII*, 208-211.

**EBUBEKİR HÂZİM TEPEYRAN'IN HATIRALARINDA NİĞDE'DE
MAHALLE MEKTEPLERİ****THE PRIMARY SCHOOLS IN NİĞDE IN EBUBEKİR HÂZİM
TEPEYRAN'S MEMORIES***Mustafa OĞUZ****Özet:**

Ebubekir Hâzım Tepeyran, Niğde'nin yetiştirmiş olduğu önemli devlet adamlarından ve edebiyatçılarından. 1864'te Niğde'de doğmuş ve 5 Haziran 1947'de İstanbul'da vefat etmiştir. Musul, Bağdat, Ankara, Hicaz, Beyrut ve Hüdavendigar valiliklerinde bulunmuştur. Mart-Temmuz 1909'da İstanbul Belediye Başkanlığı ve 1920 yılında da Dâhiliye Nazırlığı görevinde bulunmuştur.

Çalışmamıza temel olan eser Ebubekir Hâzım Bey'in ilk baskısı 1944'te yapılan "Hatıralar"ında anlattığı çocukluk çağındaki mahalle mektebi ile ilgili olan deneyimleridir. Mahalle mektepleri Osmanlı Devleti'nde kendisinden önceki Selçuklu ve diğer İslam devletlerindeki geleneği takip ederek kurulmuş olan ilköğretim seviyesindeki okullardır. Halk arasında mahalle mektebi ya da sıbyan mektebi denilen bu okullar, vakıflar vasıtasıyla faaliyette bulunurdu. Her mahallede ve köyde bulunurdu. Genellikle camilere bitişik olarak yapılırdı.

Ebubekir Hâzım Bey'in hatıralarında mahalle mektepleri olumsuz tarzda anlatılır. Tanzimat ile başlayan Avrupai eğitim sistemi ile ihmal edilen mahalle/sıbyan mektepleri, XIX. yüzyılın ikinci yarısında artık bir geleneği yaşatma çabasının devamı niteliğindedir. Ömrünü tamamlayan her kurum gibi kendi haline bırakılarak ölümü beklenmektedir. Batılılaşmanın getirdiği bir anlayışla eskiye ait olan her kurum gibi kötülüklerin ve olumsuzlukların sebebi olarak görülen mahalle mektepleri, yeni nesiller için bir kâbus gibidir.

Ebubekir Hâzım Bey'in hatıraları ve diğer hatıralarda falaka ve çağın gerisinde kalmış eğitim anlayışı ile bir tutulan mahalle mektepleri, geleneğin devam ettirilmesinden başka bir işleve sahip görünmemektedir. Makalemizde hem mahalle mekteplerinin tarihi sürecini hem de Batılılaşma ile birlikte modern eğitim kurumları karşısında gerilemesini Ebubekir Hâzım Bey'in hatıralarını temel alarak sunmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Ebubekir Hâzım Tepeyran, Mahalle Mektepleri, Niğde.

* Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü – Niğde
mustafaoguz71@gmail.com

Abstract:

Ebubekir Hâzım Tepeyran had educated in Niğde was one of the most important statesman and litterateur. He was born in Niğde and died in 5 June 1947. He was governor of Musul, Bağdat, Hicaz, Beyrut and Hüdavendigâr. He was mayor of İstanbul in March-July 1909 and he was also Chamberlain internist in 1920.

Mr. Ebubekir Hâzım's work, in 1944 the first edition of his memories was published that told about the experiences of school in his primary school is based on our study. District schools were primary schools which were established for following Seljuklu and other İslamic states' tradition in Ottoman State. These schools were called mahalle school or sıbyan school by public and they were operated through foundations. They were in every districts and villages. They were generally built next to the mosque.

Local schools were described negatively in Ebubekir Hâzım Bey' memories. They were neglected through Euorapan education system beginning with reform, they were effort to keep alive a tradition at the second half of the XIX. century. Like all institution which completed its task, they waited death by leaving them alone. An understanding of Westernization brought, like all institutions belongs to old times, local schools were seen of evil and negativity as a reason, as a nightmare for the new generations.

In Mr. Ebubekir Hâzım's memories and other people' remembrances of a flogging, and held with the concept of local schools of education is lagging behind the age, seem to have another function in maintaining the tradition. In our report, we will try to present, based on Mr. Ebubekir Hâzım's memories, both local schools' progress and their declines against institutions of modern education along with the westernization process.

Key words: Ebubekir Hâzım Tepeyran, Primary Schools, Niğde.

Giriş

Çalışmamıza konu olan Ebubekir Hâzım Tepeyran'ın hatıralarında anlattığı mahalle mektepleri ile ilgili anıları 1. Uluslararası Niğde Dil, Kültür ve Tarih Sempozyumu'nda sunulmuş olan bildirinin düzenlenmiş ve genişletilmiş halidir.

Ebubekir Hâzım Tepeyran¹, Niğde'nin yetiştirmiş olduğu önemli devlet adamlarından ve edebiyatçılarından biridir. 1864'te Niğde'de doğmuş ve 5 Haziran 1947'de İstanbul'da vefat etmiştir. Mutasarrıflık ve vali muavinliğinden sonra valilik görevine Musul'da 1899'da başlamış ve

¹ Ebubekir Bey, Niğde'de Tepeviran mahallesinde doğdu. Halk arasında Tepeyran olarak telaffuz edildiği için bu ismi soyadı olarak aldı. Bk. Tepeyran, 1998, s. VII. Tepeviran mahallesi bugünkü Niğde İmam Hatip Lisesi'nin arka kısmında kuzeyde kalan ve şimdi Yenice mahallesi olarak bilinen yerdir. Bk. Bakırcı, 2010, s. 860.

sırasıyla Bağdat, Ankara, Hicaz, Beyrut ve Hüdavendigâr valiliklerinde bulunmuştur. Mart-Temmuz 1909'da İstanbul Şehreminliği (belediye başkanlığı) yapmıştır. 1920 yılında da Dâhiliye Nazırlığı görevinde bulunmuştur (Kuneralp, 2003, s. 70; Hayber, 1988).

Ebubekir Hâzım Bey, 1879'da Niğde Rüştîyesini bitirdikten sonra, 1882'de Konya valisi Mehmed Said Paşa'nın daveti ile Konya'ya gitti. Konya'da kâtiplik ve gazete yazarlığı yaptı. Kastamonu valisi Abdurrahman Paşa'nın teklifi ile 1885'de Kastamonu'da Mektubi Kalemi'nde çalışmaya başladı (Bayraktar, 1999, s. 617). Ebubekir Hâzım Bey hem II. Abdülhamid döneminde hem de II. Meşrutiyet devrinde valiliklerde bulunmuş, Mütareke döneminde ise Ali Rıza ve Salih Paşa kabinelerinde iki defa Dâhiliye Nazırlığı yapmıştır. Damad Ferid Paşa Hükümeti tarafından 1920'de Divan-ı Harb'e verilerek idam cezasına çarptırıldı. Cezası daha sonra Sultan Vahdeddin tarafından küreğe çevrildi. Tevfik Paşa kabinesi zamanında ise cezası bozularak hapisten çıktı ve Ankara'ya gitti. 1921-1922 yıllarında Sivas ve Trabzon valiliklerinde bulundu. II. Dönem TBMM'de 1923 yılında Niğde mebusu oldu. VI. Dönem (1939-1943) ve VII. Dönem (1943-1946) Niğde milletvekilliği yaptı Bayraktar, 1999, s. 617).

Devlet adamlığı yanında edebiyat, fotoğraf² ve gazetecilikle de uğraşmış olan Ebubekir Hâzım Tepeyran, edebiyat hayatına şiirle başladı. Şiirlerini "*Kar Çiçekleri*" (1932) kitabında topladı. Fransızca kaleme aldığı şiirlerini ise "*Les Fleurs Degenerees*" [Yozlaşmış Çiçekler] isimli kitabında 1931'de yayınladı³. İlk hikâye kitabını 1910'da "*Eski Şeyler*" adıyla yayınladı. Köy romancılığının ilklerinden biri olarak kabul edilen "*Küçük Paşa*"yı 1910'da yayınladı. Türkçe ve Arapça idari ve içtimai makalelerini derlediği "*İdari-İçtimai Sanihat*" (1912-Beyrut) isimli bir kitabı vardır. Oğlu için yazdığı "*Hasan Hazım*" adında bir eseri, Arapçadan tercüme edilmiş "*Güzel Sözler*" adını taşıyan müntehabatı ile "*Aşkın Zaferi*" adlı taslak halinde bir romanı vardır. Salih Paşa kabinesinden istifasından sonra başına gelenleri "*Zalimane Bir İdam Hükmi*" isimli hatıratında toplamıştır (Tepeyran, 1997). Kitap tutukluluğu sırasında günü gününe tuttuğu notlardan ve daha sonra kaleme aldığı hatıralarından oluşmaktadır. Milli mücadele ile ilgili hatıralarını ise "*Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*" (1982) isimli kitapta (Tepeyran, 1982) anlatmıştır (Yazarsız, 2003, s. 976-978).

Çalışmamıza temel olan eser, Ebubekir Hâzım Bey'in ilk baskısı 1944'te Türkiye Yayınevi tarafından "*Canlı Tarihler*" serisi içinde her ay bir

² II. Abdülhamid'in fotoğrafçılığa olan merakında Ebubekir Bey'in Dedeâğaç Mutasarrıfı iken hazırlayıp, padişaha sunduğu fotoğraf albümünün de etkisi olduğunu hatıralarında belirtir. Ayrıntılı bilgi için bk. Tepeyran, 1998, s. 323.

³ Ebubekir Bey, şiirlerini ilk önce Türkçe yazmış, fakat Konya'da maarif meclisi katipliği esnasında yazdığı şiirlerin, Konya kadısı Emin Efendi'nin şiirlerinin dini bakımdan sakıncalı olduğunu ikaz etmesi üzerine kendisine söz vererek Fransızca yazmağa karar vermiştir. Bk. Tepeyran, 1998, s. 29-34.

fasikül şeklinde çıkarılmak suretiyle altı fasikül (1., 3., 5., 7., 9. ve 11.) halinde yayınlanmış olan “*Hatıralar*”ında⁴ çocukluk çağındaki mahalle mektebi ile ilgili olan deneyimleridir (Koçak, 2012, s. 58-59)⁵. Bu çalışmadaki gayemiz, Ebubekir Bey'in deneyimleri ile Osmanlı münevverlerinin Batılılaşma sürecinde içinde bulundukları toplum ve müesseselere bakış açılarını değerlendirmektir. Mahalle mektepleri Osmanlı Devleti'nde kendisinden önceki Selçuklu ve diğer İslam devletlerindeki geleneği takip ederek kurulmuş olan ilköğretim seviyesindeki okullardır (Akyüz, 1989, s. 93). Halk arasında mahalle mektebi ya da taş mektep denilen sıbyan mektepleri vakıflar vasıtasıyla hayatiyetini devam ettirirdi. Mahalle mektepleri hemen hemen her mahallede ve köyde eğitim faaliyetlerini yürütürlerdi ve genellikle camilere bitişik olarak yapılırdı. Sıbyan mektebine mahalle mektebi adının verilmesinin sebebi ise her mahallede bulunması idi (Akyüz, 1989, s. 93).

Mahalle mektebinde genellikle Kur'an-ı Kerim'in yüzünden okunması, temel ilmiyal bilgileri, dört işlem, dualar ve ilahiler öğretilmekteydi (Ergin, 1977, s. 83-87). Mahalle mektepleri önceleri cami ve mescitlerde eğitim verirken, çocukların mescitleri kirletebilecekleri düşüncesiyle evlerde, cami ve mescitlere bitişik mekânlarda ders vermekteydiler (Demirtaş, 2007, s. 175).

Mahalle mekteplerinde ders veren hocalar ise cami imam ve müezzinleri, okur-yazarlığı olan ve ağır başlı kimseler, vefat eden hocanın uygun nitelikleri taşıyan oğlu, bazı hafız ve bilgili kadınlar arasından seçilmekteydi (Demirtaş, 2007, s. 175; Akyüz, 1989, s. 100).

Ebubekir Hâzım Bey'in mahalle mektebine başladığı dönemde Niğde'de mahalle mektebi sayısına baktığımızda tablo aşağıdaki şekildedir.

1285/1868 tarihli Konya Vilayet Salnamesi'ne göre Niğde Sancağı'nda 10'u Müslümanlara, 3'ü Rumlara ve 1'i Ermenilere ait olma üzere 14 adet sıbyan mektebi bulunmaktaydı. 1869 salnamesinde ise Niğde merkez kazası dahilinde toplam sıbyan mektebi sayısı 15'tir. Bunların 10'u Müslümanlara, 1'i Ermenilere, 1'i Protestanlara ve 3'ü de Rumlara aitti (Öztürk, 2008, s. 110-114).

1874 ve 1879'da 9, 1885-1886'da 70, 1888'de 123, 1899'da 45 sıbyan mektebi ve 900 erkek, 200 kız talebe vardı. Yeni usulde eğitim veren ibtidai mektepler ise 1889'da Niğde merkez kazada 1 tane idi. Her okulda iki öğretmen ve bir hizmetli görevli idi. Bu okulda 88 adet talebe vardı. Gayri Müslimlere ait Niğde merkezde ise 2 okulda 456 erkek ve 110 kız öğrenci vardı. 1906 yılında ise Niğde merkezde ibtidai mektep sayısı 6'dır. 290

⁴ Ebubekir Hâzım Tepeyran'ın hatıraları hakkında bir değerlendirme için bk. Koçak, 2012, s. 58-67.

⁵ Ebubekir Hâzım Tepeyran'ın çocukluk hatıraları için bk. Kara ve Birinci, 2005, s. 131-142; Yardım, 1998, s. 60-64; Özmel, 2009, s. 83-99.

erkek ve 158 kız öğrenci vardı. Gayri Müslimlere ait ise 4 okul ve 300 erkek, 162 kız öğrenci vardı (Öztürk, 2008, s. 114-115)⁶.

Ebubekir Hâzım Bey'in Mahalle Mektebine Başlaması

Ebubekir Bey hatıralarında mahalle mektebine başlamasını anlatırken ailenin tek erkek çocuğu olduğu için ebeveyni tarafından aşırı şımartıldığını ve bu sebeple çok yaramaz olduğunu belirtir. İki erkek kardeşinin çok küçük yaşlarda vefat etmesi, üç kız kardeş arasında tek erkek çocuk olarak kalması ailesinin kendisini şımartmasının sebebidir (Tepeyran, 1998, s. 3). Mahalle mektebine başlamasının sebebi ise evde yaptığı yaramazlıklardan dolayı bu durumdan bıkan annesinin, başından savma kabilinden olmak üzere beş yaşından önce okula göndermesidir. 1864 doğumlu olan Ebubekir Bey, ifadelerine göre 1868-1869 yılları arasında mektebe başlamıştır:

“Benim hatıra, hayale gelmez türlü şarkadalıklarım (o zaman Niğde’de çocuk yaramazlıklarına böyle derlerdi) annem pek bizar olduğundan daha beş yaşına bile varmadan, def-i bela kabilinden bir tedbir olmak üzere beni evimizin karşısındaki mahalle mektebine devam ettirmek istedi. Ben de memnuniyetle gidiyor, yaramazlıklarımı orada biraz değiştirerek yapmaktan geri durmuyordum” (Tepeyran, 1998, s. 3-4).

Ebubekir Bey'in hemen evlerinin karşısındaki mektebe severek gittiğini, çünkü mektep hocasının komşuları olması hasebiyle evin tek erkek evladı olan Ebubekir'e karşı anne ve babasının gösterdiği sevgiden dolayı hoşgörülü davrandığını belirtir:

“Mektep gibi hocası da komşumuz olduğu ve beni, -anamin, babamın ne kadar sevdiklerini bildiği için- gücendirmek istemeyerek pek hoşgörülü davranıyor; ben mekteple ev arasında mekik dokuyarak zamanımın çoğunu sokakta geçiriyordum” (Tepeyran, 1998, s. 4).

Ebubekir Bey'in annesi, oğlunun bu durumundan pek de memnun değildi. Çünkü annesi oğlunun mektebe düzenli gitmesini ve okuyup yazmasını istemekteydi. Ebubekir Bey ise harfleri “birer işkence aletinin resmi” gibi gördüğü için annesinin arzusu yerine gelmemekteydi.

“Harfleri birer işkence aletinin resmi gibi hiç sevmediğimden ne annemin maksadı hasıl oluyor, ne de ben mertek gibi “elif”, badem gözlü “sad”, kuzu başlı “kaf”, yay gibi “ye” diyerek vasıflarıyla öğretilen elifbayı öğreniyordum” (Tepeyran, 1998, s. 4).

Ebubekir Hâzım Bey'in yukarıdaki anlatımından elifbanın harfleri öğretilirken harflerin şekillerinin somut varlıklara benzetilerek çocukların

⁶ Ebubekir Bey, hatıralarında Musul valiliği sırasında İstanbul gazetelerinde Aydın'da dört bin, Konya'da üç bin ibtidai mektep açıldığı haberleri üzerine dayısı Muhittin Bey'den Niğde'ye kaç mektep isabet ettiğini sorduğunu anlatır. Dayısının cevabı ise “*Senin de okuduğun mâhut karanlık mekteplerden başka yeniden vücuda gelmiş bir şey yok. Yalnız eski mekteplere yeni ve parlak isimler verildi*” (Tepeyran, 1998, s. 428).

zihninde daha çabuk kavranmasına çalışıldığı anlaşılmaktadır. Daha beş yaşında oyun çağında bir çocuk için harflerin işkence aletleri ile hatırlanması, Ebubekir Bey'in hatıralarını kaleme aldığı sonraki yıllarda harfleri öğrenmemek için çarpıcı bir misal vermek için kullanılmış olması muhtemeldir.

Ebubekir Bey, Niğde merkezindeki mahalle mektebinde harflerin somut bir varlık vasıtasıyla öğretilirken, Bor ilçesinde ise elifba yerine ebced yani elif, be, cim, dal şeklinde öğretildiğini ifade etmektedir (Tepeyran, 1998, s. 4).

Osmanlı Devleti'nde 1869'dan itibaren mahalle/sıbyan mekteplerinin yanında usûl-i cedide/ibtidai mektep adıyla yeni ilkokullar kurulmaya başlanmıştı. Bu okullarda başlayan ve sıbyan mekteplerinde yaygınlaştırılmaya başlayan sistemle okuma teknikleri ve metotları zamana uygun bir hale dönüştürülmeye çalışılmıştı (Akyüz, 1989, s. 230-231).

Sıbyan mekteplerinde usûl-i cedit metoduyla, usûl-i tehecci olarak adlandırılan ve geleneksel okumada, uzun uzun heceleme yöntemin terkedilmesi ve yerine usûl-i savtiye metodu ile harflerin seslerine dayanan ve kelimeyi doğrudan okumanın benimsenmesi yapılmak istenmekteydi (Akyüz, 1989, s. 231; Cevdet Paşa, 1991, s. 26; Kodaman, 1991, s. 61-64; Kafadar, 1997, s. 181-184; Somel, 2010, s. 215-220).

Ebubekir Hâzım Bey'in annesi, oğlunun evle okul arasında mekik dokumasından bıktığı ve tüm gün mektepte kalmasını istediği için mahallelerinden daha uzaktaki başka bir mahalle mektebine göndermeye karar verdi. Bu kararını hayata geçirmek için de Tahrirat Müdürlüğü'nde çalışan kocasının geçici memuriyetle iki aydan uzun bir süreliğine Aksaray'a gitmesi, kendisine bu fırsatı sağladı. Annesinin de okuduğu bu mahalle mektebi Ebubekir Bey için tam anlamıyla şok etkisi meydana getirmişti.

Mahalle mektebine sabahları uşakla gidecek ve akşamları da aynı uşakla geri dönecek olan Ebubekir Hâzım Bey, tüm gün okulda olacağı için annesi de onun yaramazlıklarından belli bir süre için rahat nefes alacaktı (Yardım, 1998, s. 61; Tepeyran, 1998, s. 4) Fakat annesinin bu umudu kısa sürer. Çünkü Ebubekir Bey, öğleden sonra okuldan kaçarak eve geri dönmüştür:

“Beni kendisinin de okumuş olduğu, mahallemize hayli uzak bir mektebe gönderdi. Sabahları bir uşakla gidecek, akşamları yine onunla dönecektim. Evvelce hiç tanımadığım bu mektebe uşakla gittim; fakat öğleden sonra koşa koşa yalnız dönerek, benim yaramazlıklarımın birkaç saat kurtulduğundan tabii memnun kalan annemin karşısına dikildim” (Tepeyran, 1998, s. 4).

Ebubekir Hâzım Bey, hatıralarının bu bölümünde yeni mahalle mektebinin mimari özelliklerini ve mektebin hocası hakkındaki hatıralarını

anlatmaktadır. Okulun yapı bakımından Niğde'nin en iyisi olduğunu belirttikten sonra bina hakkındaki yorumlarını anlatır:

“İçini ilk defa gördüğüm bu mektep, yapı bakımından o zamanki Niğde çocuk mekteplerinin en iyisi olmakla beraber, Niğde gibi mutedil bir iklimde mektep değil, Küçük Asya'nın ortalarında, Kuzey kutbu yakınlarındaki insan meskenlerine bir karşılık yapmak isteyenlerin o hale konulmuş zannedilen “Hafız Osman” mektebidir” (Tepeyran, 1998, s. 4).

Ebubekir Bey, “Hafız Osman” mektebini Kuzey Kutbu'nda yaşayan Eskimoların iglo denilen buzdan yaptıkları evlerine benzetmekte ve bunun Niğde gibi Anadolu'nun ortasında “mutedil” bir iklime sahip bir yerde yapılmasına şaşırmaktadır. Ebubekir Hazım Bey, igloya benzettiği Hafız Osman Mektebi'nin içini de okuyanların için büyük bir kasvet dolduracak şekilde anlatmaktadır:

“Binaya oranla pek küçük olan kapısının tahta aralıklarına, cingi denilen kara taştan yapılmış olan sökelerine temas eden kenarlarına, ak ve kara, koyun, keçi pöstekisi parçaları çivilenerek garip bir şekil verilmiş, pencerelerine üç ay evvel kaba kâğıt yapıştırılarak temiz havanın girmesinden, aydınlanmasından pek zalimce menedilmiş bir mektep!

Her şeyden evvel yaşamak için havaya, ışığa muhtaç olduğumuz bilinmeyerek; birine giriş, ötekine çıkış bırakmayan bu yerde bir şey öğrenmenin imkânı düşünülür mü?

Kapıdan girince yalnız çocukların nefesiyle ısınmış, rutubetli ve üç aydan beri temiz hava cereyan etmediği için kötü kokulu bir karanlık içinde kaldım” (Tepeyran, 1998, s. 4-5).

Ebubekir Hâzım Bey'in yukarıda tasvir ettiği trajik durum, çocuklara verilecek eğitim ve öğretim konusunda yapılmaması gereken ne varsa hepsinin bir arada olduğu bir durumu yansıtmaktadır. Böyle sağlıksız bir ortamda okula yeni başlayan çocukların temel eğitimi ve bilgileri sağlıklı bir şekilde almaları Ebubekir Bey'in de sorduğu gibi mümkün değildir.

Ebubekir Bey, okulu anlatmaya devam etmektedir:

“Bereket versin ki Hafız Osman'ın gözlerindeki zayıflıktan dolayı pencere, kâğıtların ötesine, berisine bezir yağı sürülerek biraz şeffaflandırılmıştı. El kadar bir ayna kırığının sırtı sıyrılarak şeffaflığı iade ile bu kâğıtlardan bir tabakasının ortası kesilip oraya yapıştırılmış olduğundan camdan eğik olarak giren güneş ışığı, mektebin havalanan tozlarını aydınlatıyordu. Bu tozlardan hasıl olan sarı kehribara benzer ince bir sütunun yardımı ile cüssece emsali nadir iriliği, insan şeklini bozacak derecede şişmanlığı, kirpikleri tamamen dökülüp, kapakları dışarı kıvrılarak etrafına kızıl kaytan geçirilmiş gibi duran küçük, sönük gözleriyle korkunç bir mahluk olan hocayı; sağ tarafta peliad denilen ve

istirahat zamanlarında sekizi onu birbiriyle sarmaş dolaş olarak yatan yılan derneği gibi yığılmış ince, kalın kızılçık değneklerini, sol yanında köşeye dayanmış duran uzun sırtığı, duvara takılan falakayı gördüm. O güne kadar öylesini hissetmediğim bir korku ile titredim” (Tepeyran, 1998, s. 5).

Ebubekir Bey'in, okulu ve Hafız Osman'ı bu kadar detaylı anlatması ve en sonda söylediği bu güne kadar hissetmediği bir korku yaşaması beş yaşında bir çocuğun okul diye rutubetli, karanlık, kasvetli ve bir öğretmenden daha çok bir pir-i fani olan hocanın iri ve korkunç cüssesidir. Ebubekir Bey'in yaşadığı hayal kırıklığı ve korku, o gün orada hafızasına bir fotoğraf karesi gibi kaydedilen görüntünün yıllar sonra bile ilk günkü gibi tazeliğini koruyor olmasını hatıralarını canlı bir şekilde kâğıda aktarmasından anlayabiliyoruz.

Okulun içindeki kızılçık değneklerini Yunan mitolojisindeki peliadlara benzetmesi, Ebubekir Bey'in sonraki eğitim sürecinde batılı kaynaklara olan yakınlığı ve benzetmelerinde Türk kültür tarihi yerine Batı kaynaklarından misal vermesi Tanzimat ile başlayan Batılılaşma sürecinin yeni nesillerdeki bir sonucu olarak görülmelidir.

Peliad'ın ise kaynaklarda çeşitli tanımları bulunmaktadır. Bu tanımlara göre peliad, Yunan mitolojisinde Oread denilen, ormanlarla kaplı dağlarda, dağların doruklarında, koyaklarda, derin, gizli mağaralarda, geçit, hendek ve boğazlarda yaşayan Nymphalardan bir gruba verilen addır. Adları, bulundukları bölgeye, yöreye göre değişebilmektedir. İdai, İda Dağı'nın, Peliad Pelia Dağı'nın Oreadları gibi (Necatigil, 2011, s. 112; Fink, 1996, s. 231-232, 242; Can, 2011, s. 485)⁷.

Ebubekir Bey'in ilk gününde uşak ile Hafız Osman arasındaki konuşmayı aktarır. Hafız Osman Hoca, Ebubekir Bey'in törensiz ve adetlere uygun şekilde başlatılmamasından duyduğu rahatsızlığı uşağın yüzüne söyler (Tepeyran, 1998, s. 5-6). Geleneksel olarak okula başlayan çocuklar için ilk gün “Âmin Alayı” tertiplenir ve alayın sonunda hocaya ailenin maddi durumuna göre çeşitli hediyeler verilirdi. Özellikle maddi durumu iyi olan ailelerce âmin alayına çok önem verilir sünnet düğünü gibi kabul edilirdi. Orta halli bir ailenin çocuğu ise evden dualarla çıkar ve okula gidene kadar da bu dua ve ilahiler devam ederdi. Çocuğun boynunda bir cüz kesesi takılır, mektepte hocanın önünde derse başlattırılıp dua ettirildikten sonra mektepteki çocuklara birer ikişer kuruş ve hoca ile kalfaya da uçlarına birkaç mecidiye bağlanmış mendil verilirdi⁸. Ahmet Rasim (1987), “Falaka” adlı

⁷ Diğer bir ihtimal ise Yunan Mitolojisinde Argonaut'lar olarak bilinen ve Jason ile Medea'nın İolkos şehri kralı Pelias'ın istediği altın yapağı efsanesinde anlatılan ve hikâyenin sonunda Pelias'ın kızlarının babalarını kazanda pişirmesi ile neticelenen efsane. Ayrıntılı bilgi için bk. Can, 2011, s. 246-254. Ebubekir Bey, mektepteki değnekleri Pelias'ın kızlarına benzetmiş olabilir.

⁸ Amin Alayı hakkında detaylı bilgi için bk. Abdülaziz Bey, 2000, s. 58-61; Ergin, 1977, s. 91.

eserinde âmin alayını teferruatlı bir şekilde anlatmıştır (Yardım, 1998, s. 53-59; Kara ve Birinci, 2005, s. 87-113).

Ebubekir Hazım Bey'in Hafız Osman Hoca ile karşılaşma anı, hocanın söyledikleri, duydukları ve gördüğü manzara çocukluk hafızasına nakşedilmiş ve canlı bir şekilde hatıralarında aktarmıştır:

“Küçük çocuklar önünde Budha heykeli gibi görünen hocanın pürüzlü ve titrek eline, dişimi çekmek için ağzıma yaklaşan kerpetene bakıyor gibi baktığım için:

-“Sen,” dedi. “Ne ürkek çocuksun!..”

Titrek elini, titreyen dudaklarımla öptükten sonra:

-“Otur,” diyerek, galiba bir enkazdan arta kalmış olan ve üzerinde birkaç demir çivi başı görünen kalın kalastan yapılmış rahlesinin önünü gösterdi. Ben, dizlerimin bağları çözülmüş gibi bir oturuşla oraya diz çökünce, hoca efendi güya benim korkumu gidermek için bir latife olmak üzere:

-“Burada senin ananı da, dayılarını da ben okuttum. Lütfi Bey iyi çalışmadığı için onun kulağını buraya mıhladım!” dedi ve büyük çivi başlarından birini parmağıyla gösterdi. Ben bu şakayı hakikat olarak kabul ettiğim için, kulağım oraya çakılmadan önce kaçmak isterken hoca:

-“Haydi,” dedi. “Başlayalım, ben ne söylersem sen onu tekrarla... Bismillâh...”

-“Bismillâh...”

Ben bu besmeleyi ızdırapla çektiğim gibi “Rabbi Yessir” duasını da tekrar ettim.⁹ Bu duadan sonra mertek gibi eliften, yay gibi (Y)'ye kadar hurûf-ı hecâyı hoca ile beraber söyledik. İlk ders nihayet bulmuş oldu. Çocukların bazıları evlerinden getirdikleri küçük minderlere oturuyorlar idi ise de ekserisi koyun, kuzu, keçi postları üzerinde idiler. Hoca, ikinci sırada sahipsiz bir kara postu göstererek:

-“Hadi,” dedi. “Şimdilik oraya otur bakalım. Yarın sen de bir kuzu postu veya minderle gelirsin...” (Tepeyran, 1998, s. 6-7).

Bir insanın geçmişinde yaşadığı veya şahit olduğu şiddet, ömür boyu derin izler bırakır. Ebubekir Bey'in hatıralarında da çocukluk döneminde karşılaştığı ve belleğinde yer edinen şiddet ve dayak korkusu ile şahit olduğu dayak görüntüleri önemli bir yer tutmaktadır. “İşkence aletleri” (Tepeyran, 1998, s. 7) olarak tanımlandığı ve sınıfa girer girmez tüm dikkatini verdiği sopalar ilk günkü mektep deneyiminde karşılaştığı ve okuldan soğumasına

⁹ Rabbi yessir. Ve lâ tuassir. Rabbi temmim bi'l-hayr. (Rabb'im kolaylaştır, zorlaştırma. Rabb'im tamamlattır hayırla.) bk. Kara ve Birinci, 2005, s. 28.

sebeplere kadar korkunçtur. Anlatımda, geçmiş yeniden kurgulanarak ve edebi bir üslupla anlatılmıştır:

“Beni korkutan işkence aletleri iki saat içinde birer birer vazifelerini şiddetle yerine getirdiler: Sırık, hocanın: “Sarı kız (kız) dersine bak!” diye gürlemesinden sonra son sıradaki hastalıklı, zayıf bir kızın başına yıldırım gibi indi. Bu semavi bela yalnız o zavallı hasta kızla sınırlı kalmadı. Sırık havalanınca, üzerlerinde birer kartal dolaşan piliçlerin korkusunu andıran bir heyecan ile gözlerini önlerindeki kuzu başlı “kaf”lara, badem gözlü “sad”lara diken iki oğlan çocuğun yumuşak, ana eliyle okşanmaya alışık başlarını da incitti” (Tepeyran, 1998, s. 7).

Ebubekir Hâzım Tepeyran, mektepteki işkence aletlerini sırasıyla anlatarak ilk günkü şok ve dehşeti kuvvetli bir tarzda belirtir. İkinci sırada falaka vardır:

“Falaka, yeşil kâğıda insan şeklini andırır bir resim yapan çocuğun ayaklarına takıldı. Hoca: “Yaptığın bu adama can ver bahalım domuz!”, diyerek bütün ihtiyatlı çocuklar gibi bu ressamın da tabanına koymuş olduğu keçe parçasıyla beraber çoraplarını da çıkartarak ciddi bir düşmanlıkla beş değnek vurdu” (Tepeyran, 1998, s. 7).

Ebubekir Bey, hocanın doğrudan uyguladığı şiddetten bahseder:

“Fazla olarak, memleketin ileri gelenlerinden birinin oğlu olup Kuran'ı ezberlemeye; yani hafızlığa çalışan çocuğun bir sayfada dört yanlışından dolayı kulağını vahşice çekerek yarıya kadar yırttı ve (rı)'ları (rı) olarak söyleyen bir kızın burnuna kalem sokup kanlar fişkırttı” (Tepeyran, 1998, s. 7).

Yazarın çocukluk hatıralarında, mektep ile ilgili olan bu hatıralar dönemin eğitim anlayışı ve sistemi hakkında ipuçları vermektedir. Ebubekir Bey, okulda gördüğü dehşeti eve gidince annesine anlatıp, annesinden kendisini bir daha o mektebe göndermeyeceğinden emin olduğunu ifade eder. Ancak annesinin tavrı beklediği gibi olmaz:

“–“Yavrum; ben de az çok ceza göre göre o mektepte, o hocada okudum. Bu cezalara kendi kusurumdan dolayı da uğramadım. Hoca, beni büyük dayına mektep kalfası yaptı. Yani derslerini ben öğrettirdim. Onun kaç yanlış çıkarsa hem onun ayaklarına, hem de benim avuçlarıma o kadar değnek vururdu. Hocanın vurduğu yerde gül biter. Dayıların, babam tarafından bu hocaya “etleri senin, kemikleri benim” diyerek verilmişti. Ben öyle bir haber göndermediğim gibi, babam ise hiç öyle sözler söylemez. Sen dersine çalışır, yaramazlık etmezsen hiçbir ceza görmezsin” (Tepeyran, 1998, s. 8).

Ebubekir Bey'in annesinin sözlerinden dayanın olağan bir durum olduğu, eğitimde şart olduğu ve “hocanın vurduğu yerde gül biter” sözleriyle işin meşrulaştırıldığı anlaşılmaktadır. Yazar hatıralarında “bir kızın

burnundan kanlar fışkırdığını”, “bir oğlanın kulağında kıpkızıl bir yara açıldığını” kendi gözleriyle gören bir çocuğun, hocanın vurduğu yerde gül biter sözünün anlamsızlığını ve “*hakikat kokusunu*” alabilmesinin mümkün olmadığını ifade eder (Tepeyran, 1998, s. 8).

Çocukların şefkate en fazla muhtaç oldukları, merhametle davranılması gereken bir dönemde, hayata atıldıklarında mesut ve mutlu olmalarını sağlayacak ortamın hazırlık devresi olması gereken mektebin “*hissiz bir yobazın işkenceleri*” altında inletmenin zavallı masum çocuklar için “*Tuba ağacı gölgesinde cehennem azapları çektirmeye*” benzediğini belirtir (Tepeyran, 1998, s. 8).

Ebubekir Bey, hatıralarının devam eden kısmında hocanın kendisini mektepten, okuyup yazmadan soğuttuğunu ifade eder:

“Bu hoca beni mektepten, okuyup yazmadan son derece soğuttu. Evet daha onlara hiç ısınmadan soğuttu, nefret ettirdi.” (Tepeyran, 1998, s. 8).

Ertesi gün okula uşağın refakatinde, onun sırtında tepine tepine, hıçkırıklar içinde gönderilmiş olan Ebubekir Bey, öğle tatilinde mektepten kaçmış ve amcası Ethem Bey’in evine sığınmıştı. Hafız Osman’ın mektebine gönderilmeyeceği sözünü aldıktan sonra evine dönmüş ve bir buçuk sene boyunca serbest kalmıştır (Tepeyran, 1998, s. 8-9).

Sonuç

İslamiyet’in ilk dönemlerinden itibaren ortaya çıkan sıbyan/mahalle mektepleri, İslam tarihinde çocukların geleneksel ve dini temel eğitimin verildiği bir eğitim müessesesi olarak varlığını sürdürmüştür. Türklerde de Selçuklu ve Osmanlı’da temel eğitim kurumu olarak mahalle/sıbyan mektepleri önemli rol oynamıştır. II. Mahmud döneminde ilköğretimin zorunlu olduğu, Tanzimat döneminde ıslah çalışmalarının yapılarak modern eğitim kurumlarına dönüştürülmeye çalışıldığı mahalle/sıbyan mektepleri dinin temel kaidelerinin verildiği okullar olarak önemini korumuştur.

İnsanların hayatlarında ilkokulun yeri ve önemi büyüktür. Çocukluk hatıralarında önemli bir yer işgal eder. Çalışmamızda esas aldığımız Ebubekir Hâzım Tepeyran’ın “*Hatıralar*”ı, bir çocuğun gözünden Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyılın ikinci yarısında bir Anadolu şehrinde mahalle mektebi deneyimini çarpıcı bir şekilde anlatmaktadır.

Çocukların okula “amin alayı” olarak adlandırılan ve bir düğün havası içinde geçen ilk gün deneyimleriyle okulun sevdirmeye çalışıldığı, Allah’ın kelamını ve dinini öğrenecekleri için ailelerin büyük bir hevesle gönderdiği okullar olan mahalle mektepleri, çeşitli hatıralarda korkunun ve dayanın sıradan olduğu bir yer olarak tasvir edilmektedir.

II. Meşrutiyet devrinde başlayan ve Cumhuriyet döneminde yoğunlaşarak devam eden mahalle/sıbyan mekteplerinin falaka ile özdeşleşen dayak, kaba saba, iğrenç ve cahil hocalar, rutubetli, havasız ve eğitime müsait olmayan sınıf ortamı, hedef ve amaçtan yoksun olan eğitim anlayışı ve ezbercilik gibi özelliklerin ön plana çıkarıldığı bir kurum olarak ötekileştirilmiştir.

Mahalle mekteplerinin ötekileştirilmesi ile eski mektep-yeni mektep ikiliği karşıtlığından modernleşme ve batılılaşma sürecinde terk edilmesi, unutulması ve ortadan kaldırılması gereken bir heyula şekline dönüştürülmüştür. Ancak yapılması gereken Türklerin İslam'a girdiği tarihten itibaren İslam medeniyetinin önemli cüzlerinden olan mahalle mekteplerindeki ruhu yaşatabilmektir.

KAYNAKLAR

- Abdülaziz Bey. (2000). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*. (K. Arısan ve D. Arısan Günay, Haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ahmet Rasim. (1987). *Falaka*. (M. S. Koz, Haz.). İstanbul: Arba Yayınları.
- Akyüz, Y. (1989). *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Bakırcı, N. (2010). Hıdırellez ve Niğde'de Unutulan Bir Gelenek: Niğde Cumaları. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5 (3), s. 860.
- Bayraktar, D. (1999). Tepeyran, Ebubekir Hazım. *Yaşamlarıyla ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi* içinde (2, 617). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Can, Ş. (2011). *Klasik Yunan Mitolojisi*. İstanbul: Ötüken Yayınları. 12 Nisan 2012, <http://www.felsefeekibi.com/mitoloji/nymphalar.html>.
- Cevdet Paşa. (1991). *Tezâkir 40-Tetimme*. (C. Baysun, Haz.). Ankara: TTK Yayınları.
- Demirtaş, Z. (2007). Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), s. 175.
- Ergin, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi* (C. 1-2). İstanbul: Eser Matbaası Yayınları.
- Fink, G. (1996). *Antik Mitolojide Kim Kimdir*. (Ü. Öztürk, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Hayber, A. (1988). *Ebûbekir Hâzım Tepeyran*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kafadar, O. (1987). *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Kara, İ. ve Birinci, A. (2005). *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri Hatıralar. Yorumlar. Tetkikler*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Koçak, C. (2012). *Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kuneralp, S. (2003). *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*. İstanbul: İsis Yayınları.

- Necatigil, B. (2011). *Mitologya Sözlüğü*. İstanbul: Sel Yayınları.
- Öztürk, İ. (2008). Konya Vilayet Salnamelerine Göre Niğde Sancağı'ndaki Eğitim-Öğretim. M. Şaşmaz, (Ed.), *Niğde, Aksaray ve Nevşehir Tarihi Üzerine* içinde (110-114). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Özmel, İ. (2009). *Niğdeli Şair ve Yazarlar*. Niğde: Niğde Valiliği İl Özel İdaresi Yayınları.
- Somel, S. A. (2010). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. İstanbul: İletişim Yayınları..
- Tepeyran, E. H. (1997). *Zâlimâne Bir İdam Hükmü*. İstanbul: Pera Yayınları.
- Tepeyran, E. H. (1998). *Hatıralar*. (F. Ilıkan, Haz.), İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayınları.
- Yazarsız. (2003). Tepeyran, Ebubekir Hazım. *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi* içinde (II, s. 976-978). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları..
- Yardım, M. N. (1998). *Tanzimattan Günümüze Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları*. İstanbul: Timaş Yayınları.

**ECOTOURISM AND VERNACULAR ARCHITECTURE IN
KOPRULU CANYON***Hacer MUTLU DANACI***R. Eser GÜLTEKİN*****Abstract:**

It is necessary and inevitable that tourism develops in places where historical and natural beauties exist. However, because it is important to maintain not only the natural landscape but also the vernacular culture while utilizing their benefits, one should adopt a selective and plan-oriented attitude towards tourism. Therefore, expertise is required to design tourism buildings and attractions that are compatible with the natural ecosystem. Ecotourism is a concept describing tourism that is developed on the basis of ecological criteria. In this study, the ecotourism opportunities in the Koprulu Canyon Sanctuary in Antalya were examined. We have defined a proposal based on the existing vernacular architecture.

Key words: Ecotourism, Vernacular Architecture, Koprulu Canyon.

Introduction

Tourism enables everyone to discover the natural and cultural resources of a region and therefore contributes to the economical growth of an area. However, an important problem for the investors, planners, and designers responsible for developing the tourism industry is the means by which tourists can be attracted to particular regions and experience vernacular cultures while preserving the cultural and natural values.

The International Ecotourism Society (TIES) defined ecotourism as “the travel which is sensitive about the natural places and protects the environment and pays attention to the welfare of the locals”. According to the World Tourism Organization, several issues must be considered when bringing ecotourism to various regions, such as protection of biological diversity, attention to the welfare of the locals, increased awareness of the tourists, enable small-sized enterprises to offer services to small tourist groups, ensure that tourists and locals act responsibly with regard to the tourism industry, allow only minimal consumption of irremovable resources,

* Dr., Akdeniz University Faculty of Fine Arts Department of Architecture – Antalya/Turkey
hacermutlu@gmail.com

** Assoc. Prof. Dr., Akdeniz University Faculty of Fine Arts Department of Architecture –
Antalya/Turkey esergultekin@gmail.com

manage tourism at the local level, and improve job opportunities in favor of the locals (UNWTO, 2011). B. Cicin Sain summarizes the concept of ecotourism with four criteria: minimize environmental effects, minimize effects on and maximize respect for the vernacular architecture, maximize economical benefits for the host country, and maximize recreational benefits for the tourists (Ozturk, 1997; Ozkan, 2005).

In the 1990s, several designers (architects, landscape architects and industrial designers) wanted to produce sustainable, ecological products but encountered difficulties in finding the appropriate technologies and materials, as well as their great expense. In the 2000s, the situation had not changed. “Sustainability” was used for the first time in 1987 in a report prepared by the World Commission on Environment and Development, but it is a difficult concept to define. Next, terms such as “green”, “ecological”, and “environmentally friendly” were used to describe products and activities (Strongman, 2007). However, ecological design criteria may sometimes conflict with common design approaches and, as a result, it may be necessary to go beyond common and popular design approaches. Individuals involved in ecological design and planning are concerned with the orientation of the building forms and settlements and their integration with environmental elements, the types of energy systems used in the buildings or the materials, and the reutilization of old buildings and environmentally friendly designs (Filik, 2004).

The Koprulu Canyon National Park is a rich sanctuary in terms of nature and culture. Although administrators in Koprulu Canyon have put measures in place to ensure that ecotourism is maintained in this region in the future, the ecotourism model utilized could be improved. At Koprulu Canyon National Park, which is the subject of this study, we encourage the reutilization of the existing traditional buildings for the purposes of tourism, emphasizing the traditional lifestyle of the region.

1. Koprulu Canyon

Koprulu Canyon National Park is 63 kilometers northwest of Manavgat district and 85 kilometers northeast of Antalya, Turkey (Figure 1). The area was accepted as a national park in 1973 (MPAVGM, 1992).

Koprulu Canyon National Park is an extremely diverse geomorphologic structure, with an altitude that ranges from 110 meters above sea level at Beskonak to 2500 meters at the summit of Bozburun Mountain. Except for Beskonak, which is located at the lowest altitude, the rest of the National Park is composed of high, rough, and rugged mountains which extend along the two sides of Koprulu Canyon. The Koprucay River flows between the Toros Mountains and the Egirdir and Beysehir lakes, and then flows into the Mediterranean Sea, creating an extremely wide and

beautiful 12-kilometer long canyon within the boundaries of the National Park (OSB, 2006).

Figure 1. Location of the Koprulu Canyon (Anonymous, 2011)

In this region, the Mediterranean climate prevails. The average annual precipitation is 1727 millimeters. The highest temperature in July is 28 degrees Celsius and the lowest temperature in January is 6.2 degrees Celsius (MBM, 2011).

Traditional lifestyle and architecture, authentic natural formations, and special and precious species of fauna belong to the area, including redwood forest, the ancient city of Selge, ancient Roman path, the Koprucay ecosystem, natural forests (black pine, cedar, and juniperus), men rocks, and canyon cave systems, that may be counted among the valuable resources of the area. There are 11 villages in Koprulu Canyon National Park and approximately 7500 people inhabit these villages. Sources of income of the locals include animal breeding based on pasturing; farming; beekeeping; picking thyme, chestnuts, and cotton; working temporarily out of the village; harvesting forest products except for the wood; and revenue from partial tourism. Due to the scarcity of land suitable for cultivation, very little vegetation can be produced. The tourism activities in the Koprulu Canyon National Park are mostly limited to rafting, with the annual number of visitors comprising only 7% (600 000 people) of the visitors to Antalya. The number of the visitors to the ancient Roman city of Selge within the park

comprises only 1% of the visitors to the park, which is only 0.06% of the total visitors to Antalya (OSB, 2006). Therefore, young locals must work seasonally at the tourism facilities on the coasts of Antalya, Manavgat, and Serik (Akıllı, 2004).

2. Ecotourism based on Vernacular Architecture

“Vernacular” is used to describe characteristics that are native to a particular region. Jukka Jokilehto has emphasized the worldwide importance of preserving the vernacular and ethnicity, intangible traits of heritage (Heath, 2009). Koprulu Canyon Sanctuary is a living cultural landscape and is highly appropriate for ecotourism, according to the criteria set by the World Tourism Organization for protected regions. However, for ecotourism to be possible, structural elements are needed to meet the needs of the visitors in terms of accommodations and access to food and beverages.

Most of the dwellings located in the Koprulu Canyon Sanctuary are common to rural areas of the Mediterranean (Figures 2 and 3). They are one- or two-story buildings made of pitch-faced stone walls connected with bonding timber, with hipped-gable roofs. Barns, furnaces, and storerooms usually comprise the first floor. The upper floor is usually comprised of two rooms, which are partitioned by wood beams, and generally lead onto a timber terrace. The doors and window-frames are also made of wood, and there is usually an adjacent garden. Apart from the archeological structures, the examples of traditional architecture are no protected structures. However, some nontraditional dwellings exist in some of the villages, built from reinforced concrete, in order to provide services for rafting activities.

Figures 2 and 3. The traditional dwelling and settlement pattern in Koprulu Canyon (Original, 2008).

In addition to utilizing the existing villages, vernacular dwellings that have been abandoned will be may be furnished in accordance with the traditional lifestyle and rented to tourists, but small bathrooms made of PVC

material will need to be installed on the upper floors. Attendants may be scheduled to come at certain hours of the day to provide the housekeeping needs of the tourists and to deliver traditional meals that the tourists order ahead of time. By preventing the abandonment of vernacular architectural buildings, it is possible to increase tourism while preventing extinction of the living cultural landscape.

3. Conclusion and Evaluation

Ecotourism has been discussed in terms of protecting the canyon area and meeting the needs of the locals (Ayasligil and Duhme, 1993). Ceylan (2004), by mentioning that Koprulu Canyon Sanctuary had extremely rich touristic attractions in terms of unique natural and cultural beauties and suggesting that it was necessary to make these characteristics well known on local, regional, national, and international levels, the opportunities for creating recreational tourism activities in the area while preserving the ecosystem were examined. However, recent studies have highlighted the importance of proper governance of the natural resources in this area (Kemer, 2009) as well as preservation of endemic plant and animal species (Tavsanoğlu and Cosgun, 2009; Karahalil et al., 2009). Akıllı (2004) and Nayir (2009) evaluated the possibility of ecotourism in terms of environmental, sociocultural, and economic factors, discussing the environmental risks of the existing tourism activities, problems with deficiencies in the infrastructures of the buildings, and the attitudes of the locals. The Ministry of Forest and Water Affairs published a report, “Management of Cultural Resources Plan of Koprulu Canyon National Park I and II”, detailing the cultural and landscape values of the area in socio-economic terms and discussing the advantages and disadvantages of establishing ecotourism in the area. Based on the environmental and especially the socioeconomic data obtained from these studies, a limited ecotourism model, which means that the tourists would voluntarily live under the same conditions as the locals, is suitable.

In this study of Koprulu Canyon National Park, we propose a model for ecotourism that attracts attention to the vernacular architecture and the natural assets of the area.

REFERENCES

- Akıllı, H. (2004). *Ekoturizmin Sosyo-Kültürel, Ekonomik, Yönetmel ve Çevresel Etkiler Bakımından İrdelenmesi: Antalya Köprülü Kanyon Milli Parkı Örneğı*. Unpublished MSc. Thesis, Akdeniz University Institute of Social Sciences.

- Anonymous. (2011). Körülü Kanyon Haritası. Retrieved April, 2011 from <http://www.istanbul.com>.
- Ayaşlıgil, Y., & Duhme, F. (1993). Prospects of Köprülü Kanyon National Park for meeting both conservation targets and people's need for development. *Landscape and Urban Planning*, 24 (1-4), 143-151.
- Ceylan, S. (2004). Yazılı Kanyon (Sutçuler, Isparta) Tabiat Parkı'nın Turizm Açısından Önemi ve Kullanımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5 (8), 59-82.
- Filik, O. A. (2004). *Ekolojik Tasarım ve Türkiye'deki Ekolojik Tasarım Örneklerinin İncelenmesi*. Unpublished Postgraduate Thesis, Yıldız Teknik University Institute of Physical Sciences.
- Heath, K. Wm. (2009). Vernacular Architecture and Regional Design Cultural Process and Environmental Response. *Architectural Press and Elsevier*, USA, pp. 185.
- Karahalil, U., Kadiogullari, A. I., & Baskent, E. Z. (2009). The spatiotemporal forest cover changes in Koprulu Canyon National Park (1965-2008) in Turkey, *African Journal of Biotechnology*, 8 (18), 4495-4507.
- Kemer, N. (2009). *An assessment of natural resources management conflicts in the working landscapes of Mediterranean Turkey (Türkiye): Koprulu Kanyon National Park*. Unpublished Doctoral Thesis, University of Massachusetts Amherst Environmental Science Urban planning.
- MBM. (2011a). *Antalya Meteoroloji Bölge Müdürlüğü (Antalya Region Head Office of Meteorology)*. Antalya.
- MPAYGM. (1992). *Milli Parklar ve Av-Yaban Hayatı Genel Müdürlüğü (Head Office of National Parks and Hunting – Wildlife)*.
- Nayir, O. (2009). *Isparta Yöresi Korunan Doğal Alanlarında Eko-turizm Talep ve Eğilimlerinin Belirlenmesi*. Unpublished Postgraduate Thesis, Süleyman Demirel University Institute of Physical Sciences.
- OSB. (2006). *Köprülü Kanyon Milli Parkı Kültürel Kaynaklar Yönetim Planı, İkinci Gelişme Raporu. Orman ve Su Bakanlığı (Ministry of Forest and Water Affair)*.
- Ozkan Yurik, E. (2011). *Turizmin geleceği: Ekoturizm*. Retrieved March, 2011 from <http://www.ekoturist.com>.
- Ozkan, A. H. (2005). *Ekolojik Mimarlık Çerçevesinde Alanya'daki Turizm Olgusunun İncelenmesi*. Unpublished Postgraduate Thesis, Yıldız Teknik University Institute of Physical Sciences Building Research and Planning Programme.
- Ozturk, S. F. (1997). *Turizm Mimarlığının Yarattığı Çevresel Etkilerin Değerlendirilmesi İçin Bir Yöntem*. Unpublished Doctoral Thesis, Yıldız Teknik University Institute of Physical Sciences.
- Strongman, C. (2007). *The Sustainable Home, The Essential Guide to Eco Building, Renovation and Decoration*. London, New York: Merrell Publishers.
- Tavsanoglu, C., & Cosgun, U. (2009). Effect of Goat Browsing on Growth Form of Maquis Species in Koprulu Kanyon National Park (Antalya, Turkey). *Ecology*, 18 (72), 74-80.
- UNWTO. (2011). *World Tourism Organization*. Retrieved March, 2011 from <http://unwto.org/>.

**İRAN MEŞRUTİYET HAREKETİNİN TÜRK LİDERLERİ: SETTAR
VE BÂGER HANLAR*****TURKISH LEADERS OF THE IRANIAN CONSTITUTION
MOVEMENT: SATTAR AND BAGHER KHANS*****Gökhan BOLAT******Özet:**

1906 yılında İran’da başlayan Meşrutiyet hareketi yakın dönem İran tarihinin en önemli olaylarından birisi olarak kabul edilmektedir. Muzafferredin Şah’ın (1896-1907) 31 Aralık 1906 yılında imzalayarak yürürlüğe koyduğu I. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi, oğlu Muhammed Ali Şah (1907-1909) tarafından 23 Haziran 1908’de Meclis-i Milli’nin bombalatılması üzerine rafa kaldırılmıştır. Bunun üzerine I. Meşrutiyetin ilan edilmesinde büyük rolü olan Azeri Türkleri çoğunlukta oldukları Azerbaycan bölgesinde Muhammed Ali Şah’a karşı bir mücadele başlatmışlardır. 25 Temmuz 1908’de başlayan Tebrizli Mücahidler ile Muhammed Ali Şah’a bağlı ordular arasındaki mücadele 11ay sürmüştür. Bu süre içinde Rusların da desteğiyle Tebriz’i kuşatan Muhammed Ali Şah’ın bütün uğraşlarına rağmen Settar Han ve Bâger Han liderliğindeki Mücahidler geri adım atmamışlardır. Şah’a bağlı birlikler arasında baş gösteren anlaşmazlıklar ve bazı komutanların Mücahidlerin tarafına geçmesi üzerine Muhammed Ali Şah 8 Mayıs 1909’da seçimlerin yapıp Meclis’in tekrar açılacağını tüm ülkeye bildirdikten sonra 13 Mayıs 1909’da birliklerini geri çekmek zorunda kalmıştır.

Bu çalışmada II. Meşrutiyet Hareketi’nin en önemli simalarından ve Azerbaycan Türklerinden Settar Han ve Bâger Han’ın hayatları ve meşrutiyet hareketinde oynadıkları roller, İngiliz Arşiv Belgeleri ile Farsça ve Türkçe kaynaklar ışığında ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İran Meşrutiyeti, Settar Han, Bâger Han, Azerbaycan Türkleri.

Abstract:

The Iranian Constitutional movement, started in 1906 is considered to be one of the most important events in the recent history of Iran. The First Constitution,

* Bu çalışma, Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi (BAP) tarafından SBA-11-3456 kodlu proje kapsamında desteklenmektedir.

** Bu çalışma 12-14 Eylül 2012 tarihlerinde Varşova’da düzenlenen “II. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu”nda sunulan “İran Meşrutiyet Hareketi’nin Türk Liderleri: Settar Han ve Bâger Han” adlı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

*** Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü – Kayseri gokbolat@gmail.com

signed and put into force on December 31st 1906 by Mozaffar Al Din Shah (1896-1907) was abolished due to the bombing of the *Majlis e Melli* (National Assembly) on June 23rd 1908 by his son Mohammad Ali Shah (1907-1908). Thereupon, Azeri Turks who had a major role in the proclamation of the First Constitution started a struggle against Mohammed Ali Shah in Azerbaijan where they are in majority. The struggle started on July 25th 1908 between the *Mujahideen* of Tabriz and the armies of Muhammed Ali Shah and lasted 11 months. During this time, despite all the efforts of Muhammed Ali Shah Tabriz was besieged with the support of the Russians and mujahideens led by Sattar and Bagher Khans withdrew. Because of the disputes that had arisen among the troops of Shah some commanders went on the side of the Mujahideen and Mohammed Ali Shah was forced to withdraw his troops after declaring elections to be held on May 8th 1909 and announced the re-opening of the Majlis e Melli throughout the country.

In this study, life of Azerbaijani Turks Settar and Bagher Khans who are the most important figures in the Second Constitutional Movement and their roles in the constitutional movement are discussed in detail in the light of the British archival documents and Persian and Turkish sources.

Key words: Sattar Khan, Bagher Khan, Iran Constitutional Movement, Azerbaijani Turks.

1. İran Meşrutiyet Hareketine Kadar Settar ve Bâger Hanlar

1.1. Settar Han *Serdar-ı Milli* (*Millî Komutan*)

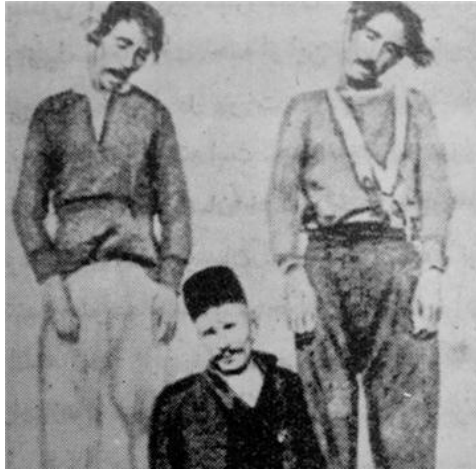
Hayatının ilk dönemleri hakkında fazla bilgi olmayan Settar Han, 16 Temmuz 1867 tarihinde Güney Azerbaycan'da bulunan *Karadağ*'da¹ dünyaya geldi. Doğduğu köyün adı konusunda kaynaklarda bir uzlaşma yoktur. Bazılarına göre anne tarafından ötürü *Karadağ*'daki *Germeduz* bucağı (Baykara, 1978, s. 84) bazı kaynaklara göre ise yine *Karadağ*'a bağlı *Suçumî* bucağıdır. Ancak diğer ve genel kabul gören görüş ise *Maskaran* ya da diğer adıyla *Cananlu* köyünde doğduğu şeklindedir (Nimetullahi, 1379, s. 7; Pistor-Hatam, 2009, gösterilen yer.)². Ancak kesin olan *Karadağ*'da doğduğudur (Kesrevi, 1388, s. 345; Hocegan, 1383, s. 147; Nevade, 1390, s. 35; Baykara, 1978, s. 85). *Hacı Hasan* ailesinin üçüncü erkek çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası Hacı Hasan *Karadağ*ı, orta halli bir *çerçi* idi. Tebriz'den aldığı kumaş vesair eşyayı Tebriz-*Karadağ* arasındaki köylerde satardı (Baykara, 1978, s. 84; Nimetullahi, 1379, s. 5). Hacı Hasan, Muhammed Hanlu Aşireti'nden olan ilk eşinin ölümünden sonra Beşik

¹ *Karacadağ* veya Farsçadaki diğer kullanımı *Arasbaran* olan bölge, günümüzde İran'a bağlı Doğu Azerbaycan Vilayeti ile Aras Nehri arasında bulunmaktadır.

² Anja Pistor-Hatam ve bazı diğer kaynaklarda köyün adı "Janali" olarak verilse de hem Farsça kaynaklarda yazıldığı şekliyle hem de bölgenin Azerbaycan Türklerinin yaşadığı bir yer olmasından dolayı adının Türkçe "Cananlu/Cananlı" olma ihtimali daha yüksektir. Janali' den *Canali* olma ihtimali ise Farsça kaynaklardaki yazımı esas aldığımızda ortadan kalkmaktadır.

köyünden Ümmü Gülsüm ile evlenmiş ve bu evlilikten dört oğlu ve bir kızı olmuştur. Oğullarının isimleri sırasıyla, *İsmail*, *Gaffar*, *Settar* ve *Azim*'dir. Hacı Hasan, bölgede kendisine güvenilen biri olup özellikle İran devleti ve Ruslarla başı derde girenlerin sıkça evine sığındığı önemli bir şahsiyettir. Ancak bu durum Hacı Hasan ve ailesi için büyük trajedilerin yaşanmasına sebep olmuştur. Şöyle ki, Settar Han'ın kardeşi İsmail, evlerine sığınan ve daha sonra arkadaş olduğu ve beraber kaçakçılık yaptığı *Kaçak Ferhat* adında birini evinde sakladığı ve polislerle teslim etmediği gerekçesiyle yakalanmış ve o dönemde Tebriz Valisi olan Muhammed Ali Mirza'nın (Muhammed Ali Şah) talimatıyla haksız yere başı kesilerek öldürülmüştür. (Hocegan, 1383, s. 147)

İsmail'in ölümü tüm aileyi derinden sarsmış bundan dolayı daha sonra Tebriz'e taşınmışlardır. Babası bir süre Tebriz'de yaşadktan sonra tekrar Karadağ'a dönmüşse de çok geçmeden *Akyazı* denilen yerde üzüntüden ölmüştür. Ölmeden önce ise oğullarına zalimlere ve Kaçar sülalesine karşı mücadele etmelerini vasiyet etmiştir (Baykara, 1978, s. 84-85; Nevade, 1390, s. 35). İsmail'in Muhammed, Kerim ve İbrahim adında üç oğlu vardı. Rusların Tebriz'i işgalinden sonra üçü de cansiperane bir şekilde mücadeleye katılmışlardır. Kerim ve Muhammed 1911'de Tebriz'de Ruslara karşı ölümüne saldırmış ancak yakalanarak Ocak 1912'de idam edilmişlerdir. İbrahim ise Settar Han'la birlikte Tahran'a gitmiş ve orda diğer birçok mücahidle birlikte can vermiştir. Ayakkabı tamircisi olan diğer kardeşi Gaffar ise dürüstlüğüyle tanınan biriydi. O da Rusların Tebriz'i işgali sırasında cesur bir şekilde mücadele etmiş ve bu uğurda ölmüştür. Settar Han'ın sadece kardeşi ve yeğenleri değil kendi akrabasından çoğu bu mücadelelerde şehit olmuşlardır (Nimetullahi, 1379, s. 6; Browne, 1912, s. 21).

Resim 1: Settar Han'ın yeğenleri Muhammed Han (sağda) ve Kerim Han'ın (solda) idamı
(Kaynak: Browne, 1912, s. 21)

Settar Han, çocukluğunda babasıyla birlikte köy köy dolaşarak ona yardımcı olmuştur. Hiç okula gitmemiştir. Bu yüzden okuma yazma bilmezdi. Öyle ki alfabedeki harfleri bile tanımazdı. Ancak zeki ve mantıklı bir yapısı vardı. Ayrıca yaşadığı olaylar ona ciddi tecrübeler kazandırmıştı. Dinî bakımdan Şii mezhebine mensup olup her ne kadar hayat tarzı ile çelişkili gibi görünse de dindar bir kişiliği vardı. Tahran'da bir grup arkadaşıyla beraber imzaladığı ve yol haritalarını çizen belgedeki *Din-i müb'in-i İslâm, bekâ-yı meşrutîyyet ve istiklâl-i memleket-i İran..* ifâdesi de bunu göstermektedir (Revasani, 1385, s. 252).

Karakter olarak babasına benzediğinden olsa gerek kendisine sığınan ve yardım isteyenlerin bu isteklerini geri çevirmez, canı pahasına da olsa yardımcı olmaya çalışırdı. Tebriz'de bulunduğu sırada meydana gelen bir hadise bunun en önemli göstergesidir. Polisten kaçan Kafkasya kökenli iki kaçak Settar Han'ın evine sığınmış ve bunun üzerine ev polisler tarafından kuşatılmıştır. İki kaçağın teslim edilmesi yönünde başlayan tartışma Settar Han'ın kaçakları teslim etmemesi üzerine silahlı çatışmaya dönüşmüş ve bu sırada polislerden biri vurulmuştur. Bunun üzerine Settar Han yakalanarak Erdebil'de bulunan ve şartlarının kötülüğü ile ünlü *Narin Kale* zindanına hapsedilmiş ve burada iki yıl işkence görmüştür. Oldukça ağır koşullarda geçen iki yılın ardından zindanda tanıştığı *Kocabeyli Haşim* adlı biriyle, *Alarlu* aşiretinden bazı kişilerin de yardımıyla firar etmiştir. Zindanda geçirdiği süre onu Kaçar devletine karşı iyice düşman etmiş ve bundan sonra devlete karşı mücadele eden çetelerle birlikte hareket etmeye başlamıştır. Uzun bir süre dağlarda eşkıyalık yaparak yaşamını sürdürürken hem koşulların zorluğu hem de babasının tavsiyesi üzerine eşkıyalıktan vazgeçip şehir ve köylerde gizli gizli yaşamaya başlamıştır. Bu sırada Tebriz'deki *Hıyaban Mahallesi*'ne gelen Settar Han, burada daha sonra en yakın arkadaşı ve yoldaşı olacak olan *Bâger Han* ile tanışmıştır. İnsanî ilişkiler ve liderlik açısından oldukça yetenekli biri olan Settar Han, Bâger Han ile birlikte Tebriz'deki meşrutiyet ve değişim taraftarlarını etraflarına toplamış ve zaman zaman onlarla biraraya gelerek fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Bir süre sonra babasının ve dostlarının yardımı ve verdikleri yüklü bir parayla Settar Han affedilmiştir (Baykara, 1978, s. 86,87,88).

Bundan sonra Merend'e giderek demiryolunda memuriyete başlayan Settar Han kısa bir süre sonra oradan da ayrılarak bir süre Merend ve Hoy arasında veliaht şehzade *Muzafferedin Mirza*'ya bağlı jandarmada (tüfengderan) görev yapmış ve burada kendisine hizmetlerinden dolayı Muzaffereddin Mirza tarafından *Han* ünvanı verilmiştir (Pistor-Hatam, 2009, gös.yer). Ancak kısa bir süre sonra oradan da ayrılıp Tahran ve Horasan'a gitmiş ve Horasan Valisi'nin emrindeki yardımcı kuvvetlerde görev almıştır. Fakat kendisini isyan eden Türkmenlere karşı mücadele etmek için göndermek istediklerinde Settar Han buna karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Horasan hâkimi kendisine tahkir edici sözler söylemiştir. Settar Han da

kendisine söylenen sözlere aynı şekilde karşılık vermiş ve görevinden ayrılmıştır (*Cihad*, 1361, s. 51).

Horasan'dan sonra bir süre Tebriz'de gidip tekrar eşkıyalığa başlayan Settar Han bir süre sonra tutuklanmamak için buradan da kaçmak zorunda kaldı. 1894'te Irak'a, Şiilerce kutsal kabul edilen *Atebat-ı Aliya*'ya hac ibadeti için gittiğinde ise Kâzımeyn'de İranlı ziyaretçilere kötü davranan yerel görevlilerle bir münakaşa yaşamıştır. Tartışma üzerine oraya gelen Iraklı polisler de görevlilerden yana olunca Settar Han ve polisler arasında kavga çıkmış ve polislerden birini dövmüştür. Bunun üzerine hakkında Osmanlı yöneticilerine şikâyetle bulunulmuştur. Ancak dönemin ünlü Şii din adamı *Ayetullah Mirza Hasan Şirazi*'nin (1815-1894) devreye girmesiyle hakkında her hangi bir işlem yapılmamıştır. Bir süre tekrar Tebriz'de yaşadktan sonra hayatının daha sonrasında önemli değişikliklere neden olacak olan ikinci hac yolcuğu için 1901-1902'de bu kez Necef'teki İmam Ali Türbesi'ne gitmiş ve burada önceki hayatından vazgeçeceği ve kanunlara uyan bir hayata başlayacağı şeklinde kendisine söz vermiştir. Bu sözünden dolayı İran'a tekrar döndüğünde eski hayat tarzı yerine, Selmas'ta Hacı Muhammed-Tâki Sarraf adında Tebriz'li bir kodamanın konağında güvenlik dâhil her türlü işten sorumlu kâhya olarak işe başlamıştır. Ancak okuryazar olmaması burada da karşısına bir sorun olarak çıkmıştır. Konağın hesap işlerinde bir takım zorluklar yaşayınca işi bırakıp 1904'te tekrar Tebriz'e dönmüş ve burada at satıcılığı yapmaya başlamıştır (Pistor-Hatam, 2009, gös.yer; Baykara, 1978, s. 87).

Tebriz'de bulunduğu sırada çeşitli gruplarla görüşmeye başlayan Settar Han, Tebriz'deki ünlü *Şeyhî Medresesi* ve onun öğretilerine ilgi duymaya başlamıştır. Ayrıca Meşrutiyet mücadelesinde önemli görevler üstlenen *Lutiler*'e³ katılmıştır (Abrahamian, 2008, s. 52). Esasında çoğu eğitimsiz olan bu insanlar, din, vatan, millet gibi kavramlara büyük bir saygı duyuyorlardı. Özellikle Tebriz'de din adamlarının çoğunun Meşrutiyet taraftarı olması ve herkesi bu mücadeleye davet etmeleri Lutileri de etkilemiş, bu nedenle mücadelede aktif olarak yer almışlardır (Fethi, 1389, s. 36-37).

1.2. Bâger Han Salâr-ı Milli (Milli Lider)

Settar Han'ın en yakın arkadaşı ve can yoldaşı olan Bâger Han 1862'de Tebriz'deki *Hıyaban Mahallesi*'nde doğmuştur. Babasının adı Hacı Rıza Benna'dır. Settar Han'dan farklı olarak az da olsa bir mollanın yanında eğitim almıştır. Soyadından da anlaşılacağı üzere duvarcı ustası olan

³ Kökenleri Timurlar'a kadar giden Lutiler, İran'da genellikle fakir ve genellikle ağır ve beden gücü gerektiren işlerde çalışan, çoğunluğu güçlü kuvvetli olan insanların oluşturduğu bir gruptur. Hayat tarzları çok dinî olmasa da yaptıkları işin dinî duygu ve düşüncelerine aykırı olmamasına dikkat ederlerdi. İran'da bunlar sınıfsal bir tabakayı oluşturmaktaydı ve bunlara ait *Lutî Hane* veya *Neggare Hane* denilen yerler bulunurdu. Floor, 1971, s.104; Abrahamian, 1968, s. 195)

babasının yanında çalışmaya başlayan Bâger Han onun yanında ustalığa kadar yükselmiştir (Serdarınıya, 1369, s. 15; Amanat, 1989, s. 726; Abrahamian, 2008, s. 52; Baykara, 1978, s. 105-106). Aynı mahalleden Mimar Hacı Hüseyin'in çizdiği bir plan üzerinde birkaç tane iki katlı bina da yapmıştır. Ancak bu meslekte iş bulmak her zaman mümkün olmadığı için devlet memurluğuna girmiş ve atlı tahsildarlık yapmaya başlamıştır. Daha sonra ise Settar Han gibi, Tebriz Valisi olan veliaht şehzade Muzaffereddin Mirza'nın emrindeki kuvvetlere 'yüzbaşı' rütbesiyle katılmış ve gösterdiği cesareten dolayı kendisine de "Han" unvanı verilmiştir. Bu nedenle daha sonraları "Bâger Han" diye anılmaya başlamıştır. Devlet hizmetindeyken devletin halka karşı zulmü yakından görmüş, yöneticilerin İngiliz ve Rusların elinde adeta birer oyuncak haline geldiğine tanık olmuştur. Bu yüzden ve saray görevlileriyle yaşadığı bir tartışmadan ötürü devlet memuriyetinden ayrılmış ve Kaçar Hanedanına düşman haline gelmiştir (Baykara, 1978, s. 106).

Bâger Han hakkında en orijinal çalışmayı yapan Azerbaycan Türklerinden Samed Serdarınıya'nın onu tanıyanlardan birebir aktardığına göre, Bager Han misafirperver ve yiğit biri olmasına rağmen konuşma sırasında çabuk sinirlenen ve öfkesine hâkim olamayan biriydi. Settar Han gibi o da başkalarına itaat etmeyi pek sevmezdi (Serdarınıya, 1369, s. 15). Bâger Han, Settar Han'la kurduğu yakın dostluktan sonra onunla birlikte hareket etmeye başlamış, Settar Han gibi Şeyhî Medresesi lideri Tegah'ül-İslâm'ın taraftarlarından biri olmuş ve daha önce adı geçen Lutî'lere katılarak Hıyaban Mahallesi'nin reisi olmuştur (Amanat, 1989, s. 726). Settar ve Bâger Hanların Meşrutiyet öncesi hayat öyküleri farklı olsa da tanıştıktan ve Meşrutiyet mücadelesine katıldıktan sonra hayatlarının sonuna kadar beraber hareket etmişler, bir bakıma aynı kaderi paylaşmışlardır.

2. Meşrutiyet Hareketleri Sırasında Settar ve Bâger Hanlar

Meşrutiyet kelimesinin kökeninin nereden geldiği tam olarak bilinmemekle birlikte kesin olan bu kavramın İran'a Osmanlı'dan geçtiğidir. Meşrutiyet dönemi entelektüellerinden Ali Ekber Dehoda'ya göre, Meşrutiyet terimi ne Arapça'da ne de Farsça'da kullanılmıştır. Bu terim Farsça'ya Osmanlı Türkleri vasıtasıyla geçmiştir (Gheissari, 1997, s. 24).

1906 yılında *Birinci Meşrutiyet* ilan edildikten sonra Settar ve Bâger Hanlar Tebriz'de daha aktif bir hale geldiler ve 1907'de Tebriz Mücahidleri'ne (*Mücahidun*) katıldılar. Ayrıca Tebriz meşrutiyetçilerinin en önemli kuruluşlarından biri olan *Encümen-i Hakikat'e* üye oldular (Pistor-Hatam, 2009, gös.yer.). Sürekli beraber hareket eden Settar ve Bâger Hanlar kısa sürede Tebriz'de herkes tarafından bilinen iki önemli sima haline gelmişlerdir. Yaşadıkları iki önemli olay onların herkes tarafından tanınmasına büyük katkı sağlamıştır. Bunlardan ilki Muhammed Ali Şah tarafından Tebriz'deki meşrutiyetçileri ortadan kaldırmak için gönderilen

Ekrem'üs-Saltana'yı şehre girmeden yakalamak için gönderilen gruba gönüllü olarak katılmalarıdır. Ancak Ekrem'üs-Saltana'yı yakalamak için *Baba Bağı* denilen yere geldiklerinde onun Esedullah denilen biriyle gün doğmadan oradan ayrıldığını ve Tahran'a döndüğünü öğrenmişler ve bir netice alamamışlardır. Buna rağmen gösterdikleri cesaret herkeste büyük hayranlık uyandırmıştır (Kesrevi, 1388, s. 345). İkinci olay ise yaşanan gergin ortamdan dolayı fiyatları artıran ve bu nedenle halkı zor durumda bırakan hububat satıcılarını ürünlerini normal fiyatından satmaya zorlamalarıdır. Bu önemli bir konuydu çünkü özellikle Kafkaslardan gelen savaşçılar bomba yapımında uzmanlaşmış kişiler olduklarından bomba yapımı için bazı ürünlere ihtiyaç duyuyorlardı. Settar ve Bâger Hanlar sayesinde meşrutiyetçilerin bu önemli ihtiyacı da sorunsuz karşılanmış oldu (Abrahamian, 2008, s. 52).

2.1. Tebriz Kuşatması ve Settar ve Bâger Hanlar

Meclis-i Millî'nin Şah'a bağlı ve Rus komutan Liyakof'un liderliğini yaptığı *Kazak Tugayları* tarafından 22 Haziran 1908'de bombalanması ve böylece Birinci Meşrutiyet'in sona ermesiyle Tebriz hariç İran'ın diğer şehirlerinde Meşrutiyet hareketi de sona ermişti. Meşrutin ilan edilmesinde büyük gayretleri olan Tebriz halkı Meclis'in bombalanmasına karşı çıkmış ve Şah'ın bu zorbalığını kabul etmemişlerdir. Hadiseden kısa bir süre sonra pazardaki esnaflar toplanarak genel greve gitmişler ve Şah'ı protesto etmişlerdir. Ayrıca Tebriz Şeyh'ül-İslâm'ı Meclis'in acil olarak açılması yönünde bir bildiri yayınlamıştır. Diğer bütün şehirlerde şehir konseyi görevini gören vilayet encümenleri birer birer kapandığı halde Tebriz'deki *Encümen-i Tebriz* kapanmamış, Milli Meclis'in yokluğunda Şah yanlısı üyeleriyle yollarını ayırarak kendisini "Geçici Azerbaycan Hükümeti" olarak ilan etmiştir. Böylece aldığı kararlarla Şah'a karşı meşrutiyet mücadelesini başlatmış ve bu mücadelenin ana merkezi haline gelmiştir (Abrahamian, 1982, s. 96-97).

Tebriz'de Meşrutiyetçilerle Şah taraftarları arasında meydana gelen çatışmalar üç farklı aşamada cereyan etmiştir. Mücadelenin ilk aşaması 22 Haziran 1908'de Tahran'daki Milli Meclis'in bombalanmasından hemen sonra, Haziran'ın sonu ve Temmuz başlarında sokaklarda meydana gelen kısa süreli çatışmalardır. Bu çatışmalar Tebriz'de bulunan yaklaşık 30 mahalleden bir kaçında meydana gelmiştir. En önemli çatışmaların yaşandığı yer ise *Acıçay* nehrinin yanında ve şehrin kuzey batısında yer alan aynı zamanda Settar Han'ın da mahallesi olan *Emirhiz Mahallesi*'dir. Settar Han ve yardımcısı Bâger Han'ın liderliğini yaptığı bu mücadelelerde Şah taraftarlarına karşı ciddi bir üstünlük sağlanmıştır. İkinci aşama ise Şah taraftarlarının Tebriz'den tamamen çıkarılmaları sonrasında yaşanan gelişmelerdir. Şah'a bağlı birlikler şehre erzak girişini kesmek ve halkı zayıf düşürmek için büyük çaba göstermişler ancak bunda başarılı olamamışlardır.

Bu noktada yine Settar Han ve Bâger Han'ın etkisi olmuş ve şehri Rusya sınırına bağlayan en uzun yol olan Culfa yolunun kontrolünü ele geçirmişlerdir. Üçüncü aşama ise 3 Şubat 1909'dan itibaren şehrin dışarıyla bağlantısının ve şehre erzak girişinin tamamen kesilmesi ve sonrasındaki gelişmelerdir. Mücahidler kuşatmayı yarmak için sonuncusu 22 Nisan'da olmak üzere birçok saldırı düzenlemişler ancak başarılı olamamışlardır. Bu süre içinde şehir halkı açlıktan zayıf düşmüş ve birçok kişi hayatını kaybetmiştir. Kıtık artık dayanılmaz bir hale gelince görünüşte erzak getirmek ve şehirdeki Avrupa vatandaşlarını kurtarma bahanesiyle 29 Nisan 1909'da Rus orduları General Znarsky komutasında şehre girmiş ve burayı işgal etmiştir (Browne, 2001, s. 236; Keddie & Amanat, 1991, s. 205).

Meclis-i Millî'nin bombalanmasından önce Tebriz'de yaşanan bazı gelişmeler iki taraf arasındaki mücadelelerin başlangıcını oluşturmuştur. Şöyle ki, Tebriz Müçtehidî Hacı Mirza Hasan, İmam-ı Cuma Mirza Abdulkerim, Mir Haşim ve birkaç ulema Muhammed Ali Şah'a bir telgraf göndererek Meşrutiyetin ortadan kaldırılmasını istemişlerdir. Bu istek Tebriz'deki Meşrutiyet taraftarlarını öfkelenlendirmiş ve Mir Haşim yakalanarak öldürülmüştür. Bunun üzerine Şah taraftarları Muhammed Ali Şah'ın da bizzat tahrikiyle *Deveci* mahallesinde toplanarak Emirhiz Mahallesi'ne doğru yürümüşler ve burada halkın bir kısmını öldürüp evlerini yağmalamışlardır. Ayrıca Emirhiz'in hemen yanı başındaki Çahar Manar'da bulunan mücahidlerin evine bomba atmışlardır. Bu arada Tebriz'deki Rus konsolosluğu tarafından Şah'a bağlı orduların Tebriz'e doğru yola çıktığı ve yakında burada olacakları şeklinde halk üzerinde korku yaratan haberler yayılmıştır. Bunun üzerine Bâger Han da dâhil olmak üzere ümitsizliğe kapılan meşrutiyet taraftarlarının birçoğu evlerine barış isteğinin bir göstergesi olarak beyaz bayrak asmışlardır (Browne, 2001, s. 237; Sykes, 1930, s. 416; Daniel, 2000, s. 125; FO, 416/37, July 1, 1908). Hatta bu sırada Rusya'nın Tebriz konsolosu Settar Han'ın yanına gelerek çeşitli tavsiyelerde bulunmuş ve tehlikelerden korunmak için isterse evinin çatısına Rus bayrağı asabileceğini ve güvenli bir şekilde hayatına devam edebileceğini söylemiştir. Settar Han ise cevaben: *Ben yedi düvelin İran bayrağı altına girmesini isterken neden Rus bayrağının altına sığınayım* demiştir (Nevade, 1390, s. 35).

Settar Han ve kendisine sadık bazı adamları bu haberler üzerine karşı saldırıya geçerek daha önce Şah taraftarlarının eline geçen yerleri geri almış ve 16 Temmuz 1908 gecesi şehirdeki bütün evleri tek tek dolaşarak asılan beyaz bayrakları sabaha kadar indirmiş ve halkı birlikte mücadeleye çağırmışlardır. Bunun üzerine Tebriz halkı heyecana gelerek "Yaşasın Settar Han!" ve "Kahrolsun Meşrutiyet düşmanları!" diye bağırmaya ve yeniden organize olmaya başladılar. (Baghdadi, 1982, s. 188; Keddie & Amanat, 1991, s. 205). Edward Browne'a göre eğer Settar ve Bâger Hanlar olmasaydı, Şah'a bağlı ordu kısa sürede ve seri bir şekilde şehri ele geçirir

ve böylece meşrutiyet mücadelesi büyük yara alırdı (Browne, 2001, s. 236). Bu olaydan sonra Tebriz'deki çatışmalar yerellikten çıkıp ulusal bir boyuta ulaşmıştır. Tahran, Meşhed ve Reş'ten gelen meşrutiyet taraftarları Settar ve Bâger Hanların etrafında toplanmaya başlamışlardır. Bunun yanı sıra Fedailer (İran Ermenileri) ve Kafkaslardan Tebriz'e gelen çok sayıda Türk (daha çok Azerbaycan'dan), Ermeni (Taşnaklar), Gürcü ve Rus sosyal demokrat da İran meşrutiyetçilerine destek vermişlerdir (Acudani, 1372, s. 433-434; Afary, 2004, s. 68; Baghdadi, 1982, s. 205).

Resim 2: Tebriz Kuşatmasında Settar Han, Bâger Han ve Tebriz Mücahidleri

Böylece Settar ve Bâger Hanlar Tebriz'deki mücadelenin liderleri konumuna gelmişlerdir. Bu liderlikte ikisinin de cesur ve mücadeleci özelliği kadar bilhassa Settar Han'ın sempatik yapısı, Tebriz halkı ve Mücahidun'la yakın ilişkiler kurması, bir çok konuda diğerlerine de danışması ve bu nedenle kendisine karşı oluşan güven etkili olmuştur. Settar Han, mücadelenin sonuna kadar Tebrizli Mücahidleri organize etmiş böylece onların birlik olmalarını sağlamıştır. Devlete ait ele geçirdiği silah ve cephaneyi Mücahidlere dağıtmıştır. Bunun yanı sıra Tebriz Encümeni de mücadele için gerekli parayı sağlamak için varlıklı kimselere vergi mecburiyeti getirmiştir. Mücadele için gerekli ihtiyaçlar sağlandıktan sonra daha az tehlikeli yerlerde savaşmaları amacıyla ayrıca bazı yedek kuvvetler oluşturulmuştur. Mücadeleye katılan Mücahidlere günlük 4, yedek kuvvetlere ise 2 kıran yevmiye ödenmiştir. Settar Han, Mücahidlere sıkı bir disiplin uygulamış ve onlara zenginlerin mallarını yağmalamayı ve halka zarar verici hareketleri yasaklamıştır. Koyduğu kurallara uymayanları halkın

içinde sert bir şekilde cezalandırmış hatta affedilmez suç işleyen bazılarını herkesin gözü önünde asmıştır (Afary, 1996, s. 215).

Tebriz'deki meşrutiyet mücadelesine destek vermek için Kafkaslardan gelenler ise Rusya Sosyal Demokratları, Ermeni Taşnak Örgütü ve Bakü'de bulunan Himmet Partisi tarafından organize edilmekteydi. Mücadeleye Kafkaslardan katılanlar kırmızı bayrak taşıırken, İranlı meşrutiyetçiler ise üç renkli İran bayrağı altında savaşıyorlardı. Kafkaslardan gelenlerin ortak sloganı “Özgürlük Aşkın Vatanı Yoktur” idi (Abrahamian, 2008, s. 51).

Kuşatma süresince Tebriz'deki yollar ve önemli yerlerin kontrolü Settar Han ve adamlarının elindeydi. Fakat bu süre içinde Tebriz'in dünya ile bağlantısı kesilmiş ve neredeyse ne olup bittiği hakkında hiçbir haber alınamıyordu. Ancak, Osmanlı Devleti'nde 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edildiği haberi 4 Ağustos'ta Osmanlı'nın Tebriz şehbenderi tarafından Tebriz'e ulaştırılmış ve bu durum Tebriz'deki meşrutiyet taraftarlarının moralini yükseltmiştir. Bunun sebeplerinden birisi Osmanlı ve İran arasındaki Sünnilik ve Şiilik'ten gelen husumetin son dönemlerde azalmaya başlamasıydı (Sykes, 1930, s. 416). Bunu sağlayan en önemli etkenlerden biri ise Cemaleddin Afganî ve öğrencilerinden “İttihad-ı İslâm” kitabının yazarı Şehzade Hacı Şeyh'ül-Reis'tir. Bu iki ismin yaydığı *İslâm Birliği* fikri iki toplumun birbirine karşı düşünce ve tavırlarının değişmesine neden olmuştu. Bu haber üzerine Tebriz meşrutiyetçileri bir beyanname hazırlayıp afişler halinde tüm şehre asmışlardır. Osmanlı Devleti ile muhtemel bir birlikteliği arzulayan bu beyannamede şu ifadeler yer almaktaydı (Browne, 2001, s. 237) :

Eğer yeni bir vali destek kuvvetleriyle şehre gelmeden, kabul edilebilir bir çözüm yolu bulabilirlerse Sultan (Osmanlı) Şah'ın yerine iyi bir Padişah olarak kabul edilecektir.

Bununla ilgili olarak 16 Teşrin-i Sani/Kasım 1908'de Rus *Novoye Vremya* gazetesinde Tebriz kaynaklı yayımlanan bir telgrafname Osmanlı ve Rusya arasında ciddi bir gerginliğe neden olmuştur. Gazetenin yayımladığı telgrafnameye göre Fedailer Tebriz'e girdiği sırada Settar Han'ın sergilediği tutumdan memnun kalan Osmanlı Devleti, Settar Han'a bu memnuniyetini bildirilen bir mektup ile rozet göndermiştir. Ayrıca bizzat Padişah tarafından gönderilen bir şecaat (cesaret) madalyası da Tebriz şehbenderi tarafından kendisine tevdi edilmiştir. Bu haber Rusya'da ciddi bir etki yapmış ve Rusya'nın İstanbul büyükelçisi *Çarikof* Hariciye Nezareti'nden konuyla ilgili bilgi istemiştir. Hariciye Nezareti gönderdiği resmi yazıda haberin doğru olmadığını belirterek haberi tekzip etmiştir (BOA, YA. HUS.145/28). Ancak resmi kayıtlarda böyle bir haber tekzip edilse de doğru olma ihtimali de yüksektir. Şöyle ki 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İran'ın Osmanlı sınırında örgütlenen ve kendilerine *Fedai* denilen Ermeni komitacılar buradan Osmanlı topraklarına sürekli saldırıda bulunmuşlardır. Bunlardan en

etkilisi 1896 Van İsyanı sırasında olmuştur. Ermenilerin İran içindeki bu faaliyetlerine ise İran yöneticileri gizliden destek vermişlerdir⁴. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin hem İran yönetimine karşı mücadele eden hem de meşrutiyet mücadelesine destek vermelerine rağmen bunun dışında hiçbir ortak yönleri olmayan Fedailere karşı mesafeli duruşundan dolayı Settar Han'a böyle bir ilgi göstermiş olması ihtimali yüksektir. Bunun yanı sıra Osmanlı'da II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde önemli rol oynayan Jön Türkler'den bazılarının Tebriz mücadelesini ve Azerbaycan Türklerini desteklediklerin de kaynaklarda yer almaktadır (Browne, 2001, s. 238).

İki taraf arasındaki mücadele 1908'in sonbahar ve kış aylarında şiddetini artırmaya başlamıştır. Bu dönemde *Ayn'üd-Devle* idaresindeki 40 bin kişilik ordu Tebriz'e giden yolları tek tek kapatıp şehre erzak girmesini engellemeye, böylece meşrutiyet taraftarlarının gücünü kırmaya çalışıyordu. Ancak Tebriz halkı bu kuşatmaya karşı olanca gücüyle direnmeye devam ediyordu. Ekim ayında Settar ve Bâger Hanların yaptıkları saldırı sonucunda Şah yanlısı Rahim Han'ın birlikleri bozguna uğratılmış ve Tebriz'deki cephanelik ele geçirilmişti. Bu saldırı sonrasında yaklaşık 20.000 tüfek ve ciddi miktarda cephane meşrutiyetçilerin eline geçmiştir (Baykara, 1978, s. 108). Bu durum çıkarları tehlikeye giren Rusya ve İngiltere'yi oldukça rahatsız etmeye başlamıştı. Ruslar adeta elleri tetikte şehre girmeyi bekliyorlardı. Şubat 1909'dan itibaren Culfa yolunun da Şah'a bağlı ordunun eline geçmesiyle şehirde inanılmaz derecede kıtlık kendini gösterdi. Buna rağmen Tebriz hala meşrutiyetçilerin kontrolü altındaydı. Bu durum karşısında iki devlet anlaşarak Rusların şehri işgal etmesini kararlaştırdılar. Bundan karardan sonra Rus ordusu şehre erzak ulaştırma bahanesiyle harekete geçerek Tebriz'e girmiş ve kuşatmayı kaldırmıştır (Sykes, 1930, s. 417).

Rusların 29 Nisan 1909'da Tebriz'i işgal etmesi üzerine Settar ve Bâger Hanlar Osmanlı Konsolosluğuna sığınmışlar (BEO 3562/267081-1) ve Muhammed Ali Şah'ın Temmuz 16 Temmuz'da tahttan indirilişine kadar orada kalmışlardır. Bu süre içinde *İstiklal* isimli bir gazete de çıkarmışlardır (Erol, 2007, s. 34). Settar ve Bâger Hanların Osmanlı Şehbenderliği'ne sığınması Rusya ve İngiltere'yi rahatsız etmiştir. İki devlet kendi çıkarları açısından ulusal birer kahraman haline gelen bu iki ismi etkisizleştirmek istiyorlardı. Bu nedenle Osmanlı Devleti'ne diplomatik baskı yapmaya başladılar. Osmanlı Devleti, Rusya ile yaptığı görüşmelerde Settar ve Bâger Hanlara sığınma hakkı verilmiş olmakla birlikte şehbenderlikten istedikleri zaman ayrılacaklarını belirtmiştir. Ancak ayrılmaları durumunda can güvenliklerinin sağlanması hususunda Rusya'dan güvence istemiştir (BOA, MV.19/128-19). Rusya'dan gerekli teminatı alamayan Osmanlı Devleti,

⁴ Ermenilerin İran içindeki örgütlenmeleri ve Kaçar Hanedanlığının Ermenilere verdikleri destekler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bolat, 2010.

Tebriz Şehbenderliği vasıtasıyla onlara artık kendilerini şehbenderlikte koruyamayabileceğini ama isterlerse İstanbul'a gönderilebileceklerini bildirmiş ve bu konudaki düşüncelerini sormuştur. İstanbul'a gitme fikrine sıcak bakmayan Settar ve Bâger Hanlar, bunun üzerine Tahran'da bulunan *Sipahdar-ı Azim*'e bir telgraf göndermişler ve durumu anlatmışlardır. Bunun üzerine Sipahdar-ı Azim, onlara bir yolunu bulup Tahran'a gelmelerini, Rusların buraya kadar gelemeyeceklerini bildirmiştir (Ayn'üs-Saltana, 1995, s. 2691). Ancak Rus işgali altındaki Tebriz'den Tahran'a ulaşmak riskli olduğu için orda kalmayı tercih etmişler ve Muhammed Ali Şah'ın 16 Temmuz 1909'da görevinden ayrılması ve İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte genel af ilan edilmesinden sonra şehbenderlikten ayrılmışlardır (Amanat, 1989, s. 727; Ayn'üs-Saltana, 1995, s. 2784).

3. Meşrutiyetin İlanından Sonra Settar ve Bâger Hanlar

Muhammed Ali Şah'ın tahttan ayrılmasından sonra tüm ülkede bir kahraman haline gelen Settar Han yaptığı hizmetlerin karşılığı olarak 9 Eylül 1909'da Erdebil'e vali olarak atandı. Ancak hem idarecilik anlamındaki tecrübesizliği ve bundan dolayı idaresi altındakilere aşırı sinirli yaklaşımları hem de Tebriz'de Rahim Han ile şehir halkı arasında yaşanan bir gerginlikten dolayı görevinden ayrılıp tekrar Tebriz'e döndü. Ancak Tebriz'de durumlar değişmişti. Tebriz'e yeni vali olarak atanan *Muhbir'us-Saltana* ve Rus konsolosu, Settar ve Bâger Hanlar ile Lutileri şehirden uzaklaştırmak istiyorlardı. Bunun en önemli sebebi kuşkusuz Settar ve Bâger Hanların halk nezdindeki itibarı ve bundan dolayı gelecekte şehrin kontrolünün bunlara geçeceği korkusuydu (Pistor-Hatam, 2009, gös.yer). Bununla ilgili olarak Rus konsolosu Baronovski'ye ait, *İran-ı Nev* gazetesinin 9. sayısında çıkan bir haberde konsolos: *Azerbaycan'ın huzurunu temin etmek için Settar ve Bâger Hanların oradan mutlaka çıkarılmaları gerektiğini* belirtmiştir (Ayn'üs-Saltana, 1995, s. 3041). İngiltere ve Rusya bu yönde Tahran'da hükümete baskı yapmışlar ve hükümetin Settar ve Bâger Hanların Tebriz'den başkent Tahran'a gönderilmeleri yönünde karar almasını sağlamışlardır. İngiltere'nin Tahran büyükelçisi Sir G.Barclay'ın İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e 4 Mart 1910'da gönderdiği telgrafta, *İran Vezir-i Azamının Settar ve Bâger Hanların Tahran'a gelmeleri yönünde emir verdiğini, bunların gelmelerinin fedai güçlerini çökerteceğini* belirtmiştir (FO, 416/43, March 4, 1910).

Ayrıca Rusya Dışişleri Bakanlığı Tahran'daki büyükelçiliğine gönderdiği bir talimatla İran hükümetinin uyarılarak Settar ve Bâger Hanların etkisizleştirilmesi için zaman kaybedilmemesi gerektiği, bununla ilgili acil harekete geçilmesini aksi takdirde gerekli önlemleri kendilerinin alacaklarını bildirdi (FO, 416/43, March 11, 1910).

Ortaya çıkan gelişmelere güçlerinin yetmeyeceğine kanaat getiren Settar ve Bâger Hanlar Tebriz'den ayrılmaya karar verdiler. Tebriz'den

ayrılmadan önce Tebriz Valisi Muhibir'us-Saltana ile görüşerek ona şunları söylemişlerdir:

Amacımız meşrutiyetin iadesi ve İran milletinin huzuruydu. Şuan ben ve refikam Bâger gidiyoruz. Size iyiliğimiz çoktur. Ayricalık ve bir şey isteme gibi bir alışkanlığımız yok bizim. Tekrar millete hizmet için bize ihtiyaç duyulursa elbette bundan şeref duyarız (Ayn'üs-Saltana, 1995, s. 2784).

3.1. Settar ve Bâger Hanların Tebriz'den Ayrılmaları

Tebriz'den yanlarında 300 atlı ile birlikte ayrılan Settar ve Bâger Hanları Kazvin'de Meclis'ten iki milletvekili karşıladı. Bu tür gösterilere alışık olmayan iki mütevazı insan haber vermeden sabahleyin Kazvin'den Tahran'a hareket ettiler. Ancak yola çıktıkları haberi Tahran'a onlardan önce ulaştı ve 19 Mart 1910'da Tahran'ın dışında onları bekleyen kalabalık bir grup bando eşliğinde bu iki kahramana görkemli bir karşılama merasimi düzenlediler. Bu sırada Tahran'da Mehrabad denilen bölgede binlerce insan da onları bekliyordu. Bazı kaynaklara göre onları karşılamaya Tahran halkının yaklaşık üçte ikisi gelmişti. Tahran'a vardıklarında Ahmet Şah ve hükümet üyeleri tarafından Gülistan Sarayı'nda bir karşılama töreni düzenlendi. Birkaç gün hükümetin onursal misafirleri olarak kaldıktan sonra şimdiki Rus büyükelçiliğinin olduğu yerde bulunan Park-ı Atabeg'e yerleştiler (Pistor-Hatam, 2009, gös.yer).

Tahran'da milli kahramanlar olarak karşılanan Settar ve Bâger Hanlar Milli Şura Meclisi'nin ikinci oturumunda, milletvekilleri tarafından *Meşrutiyetin Gerçek Kurtarıcıları* olarak onurlandırıldılar ve Meclis tarafından kendilerine birer şükran plaketi sunuldu (Erol, 2007, s. 35). Gösterilen bu teveccühe karşılık Serdar ve Salar-ı Millî Meclise hitaben şu konuşmayı yaptılar:

Şükürler olsun ki halkın fedakârlıkla çektiği zahmetler neticesinde biz milletin kâbe-i amali ve İranlıların azatlık ve ebedi saadet kaynağı olan Milli Şura Meclis'ine geldik. Kadim İran milletine olan samimi teşekkürlerimizi sayın milletvekillerine sunuyoruz. Ümit ediyoruz ki harabe olan ülkeyi yeniden kurmak ve fesadı ıslah etmek, memleketi terakkiye götürmek için muhkem irade ve tam sayı ile söz ve el bir hareket eden vatansever hayırhah fedakârlıkları karşılığında sayın vekiller terakki kervanından geri kalmamak ve başka medeni ülkelerle omuz omuza insanlık saadeti yolunda aşağıdan yukarıya kadar öz sadakatlarını gösterecek ve çalışacaklardır. En kısa zamanda meşrutiyet usulünün hükümlerini ve özgürlük kanunlarını ülkenin her bir yanında yürürlüğe koyacaklardır (Baykara, 1978, s. 99-100).

3.2. Park-ı Atabeg Baskını ve Hazin Sonları

Meşrutiyet tekrar ilan edilmesinden sonra Tahran içinde iki önemli meşrutiyetçi grup olan Mücahidlerin oluşturduğu *İtidalyun* (Ilımlılar) ile Ermenilerden oluşan *Demokratlar* ve onlara destek veren *Bahtiyari Aşireti* arasında güç mücadelesi başladı. Eli silahlı bu gruplar arasındaki mücadele zaman zaman çeşitli kanlı olayların yaşanmasına neden oluyordu. Bu durum Tahran'daki vaziyeti günden güne daha da kötüleştiriyordu. Bu arada bu karışık vaziyetten istifade eden bazıları da şahsi veya siyasî nedenlerle faili meçhul cinayetler işlemeye başladı.

Bu gergin ortamda meşrutiyet hareketinin önemli simalarından biri olan meşrutiyet taraftarı *Seyyid Abdullah Behbahani* Demokratlar tarafından öldürüldü. Bu olay şehirdeki iki grup arasındaki çatışmaların artmasına neden oldu. Olaydan sonra Demokratları destekleyen *Ali Muhammed Han Terbiyyet* ve *Seyyid Abdurrezzak* da *İtidalyun* tarafından öldürüldü (Serdarniya, 1369, s. 122). Rus ve İngiliz büyükelçileri olayların sorumlusu olarak Mücahidleri suçlamaya başladılar ve onları etkisizleştirmek için hükümet üzerindeki baskılarını artırdılar.

Mücahidlerden kurtulmanın yollarını arayan hükümet Ağustos 1910'da, Tahran'daki Mücahidlerin silahlarını teslim etmeleri yönünde bir karar aldı. Yaklaşık bir aydır adamları ile Park-ı Atabeg'te kalan Settar ve Bâger Hanlar ile hükümet arasında silahların bırakılması, Settar ve Bâger Hanlar ile Mücahidlerin hükümet güçlerine katılımı konusunda antlaşma sağlanması için görüşmeler başladı. Hem ülke içinden hem de bazı yabancı elçiliklerden bazı görevlilerin bu görüşmeleri teşvik eden girişimleri oldu ve yedi saat süren müzakere sonunda taraflar arasında bir antlaşma imzalandı. Bunun üzerine Settar Han, silahsızlanmayı sağlamak için kendisine biraz süre verilmesini istedi. Silahların teslim koşulları ve zamanını belirlemek için hükümet üyeleriyle tekrar görüştü. Yapılan görüşmede 48 saat içinde silahların teslim edilmesi ve Mücahidlerin Park-ı Atabeg'i terk etmeleri kararlaştırıldı. Tekrar adamlarının yanına dönen Settar Han onlara tüfek ve fişeklerini devlete teslim etmeleri ve parktan ayrılmaları yönünde emir verdi. Ancak Mücahidlerden çoğu alınan bu karardan memnun değildi ve bu yüzden silahlarını bırakmak istemediler. Settar Han Mücahidlerin bu tutumu karşısında onların yanında yer aldı. Bu sırada Osmanlı ve Alman sefirleri parka giderek Settar Han'ı silahların teslim edilmemesinin doğuracağı tehlikeler konusunda uyardılar (Muhammedi, 1370, s. 66-68).

Ancak henüz verilen süre dolmadan Ermeni Yeprem Han liderliğindeki Demokratlar ile Serdar-ı Esad liderliğindeki Bahtiyari aşiretine mensup yaklaşık 1500 kişi Park-ı Atabeg'te yaklaşık 1000 adamıyla bekleyen Settar ve Bâger Hanlara saldırdı. Settar ve Bâger Hanlar saldırıya karşı güçlü bir karşılık vermelerine rağmen büyük kayıplar verdiler. Settar Han çatışma sırasında bacağından yaralandı ve ölünceye kadar sakat kaldı.

Burada uğradıkları ihanet ve vefasızlık meşrutiyetin yeniden ilanında büyük emekleri olan iki lideri derinden üzdü. Settar Han bu olaydan sonra Tebriz'e gitmek istediye de hükümet buna izin vermedi ve 16 Kasım 1914'te Tahran'da vefat etti (Pistor-Hatam, gös.yer). Bâger Han ise 1915'e kadar Tahran'da kaldıktan sonra Ruslara karşı savaşan milli savunma güçlerine katıldı. Daha sonra Türkiye sınırına yakın Kürdistan bölgesindeki Kasr-ı Şirin köyüne gitti. Kasım 1916'da bir akşam sınırdaki köyleri dolaşırken Muhammed Emin Talabani isimli bir Kürt eşkıya tarafından öldürüldü (Amanat, 1988, s. 728).

Yaşadıkları vefasızlıklara ve hazin sonlarına rağmen Settar ve Bâger Hanlara olan sevgi halk arasında gittikçe yayıldı. Birçok şair onların kahramanlıklarını ele alan şiirler yazdı. İran Meşrutiyet dönemi şairlerinden *Seyid Esrefü'd-Din Gilânî* tarafından yazılan *Zafer Teranesi* adlı şiir Settar ve Bâger Han'a duyulan bu sevginin en önemli göstergelerinden biridir (Kafkasyalı, 2002, s. 91,93):

*Sizsiniz İran'da şüci'an(yiğitler) bu gün,
Millet için olmada gurban bu gün,
Adl (Adalet) sizinle tapacag can bugün,
Min yavaşın Bagır ü Settarınız,
Millet-i Tebriz, Hüda (Allah) yârınız!*

Resim 3: Settar Han Serdar-ı Milli (Sağda) ve Bâger Han Salar-ı Milli (Solda)

Sonuç

Türk-İran ilişkilerindeki tarihî rekabette mezhep unsurunun daha ön planda olması İran'daki Türk varlığına olan ilginin zayıf kalmasına neden olmuştur. Bunun en önemli göstergelerinden birisi şüphesiz bu alanda yapılan bilimsel çalışmaların azlığıdır. Türkiye'de son dönemde yapılan bazı değerli çalışmaları istisna tutarsak İran'daki Türklerle ilgili yapılan bilimsel çalışmalar olması gereken düzeye henüz gelmemiştir. Bu ilgisizlik birbirine komşu olan, aynı dili konuşan, aynı kültürü paylaşan Türkiye Türkleri ile Güney Azerbaycan Türkleri arasında yakın ilişkilerin kurulmasını da olumsuz etkilemiştir. Bununla birlikte, bu çalışmada da görüldüğü üzere İran'da yaşayan Azeri Türkleri için Türkiye hiçbir zaman “yabancı” bir devlet olmamış ve ilk sığınılacak, yardım beklenecek ülke olmuştur.

20. yüzyılın başlarında İran'da meydana gelen meşrutiyet hareketlerinde Azerbaycan Türkleri ve Tebriz çok önemli bir rol oynamıştır. Tebriz'deki mücadelelerde cesaretleriyle ön plana çıkan ve sıradan birer insan iken İran'daki meşrutiyet hareketlerinin kaderini etkileyen birer kahraman haline dönüşen Settar ve Bâger Hanlar İran'daki Azerbaycan Türklerinin tarihinde unutulmaz yerlerini almışlardır. Buna karşın hayatlarının son dönemlerinde verdikleri mücadeleye paralel bir değer görmemişler, her ikisi de trajik olaylar neticesinde ve mahzun bir şekilde bu dünyadan göçüp gitmişlerdir. Ele alınan bu çalışmanın naçizane amaçlarından birisi Settar ve Bâger Hanların gerek hayat hikâyeleri ve gerekse verdikleri kahramanca mücadelelerini İran'ın dışındaki diğer insanlara ve özellikle onlarla aynı kültürü, aynı dili konuşanlara ulaştırmak olmuştur.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Public Record Office (PRO), Foreign Office (FO) Papers

FO. 416/37. Mr. Marling to Sir Edward Grey. Tehran, July 1 1908.

FO. 416/43. *Sir G. Barclay to Sir Edward Grey*. Tehran, March 4 1910

FO. 416/43. *Sir A. Nicolson to Sir Edward Grey*. St. Petersburg. March 11 1910.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV) 19/128-19

Yıldız Sadaret Hususi Kataloğu (Y.A.HUS) 145/128

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) 3562/267081-1

Gazeteler

Cihad. (1361). Settar Han Agazger Kıyam-ı Hunin-i Merdum-u Tebriz. *Şomara* 35. s. 51, 16 Tir.

Ansiklopediler

Pistor-Hatam, A. (2009). Sattar Khan. In *Encyclopedia Iranica* Online Baskı. 14 Ocak 2013, <http://www.iranicaonline.org/articles/sattar-khan-one-of-the-most-popular-heroes-from-tabriz-who-defended-the-town-during-the-lesser-autocracy-in-1908-09>.

Araştırma ve Tetkik Eseler

- Abrahamian, E. (1968). The Crowd in Iranian Politics 1905-1953. *Past & Present*. (41), 184-210.
- Abrahamian, E. (2008). *A History of Modern Iran*. Newyork: Cambridge University Press.
- Abrahamian, E. (1982). *Iran Between Two Revolution*. Princeton: Princeton University Press.
- Acudani, M. (1372). *Meşrute-i İranî*. Tahran: Neşr-i Ehtiran,
- Afary, J. (2004). Armenian Social Democrats, The Democrat Party of Iran, and *Iran-i Naw* a Secret Camaraderie. In S. Cronin, (Ed.), *Reformers and Revolutionaries in Modern Iran: New Perspectives on the Iranian Left* (66-84). New York: RoutledgeCurzon Publications.
- Afary, J. (1996). *The Iranian Constitutional Revolution 1906-1911: Grassroots Democracy, Social Democracy, & the Origins of Feminism*. Newyork: Columbia University Press.
- Amanat, A. (1989). Baqer Khan Salar-e Melli. In E. Yarshater, (Ed.), *Encyclopaedia Iranica* (III, 726-728). London: Routledge & Kegan Paul PLC.
- Ayn'üs-Saltana. (1995). *Ruzname-i Hatırat-ı Ayn'üs-Saltana* (C. 4). Tehran: Neşriyat-ı Esatir.
- Baghdadi, A. (1982). *Muhammed Ali Şah Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri ve İran'daki İç Olaylar (1907-1909)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Baykara, H. (1978). *İran İnkılâbı ve Azatlık Hareketleri*. İstanbul: Emek Matbaacılık.
- Bolat, G. (2010). *Ermeni Meselesinde İran'ın Rolü ve Osmanlı-İran İlişkilerine Etkileri (1876-1909)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Browne, E. G. (1912). *The Reign of Terror at Tabriz England's Responsibility*. Manchester: Taylor, Garnett, Evans & Co.
- Browne, E. G. (2001). *İnkılab-ı Meşrute-i İran*. (M. Kazvini, Çev.). Tahran: Neşriyat-ı Kevir.
- Daniel, E. L. (2000). *History of Iran*. Westport CT: Greenwood Press,
- Erol, O. (2007). *İran İç Politikasında Azerbaycan Türkleri (1906-2006)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi.
- Floor, W. M. (1971). The Lu□is: A Social Phenomenon in Qajar Persia: A Reappraisal. *Die Welt des Islams New Series*, 13 (1-2), 103-120.
- Fethi, A. (1389). Te'sir-i Lutiha-yı Cünbüş-i Meşrute-i İran. (R. Erbehani, Ter.). *Name-i Tarih-i Pejuhan*. Sal-i Şeşom, Şomara-i Bist-u Yekom, Bahar, 33-52.
- Gheissari, A. (1997). *Iranian Intellectuals in the Twentieth Century*. Austin, TX: University of Texas Press.
- Hocegan, H. E. (1383). Settar Han Serdar-ı Milli. *Tarih-i Pejuhi*. Şomara 19, Tabestan, 137-153.

- Kafkasyalı, A. (2002). *İran Türk Edebiyatı Antolojisi* (C. 4) (Yayın No: 920).
Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Keddie, N., & Amanat, M. (1991). Iran Under The Later Qajars 1848-1922. *The Cambridge History of Iran 7 From Nader Shah to The Islamic Republic*, 174-212. Cambridge: Cambridge University Press,
- Kesrevi, A. (1388). *Tarih-i Meşrute-i İran*. Tahran: Müessesese-i İntişarat-ı Negah.
- Nevade, F. (1390). Settar Han ve Bâger Han Serdar ve Salar-ı Milli. *Zeban ve Edebiyat, Hafız, Şomara 84*, 35. Mordad.
- Mahmudi, M. (1370). Vakıa-yı Park-ı Atabeg. *Tarih "Gencine-i Esnad"*, Şomara 2, Tabestan.
- Nimetullahî, H. (1379). Be Yâd-ı Settar Han Dust-dar-ı Salâh ve Azadî. *Mahname-i Kilk, Ferheng ve Hüner. Şomaraha-yı 117-120*, 3-10. Şehrîver-Azer.
- Revasani, Ş. (1385). Settar Han, Serdar-ı Millî, Hidmetgozar ve Gahraman-ı Setemdidgân-ı İran. *İttılaat-ı Siyasî-i İktisadî, Şomara 228-230*, 246-255.
- Serdarîniya: (1369). *Bâger Han Salar-ı Milli* (Çab-ı Evvel). Tahran: İntişarat-ı İraniyan.
- Sykes: P. (1930). *A History of Persia* (Vol. II) (Third Edition). London: McMillan and Co.

**BUSBECQ MEKTUPLARI İLE ARİFİ SÜLEYMANNAMESİ
TASVİRLERİNİN KARŞILAŞTIRMASI: KANUNİ DÖNEMİ
OSMANLI KÜLTÜR VE SANATI****COMPARISON OF THE BUBSECQ LETTERS AND ARİFİ
SÜLEYMANNAME DEPICTIONS: KANUNİ PERIOD OTTOMAN
CULTURE AND ART**

*Başak Burcu TEKİN**

Özet:

Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarında Habsburg İmparatorluğu'nun elçisi olarak gelen Bubsbecq'in mektupları ile Arifi tarafından yazılmış *Süleymanname* el yazmasının resimleri karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Busbecq mektupları 1555-1562 arası Kanuni saltanatını anlatmaktadır. Süleymanname ise 1520-1555 arası olayları konu edinmektedir. Bubsbecq anlatılarından seçilen bölümler Süleymanname'den seçilen resimler eşliğinde kültür ve sanat tarihi açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kanuni, Busbecq, Minyatür, Kültür, Osmanlı, 16. Yüzyıl.

Abstract:

Letters of Busbecq who served as ambassador of Habsburg Empire during reign of Suleyman the Magnificent and pictures of *Süleymanname* manuscript written by Arifi will be analyzed comparatively. Busbecq letters report the reign of Kanuni during 1555-1562. Süleymanname narrates event during 1520-1555. Sections chosen from Busbecq narratives were analyzed in the sense of culture and art history together with depictions from Süleymanname.

Key words: Kanuni, Busbecq, Miniature, Culture, Ottoman, 16th Century.

Giriş

Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarına ilgi o dönemden itibaren başlamış, yerli ve yabancı dönem kaynaklarında Kanuni'nin saltanat yılları değerlendirilmiştir. Bu çalışmada Kanuni döneminden iki farklı kültüre ait

* Yrd. Doç. Dr., Melikşah Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü – Kayseri
btekin@melikshah.edu.tr

eser karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Bu eserlerden biri Habsburg İmparatorluğu'nun Osmanlı topraklarına gönderdiği elçisi Bubsbecq tarafından kaleme alınan mektuplardır. Diğer eser ise Kanuni döneminde Arifi tarafından kalem alınmış *Süleymanname* isimli tarihi konulu resimli el yazmadır. Busbecq 1555-1562 arası dönemi anlatırken, *Süleymanname*'nin metni 1520-1555 arası zamanı konu edinmektedir. Bu çalışmada ordu, Busbecq anlatılarından seçilen saray hayatı ve siyaset, elçi kabulleri, kaftanlar ve renkleri gibi konular *Süleymanname* resimleri eşliğinde kültür ve sanat tarihi açısından değerlendirilmiştir.

1. Arifi *Süleymanname* ve Resimleri: Osmanlı Gözünden Kanuni Dönemi

Süleymanname'nin yazarı Fetihullah Çelebi (Arifi), aslen Safavili bir şair ve alimdir¹. Sultan Süleyman için İran şahname geleneği tarzında kaleme aldığı beş ciltlik *Şahname-i Al-i Osman* isimli eserinin beşinci cildi *Süleymanname* olarak anılmaktadır. *Süleymanname*'de Kanuni Sultan Süleyman'ın 1520'de tahta çıkışından 1555'e kadar ki dönemi anlatılmaktadır. Yazılı anlatım, dönemin nakkaşları tarafından gerçeklik algısı korunarak yapılmış 69 adet resim ile desteklenmiştir.² Bu açıdan beş ciltlik *Şahname-i Al-i Osman*, tarihi konulu resimli eserler içinde önemli bir yere sahiptir (Atasoy, 1966-69, s. 167). *Süleymanname* içindeki tasvirler görsel belge niteliğindedir (Bakırer, 1999, s. 125).

Arifi, eserini tümünden tamamlayarak Kanuni'yi sunmak yerine yazdıkça Sultan'a sunmayı tercih etmiştir (Eryılmaz Arenas-Vives, 2010, s. 38). Kanuni Sultan Süleyman, *Şahname-i Al-i Osman* adlı eserden öyle hoşnut kalır ki özel hattat ve nakkaşlardan oluşan bir ekibi projeye dahil ederek şahnameci ve ekibi için Topkapı'da yeni bir yapının inşa edilmesi emrini vermiştir (Atıl, 1986, s. 55; Tanındı, 1996, s. 26). Beşinci cild *Süleymanname*, *Şahnâme-i Al-i Osman*'ın diğer dört cildine göre orijinal yeri olan Topkapı Sarayı Hazine koleksiyonunda kalmış tek cildir (TSM. H.1517) (Adıgüzel Toprak, 2007, s. 46; Eryılmaz Arenas-Vives, 2010, s. 50-52)³. Kolofonunda, Ali bin Emir Bey Şirvanî'nin hattı ile 965 yılı Ramazan ayı ortasında (Haziran sonu, Temmuz başı 1558) tamamlandığı yazılıdır

¹ Fetihullah Çelebi (Arifi)'nin Osmanlı topraklarına nasıl ve ne zaman geldiği ise tartışmalıdır. Arifi ile ilgili detaylı bilgi için bakınız (Eryılmaz Arenas-Vives, 2010, s. 24; Atıl, 1986, s. 55; Woodhead, 1983, s. 159; Fleischer, 1986, s. 30; Yazıcı, 1993, s. 71).

² Osmanlı minyatür sanatında tarihi konulu minyatürlü yazmalar 16. yüzyılın ilk yarısında Kanuni devrinde ortaya çıkmakta ve Osmanlı minyatür sanatının karakteristik bir özelliğini teşkil eden bu gelenek 17. yüzyıl ilk yarısına kadar devam etmektedir (Akalay, 1966-69, s. 102).

³ Birinci cildi Adem peygamberden Nuh peygamber'e kadar peygamberler tarihini konu resim alan *Enbiyanâme*'dir (Tanındı, 1996, s. 26). İkinci cildinde İslamiyet'in yayılışı ve yükselişi, üçüncü cildinde ilk Türk hükümdarları ve Selçuklular anlatılmaktadır (Adıgüzel Toprak, 2007, s. 45). İkinci ve üçüncü ciltler kayıp durumda olması, bu iki cildin belki de tamamlanmadığı fikrini doğurmaktadır (Atıl, 1986, s. 59; Eryılmaz Arenas-Vives, 2010, s. 50). *Osmannâme* adını alan dördüncü cilt Osman'ın tahta geçişi ile başlayıp Ankara savaşı ile bitmektedir (Özel Koleksiyon) ve beşinci cild Süleyman Sultan'ın hayatını içeren *Süleymanname*'dir (Atıl, 1986, s. 56).

(Atıl, 1986, s. 56; Çağman, 1989, s. 36). *Süleymanname*, 617 varak olarak her bir varak dört sütun on beş satır nestâlik hat ile yazılmıştır ve 37 x 25.4 cm. boyutundadır.

2. Busbecq ve Mektupları: Avusturyalı Kaleminden Kanuni Dönemi

Ogier Ghiselin Busbecq kökleri çok eskilere inen asil bir aile olan Flanderli Bubsbecq ailesinin üyesi II. George Ghiselin oğlu olarak 1522’de doğmuştur ve önce Louvain’de sonra sırasıyla Paris, Bologna ve Padua’da tahsil görmüştür (Sarton, 1942,s.557-558). Kendisine 1554 yılında daha 32 yaşında iken Osmanlı topraklarına elçi olarak gitme görevi verilmiştir. Bu kadar genç yaşta elçilik gibi önemli bir görevin verilmesinde Osmanlılara elçi olarak gitmenin tehlikeli görülmesinden ötürü Habsburg İmparatorluğu’nda isteklilerin olmayışı da etkindir (Sarton, 1942, s. 558). Busbecq anlatılarında da belirttiği gibi kendisinden önceki elçi Maluezzi, Rüstem Paşa’ya verdiği bilginin yanlış çıkması üzerine malı mülkü elinden alınarak, iki yıl süre ile hapis edilmiş ve bu hapis hayatı sonucu hastalanarak vefat etmiştir (Busbecq, 2004, s. 9). Bu son olay bir korku yaratmıştır. Tüm bu korku atmosferinde esasen Busbecq mutludur. Bu konudaki düşüncesini “*Korktukları için veya daha başka sebeplerle benimle birlikte İstanbul’a gitmeye cesaret edememiş olan birçok kişi, şu anda oradan dönmüş olmak için neler vermezdi.*” (Busbecq, 2004, s. 53) şeklinde açıklamaktadır. Busbecq İstanbul’a 20 Ocak 1555’te varmış ve burada bir yıldan az bir süre durduktan sonra evine dönmüş ise de kısa bir süre sonra, bu sefer yedi yıllığına, ikinci kez elçi olarak atanmıştır (Sarton, 1942, s. 559). 1562 yılında İstanbul’dan ayrılmıştır. Osmanlı topraklarında yaptığı elçilik görevi ona önemli bir statü kazandırmış ve 1582-85, 1589-90 yılları arasında yine Fransa’da büyüyen kaos ile ilgili bilgilendirme görevini üstlenmiştir (Sarton, 1942, s. 560). Fransa’da gittikçe artan kaos ortamından uzaklaşmak ve ülkesine dönmek için izin almışsa da 28 Ekim 1592 yılında Rouen’de memleketine dönüş yolunda vefat etmiştir (Von Martels, 1994, s. 142). Aile mezarlığında kendisinin 1559 yılında büyük babası anısına yaptırdığı anıt mezara kalbi defn edilmiştir (Sarton, 1942,s. 560).

Busbecq gördüklerini dört mektup halinde anlatmıştır. İlk mektup 1 Eylül 1554, son mektup ise 16 Aralık 1562 tarihli. Bu mektuplar Ludovicus Carrio tarafından, diplomatı olan arkadaşı Nicholas Michault’a yazıldığı açıklaması ile Latince olarak 1581 ve 1589 yılında Antwerp’de yayınlamıştır (Von Martels, 1994, s. 143)⁴. Busbecq’in mektupları 1589 Paris basımından sonra çeviriler halinde 1594 Çek ve 1597 Leh dilinde,

⁴ 1582 yılında yayınlandığında kitabın Latince ismi *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum ab Augerio Gislelio Busbequo ad solimannum Turcarum Imperatorem C. M. oratore confecta. / ejusdem Busbequo de re militari contra Turcam instituenda consilium* Detaylı bilgi için bk. (Von Martels, 1995, s. 209-21).

1596 Almanca,1610 İspanyolca,1646 Fransızca ve 1652 yılında Felemlkçe olarak yayınlanmıştır (Wunder, 2003, s. 96). İngilizce çevirisi ile 1694 yılında karşılaşılmaktadır (Ingram, 2009, s. 325/106) . Esasen, Bubsecq'in mektuplarının çoğu kısmı dönüşünden sonra kalem alınmıştır ve bu eklemelerin 1579 yıllarında olduğu anlaşılmaktadır (Von Martels, 1994, s. 143).

Bubsecq'in mektuplarındaki genel üslubun sohbet havasında olduğu görülür. Detaylara önem vererek merak edilen tüm kişi ve olayları, mekanları nakletmektedir. Kültürel farklılıklardan doğan yadırgamalar olmasına karşın, objektif bir tavır sergilemeye gayret göstermiştir. Ancak yine de, Avrupa'da kökenleri oldukça eskiye dayanan "Haçlı Edebiyatı" kaynaklı, Osmanlı ordusunun yenilgi beklentisi ile ilgili yorumları da mevcuttur (Ingram, 2009, s. 326).

3. Karşılaştırmalar

3.1. Kanuni

Dönemin en merak edilen kişiliği olan Kanuni ile ilgili olarak Bubsecq elinden geldiğince bilgi vermektedir.

"Süleyman'ın bende bıraktığı izlenimi şöyle anlatayım: Süleyman artık yaşlandığını hesaba katacak durumdadır. Fakat yine de görünüşü, hal ve hareketlerindeki onurluluk gerçekten muazzam imparatorluğun hükümdarı olan bir adama yakışmaktadır. O aşırılığı sevmeyen kendini birçok zevklerden mahrum etmesini bilen irade sahibi bir kimsedir. Gençliğinde bile ağırbaşlılıkla hareket ederdi, şarap içmezdi. Bütün kusuru karısına olan aşırı düşkünlüğü ve dolayısıyla onun tesiri altında kalmasıdır. Bu yüzden ki oğlu Mustafa'yı öldürmek konusunda acelece verilmiş bir kararı yerine getirmiştir. Halk onun bu türlü hareketini karsısı tarafından yapılan büyü ile izah ediyor" (2004, s. 47).

Busbecq'in gözlemi Kanuni'nin Şehzade Mustafa'nın idamı ile başlayan, Şehzade Cihangir'in ölümü ile artan ve Şehzade Bayazıt'ın isyanı ile derinleşen bir üzüntü yaşadığı şeklindedir. Bu yorumu *Süleymanname* resimlerinde Osmanlı nakkaşları da paylaşmaktadır. "Şehzade Selim ile Av Sahnesi"nde, Devlet-i Âli Osmani'nin geleceği için fedakarlık yapmış bir Sultan imgesinden farklı bir Kanuni tasvir edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın baba olarak yaşadığı acı işlenmiştir. Gözleri altındaki çizgiler bu üzüntü halini belirginleştirilmektedir (Atıl, 1986, s. 221) (Foto 1).

Foto 1. Kanuni Şehzade Selim ile Avda, y.576a (Atıl, 1986, s. 220).

Süleymanname’de Kanuni’nin 1554 yılında sefere çıkışını gösteren bir tasvir bulunmaktadır (y.592a) (Atıl, 1986, s. 226-227). Şehzadelerin ölümü sonrasında gerçekleşen bu seferdeki Kanuni tasviri, daha önceki seferlere çıkan Kanuni tasvirlerinden oldukça farklıdır. Devlet ile oğlu arasında seçim yapmak zorunda kalan ve bu seçimin getirdiği ağır yükü taşımakta zorlanan bir sultan tasviri izleyiciye aktarılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman hafif kambur ve gözlerinin altı çökmüş şekilde resmedilmiştir (Foto 2). Mohaç Seferi’ndeki at üzerinde sefere çıkan genç ve üzüntüler yaşamamış Kanuni tasviri ile kıyaslandığında fark daha iyi izlenmektedir (Foto 7). Busbecq’in son dönemlerinde değişen Kanuni Sultan Süleyman ile ilgili “*Genç oğlanlardan meydana gelen bir oyuncu ve şarkıcı takımını hürmet edilen bir ihtiyarın nasihatı üzerine dağıttı ve o altın ve kıymetli taşlarla işlenmiş çalgı aletlerini ateşe attırdı. Adeti veçhile yemeklerde kullandığı gümüş tabakların da yerini şimdi toprak kaplar aldı.*” yorumu ilgi çekicidir (2004, s. 116). Müzisyenleri dinlerken çok sayıda resmi bulunan Kanuni’nin müzik aletlerini yaktırması olayına şüphe ile bakmak gerekir. Ayrıca, müzik aletlerinin yaktırılması ile ilgili olarak Mahmut Ragıp Gazimihal, daha farklı bir nakil sunmaktadır. Fransa Kralı I.Francois tarafından 1543 yılında imzalanan anlaşma nedeniyle müzisyenlerden oluşan bir grup Osmanlı Devletine gönderilmiş, Kanuni’nin müzisyenleri beğenmekle birlikte nizamsızlık doğurabileceği nedeniyle müzik aletlerini yaktırmış ve müzisyenlere ikram ve iltifatlarda bulunduktan sonra onları ülkelerine göndermiştir (Alaner, 2011, s. 11). Müzik aletlerin yakılması duygusal bir tepkiden çok siyasi bir tavır olarak gözükmektedir. Ayrıca olay Busbecq gelmeden çok önce gerçekleşmiş olduğundan Busbecq’in burada Kanuni’nin durumunu dramatik bir havaya sokmak adına kendisinin tanık olmadığı ve farklı bağlamdaki bir olayı eklediğini düşünmek daha doğru olacaktır.

Foto 2. Kanuni Ordu ile İlerlerken y.592a (Atıl, 1986, s.226-227).

3.2. Şehzade Mustafa ve Şehzade Bayezid

Bubsecq ile *Süleymanname* nakkaşlarının aynı şekilde düşündükleri bir başka konu ise Şehzade Mustafa'nın ölümüdür. Bubsecq olayı şu şekilde nakletmektedir:

“İran’a karşı girilen savaş dolayısıyla Rüstem başkumandan olarak görevlendirilmiştir. Ordunun başında İran hududuna yaklaştığı sırada aniden durdu ve Sultan’a bir mektup göndererek askerini kandırıldığını Mustafa’dan başka kimseyi istemediklerini zor duruma düştüğünü bildirdi. Bu vaziyette orduyu disiplin altına almak için Sultan’ın bizzat gelmesinin doğru olacağını söylüyordu. Süleyman bu haber üzerine telaşa kapılarak derhal Rüstem’in yanına gitti. Amasya’da bulunan Mustafa’ya mektup göndererek yanına gelmesini, ortaya çıkan fesatla ilişkisi olmadığını ispat ederek kendisini temize çıkarması gerektiğini belirtti.Mustafa en cesurane ve tehlikeli olanı yaptı Amasya’yı terk ederek babasının karargahına gitti. Aslında Süleyman daha İstanbul’dan hareket etmeden evvel oğlunun ölümüne karar vermişti. Hatta dinin gereğini ihmal eder görünmemek için Müftü’nün de fetvasını almıştı” (2004, s. 26).

Osmanlı dünyasında da Sultan’ın Şehzade Mustafa’nın idamı ile ilgili kararını önceden verdiği şeklinde bir düşüncenin varlığını “Kanuni’nin Şehzade Mustafa ile görüşmesi” sahnesinden izleyebilmek mümkündür. 29 Mart 1548 tarihli Tebriz seferi sırasında Şehzade Mustafa ile Kanuni’nin Kayseri’de görüşmesi resimlenmiştir (y.477b) (Atıl, 1986, s. 197). Burada Şehzade Mustafa ile Kanuni Sultan Süleyman aynı fiziksel özelliklerde resmedilmiştir. Şehzade Mustafa’nın babasına benzediği şeklindeki yaygın görüş bu tasvire de yansımıştır. Ön plandaki sazandelere karşı sahnede gergin bir atmosfer vardır. Kanuni bir elinde ok bir elinde yay tutarken sırtı

Şehzade Mustafa'ya dönük yapılmıştır (Foto 3). Busbecq Kanuni'nin kendileri kabulünde “Teklif düşüncelerimizi ona arz ettik. Ancak davranışlarında bize karşı iyi niyet beslediğine dair bir işaret rastlamadık. Üzerine gayet değeli halılar ve nefis şekilde işlenmiş yastıklar konulmuş alçak bir taht üzerinde oturuyordu. Yanında yayı ve okları vardır” (2004, s. 43) derken, ok ve yay mevcudiyetinin herkes tarafından kabul gören olumsuz sembolizmine gönderme yapmaktadır. Resimden de anlaşıldığı üzere, Osmanlı nakkaşları Busbecq'ın, Kanuni Sultan Süleyman'ın Şehzade Mehmed ile ilgili kararının ani değil önceden verilmiş bir karar olduğu ve Şehzade Mustafa'nın tüm bu süreçte olgunluğunu muhafaza ettiği fikrini paylaşmaktadır.

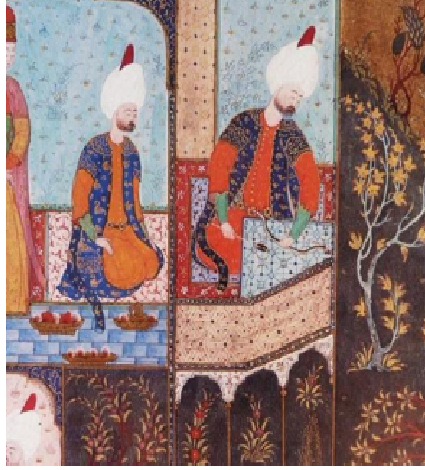

Foto 3. Şehzade Mustafa ile Görüşme y.477b (Atıl, 1986, s. 196).

Kanuni'nin sorun yaşadığı diğer şehzadesi Bayezid'tır. Busbecq Şehzade Bayezid'in çehre yapısı itibarıyla babasına benzemesi etrafının sevgi ve sempatisini kazandığını anlatmaktadır (2004, s. 95). “Kanuni'nin Şehzade Bayezid ile Görüşmesi” sahnesinde Şehzade Bayezid resmedilmiştir (y. 570a) (Atıl, 1986, s. 218-219). Şehzade Bayezid'in Kanuni'ye olan benzerliği konusunda nakkaşlar da aynı görüşte olmalıdır ki Şehzade Bayezid genç olmakla beraber babasına çok benzeyen bir fiziksel yapıda gösterilmiştir (Foto 4).

Foto 4. Şehzade Bayezid ile Görüşme, y.570a (Atıl, 1986, s. 218).

3.3. Av Eğlencesi

Bubsecq'in Kanuni'nin Edirne'de 1557 tarihinde gerçekleşen av eğlencesini "Şehre yakın bir alan su altında bırakılır. Böylece yaban ördekleri vesair av kuşlarının buraya toplanması sağlanır. Sultan bu kuşları yakalamak için doğanlar kullanır. Bunlar öyle güzel terbiye edilmişlerdir ki sahiplerinin kollarından havalanırlar, avlarını kuvvetli pençeleriyle yakalar." şeklinde nakleder (2004, s. 65) *Süleymanname* içinde de, Kanuni'nin av eğlenceleri resmedilmiştir. Bir sahnede ise, Bubsecq'in anlattığı gibi toplanması sağlanan av hayvanları, av için yetiştirilmiş doğanlar ve bu doğanların nasıl avlandıkları ayrıntılı bir şekilde resmedilmiştir (Foto 5). Tıpkı Busbecq'in anlattığı gibi doğanlardan biri Sultan'ın kolunda iken diğeri av hayvanlarına saldırırken, Kanuni'nin hemen üstünde de av kuşları uçarken gösterilmiştir.

Foto 5. Av Sahnesi y.132a (Atıl, 1986, s. 116).

3.4. Osmanlı Ordusu

Bubsecq'in en çok etkilendiği kurumlardan biri Osmanlı ordusu olmuştur. *"Türk orduları baharda kabaran nehirlerle benzer kendilerine engel olan seddi bir noktadan yıkıp geçebilirlerse o yerden boşalır ve önlerine gelen her şeyi silip süpürürler"* şeklinde Osmanlı ordusunu tanımlamaktadır (Busbecq, 2004, s. 17) Ordunun düzeni dışında, *"Bütün ordu aynı üniformayı giyinmişti. Bembeyaz serpuşlar rengarenk elbiseler göze pek hoş görünüyordu."* türünden açıklamalarında giysilerden de söz eder (Busbecq, 2004, s. 107). Kanuni Sultan Süleyman'ın 1559 yılı Haziran ayının beşinci günü Anadolu'ya geçmek üzere İstanbul'dan hareketini zorluklarla seyreden Bubsbecq bu sefere çıkışı şöyle anlatmaktadır:

"Bu muhteşem ordunun geçişini seyretmek benim için büyük bir zevk oldu. Gurebe ve ulufeciler atları üzerinde ikişerli, silahtarlarla sipahiler ise tek sıra halinde gidiyorlardı..... .. Türk atlılarının pek zarif bir görünüşleri vardır. Eyer takımları kıymetli taşlarla gümüş sırma ile işlemeleri iyi cins atlara binmiş süvarilerin ipekli elbiseleri altın ve gümüş sarmalar içinde pırıl pırıl parlar. Bu elbiseler ipek veya atlastan da yapılır. Elbiselerinin renkleri çok çeşitlidir. Kırmızı yeşil, mor... İki taraflarındaki nefis birer kılıfın birinde yay, diğerinde açık renk boyanmış okları bulunur. Kendilerini ok ve diğer vuruşlara karşı koyacak kalkanları sol kollarına bağlanmıştır Süvarilerin arkasında hepsi aynı renk ve biçimde elbiseler giymiş yeniçeriler geçmeye başladı. Bunlar umumiyetle sadece silah olarak tüfek taşırlar... Ellerinde bir de tuğ taşırlar. Sorguçlarından dolayı hareket halinde bir orman görünümü arz ederler. Arkadan yüzbaşları, albayları ve en sonunda ata binmiş olduğu halde başkumandanları görünür. Bunların hepsinde rütbelerini belirten işaretler vardır. Daha geride yüksek rütbeli erkan ve paşalar geliyorlar. Sonra özel üniformaları silah ve teçhizatlarıyla Sultan'ın muhafız piyade kuvvetleri geliyor. ...Bunların arkasından Sultan'ın seyisleri idaresinde çok güzel ve gayet süslü atları göründü. Sultan şahane bir atın üzerinde kaşları çatılmış yüzünde sert ve üzüntülü bir ifade olduğu halde geçti. Arkasında ellerinde birisi bir su kabı, diğeri bir kaput üçüncüsü bir çekmece taşıyan iç oğlanları görülmüyordu. Daha da arkada harem ağaları ve oda hizmetçileri yer almıştı. En geride ise iki yüz kadar süvariden ibaret bir birlik alayın artçılığını yapıyordu" (2004, s. 99-100).

Foto 6. Şehzadelerin Ayrılışı y.445a (Atıl, 1986, s. 188-189).

Ordu seferleri ile ilgili Süleymanname içindeki çok sayıdaki tasvir içinden Busbecq'in anlatısına en çok uyanı "Şehzadelerin Ayrılışı" sahnesidir (y.445a) (Atıl, 1986, s. 188-189). Arka planda tıpkı Busbecq gibi sefere çıkışı izleyenler resmedilmmiştir. Her birliğin kendi düzeni içinde ilerleyişi Busbecq'in anlattıkları ile uyuşmaktadır (Foto 6). Busbecq'in Sultan'ın gayet süslü ve şahane bir atın üzerinde oluşu anlatısının Mohaç Seferi'ndeki Kanuni tasviri ile uyuştüğünü belirtmek gerekir (Foto 7).

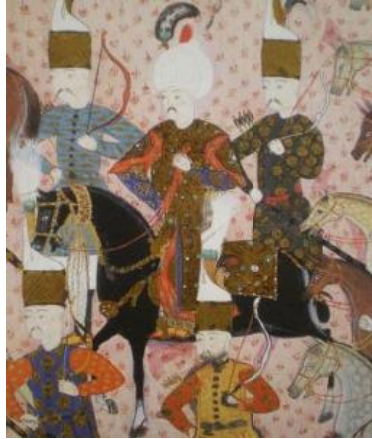

Foto 7. Mohaç Seferi, y.220a (Atıl, 1986, s. 135)

3.5. Yeniçeriler

Busbecq mektuplarında sıkça yeniçerilerden bahsetmektedir.

“Türklerin yeniçeri adını verdikleri piyade askerlerine ilk defa Buda’da rastladım. Sultan’ın toplam 12.000 yeniçerisi vardır.....Topuklarına kadar inen bir elbise giyerler. Başlarına sardıkları sarıgın bir parçası enselerine doğru sarkar. Alınlarına gelen kısım gümüşten dikkörtgen şeklinde yaldızlı ve değerli taşlarla süslü bir parçadır. Beni ikişer ikişer ziyarete geldiler. Odama gidince eğilerek beni selamladıktan sonra adeta koşarcasına yanıma yaklaştılar. Elimi eteğimi öpeceklermiş gibi son derece eğilerek getirdikleri bir demet çiçeği gayet saygılı bir şekilde bana verdiler. Sonra aynı süratle geri geri çekilerek kapıya vardılar ellerini göğüslerinin üstünde kavuşturdular ve başlarını hafif eğip gözlerini yerde sabit bir noktaya diktiler. Kapıya doğru giderlerken sırtlarını bana çevirmemeye bilhassa dikkat ediyorlardı. Zira böyle bir hareket onlara göre saygısızlık demekti. Aslında bunların yeniçeri olduklarını bana söylememiş olsalardı onları bir Türk din adamı bir tarikat dervishi zannedecektim” (2004, s. 13).

Süleymanname içinde de çok sayıda yeniçeri tasviri bulunmaktadır. Bubsbecq’in anlatısına en çok uyan yeniçeri tasvirlerinden biri “Mahkumların İdam Edilişi” sahnesinde karşımıza çıkar (y.38a) (Atıl, 1986, s. 108-109) Sol aşağı köşede, ayaklarına kadar inen uzun kaftanları ile bir parçası enselerine kadar sarkan ve alınlarına gelen kısmı maden olan başlıklı üç yeniçeri tasvir edilmiştir (Foto 8). Bubsecq’in tavırlarına hayran olduğu ayakta dimdik duran ve ellerini önlerinde kavuşturmuş şekilde gösterilmiş yeniçeriler anlatısının bire bir resimlendiği görülmektedir.

Foto 8. Mahkumların İdam Edilişi y. 38a (Atıl, 1986, s. 108-109).

Bubsecq ayrıca ordu içinde yeniçerilerin görevini “*Yeniçeriler göğüs göğse muharebe etmezler. Tüfek kullanırlar*” şeklinde nakletmektedir (2004, s. 75). *Süleymanname* içinde “Rodos’un Kuşatması” (y.149a) (Atıl, 1986, s. 120-121) ya da Mohaç Savaşı (y.219b-220a) (Atıl, 1986, s. 134-37) gibi savaş sahnelerinde yeniçerinin tüfek ile resmedilmesi Bubsecq’in anlatıları ile eşleşir (Foto 9).

Foto 9. Rodos’un Kuşatması y.149a (Atıl, 1986, s. 120-121).

3.6. Sipahiler

Bubsecq’in Osmanlı ordusu içinde dikkatini çeken diğer bir grup sipahiler olmuştur. Comorn’dan Gran’a olan yolda kendisini karşılayan birliği şu şekilde anlatmaktadır:

“Biraz daha ilerleyince 150 kadar süvarinin etrafımı çevirdiğini gördüm. Hiç beklemiyordum. Göz alıcı renklerle boyanmış kalkanları, mızrakları değerli taşlarla süslü palaları, kar gibi beyaz sarıkları üstünde renk renk sorguçları iyi cins güzel atları ve zarif eyer takımları ile bu Türk atlıları gerçekten müstesna bir görünüş arz ediyorlarErtesi günü Sancak Beyini ziyaret etmem gerektiğini duyurdular. Sancak Beyi buradaki Türk askerlerinin kumandanıdır. Bir sancağı yani bayrak yerine geçen bir sembol süvari birliğinin önünde bir mızrağın ucunda taşınır” (2004, s. 11)

Arifi Süleymanname içinde sipahileri ile oldukça sık karşılaşılır. “Kumandaların Kabul Sahnesi”nde de sipahiler resmedilmiştir (y.189b) (Atıl 1986, s. 128-129). Bu kabul sahnesi 23 Nisan 1526 yılında Macaristan’ı güvence altına almak adına yapılan seferler sırasında 29 Mayıs’da Sofya’daki kampta gerçekleşmiştir (Atıl, 1986, s. 128). Tam ortada kurulu çadır önünde Kanuni Sultan Süleyman kumandanları kabul ederken gösterilmiştir. Arka plandaki tepe tasvirinin sol tarafında duran sipahiler, beyaz sarıkları ve sorguçları, zarif eyer takımları ve sancakları ile

Busbecq'ın anlattığı kendisini karşılamaya gelen süvari birliğinin resimlenmiş hali gibidir (Foto 10).

Foto 10. Kumandaları Kabulü y.189b (Atıl, 1986, s. 128-129).

Busbecq atlı askerlerin teçhizatlarını , “*Tam savaş anı olan resimlerde sağ ellerinde yeşil renkli hafif bir mızrak bulunur Bellerinde değerli taşlarla süslenmiş bir kılıç eyerde çelik bir sopa asılıdır* şeklinde anlatmaktadır (2004, s. 99). *Süleymanname*’de “Kalender’in Ölümü” (y.248a) (Atıl, 1986, s. 142-143) ve “Canberdi Gazali’nin Ölümü” (y.63b) (Atıl, 1986, s. 102-103) sahnelerinde mızraklı ve bahsedilen çelik sopa taşıyan sipahiler tasvir edilmiştir.

Süvariler ile ilgili olarak Busbecq, “*Düşmanla yakın muharebeye başlanacağı zaman zırhlar getirilerek süvari kuvvetlerine dağıtılır*” şeklindeki açıklamasını, *Süleymanname* içinde de “Osmanlı ve Avusturya Savaşı” (y.422a) (Atıl, 1986, s. 182-183) ve “İleri Kuvvetlerin Saldırısı” (y.212a) (Atıl, 1986, s. 132-133) sahnelerinde çoğu kez zırhsız yapılan ama savaş anında zırhlarını giymiş sipahileri görebilmek mümkündür (Foto 11).

Foto 11. İleri Kuvvetlerin Saldırısı, y.212a (Atıl, 1986, s. 132-133)

3.7. Okçular

Bubsecq'in ordu içinde olmasa da Osmanlı gündelik hayatında tanık oluğu olaylardan biri de okçuluk ile ilgidir. İstanbul'da yapılan bir okçuluk gösterisini şu şekilde nakletmektedir:

“Türkler ok atmakta fevkalade ustadırlar. ... Kullandıkları yaylar yekpare ağaçtan yapılmış kısa fakat bizimkilere kıyasla çok sağlam ve kullanışlıdır. Hazır bulunan büyük seyirci kalabalığına rağmen yarışma büyük bir ciddiyet ve sessizlik içinde yapılır. Ancak çok talimli okçuların gerebileceği gayet kısa ve pek sağlam yaylar ve özel oklar kullanırlar. Yarışmada birinci gelene yüz havlusuna benzer işlemeli bir mendil armağan olarak verilir. ... İstanbul'un birçok yerlerinde atış meydanları vardır. Bu meydanlarda çocuklar ve delikanlılardan başka orta yaşlı Türkler de toplanırlar” (2004, s. 87-88).

Süleymanname içinde, “Okçuların Gösterileri” isimli bir sahne bulunmaktadır (y.588a) (Atıl, 1986, s. 225). Bu tasvir, Osmanlı sosyal hayatında Busbecq'in de anlattığı gibi okçuluğun ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Burada, Bubsecq'in anlattığı yay tanımlamasından, okun atılış aşamalarına kadar her şeyin resimlendirilmiştir. Aşağı plandaki dört okçu ile okun atılış aşamaları sırasıyla verilmiştir. En arkadaki hazırlanırken, onun önündeki okunu sadaktan çıkarırken, diğeri oku hedefe nişanlamaya hazırlanırken ve en öndeki de oku germiş tam atarken resmedilmiştir (Foto 12).

Foto 12. Okçuların Gösterileri y.588a (Atıl, 1986, s.224-225).

3.8. Safevi-Avusturya Elçi Kabulleri

Ferninand tarafından elçi olarak gönderilen Bubecq Kanuni ile Amasya’da görüşmelerini şu şekilde anlatmaktadır:

“Sultanın huzurundan ayrılırken taleplerimizi yerine getireceğine dair pek az ümidimiz vardı. Amasya’ya gelişimizden bir ay kadar sonra 10 Mayıs günü İran sefiri beraberinde pek kıymetli hediyelerle gelmiştir. İncelikle dokunmuş nefis halılar, işlemeli eyer takımları, gümüş saplı kılıçlar, gayet güzel zarif kalkanlar.. Bütün bu hediyelerin içinde yalnız bir tanesi diğerlerini tamamen gölgede bırakıyordu. Bu bir Kur’an nüshasıdır” (2004, s. 45).

Süleymanname içinde Safevi elçi kabul sahnelerinden biri çok önemlidir. Bu sahne Bubsecq’in uzun uzadıya anlattığı Amasya’ya gelen Safevi elçisinin kabulünü göstermektedir. *Süleymanname* yazarı Arifi Busbecq’in anlatıları ile uyuşan bir şekilde, Safevi elçisi Ferruhzade Kemaleddin Bey’in bir çok değerli hediyelerle nakletmektedir ve getirilen hediyelerden detaylı bir şekilde bahsetmektedir (y.603a) (Atıl, 1986, s. 232-231). Arifi ile Busbecq’in sıraladığı Safevi elçisinin getirdiği hediyeler , aşağı planda yeniçeriler tarafından taşınır şekilde resmedilmiştir (Foto 13).

Ayrıca Bubsecq *“İranlılara karşı ellerinden gelen misafirperverliği gösteriyorlardı..... Dostlarına ikram ederken noksan hiçbir şey bırakmadıkları gibi düşmanlarını hor görüp alay ederken de en gaddar tavı takınırlar.”* (2004, s. 46) şeklinde Safevi elçisine kendilerinden daha iyi davranıldığı görüşünü paylaşmaktadır. Safevi elçisinin kabulü sahnesinde Kanuni’nin hemen önündeki kaplar ise anlaşmanın sağlandığı ve

kutlamaların az sonra başlayacağını bir işaretidir (Atıl, 1986, s. 231)⁵. Busbecq'in biraz bozularak naklettiği Safevilerin ikramlarla ağırlandığı gerçeğini *Süleymanname* içindeki bu tasvir de doğrulamaktadır.

Foto 13. 1555 tarihli Safevi Elçi Kabulü y.603a (Atıl, 1986, s. 230-213).

Süleymanname içinde daha erken tarihli Safevi ve Avusturya elçi kabullerine bakıldığında, Busbecq'in belirttiği Osmanlı Devleti'nin Safevi elçilerini daha iyi ağırlayarak bir ayrımcılık yaptığının doğruluğu gözlemlenir. Avusturya ile Günz Savaşı sırasında 1532 tarihinde, hem Avusturya elçisi (y.337a) (Atıl, 1986, s. 163) hem de Safevi elçisinin kabul edilişleri resmedilmiştir (y.332a) (Atıl, 1986, s. 160) "Safevi Elçisi Kabulü" sahnesinde (y. 332a) Kanuni ihtişamlı kaftan ile , "Avusturya Elçisi Kabulü" (y. 337a) resminde ise sade kaftan ile gösterilmiştir. Osmanlı diplomasisinde kaftanlar niyeti gösteren sembolizme sahiptir ve bu nedenle de Kanuni'nin sade kaftan ile savaş halindeki Avusturya elçisi ile görüşürken resmedilirken, bezemeli kaftan ile Safevi Elçisi'ni kabul ederken gösterilmiştir (Tekin, 2012, s. 182)⁶.

3.9. Kraliçe Isabella

Süleymanname resimleri içinde kimliği bilinen tek bayan tasviri Kraliçe Isabella'ya aittir. Kraliçe Isabella kucağında oğlu ile birlikte Kanuni'nin huzurunda kabul edilirken resmedilmiştir (y.441a) (Atıl, 1986, s. 186-187) Kraliçe Isabella ile yapılan ittifak, Macaristan'daki Osmanlı

⁵ Transilvanya elçisi Borsos da 1618 yılındaki ziyaretinin iyi geçmediğinin işaretlerini "Sultan'a veda etmeğe gittik ancak saygıyla karşılanmadık. Bize çok düşük kalitede kaftanlar verildi ve yemek ikram edilmedi. Padişah da kötü bir kaftan giymişti." şeklindeki nakletmektedir (Atasoy vd., 2001, s. 33)

⁶ Kaftanların diplomatik sembolizmi ile ilgili daha detaylı bilgi için bk. Atasoy vd., 2001, s. 32-33.

hakimiyeti için önem arz etmektedir. Bubsecq bu önemli ittifakı şu şekilde nakletmektedir:

“İstanbul’a dönüşümden bu yana Macaristan ile ilgili büyük değişiklikler oldu. Hepsini bir bir anlatmak lüzumsuz olduğu gibi ben de bunu arzu etmiyorum. Kral John’un dul eşi Isabella oğlunu da alarak Transilvanya’ya gitti. İmparator Ferdinand ile aralarındaki ittifakı bozmuş ve birleşmeyi red etmişti. Transilvanyalılar Türk gücü karşısında boyun eğmişlerdir. Türkler de durumun kendi lehlerinde gelişmesi üzerine bütün Macaristan’ı zapt etmeye kalktılar” (2004, s. 79).

Bu sahnedeki Isabella tasvirinin Hürrem niyeti ile yapılmış olabileceği ile ilgili görüş mevcuttur (Atıl, 1986, s. 187). Ancak Isabella’nın Osmanlı siyasetinde önemli yeri olan diğer kişilerden bayan olduğu için farklı tutulmamıştır. Burada Kraliçe Isabella’nın kilit bir anlaşma yapılan idareci konumunda görüldüğünü ve *Süleymanname*’deki diğer tüm tarihi kişilikler gibi resmedildiğini düşünmek gerekir.

Foto 15. Kanuni’nin Isabella’yı Kabulü y.441a. (Atıl, 1986, s.186).

3.10. Devşirme Sistemi

Bubsecq, devşirme sistemini doğrudan anlatmasa da Osmanlı kültüründe bu sistemi oluşturan temel anlayıştan söz etmektedir. Busbecq görevlerin dağıtımını anlayışını şu şekilde anlatmaktadır: *“Görev memuriyetler herkesin liyakat seciye kabiliyetine göre bizzat Sultan tarafından verilir. Bunu yaparken ne o şahsın zenginliğine ne nüfuz ve şöhretine ne rica ve dostluklara aldırış edilmez” (2004, s. 44).*

En çarpıcı tanımlamasını ise şu şekildedir:

“Osmanlı kültüründeki başka bir kabul ile ilişkilendirmek yerinde olacaktır. Bu kalabalık mecliste herkes şahsi kabiliyeti ehliyet

ve liyakati sayesinde bulundukları mevkilere getirilmişlerdir. Filancanın neslinden geldiği için kimseye diğerinden üstün bir rütbe verilmez .Görev ve memuriyetler herkesin liyakat seçiye kabiliyetine göre bizzat sultan tarafından verilir..... Şahsi kabiliyeti sayesinde herkes en yüksek mevkilere kadar gelebilme şansına sahiptir. Çobanlıktan gelmiş olsalar dahi mazideki durumlarından dolayı bile eksiklik duymadıkları gibi ebeveynlerine ne kadar az borçlu olurlarsa bununla o kadar çok iftihar ederler... Türklerin üstün meziyetlerin kabiliyetlerin doğuştan geldiğine bir miras olarak ecdattan intikal ettiğine inanmazlar. Bunun kısmen Allah vergisi kısmen de say-ü gayretin mükâfatı olduğunu kabul ederler. Nasıl ki bir evlat mutlaka babasına benzemezse güzel sanatlara hesap hendeseye istidat irsî değilse üstün vasıfların seçiyenin de babadan oğula geçmeyip Cenabı hak tarafından bahşedildiği kanaatindedirler. Bu düşüncelerin neticesi olarak Türklerde şan ve şöhret yüksek idari mevkiler liyakat ve maharetin mükafatıdır. Tembel ve pısırık olanlar kötü niyetliler için yükselme yolları kapalıdır., bunlar kenarda köşede önemsiz kişiler olarak kalırlar” (Busbecq, 2004, s. 44).

Süleymanname içinde Busbecq’in anlattıkları, peş peşe sıralanmış üç resim ile görsellik kazanmaktadır. Bu resimler eserin baştan ilk üç resmidir. *Süleymanname* Kanuni’nin çift sayfa düzenlenmiş cülûs sahnesi ile başlar, ardından çocukların devşirilmesi ile ilgili bir resim gelir ve sonrasında divân toplantısı yine çift sayfa olarak tasvir edilmiştir. Cülûs ile divân toplantısı arasına çocukların devşirilmesi sahnesinin eklenişi bilinçli bir tercih olmalıdır.

Busbecq’in dediği gibi “*Türkiye’de Türkler arasında bile fertler ancak şahsi meziyet ve kabiliyetleri ile bir değer kazanırlar. Yalnız Osmanlı hanedanı bir istisna teşkil eder. Bu aileden gelenler itibarlı mevkiler elde ederler.*” (2004, s. 22) görev ve memuriyetleri kabiliyetine göre veren Cülûs sahnesinde Kanuni’ye biatlarını sunan devlet adamları tasviri, ayrıcalıklı ferdin Osmanlı hanedanı üyesi sultan olduğu fikrinin resimsel anlatımla sunumudur. Devşirilen çocukların resimlenmesi ile görevin yeteneklere göre kim tarafından nasıl verildiği ile ilgili bilgi tazelenmektedir. Divân toplantısı sahnesinde devşirme geçmişlerine dair gönderme yapıldıktan sonra bu sistemin işlerliği ve olumlu sonuçları çok sayıdaki devlet adamı figürü ile görsellik kazanmaktadır. Osmanlı’da statünün temelini gayret ve eğitim olduğu fikri de böylece paylaşılmış olmaktadır.

Foto 16. Cülüs y.17b-18a (Atıl, 1986, s. 92-93).

Foto 17. Çocukların Devşirilmesi y.31b (Atıl, 1986, s. 95).

3.11. Renkler ve Giysiler

Bubsecq'in en çok dikkatini çeken noktalardan biri de Osmanlı giysileri olmuştur. *"Bizim sade ve ince kumaştan yapılmış gösterişten yoksun kıyafetlerimizi gördükleri zaman hayretle baktılar."* sözü (2004, s. 21) Avrupa ile Osmanlı arasındaki dokumaları farkı ortaya koymaktadır. Giysilerin modellerindeki farklılıkları da ayrıntılı şekilde dile getirmektedir:

"Türklerin elbiseleri topuk kemiklerine kadar uzundur. Bu şekilde giyinmeleri onları daha uzun boylu gösteriyor. Bizimkiler ise öyle kısa ve dardır ki vücudun bütün hatlarını olduğu gibi meydana çıkarıyor. Bu da adamın boyunu kısa, adeta bir cüce gibi gösteriyor" (Bubsecq, 2004, s. 45).

Süleymanname'de Avusturya elçilerin varışı isimli sahnede 1530 tarihinde gelen altı kişilik elçi heyeti resmedilmiştir (y.328a) (Atıl, 1986, s. 158-159). Busbecq'in tarif ettiği şekilde Avusturyalı elçi heyeti kısa ve dar; Osmanlılar ise uzun kıyafetler içinde gösterilmiştir (Foto 19).

Foto 18. Avusturya Elçilerin Varışı y.328a (Atıl, 1986, s. 158-159).

Busbecq giysilerde kullanılan renkler ile de ilgili yorumlar getirmiştir.

“Şimdi tekrar başları sarıklı bu kalabalığı seyredelim. Bembeyaz ipekli kumaşlara bürünmüşler. Bir renk ve parlıtı cümbüşü. Altın gümüş, ipek ve saten parlıtısı her tarafta gözerimizi alıyor. Bu manzarayı kelimelerle anlatmak çok zor. Bugüne kadar böyle güzel manzara görmediğimi itiraf etmek isterim. Bu kadar zengin ve göz alıcı görünüş içinde dahi bir sadelik ve tutumluluk dikkati çekiyordu. En yüksek mevkileri işgal edenlerle derece derece alt kademelerdeki memuriyetlerin sahipleri hemen aynı biçimde elbiseler giymekteydi. Oysa bizde böyle midir?” (Busbecq, 2004, s. 44-45).

Bu noktada Cülûs ve Divân sahnelerindeki kalabalık devlet erkânı tasvirinin Busbecq'in anlatısı ile uyduğu görülmektedir. Bütün kademelerdekilerin hemen hemen aynı kalitede renkli ve ipekli giysileri Busbecq'in belirttiği altın, gümüş ve ipek parlıtısının resme dökülmüş halidir (Foto 16, 17). *Süleymanname* içindeki diğer resimlerde Osmanlı kaftanlarının farklı desenlerde olsalar da ortak özelliği çok renkli oluşlarıdır⁷. Busbecq Osmanlı kültüründe renk algısını şu şekilde nakletmektedir:

“Türkler siyah rengi hiç sevmeyiz. Onu uğursuzluk telakki edeler. Bizleri siyah elbiseler içinde gören paşalar hayretlerini açığa vurarak şikayette bulunmuşlardır. Türkiye’de siyah renkli elbise ile sokağa çıkan hiç kimseye rastlayamazsınız. Ancak, mühim bir para

⁷ Süleymanname içindeki kaftan tasvirleri için bk. Tekin, 2012, s. 167-191.

kaybına veya ağır bir felakete uğramış olanlar müstesna dediğim gibi yeşil giyinmek kibarlık alametidir. Fakat harp zamanında bu renk ölüm işareti sayıldığından sarı, mavi, mor ve beyaz vs. renkler daha uğurlu kabul edilir” (Busbecq, 2004, s. 39)⁸.

3.12. Resim Geleneği

Osmanlı kültüründe resim geleneğinin, büyük boyutlu alanlardan çok kitap sayfaları içinde kendine yer bulduğu ile ilgili kabule karşın Busbecq’in anlatısı oldukça dikkat çekicidir. Mozaik şeklinde büyük boyutlu bir resimden söz etmektedir.

“Sultanın köşklerini gezip görmem için bana izin verdiler. Bu köşkler birer zevk ve sefa yuvasıdır. Bir tanesinin kapısı üzerinde selim ile İran Şahı İsmail arasında geçen o meşhur muharebenin mozaikle işlenmiş çok canlı bir resmini gördüm” (Busbecq, 2004, s. 33).

Bu nakildeki şüpheleri giderecek resim Süleymanname içinde bulunmaktadır “Belgrad’ın Kuşatması Sahnesi” çift sayfa düzenlenmiştir (Atıl, 1986, s. 108b-109a). Resmin 109a sayfasında Kanuni tahtında oturmuş kuşatmayı izler şekilde gösterilmiştir. Arka plandaki karargâhta bir çadır dikkat çekicidir. Çadırın üstünde ve tüm yüzeyi kaplayacak şekilde, atlı bir asker ve bir ağacın sol tarafında arslanın yer aldığı tasvir bulunmaktadır. Busbecq’in büyük boyutlu duvardaki mozaik tasviri anlatısından sonra tüm detayları ile bu kadar büyük boyutlu figürlü kompozisyonun işlendiği bir çadırın kullanışı Osmanlı resim anlayışına farklı yorumlamalar getirmektedir.

⁸ Busbecq’in ipekli kumaşlar dışında renklerini anlattığı diğer çeşit sof kumaşlardır. “Keçilerin tüylerinden yapılan kumaşların nasıl boyandığını Ankara’da gözlemlemiş olduk. Bir baskı aleti ile üzerine devamlı olarak dökülen sudan faydalanarak devamlı çizgiler halinde kumaşlara hareler kazandırılıyor..... Süleyman bile bu kumaştan bilhassa yeşil rengi olanı kullanır. Muhammed son yıllarında yeşil renk kumaşlar giyindiği için bu renk Müslümanlar arasında pek tutunmuştur” (Busbecq, 2004, s. 38-39).

Foto 20. Belgrad'ın Kuşatması y.109a (Atıl, 1986, s.108b-109a).

Sonuç

Bubsecq mektupları ile *Süleymanname* resimleri karşılaştırmalı olarak incelendiğinde çıkan en çarpıcı sonuç her iki kaynağın da oldukça objektif ve doğru nakillerde bulunduklarıdır. Busbecq *Süleymanname* nakkaşları ile görüşmemiştir, *Süleymanname* nakkaşları da Bubsecq mektuplarını okumuş olamazlar. İlgi çeken nokta her iki eserin ortak bilgiler dışında ortak yorumlara da sahip olmasıdır. Özellikle Şehzade Mustafa ve Bayezid ile ilgili Busbecq yazınsal olarak, Süleymanname nakkaşları resimsel olarak ortak yorumlamalar yapmış olması, gerçekliği tartışmalı olan genel kabulün etkisini de göstermektedir. Ayrıca her iki eser, memnun edilmeyi bekleyen iki hükümdar için ortaya çıkarılmıştır. Bubsecq'in bu gerçeği kimi zaman hiçe sayan tespitleri bulunmaktadır. *Süleymanname* nakkaşları da kimi zaman benzer bir tavır sergilemiştir. Süleymanname, Kanuni Sultan Süleyman'ın emri ile yapılan ve ona takdim edilecek ayrıcalıklı bir eserdir. Şehzade Mustafa'nın ölümü ve hatta sonrasında Kanuni'nin durumu ile ilgili ciddi yorumlar içeren tasvirler yapabilmış olmaları dikkat çekicidir.

KAYNAKLAR

- Adıgüzel Toprak, F. (2007). *Arifi'nin Süleymanname'sindeki Resimlerde Saltanata İlişkin Simgeler*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yayınları.
- Akalay, Z. (1966-68). Tarihi Konuda İlk Osmanlı Minyatürleri. *Sanat Tarihi Yıllığı*, (II), 102-115.
- Alaner, B. A.(2011). *Osmanlı imparatorluğu Batılılaşma Hareketleri İçerisinde Müzik, Müzik Yayınları-Yayıncıları ve Piyano İçin Yazılmış 14 Eser*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Atasoy, N. (1969-70). 1558 tarihli Süleymanname ve Macar Nakkaş Pervane. *Sanat Tarihi Yıllığı*, (III), 167-196.

- Atasoy, N., Denny, W. B., Mackie, L. W. ve Tezcan, H. (2001). *İpek*. Londra: TEB İletişim ve Yayıncılık adına Azimuth Edition.
- Atıl, E. (1986). *Süleymanname The Illustrated History of Süleyman the Magnificent*. Washington D.C.: National Gallery of Art.
- Bakırer, Ö. (1999). The Paintings of the 'Süleymanname': A Source for The Study of Sixteenth Century Ottoman Windows and Architectural Glass. In Ç. Kafesçioğlu & L. Thys-Şenocak, (Eds.), *Abdullah Kuran İçin Yazılar-Essays in Honour Of Aptullah Kuran* (123-141). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Busbecq, O. C. de. (2004). *Türkiye'yi Böyle Gördüm*. (M. F. Topaloğlu, Ed.). İstanbul: Elips Kitap.
- Fleischer, C. H. (1986). *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali (1541-1600)*. Princeton: Princeton University Press.
- Ingram, A. (2009). *English Literature on the Ottoman Turks in The Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Durham Üniversitesi.
- Sarton, G. (1942). Third Preface to Volume XXXIII: Brave Busbecq (1522-1592). *Isis*, 33 (5), 557-575.
- Tanırdı, Z. (1996). *Türk Resim Sanatı*. Ankara: Türkiye İş Bankası.
- Tekin, B. B. (2012). Arifi Süleymanname'sinde Kaftan Tasvirleri: Kanuni Dönemi Dokumaları Hakkında Bir Değerlendirme. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 4 (2), 167-191.
- Von Martels, Z. (1994). The Colouring Effect of Attic Style and Stoicism in Busbequius's Turkish Letters'. In Zweder von Martels, (Ed.), *Travel Fact and Travel Fiction. Studies on Fiction, Literary Tradition, Scholarly Discovery, and Observation in Travel Writing* (140-157). Leiden: Brill's Studies.
- Von Martels, Z. (1995). Impressions of the Ottoman Empire in the Writings of Augerius Busbequius. *Journal of Mediterranean Studies. History, Culture and Society in the Mediterranean World* 5, 209-21.
- Yazıcı, T. (1993). Arifi. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (2, 371-373).
- Woodhead, C. (1983). An Experiment in Official Historiography: The Post of Şehnameci in the Ottoman Empire c. 1555-1605. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, (75), 157-182.
- Wunder, A. (2003). Western Travelers, Eastern Antiquities, and the Image of the Turk in Early Modern Europe. *The Journal of Early Modern History*, (7), 89-119.

**MİTOLOJİDE ÇOCUK KATİLİ KADINLAR:
LİLİTH, LAMİA, MEDEA****CHILD KILLER WOMEN IN MYTHOLOGY:
LILITH, LAMIA, MEDEA***Cemile AKYILDIZ ERCAN****Özet:**

Mitler, geçmişten günümüze kadar sanatın her alanında kendinden söz ettirmeye devam etmektedir. Sümer mitolojisinde Adem'in ilk eşi olarak kendinden söz edilen Lilith, ataerkil yapıya başkaldırmış, bu başkaldırının sonucu sonraki kuşaklara çocuk katili olarak aktarılmış ve böylece ataerkil kültür tarafından cezalandırılmıştır. Yazınsal yapıtlarda oldukça fazla söz konusu edilen Lilith, feministler tarafından kadın-erkek savaşını başlatan ilk kadın olarak kabul görmüştür. Lilith ile birlikte aynı kaderi yaşayan Lamia ve Medea adlı bu iki mitolojik figür de, ataerkil yapıya başkaldırımlarının karşılığı olarak kültür tarafından çocuk katili olarak suçlanmış, toplumun erkek egemen ortak bilinci tarafından bu şekilde cezalandırılmıştır.

Çalışmada, ataerkil yapının kadınlara dayattığı normların ve bu normlara karşı gelenlerin kültür tarafından nasıl şekillendirildiği ve söylencelere nasıl aktarıldığı ele alınmıştır. Kadın ile erkek arasındaki cinsiyet çatışmasını başlattığı kabul edilen Lilith'i söz konusu eden söylencede, bu başkaldırının izleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Yunan söylencelerindeki Lamia ile Medea figürleri de söylencelerde yer aldığı biçimiyle ele alınmış ve gerçeklikleriyle karşılaştırılmıştır. İncelediğimiz söylencelerden yola çıkarak kadınların konumunun yaşamın her alanında olduğu gibi mitlerde de fazla farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Lilith, Kadın, Erkek Savaşımı, Çocuk Katili Kadınlar, Lamia, Medea.

Abstract:

Myths have remained popular in every field of art since ancient times till today. Lilith, who is mentioned as the first wife of Adam in Sumerian mythology, revolts against patriarchal structure, but is labelled as child killer in following generations and thus punished by patriarchal culture. Frequently encountered in literary works, Lilith is regarded as the first woman who started the war between woman and men by the feminists. Lamia and Medea, the two mythological figures

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü – Erzurum
aker96@mynet.com

who share the some destiny with Lilith have also been accused of child killing and punished by the patriarchal society because of their revolt against patriarchal structure.

It is examined in this study how the norms as imposed to women by the patriarchal structure and those who challenge these norms are shaped and how these are reflected onto myths. The traces of the revolt by Lilith, who is considered to be first women to start the gender conflict between men and women, are followed in the study of this myth. In addition, the figures of Lamia and Medea in Greek myths are mentioned as they are found in the myths and their truthfulness is explored. It is detected in the study that the position of women has not changed in much myths as in real life.

Key words: Myth, Lilith, Conflict Between Women and Men, Child-killer Women, Lamia, Medea.

Çalışmamızda öncelikle kısaca mitolojinin ne olduğuna değinilip, mitolojide çocuk katili olarak geçen üç kadın figürü -Yunan mitolojisindeki Lamia ve Medea, Sümer mitolojisindeki Lilith'i- ele alıp incelenecektir. Ataerki toplum yapısının kadın üzerindeki baskılarının mitolojideki izlerini bulup, bu üç kadınla ilgili ortaya çıkan söylencelerin oluşumundaki payını göstermeye çalışacağız.

Mitler bazı değişikliklere uğramasına karşın, geçmişten günümüze kadar varlığını sürdürerek sanatın ve bilimin hemen hemen her alanında ilham kaynağı olmuşlardır. Bunlara örnek olarak ses sanatlarını, görsel sanatları, yazını ve yedinci sanatı verebiliriz. Kısacası mitoloji, sanatın her alanında kendinden hala söz ettirip, yazarlara, ressamalara, heykeltıraşlara ve hatta bilim dünyasına da ilham kaynağı olmuştur.

Okuduğumuz veya incelediğimiz yapıtlarda ilişki kurulan ya da göndergede bulunulan mitolojik figürlerin söylencelerini ya da mitolojik olayların kendilerini hatırlayanların sayısı ne kadardır acaba? Tanrılar Tanrısı Zeus, güzellik Tanrıçası Aphrodit, yeraltı Tanrısı Hades, Herkül, Truva savaşında insanüstü bir kahramanlık sergileyen yarı Tanrı yarı insan olan Aşil, ya da bakışlarıyla kendisiyle göz göze gelen canlıları taş a çeviren Medusa, gerçek olmasına karşın öngörülerine inanılmayan Truva Kralı Priamos'un kızı Cassandra ya da günümüzde insanın kendisini sürekli bir tehdit altında hissettiğinde kullandığı 'Demokles'in Kılıcı' ve 'Pandora'nın Kutusu' gibi ifadelerdeki, 'Kassandra Kompleksi', 'Aşil Tendumu' ve 'Ödipus Karmaşası' gibi terimlerdeki mitolojik figürleri kimler tanıyor, öykülerini kimler biliyordur?

Bilindiği üzere mitoloji, Yunanca 'mythos' kelimesinden türetilmiştir. Mythos, 'söylence/efsane' anlamına gelir. 'Logi' sözcüğüyle birlikte

oluşturulan ad 'mitoloji' ise söylenceleri araştıran ve söylencelerin ortaya çıkmasının arka planını ve onların anlamlarını inceleyen bilim dalının adıdır. Söylenceleri araştırma nesnesi yapan mitoloji efsane, söylence gibi kavramlarla iç içe geçmiştir, ama doğal olarak arkeoloji, tarih, özellikle de dinler tarihi incelemeleri ile de yakından ilgilidir (Erhat, 1993, s. 5).

Donna Rosenberg *Dünya Mitolojisi* adlı söylenceler antolojisinde, söylenceleri bir toplumun manevi değerlerini yansıtan ciddi öyküler ve bu öykülerin bir toplumun dünya görüşünü ve önemli inançlarını temsil ettikleri için, o toplumun kültürü tarafından değer verilen ve korunan insani deneyimlerin birer simgesi olarak tanımlar (Rosenberg, 2006, s. 17).

Mitoloji, insanlığın ruh âleminin simgelerle ifade edilmiş bir aynası hatta yansımasıdır da diyebiliriz. Bu yüzden mitoloji çalışmaları, insanların deneyimlerinin, bilgilerinin, hatta korkularının, arzularının doğa ve doğaüstü olaylarla harmanlanmasını, insani duyguların tanrısal varlıklara yansıtılması ya da tanrısallığın insanileştirilmesini de gündeme getirir. Çünkü söylenceler, yalnız eğlenmek ya da zihni meşgul etmek amacıyla aktarılan sıradan birer anlatı/öykü/masal değildir. Tam tersine onlarda insanlığın bilebildiğimiz geçmişi içinde başlangıç noktası ya da ona yakın çok eski zamanlarda zihninin ve kültürün kuruluş biçimleri hakkında izler bulabiliriz.

Söylenceler insanlarla doğal ve mistik dünyalar arasındaki ilişkiden doğarak gerçek ve hayal gücü arasındaki sınırlarda dolaşır. İlkel insanların ve ulusların inandıkları Tanrılar ve Tanrıçalar, bu insanların akıllarının bir imgelem gücüdür. Etraflarında gelişen, oluşan doğa olaylarına bu imgelem gücüyle cevaplar bularak mucizevi yaratıklar, Tanrılar/Tanrıçalar, olağanüstü kahramanlar, periler yaratarak ve bu mucizevi varlıklara isimler vererek onları doğa olaylarıyla özdeşleştirmişlerdir. İlkel insanlar gökyüzü, şimşek gibi hava olaylarını Tanrıların Tanrısı olan Zeus'la, denizdeki dalgaların yükselmesini ya da depremlerin oluşumunu deniz Tanrısı Poseidon ile, ölüm olayını ise yer altı Tanrısı Hades ile bağlantı kurarak açıklamaya çalışmışlardır. Doğa olaylarını ve etraflarında olan biten olayları da bu biçimde anlamlandırmaya, açıklamaya çalışan insan, söylenceler üretmiştir.

Antik Çağ mitlerinin çoğunluğu Homeros ve Hesiodos tarafından kaleme alınmış, ve onların sayesinde günümüze kadar gelmiştir. Örneğin "tüm kaybolmaların anası" ve birçok zorlukla karşılaşılacak uzun yolculuklar için bir özdeyiş (Wöhlcke, 2007, s. 9) olarak nitelendirilen *Odyseia* destanı, Homeros tarafından yazılmıştır. Platon ise, Homeros'un topluma zarar verdiğini ve hatta daha da abartarak ideal devletinde mitlerin güvenilirmez boş sözler olmasıyla bağdaştırarak onun okunmamasını şart koşar. Tarihçi Herodot mitosa, "tarihi değeri olmayan güvenilirmez sözler" (Erhat, 1993, s. 5) der.

Gerhard Fink'in şu sözleri, Platon ve Herodot gibi düşünönlere en güzel cevabı verecek niteliktedir:

“Biz, tarihçiler gibi gerçeğin peşinde değiliz, her mit aynı biçimde 'gerçek' ve 'gerçek dışı'dır; bu yalnızca inceleyen kişiye bağlıdır” (Fink, 2007, s. 9).

Çünkü Antik dünyanın rengârenk dokusu, Olympos dağında yaşayan ölümsüz Tanrı ve Tanrıçaların öyküleri bir o kadar gerçek ve bir o kadarda gerçek dışıdır.

1. Söylencelerde Lilith ile Lamia

Söylencelerde kadınlar nasıl yer almıştır, diye baktığımızda kadınların durumunun her alanda olduğu gibi mitlerde de fazla farklılık göstermediğini görürüz, çünkü ataerkil düşünce, söylencelerde de oldukça etkin bir biçimde yer almıştır. Örneğin, mitolojide Tanrıların dışında ölümlü olarak yer alan ilk kadın Pandora'dır ve erkeklere ceza olarak yeryüzüne gönderilmiştir. Çoklukla bütün kültürler ve ataerkil din kitaplarında da söz konusu edildiği gibi Tanrılar insan yaratmaya karar verdiklerinde öncelikle erkeği sonrasında ise ikinci sırada kadını yaratırlar (Gezgin vd., 2004, s. 150). Pandora'nın sözcük anlamı, 'Tanrıların armağanı'dır ve baş Tanrı Zeus'un isteği doğrultusunda sanatçı ve ateş Tanrısı Hephaistos tarafından su ve topraktan yaratılır. Bilge Tanrıçası Athena tarafından bedeni uyumlu olarak süslenir, Afrodit tarafından güzellik ve çekicilik, Tanrıların Habercisi olan Hermes tarafından şeytani bir zeka ve kandırma yetisi verilir. Zeus, Pandora'ya yeryüzüne inerken asla açmaması gerektiğini söylediği bir kutu verir. Fakat Pandora kutunun içinde ne olduğunu merak ederek kutuyu açar ve böylece yeryüzüne hastalık, savaş ve felaketler kısacası dünyaya bütün kötölükler yayılır (Abenstein, 2007, s. 108).

Pandora kutuyu açmakla geri dönüşümü olanaksız bir eylem içine girmiştir. Söylencede, Pandora'ya kendisine kutuyu açmaması tembih edilmesine karşın kutuyu açtırmakla, doğrudan kadının yapmaması gereken ilk şeyin itaatsizlik olduğuna göndergede bulunulur. Çünkü kadın ve erkek arasındaki cinsiyet çatışmasını tetikleyecek ilk etken itaatsizliktir. Gerçi Pandora, son anda kutuyu kapatır, ama hiçbir şey değişmeyecektir, kutunun içinde ise yalnız umut kalmıştır.

Günümüzde de 'Pandora'nın kutusu', olumsuz ve kötü şeyleri içinde saklayan kutu anlamında bir deyim olarak kullanılır.

Lilith'te durum nedir? İlk ortaya çıkış biçimiyle Lilith, çocukları öldüren dişî şeytan, vampir, büyücü müdür? Yoksa zamanla bu söylence değişmiş ve ataerkil kültürün biçimlendirmesiyle Lilith bir canavara mı dönüştürölmüştür?

Yunan söylencelerinde ilk ölümlü kadın olarak karşımıza çıkan Pandora gibi Lilith'de söylencelerde önce 'itaatsizlik' eylemiyle karşımıza çıkar.

Pandora her ne kadar itaatsizlik eylemine girmişse de, cinsiyetler arası savaşımın açık ve net ilk izlerini, İbrani mitolojisindeki Adem ile Lilith söylencesinde görebiliriz. Çünkü Lilith'in itaatsizliğinin çıkış noktası açıkça Adem ile aynı konumda olmak, yani bir tür eşitlik istemidir. Lilith'in gerekçesi, her ikisi de topraktan yaratılmıştır, bu yüzden Adem'in onun kendisine itaat etmesi isteğine karşı çıkar (Hofmann, 1978, s. 190).

Lilith adına Sümerlerde de rastlarız. Lilith eski Sümerlerde ve Gılgamış destanında bir Tanrıça olarak geçer. İbrani mitolojisi ve bundan kaynaklanan Hristiyan inancında sözü edilen Lilith ile Sümer Tanrıçası Lilith arasında bir ilişki kurulabilir mi sorusuna kesin bir yanıt vermek olanaksızdır (Zingsem, 2007, s. 34). Bu soruya olumlu ya da olumsuz bir yanıt verebilsek bile, Sümerlerde karşımıza çıktığı biçimiyle de pek olumlu özellikler taşımamasına karşın, İbrani mitolojisindeki gibi kadın ile erkek arasındaki cinsiyet çatışmasının ortasında yer almaz ya da bu çatışmanın izlerini taşımaz.

İbrani mitolojisine göre Lilith, bir Tanrıça değil, tam tersine Adem gibi topraktan yaratılmış bir insan ve Adem'in ilk eşidir. Tevrat'ta Lilith'in adı hiç geçmese de, Tevrat'ta adı geçen Havva'nın Adem'in ikinci karısı olduğu, Lilith'in itaatsizliğinden sonra Adem için yaratıldığı inancı yaygındır:

“Yahudi inanışlarında Lilith, Adem gibi balçıktan yaratılmış ilk karısıdır ve Adem'e iyi davranmadığı için Tanrı tarafından cennetten kovulmuştur” (Erbil, 2008, s. 91).

Tevrat'ta insanın yaratılışı iki türlü anlatılmıştır:

“Tevrat Tekvin 2-7: "Rab Allah yerin toprağından adamı yaptı ve onun yüzüne hayat nefesini üfledi ve adam yaşayan can oldu."

Tekvin Bap 1:26: "Allah yeri, göğü, yıldızları, bitkileri hayvanları yarattıktan sonra 'Allah dedi: Suretimizde benzeyişimize göre insan yapalım! O yeryüzünde her şeye hakim olsun.' Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı ve onları erkek ve dişi olarak yarattı."

Talmud'a göre bu ilk Adem'le yaratılan kadının adı Lilith'dir. Bu kadın kendini Adem'le eşit görüp, onun sözünü dinlememiş ve bir dişi cin olmuş, erkeklere sataşmaya başlamış” (Çığ, 2010, s. 43).

Bu inanışa göre Tanrı insanı, yani Adem'i yarattıktan sonra, Adem yalnız kalmasın diye aynı topraktan bir eş, yani Lilith'i yaratır. Vera Zingsem'in Lilith hakkında yaptığı ayrıntılı çalışmada bu biçimde başlayan söylencenin geçtiği *Ben Sira Alfabeti*'ne geniş yer verilmiştir. Bu çalışmada söylence şu şekildedir:

“Tanrı ilk insanı yarattığında şöyle konuştu: “İnsanın yalnız olması iyi bir şey değil.” Ve ona topraktan bir eş yarattı -ona benzeyen- adı Lilith olan. Kısa süre sonra birbirleriyle kavga etmeye başladılar: Kadın erkeğe şöyle dedi: “Ben senin altında yatmak istemiyorum.” Ve ilk erkek karşılık verdi: “Ben senin altında değil, üstünde yatmak istiyorum; çünkü sen altta kalan olmayı hak ediyorsun ve ben üstün olmayı hak ediyorum.” Kadın karşılık verdi: “İkimizde eşitiz; çünkü ikimiz de topraktan yaratıldık.” Ve her ikisi de birbirlerini anlamayı reddettiler” (Zingsem, 2007, s. 36).

Adem de Lilith de aynı şekilde topraktan yaratılmışlardır, ama cinsel birleşme sırasında Lilith'in sırtı yere gelmekte, toprağa değmektedir. Adem'in sırtı ise gökyüzüne. Simgesel olarak yeryüzü anaerkil ve gökyüzü ataerkildir (Rosenberg, 2006, s. 22). Yer, yani toprak ile gökyüzü çağrıştırdıklarıyla iki değişik uç nokta oluştururlar. Toprağın, doğurganlık ve üretkenlik çağrışımları vardır ve bu çağrışımlar kadın imgesine uygundur, ama toprağın ölüm, cehennem, lanetlenme, kötülük, gizlilik gibi olumsuz çağrışımları da vardır. Gökyüzü ise öncelikle tanrısal olanı, yani göksel olanı, temizliği ve saflığı çağrıştırmaktadır. Bu büyük bir farklılıktır ve Lilith bu durumu kabul etmez. Lilith yalnız cinsel birleşmelerinde Adem'in hep üstte olmasına itiraz etmekle kalmaz, her alanda söz sahibi olma isteğini ve eşitlik talebini de dile getirir ve savunur.

Adem ise Lilith'in taleplerini kabul etmez ve bu konuda şu gerekçeyi öne sürer: Lilith kadındır ve toprak doğurganlığı simgelediği için toprak anayla eşdeğerdedir, bu yüzden sırtı toprağa gelmelidir. Kendi sırtı ise gökyüzüne dönük olmalı, çünkü gökyüzü toprağın üzerindedir. Adem'in bu talebi kabul etmemesi üzerine Lilith Adem'i terk ederek birlikte yaşadıkları cennetten kaçır. Lilith'in bu başkaldırısı 'kadın ile erkek arasındaki cinsiyet savaşımının başlangıcı olarak görülmüş ve feministlere öncülük' (Maaz, 2011, s. 14) etmiştir.

Birlikte yaşamalarının zor olacağına karar verip Adem'den ayrılan Lilith, Tanrı'nın söylenmemesi gereken adını anarak göğe doğru yükselir. Çevresindeki cinlerle ve cinlerin kralı Şamael (Şeytan) ile ilişkiye girer ve onlardan çocuklar doğurur. Lilith artık dışlanmışların arasındadır.

Adem, Tanrı'dan Lilith'i tekrar yanına getirmesini ister ve bunun üzerine Tanrı Lilith'i ikna etmesi için Senoi, Sansenoi ve Semangelof adlı üç meleğini gönderir. Lilith'i Kızıldeniz'in derinliklerinde bulan üç melek, Adem'e geri dönmesini ve eğer geri dönmezse Tanrı tarafından her gün kendisinin yüz çocuğunun öldürüleceğini söylerler, ama Lilith'i ikna edemezler. Lilith üç meleğe şöyle der:

“Beni yalnız bırakın; çünkü ben çocukları zayıf düşürmekten başka bir işe yaramam: erkek çocukları doğumlarından sekizinci günlerine, kız çocuklarını ise doğumlarından yirminci günlerine kadar

gözetmem emredildi. "Melekler kadının söylediklerini duyduklarında onu yakalamak için daha çok ısrar ettiler, "Yaşayan ve var olan Tanrı'nın (El) adına yemin ediyorum ki, sizin isimlerinizi veya suretlerinizi Camea'da gördüğüm takdirde o çocuk üzerinde hak iddia etmeyeceğim" (Zingsem, 2007, s. 36).

Böylece Lilith kendi çocuklarının -şeytanlarının- ölmesini göze alır. Eski Ahit'te az sayıdaki şeytanlardan biri de çocuk hırsız Lilith'dir (Messadie, 1999, s. 396) ve kendisi de bütün hamile ve doğum yapmış kadınlara ve bebeklerine zarar vermeye başlar. Ama çocukların üzerinde muska ya da tılsım gördüğünde o çocuklara meleklerle verdiği söz uyarınca artık zarar vermez. O dönemden bu zamana kadar Lilith Yahudi mitolojisinde önemli bir rol oynar. Çocukları geceleri boğarak öldürdüğü ve eğer çocuklar uyurken gülerlerse onlarla oynadığı rivayet edilmektedir (<http://www.politik.de/forum/religion/57061-lilith.html>).

O günden bu yana çeşitli kültürlerde, yeni doğan çocukların kötü kalpli Lilith'e karşı korunması için özel muskalar kullanılmaya başlanır. Anadolu'da da benzeri bir inanç vardır.

Alkarası, albastı ya da değişik yörelerde değişik adlarla karşımıza çıkan varlıkların doğum yapmış kadınlara ve bebeklere rahatsızlık ya da zarar vereceğine inanılır. Özellikle yeni doğum yapmış olan lohusa kadın ve bebeğine zarar verdiği düşünülen bu yaratık için geçmişten günümüze çeşitli çeşitli isimler verilmiştir. Alkarası hakkında ayrıntılı bir çalışma yapan Dr. Orhan Acıpayamlı'nın çalışmasında, halk arasında yaygın olarak kabul gören ve hala da inanılan bu yaratığın kadınısı özellikler taşımasına dikkat çeker. Al, albastı, özellikle de alkarası, alanası, alkızı gibi isimler bu varlığın kadın olduğunu gösterir. Cin, peri, şeytan olarak tasavvur edilen bu ruh; köpek, kedi, oğlak, buzağı, tilki, örümcek, kuş, gelin, erkek, kefenli ölü, cadı, kıl ve nihayet insan ile hayvan özelliklerini bir arada bulunduran insan-hayvan şekillerinde görülmektedir ve çoğunlukla kırklık loğusa ve bebeklere, nadir olarak hamile gelin, güvey, erkek, yolcu ve atlara musallat olan bir ruh veya hastalık olarak dile getirilmektedir. Adı geçen ruh, çoğunlukla cadı kadın kimliğiyle kendini göstermektedir (Acıpayamlı, 1974, s. 75).

Dr. Orhan Acıpayamlı çalışmasında, tarihi belgelerin Eski Mısır, Eski Yunan ve Sümerlerde alruhu ile ilgili izlerin varlığını gösterdiğini ve bu bilgiler ışığında alruhu inancının Sümerlere kadar geri götürmenin olanaklı olduğunu belirtir. Hatta bazı araştırmacıların 'al' kelimesini Sümerlerin *alu* kelimesine bağlamak suretiyle, alruhu inancının Sümerlerden geldiğini savunan görüşü desteklemek istediklerini de belirtir (Acıpayamlı, 1974, s. 11). Bu görüş, Sümerlerdeki yeni doğan bebeklere ve loğusa kadınlara musallat olan ve bebekleri öldüren Lilith figürünü çağrıştırır.

Ataerkil kültürün erkek egemen düşüncesinin Lilith'i bir canavar haline getirmesine karşın, kadınlara yüklenilen olumsuzluklar bitmez. Bu

olumsuzluklardan Havva da nasibini almıştır. Üç büyük dinde de Havva yasak meyve olan elmayı Adem'i ikna ederek yedirmiştir. Havva'ya elmayı veren bir yılanır ve söylencelerde bu yılanın ise Lilith olduğu vurgulanır:

“Havva'da asi olarak gördüğümüz tüm karakter özellikleri Lilith'in etkileri olarak bilinir ve böylece Lilith, kadın için de bir baştan çıkarıcı ve teşvik edici bir unsur haline gelir. Havva'yı bilgeliğin yasak meyvelerinden denemeye ikna eden odur. Burada Lilith'le yılan bütünleşir” (Zingsem, 2007, s. 62).

Havva, her ne kadar Tevrat'a göre Adem'in cennetten kovulmasına neden olsa da itaatkâr, uysal ve evdeki melek tipini, Lilith ise dışı şeytan, femme fatale, ölümcül kadın tipini simgeler.

Başlangıçta kadın ile erkeği topraktan yaratan Tanrı, Adem'in Lilith'in onu terk etmesinden sonra Tanrıya yalnız kalmak istemediğini belirtmesi üzerine, Lilith'in hem Tanrı'ya hem de Adem'e başkaldırmasından dolayı ikinci denemesinde erkeğin gereksiz bir organından kadını yaratır. Yani artık yeni yaratılan kadın Lilith gibi eşitlik isteminde bulunamayacaktır, çünkü o Adem'in kaburga kemiğinden yaratılmıştır, artık kadın tamamen ikincil konumdadır ve erkeğin bir parçası olarak onun ihtiyacı için var edilmiştir.

Lilith, söylencelerde bu şekilde biçimlendirildikten sonra yazınsal yapıtlarda da bu doğrultuda yer bulur. Söylencelerde geceleri erkeklerin rüyalarına girip onlardan yüzlerce çocuk sahibi olan Lilith, örneğin Goethe'nin *Faust* adlı yapıtının "Walpurgin Gecesi" adlı bölümünde, Faust ile Mephisto arasında geçen konuşmada, Faust'un "Bu kim?" sorusuna Mephisto "Lilith." diye cevap verip şöyle devam eder:

Adem'in ilk karısı o
Sakin kendini onun güzel saçlarından
Onu eşsiz bir parıltılı haline getiren bu süsünden
Ağına düşürürse genç bir erkeği
Kolay kolay bırakmaz bir daha geri¹

Bu cevabıyla Mephisto, Lilith'in çocukları öldürmesi dışındaki diğer özelliği olan erkekleri güzelliğiyle etkisi altına almasına göndermede bulunur. Lilith, güzel, genç, arzulu bir kadın olarak söz konusu edilir ve geceleri ziyaret ettiği erkeklere şeytani zevk yaşatır (Zingsem, 2007, s. 82-83). Bu bağlamda da Lilith yüzyıllar boyunca "sapkın erkek fantezilerini ateşleyen, kana susamış bir canavar"(Zingsem, 2007, s. 13) olarak ve kabala

¹ Bu dizelerin aslı:
MEPHISTOPHELES. Adams erste Frau.
Nimm dich in acht vor ihren schönen Haaren,
Vor diesem Schmuck, mit dem sie einzig prangt.
Wenn sie damit den jungen Mann erlangt,
So läßt sie ihn sobald nicht wiederfahren. (Goethe, s. 22800 krş. Goethe-HA, s. 129).

yandaşları ise onu "bir fahişe, kıvrak bir yılan ve erkekleri anlamsız yollara sürüklediğini" (Zingsem, 2007, s. 55) düşünürler.

Eski Sümer'de Lil, fırtına ve rüzgâr anlamına gelirdi. Buna Babil-Asur kökenli Lilith kelimesi de uygun düşer ve "dişi şeytan veya rüzgâr hayaleti" anlamına gelir. İbrani ve Arap kökenli Laila kelimesi ise gece anlamında kullanılır ve etimolojik olarak bu nedenden dolayı geleneksel hikâyelerde Lilith ile bağdaştırılır ve 'Gece Hayaleti' karşılığı verilir (Zingsem, 2007, s. 15). Gecenin karanlık yüzü gündüzün aydınlığıyla -gece=kötü/gündüz=iyi-karşıtlık oluşturması ve bütün kötülüklerin karanlıkla bir tutulması, geceye farklı anlamlar yükler. Örneğin Mara ya da Kabus dişi bir şeytandır ve geceleri ortaya çıkarak erkeklere işkence etmesi (Fiske, 2009, s. 102), vampirlerin, cinlerin, perilerin, kurt adamların, kötü ruhların gece ortaya çıkması gibi Lilith de geceye ait olandır. Lilith sıklıkla uzun bukleli kıvılcı saçlı, bazen vücudunun belden aşağısı bir ateş sütunu, bazen bir yılan ama çok güzel ve baştan çıkartıcı bir kadın olarak tasvir edilir ve kıvılcı uzun saçlarıyla, güzelliğiyle bir dişi şeytan olarak sunulur.

Thomas Mann, *Faust*'un "Walpurgin Gecesi" adlı bu bölümünü, *Büyülü Dağ* isimli romanında kelimesi kelimesine kullanmıştır. Victor Hugo'nun tamamlayamadığı *La fin de Satan* adlı eserinde ise, dünyayı kurtarmak için dişi bir melek yeryüzüne iner ve korkunç bir şekle bürünür, bu Lilith, yani şeytanın kızıdır ve bunu açıkça söyler: "*Ben Lilith-Isis'im, dünyanın karanlık ruhu...*" (http://www.gardenq.de/pages/03norway/02_norway-lilith.html#). Lilith, fantastik roman yazarlarının yapıtlarında kullanmaktan keyif aldıkları figürdür. Lilith sadece yazında değil, sanatın hemen hemen bütün alanlarında 'femina fatale' tiptemesi olarak karşımıza çıkar.

Yunan mitolojisinde çocuk katili olarak anılan diğer bir kadın ise Belos ve Libye'nin güzeller güzeli kızı Lamia'dır. Başka bir söylenceye ise Poseidon (Deniz Tanrısı) ile Libye'nin kızı ve aynı zamanda Libya'nın kraliçesi olarak karşımıza çıkar. Şeytani bir güç olarak ele alınan Lamia, mitolojide Tanrılar Tanrısı Zeus'un karısı olan Tanrıça Hera tarafından lanetlenmiş ve güzeller güzeli olan bu kraliçe şeytani bir varlığa dönüştürülmüştür. Zeus'la birlikteliğinden olan çocukları Hera tarafından öldürülmüştür. Bu yaşadıklarından sonra Lamia delirir ve kaçıp bir mağarada yaşar. Bu mağarada geceleri kaçırdığı çocukları yer. Aynı zamanda uykusuzluk hastalığı yaşayan Lamia, kaçırdığı çocukların kanlarını emerek bir vampire dönüşür. İlk çağlarda Yunanlı anneler yaramaz çocuklarını Lamia canavarı ile korkuturlarmış (Grant ve Hazel, 2008, s. 259). Başka bir versiyonda ise Zeus'un güzel aşığı olan Lamia, Hera tarafından delirtilir ve ilk önce kendi çocuklarını yutar, daha sonra çocukları yutan bir yaratık olarak kuşaktan kuşağa aktarılır (Brodersen ve Zimmermann, 2005, s. 101). Bazen de kadın başlı, eşek bacaklı bir canavar olarak betimlenir ve çocukları korkutmakta kullanılır. Başka bir söylenceye

ise, Lamia'nın Zeus'tan çocukları olduğunda, Hera bu çocukları öldürür. Lamia da bu olaydan sonra çocuğu olan her anneye düşman olur ve çocukları kaçırap yemeye başlar (Erhat, 1993, s. 208).

Hangi söylenceyi temel alırsak alalım, Lamia, bir Tanrı olduğu için kocasına gücü yetmeyen Hera'nın gazabına uğramış bir kadındır. Hera, kocası Zeus'un ölümlü kadınlarla girdiği ilişkileri kaldıramaz, ama Tanrılar Tanrısı Zeus'u da cezalandırma gücü yoktur. Erkeğe/Tanrıya (Zeus) yaptırım uygulayamayan kadının (Hera) kendinden daha güçsüz ve ölümlü bir kadını cezalandırması söz konusudur.

Sonradan kendilerinden korkulan, insanların zarar görmesin diye onlara karşı önlemler aldığı birer simge haline gelen bu iki figür, ataerkil kültürün yarattığı bir dram sonucu ortaya çıkan mağdur edilmiş kişiliklerdir. Lilith ve Lamia, erkeklerin korktuğu ve güçlerini çoğunlukla yaptıkları kötülüklerden alan kadınlar olarak söylencelerde varlıklarını sürdürürler.

Belirli bir dönemde Sümer ve Babil mitolojisinde söz konusu edilen Lilith ve Yunan mitolojisindeki Lamia aynı şeytani yaratık olarak eşdeğer tutulmuş, fakat sonraları Talmud'da Lilith'in Adem ile olan bağlantısından dolayı farklı bir boyut kazanmıştır (Hofmann, 1978, s. 189).

2. Medea

Medea söylencesini ilk anlatanın, üçüncü yüzyılda yaşamış olan Rodos'lu Apollonios olduğu söylenir. Apollonios'un anlattığı öykü Argonatlar'ın Yunanistan'a dönmesiyle son bulur (Hamilton, 2004, s. 82). Ama söylencenin birkaç değişik versiyonu vardır.

Medea söylencesi ilk olarak Argonatlar ile, aslında Iolkos Kralı'nın oğlu Iason'un (kimi kaynaklarda Jason olarak geçer) doğumuyla başlar. Iason'un babası olan kralı üvey kardeşi Pelias öldürür ve tahtı ele geçirir. Iason'un annesi, tahtın asıl sahibi olan oğlunu güvenliği açısından kaçırap başka bir yere götürür. Iason büyüyünce, Iolkos'a geri döner ve üvey amcası onu tanır. Amcası, Iason'un tahta geçebilmesi için, aslında Iason'un yerine getiremeyeceğini düşündüğü bir koşul ileri sürer. Ondan Kolchis'te bulunan altın postu getirmesini ister. Bu söylencenin en uzun bölümünü, altın postu gidip almak için kullanılacak olan Argo gemisinin yapımını anlatan bölüm oluşturur.

Medea söylencede, Iason Kolchis'e gidip, Kral Aietes'ten altın postu istediğinde ortaya çıkar. Medea, Kral Aietes ile cadılar rahibesi olan Asterodeio'nun kızıdır, şafak Tanrıçası Eos, ay Tanrıçası Selene ve ünlü Odysseia destanından tanıdığımız büyücü Kirke ise teyzeleridir. Bunların dışında Medea'nın çocukluğu ve gençliği hakkında pek bilgi yoktur.

Medea, Iason'u görünce hemen ona aşık olur. Ama aşık olmayı kendi seçmemiştir, onu Iason'a aşık eden aslında Tanrıça Hera'dır, hatta ilk

söylenceye Tanrıça Hera'nın Eros'a, okunu Medea'nın kalbine saplamasını emrettiğinden söz edilir. Hera, Medea'nın Iason'a aşık olmasını istemiştir, çünkü Iason'un altın postu alması için yardıma ihtiyacı vardır, Medea da, ona yardım edecek en uygun kişidir. Medea, simyacı, otacı ve aynı zamanda bir büyücüdür. Medea, aşık olduğu adama gereksinim duyduğu yardımı eder, karşılığında istediği tek şey, onu Yunanistan'a götürmesidir. Iason, planlandığı gibi Medea'nın yardımıyla postu almayı başarır ve Yunanistan'a geri dönerler.

Yunanistan'da üvey amca Pelias verdiği sözü tutmayıp tahtı vermek istemez. Medea, burda da devreye girip Iason'un tahtı almasına yardım eder. Medea, Pelias'ın kızlarına babalarını gençleştireceği sözünü vererek onların yardımını alır ve Pelias'ı öldürür. Böylece Iason belirli bir süre için de olsa tahta geçmeyi başarır.

Ancak bir süre sonra, Pelias'ı öldürdükleri için Iason ve Medea çocuklarıyla birlikte sürgün edilir. Korinth'e gelip buraya yerleşirler. Korinth'te Iason kralın kızı Glauke'ye (kimi versiyonlarda Kreusa olarak geçer) aşık olur ve Medea'ya onunla evlenmek istediğini ve çocukları da yanına alacağını söyler. Bir başka kadın yüzünden terk edilen Medea, geline zehirli bir gelinlik hediye eder ve Glauke bu gelinliği giyince, ona yardım etmek isteyen babası Kral Kreon birlikte yanarak ölür.

Bu kez Medea bu olaydan dolayı sürgün edilir ve yedi kızıyla yedi oğlunu koruması için Tanrıça Hera'ya bırakır. Korinthliler kralları ile prenseslerinin öcünü almak için Hera'nın tapınağına gelip sunakta çocukların hepsini öldürürler (Ulrich, 2008, s. 870,871).

Söylence, değişik versiyonları da dikkate alınmak kaydıyla, ilk ortaya çıktığı biçimiyle bu kadardır ve böyledir. Yunanlı şair Euripides, bu söylence ortaya çıktıktan yaklaşık iki bin beş yüz yıl sonra söylenceyi değiştirerek işlemiştir. Aşık olduğu adam yüzünden yalnız rakibini öldüren ve çocuklarını korumak isteyen Medea, Euripides'in anlatısında çocuk katiline dönüştürülmüştür.

Euripides, Medea'yı yalnız kendi çocuklarını öldüren bir canavara çevirmekle kalmaz, özellikle Tanrıça Hera'nın müdahalesini de yok sayar. Aslında Medea'yı Iason'a aşık eden Hera'dır. Yedisi kız yedisi erkek olan çocuk sayısını da Euripides iki erkek çocuğa düşürmüştür (Ulrich, 2008, s. 872). Ayrıca Euripides Medea'yı doğudan batıya gelen bir barbar olarak göstermiştir.

Söylencelerdeki kadın figürleri aslından koparılarak kadın düşmanlığı amacıyla kullanıldığına Christa Wolf da dikkat çekmiş, 1996'da yayımlanan *Medea. Sesler* adlı romanın başkışisi Medea'yı Euripides'in kaleme aldığı anlatıyı beğenmeyerek yeniden araştırmıştır. Bir rastlantı sonucu Medea uzmanı olan Margot Schmidt ve bir bilim insanı olan Heide Göttner-

Abendroth ile tanışır. Her ikisi de, Medea söylencesinin ilk versiyonları hakkında Wolfun edindiği olumlu bilgileri ve bu figürü Euripides'in çocuk katili haline getirdiğini onaylar. Wolf yapıtında Medea'yı anlayışlı, yardımsever, akıllı bağımsız ve kendi ayakları üzerinde duran bir kişilik olarak betimlemiştir (Krischel, 2006, s. 27).

Dr. Eleonora Pfeifer, Wolfun bu romanını tanıttığı yazısında Yunan söylencelerinde kadının bu hale sokulmasının tarihsel nedenleri üzerinde durur ve şöyle der:

“Wolf, Medea'yı kadının bakış açısından ele alma cesaretini gösterdi. Bütün bunlar başka bir biçimde olmuş olamaz mıydı?

Bu konuda, Antik dönemde açıkça dile getirilen, ama bize derslerde asla anlatılmayan bir kadın düşmanlığı olduğu gerçeğini bilmek gerekir. Antik dönem, yalnız erkeklerin söz sahibi olduğu ilk toplumsal durumları ortaya koyar. Bu dönemin öncesinde, özellikle çocuk doğurdıkları için özel bir otoritenin, kadınlara karşı saygının olduğu biliyoruz. Ataerkilliğin başlamasıyla ideolojik nedenlerden dolayı dişil olan her şey aşağılanıp ayaklar altına alındı. O zamanlar ortaya çıkan felsefeye göre kadınlar tam bir insan sayılmazdı. Aristo: "Kadın, gelişiminin ilk basamaklarında kalmış eksik bir erkektir. Erkek doğasına uygun olarak daha yücedir, kadın ise daha aşağıdır... Antik Yunan'da erkeğin erkeğe duyduğu aşk, erkeğin kadına duyduğu aşktan resmen daha yücedir. Eski söylencelerde geçen gökyüzünde oturan tanrıçaların yerini erkek Tanrılar aldı. Bu gelişim söylencelere de yansdı. Söylenceler ne kadar eskiyse o kadar çok güçlü ve iyi kadın, ne kadar yeni olursa o kadar da korkunç kişilik özellikleri taşıyan kadınlar görürüz. Kadınlar şeytanlaştırıldılar” (Pfeiffer'den akt. Krischer, 2006, s. 118,119).

Dr. Pfeifer'in dikkat çektiği gibi, kadına karşı düşmanlık geliştiren ve onu kültürüne işleyen Antik Yunan, Euripides'in kalemiyle kocası tarafından terkedilip çocuklarıyla baş başa bırakılan bir kadını öfke ve kıskançlık krizine sokar, hem kocasının evleneceği kadını zehirletir, hem de çocuklarını kocasının gözü önünde bıçaklatarak öldürtür. Kadının yani Medea'nın kocasından öcünü alma biçimi böyle bir canavarlıkla verilir (Brodersen ve Zimmermann, 2005, s. 110,111).

Bu söylenceyi işleyen Romalı düşünür ve tragedya yazarı Seneca da *Medea* adlı yapıtında, olan biteni, Medea'yı bu bunalıma sürükleyen her şeyi tek bir güne sıkıştırır, ama öfkesinden kuduran kadının cadılık sanatını enine boyuna, uzun uzadıya betimleyip, Iason'u bu çılgın kadının öfkesinin zavallı bir kurbanı olarak gösterir (Fink, 2004, s. 266). Aslında gerçek kurban Medea'dır, çünkü sevdiği adam için yurdundan, ailesinden kopmuş, onu yüceltmek ve başarıya ulaştırmak için her şeyi yapmıştır. Ama ataerkil kültür, yarattığı bu fedakar kadına, sonunda ihanete uğradığı için girdiği

bunalım sonucu korkunç bir çılgınlık yakıştırıp, onu yalnız bir katil değil, dahası kendi çocuklarını öldüren bir canıye dönüştürmüştür.

Sonuç

Her üç mitolojik figürü incelediğimizde ilk başta eş, sevgili ve erkeğin isteklerini yerine getiren kadınlar olarak ortaya çıkmaktadır ve erkeğe itaat ettiği sürece ilişkilerinde her hangi bir sorun görünmemektedir. Kadın ne zaman Lilith'de olduğu gibi erkekle eşitlik isteminde bulunduğu cezalandırılır. Lamia ise Tanrılar Tanrısı Zeus'un sevgilisidir ve bundan dolayı Zeus'un eşi olan Tanrıça Hera'nın şimşeklerini üzerine çeker ve cezalandırılır. Mitolojide tutkunun, kıskançlığın ve intikamın trajik figürü olan Medea, kocası Iason uğruna babasına ihanet ederek, kardeşinin ölümüne neden olur ve bütün bu özverisine karşın kocası tarafından başka bir kadın için çocuklarıyla birlikte terk edilir.

Antik Yunan'ın Medea'ya kazandırdığı olumsuz özellikler sonucunda günümüzde özellikle boşanma alanlarında Medea'nın ruhsal durumuyla özdeşleşerek bir ebeveynin diğer ebeveyne karşı çocuğu kışkırtıcı bir şekilde kullanmasını ifade eder. Psikoloji literatüründe 'Medea Kompleksi' ya da çocukla diğer ebeveyn arasındaki ilişkiyi yıkmaya çalışan aşırı kinci ebeveyn için 'Medea Sendromu' (Torun, 2011, s. 466-482) kavramı kullanılır.

Söylencelerde şeytan, büyücü, canavar ya da çocuk katili olarak geçen kadınların başlangıçta üzücü birer öyküleri vardır. Örneğin yukarıda değinmeye çalıştığımız gibi, çocuk düşmanı olarak yer alan Lilith ve Lamia, biri Tanrı tarafından cezalandırılan, diğeri ise bir Tanrıça tarafından mağdur edilen bir kadındır. Ancak erkek egemen kültürün biçimlendirmeleriyle söylencelerde farklı kişilikler olarak karşımıza çıkar. Medea ise kocasının kendisini daha genç ve güzel bir kadın için terk etmesine dayanamamış ve intikam almak için çocuklarını öldürmüştür.

Yaratılış efsanelerinin hemen hemen hepsinde kadınların yaratılmasıyla ilgili kısımlar, farklı kültürlerde olsa bile birbiriyle bağlantılıdır. Çünkü kutsal kitaplarda, söylencelerde ve kültürlerde kadının var oluş nedeni erkektir. "Evrende ilk önce Kaos vardı" diye başlayan söylencelerde kadınların söz konusu edilen Tanrı ve Tanrıçalar arasındaki cinsiyete dayalı eşitsizliğe karşı çıkmaları, aslında kadının yüzyıllardır süren toplumsal yapıdaki kabul görme savaşımının ön hazırlıkları gibidir. Mitolojideki Tanrı ve Tanrıçaların konumuna bakıldığı zaman kadına biçilen roller, Tanrıça da olsa genellikle ataerkil yapının kadınlara benimsettiği pasiflik, doğurganlık ve ev içi rolleri olarak karşımıza çıkar. Buna itiraz edenler zaten bir şekilde cezalandırılır. Tıpkı Lilith'in Adem'e karşı çıkarak eşitlik istemesi ve Tanrıya başkaldırdığı için baştan çıkartıcı dişi şeytan, cadı olarak, erkeklere karşı cinselliğini kullanarak kendi istediği şeyleri yaptıran *femme fatal* bir kadın olması gibi. Bu özelliği ile Lilith, ataerkil yapı

tarafından her zaman kabul gören *evdeki melek*, boyun eğen, pasifize olmuş ve uysal Havva'nın tam tersi özelliğe sahiptir.

Feministler tarafından ilk kadın erkek savaşımını başlatan kadın olarak kabul gören Lilith, bağımsız ve modern kadının simgesidir. Lilith'in, ataerkil düşünce yapısına başkaldırarak eşitlik ve özgürlük savaşımına giren asi bir kadın örneği olması, kadınlar arasında bir idol olmasına neden olmuştur. O, kadınların geleneksel kurallardan kurtulup ataerkil düşünceyi karşısına alarak özgürlük ve eşitlik yolunda verdikleri savaşımı simgeler.

Adem ile Lilith'in söylencedeki anlaşmazlığına özellikle Tanrı müdahale eder ve erkeğin yanında yer alarak kadının eşitlik talebinin reddeder. Lilith'in bu eşitlik talebi için giriştiği savaşımın Tanrı tarafından onaylanmaması, onun kadının karşısında yer aldığının en belirgin özelliğidir.

Zaten antik dönemden modern çağa kadar kadın ile erkek arasındaki ilişki hep erkekler lehine düzenlenmiş ve erkek egemenliği gerek söylencelere kültürün verdiği biçimle, formunu değiştirerek yaşamlarını sürdüren simgelerle, gerekse bu tür figürlere dinsel görünüm katarak desteklenmiştir. Ataerkil sistem, üç büyük dinde de kadını ikincil konuma yerleştirilerek kadınlar üzerinde tarih boyunca baskı kurmayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

- Abenstein, R. (2007). *Griechische Mythologie* (2. Auflage). Paderbom: Schöningh UTB Verlag.
- Acıpayamlı, O. (1974). *Türkiye'de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü* (Yayın No. 68, Araştırmalar Serisi No: 57). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Brodersen, K., & Zimmermann, B. (2005). *Antike Mythologie*. Stuttgart/Weimar: Metzler Kompakt Verlag.
- Çığ, M. İ. (2010). *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni* (27. Baskı). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Erbil, P. (2008). *Kibele'den Pandora'ya –Kadının Tarihsel Yenilgisi* (2. Baskı). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Erhat, A. (1993). *Mitoloji Sözlüğü* (4. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Fink, G. (2004). *Antik Mitolojide Kim Kimdir?* (S. Erfindik Yalçın, Çev.). İzmir: İlyas Yayınevi.
- Fink, G. (2007). *Mitolojide Kim Kimdir?* (S. Erfindik Yalçın, Çev.). İzmir: İlyas Yayınevi.
- Fiske, J. (2009). *Mitler ve Mitleri Yapanlar*. (Ş. Duran, Çev.). İzmir: İlyas Yayınevi.
- Gezgin, İ., Gezgin, İ. ve Çokişler, N. (2004). *Mitoloji (Mythos ve Logos) Hayatımıza Yön Veren Söylenceler*. İstanbul: Güncel Yayınları.
- Goethe. Faust, Eine Tragödie. In *Deutsche Literatur von Lessing bis Kafka* (s. 22800). (vgl. Goethe-HA Bd. 3, S. 129).

- Grant, M., & Hazel, J. (2008). *Lexikon der antiken Mythen und Gestalten* (19. Auflage). München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Hamilton, E. (2004). *Mitologya*. (Ü. Tamer, Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Hofmann, R. H. (1978). *Mythos Frau-Das Gefaehrliche Geschlecht*-. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- <http://www.politik.de/forum/religion/57061-lilith.html> (27 Kasım 2011).
- http://www.gardenq.de/pages/03norway/02_norway-lilith.html# (11 Nisan 2011).
- Krischel, V. (2006). *Christa Wolf Medea*. Hollfeld: Bange Verlag.
- Maaz, H. J. (2011). *Der Lilith Komplex*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Messadie, G. (1999). *Şeytanın Genel Tarihi*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Rosenberg, D. (2006). *Dünya Mitolojisi -Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi-* (4. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Torun, F. (2011). Ebeveyn Yabancılaştırma Sendromu. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approach in Psychiatry*, 3 (3), 466-482.
- Ullrich, R. (2008). Die Macht der Frauen. Oder: Warum Medea ihre Kinder tötete. *UTOPIE kreativ*, H. 216, 870- 871.
- Wöhlcke, M. (2007). *Odyseia* (2. Baskı). (A. Kanat, Çev.). İzmir: İlya Yayınevi.
- Zingsem, V. (2007). *Lilith* (2. Baskı). (D. D. Yüzer, Çev.), İzmir: İlya Yayınevi.

**KARŞILAŞTIRMALI TÜRK LEHÇELERİ SÖZLÜĞÜ HAKKINDA
DEĞERLENDİRME*****AN EVALUATION ABOUT COMPARATIVE TURKISH DIALECTS
DICTIONARY***Hikmet KORAŞ*****Özet:**

Kaşgarlı'nın Divanu Lügati't-Türk'ünden sonra ilk karşılaştırmalı sözlük çalışması Radlof'un Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy (Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesi) adlı çalışmadır. Türkiye'de ilk karşılaştırmalı sözlük çalışmasını Hüseyin Kazım Kadri yapmış, Türk Lügati adlı eserin ilk iki cildi 1927, diğer iki cildi ise 1940'lı yıllarda basılmıştır. Türkiye ve Türk dünyası için çok elzem olmasına rağmen 1991 yılına kadar Türkiye'de karşılaştırmalı bir sözlük çalışması yapılmamıştır.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve yeni Türk Cumhuriyetlerinin kurulmasından sonra Kültür Bakanlığı tarafından alelacele bir Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü hazırlanmıştır. Bu sözlükte, hazırlanış tekniğinden muhtevasına kadar pek çok eksik mevcuttur. Türkiye'de yapılacak bilimsel çalışmalara esas teşkil edecek olan bu sözlüğün yapılacak yeni baskıları ve hazırlanacak yeni bir sözlük için mevcut sözlükteki hataların tespit edilmesi ve dikkate alınması önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Sözlük, Çağdaş Türk Lehçeleri Sözlüğü, Karşılaştırmalı Sözlük, Lehçeler Sözlüğü, Karşılaştırmalı Lehçeler Sözlüğü.

Abstract:

After the Divanu Lughati't-Türk of Kaşgarlı operation of the first comparative dictionary is studying of Radloff Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy (Trial of Turkish Dialects Dictionary). The first comparative dictionary work done in Turkey Hüseyin Kazım Kadri, at 1927 the first two volumes of the work of Turk Lügati and in the other two volumes published in the 1940s. Although very essential for Turkey and Turkish world there has not been a comparative dictionary study in Turkey until 1991.

At 1991 the disintegration of the Soviet Union and after the establishment of the new Turkish republics a Comparative Dictionary of Turkish Dialects hastily prepared by the Ministry of Culture. There are lots of missing from preparation

* Bu makale, 03-06 Mayıs 2012 tarihleri arasında Niğde'de düzenlenen "1. Uluslararası Niğde Dil, Kültür ve Tarih Sempozyumu"nda bildiri olarak sunulan metnin gözden geçirilmiş şeklidir.

** Doç. Dr., Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü – Niğde hikmetkoras@nigde.edu.tr

technique of this dictionary to content. This glossary is intended to provide a basis for scientific studies made in Turkey with a new dictionary to be prepared for the new pressures and detect any flaws and is important to consider in the dictionary.

Key words: Dictionary, Dictionary of Contemporary Turkish Dialects, Comparative Dictionary, Dictionary of Dialects, A Comparative Dictionary of Dialects.

Türk lehçeleri ile ilgili karşılaştırmalı çalışmaların tarihi çok yeni sayılmaz. Kaşgarlı'nın Divan'ını ilk örnek ve ciddi çalışma kabul etmek mümkündür. Kaşgarlı daha çok konuşmaya yönelik farkları vermiştir.

Kaşgarlı'nın sözlüğüne Radlof'un 1859-1871 yılları arasında derlemesini yaptığı ve 1893-1911 yılları arasında yayımladığı (Aşçı, 2004) "Opit Slovary Tyurkskih Nareçiy" adlı Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesini ikinci çalışma olarak ilave etmek mümkündür.

Bu arada Ahmet Vefik Paşa'nın hazırladığı Lehçe-i Osmanî, Türkçe kelimelerin ilk defa bir sözlükte madde başı olarak kullanılmış olması (Toparlı, 2000, s. XVII-XXII) yanında, sözlüğünün adında lehçe ibaresinin bulunması, Osmanlı sahası dışındaki Türk varlığının kabulü ve Batı sahasında kullanılan yazı dilinin Türk dilinin bir lehçesi olduğunun dikkate alınması açısından önemli olduğunu belirtmek gerekir.

Karşılaştırmalı bir sözlük çalışması ifadesini tam karşılamasa bile Hüseyin Kazım Kadri'nin dört ciltlik Türk Lügati, Radloff'un sözlüğünden sonraki en önemli çalışma olarak kabul edilebilir.

Türkolojinin bir bilim dalı olarak batıda teşekkülü ve rağbet görmesinden sonra Türkiye Türkolojisinde bu konudaki ilk çalışmayı Hüseyin Kazım Kadri'nin yaptığını söylemek mümkündür. H. K. Kadri hazırladığı sözlükte Osmanlı sahası dışındaki pek çok Türk lehçesine ait kelimeleri de verdiğini, sözlüğün iç kapağında "*Uygur Çağatay, Kazan, Azerî ve Garb Türkçeleriyle Koybal, Yakut, Altay, Çuvaş ve Kırgız lehçelerinin lügatlerini ve Garb Türkçesinde kullanılan Arap ve Acem kelimelerini şevahidi ve emsaliyle havidir.*" ibaresi ile belirtirken, bu ifade sözlükte yer alan Türk lehçelerini ifade etmesi açısından önemlidir. 35 senede hazırlanmış (Kadri, 1927, s. I) sözlüğün ilk iki cildi Arap harfleri ile diğer iki cildi ise Arap harflerinin sırası dikkate alınarak Latin alfabesi ile basılmıştır (Koraş, 2009). İlk iki cildi 1920'li, diğer iki cildi 1940'lı yıllarda yayımlanan dört cilt ve toplam 3759 sahifeden oluşan Türk Lügati, kelimelerin anlamlarını belirtmek için kullanılan deyim, atasözü ve diğer örneklerin zenginliği yanında ilk ciltteki geniş bir önsöz ve özet gramerler,

uzun yıllar Türkiye Türkolojisinde örneği verilememiş büyük bir çalışmadır denilebilir (Kadri, 1927, s. I-XCIX).

Hüseyin Kazım Kadri, sözlüğünün “Dibâce”sinde “«*Türk Lügati*», garb lehçesinden başka Uygur, Çağatay, Azeri ve Kazan dillerinin ve Uygurcadan ayrılan ve bu nokta-i nazardan Türk dilleriyle uzak yakın bir münasebet arz eden Koybal, Yakut, Çuvaş, Kırgız gibi lehçelerin iştikakî mukayesevî ve edebî bir «*Lügatname*» sidir. Otuz beş senelik mütemadi bir sa’yin hâsılası olan bu kitabı Türk dillerinin bir asıldan türediğini göstermek ve atiyen bir «vahdet-i lisaniye»ye doğru gidilebilmek imkanını hazırlamak için yazdım.” (Kadri, 1927, s. I; Uca, 2001, s. 281-285) cümleleriyle sözlüğü hazırlama amacını belirttikten sonra “*Türk tarihinin arz ettiği bir hususiyet vardır ki calib-i itibardır: Türk milletleri kendi adlarıyla değil hanlarının ve hakanlarının namlarıyla anılırlar. Çağatay, Özbek, Nogay, Selçuk ve en sonra da Osmanlı tabirlerinde bu garabete şahit oluyoruz. Türk kavimleri arasındaki vahdet-i ırkıyye ve lisaniyye görüldükten sonra milliyetleri gibi dillerinin de kendilerine nisbet edileceği ve ortada Çağatayca, Özbekçe, Nogayca, Tatarca ve Osmanlıca değil yalnız bir dil Türkçe ve Türk dili olduğu anlaşıldı.*” (Kadri, 1927, s. IV) diyerek her Türk boyunun adına bir ek getirerek o Türk lehçesinin bir dilmiş gibi takdim edilmesinin vahim sonuçlarına işaret eder ve bu isimlendirmenin kendi mantığına göre sebeplerini tespit ederek bütün Türk lehçelerinin tek bir dil olduğunu hatırlatır.

Şekillenmekte olan yeni dünya düzenini ve milliyet fikrinin ortaya çıkışıyla değişen coğrafyaları fark eden H. K. Kadri Bey “*Türkistân-ı Çînîden Avusturya hudutlarına kadar uzanan kıt’ât-ı vesî’ada mütemekkin akvâm-ı Tûrânîyye arasında münâsebât-ı siyâsiyye husûlünü te’min etmek üzere Türk lisânının muhtelif lehçelerini birleştirmek lüzûmunu bugün değilse bile yarın bütün şiddetiyle hissedeceğiz; çünkü her kavim ve millet günün birinde kendi lisânı etrâfında toplanmaya mecburdur.*” (Öbek, 2009) cümleleriyle kendi hazırladığı sözlüğün amacını ve bundan sonra Türkiye’de yapılacak diğer karşılaştırmalı çalışmaların da olması gereken amacını kısa ve öz olarak ifade eder.

Türk Dil Kurumunun kuruluşu ile birlikte Türkiye dışındaki Türk lehçeleri ile ilgili çalışmalar hız kazanmıştır. Bunda Atatürk’ün 29 Ekim 1933’te söylediği “*Bu gün Sovyetler birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını bu günden kimse kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Bu gün elinde sınıksız tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir.*”

Bizim bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak

yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprülerini sağlam tutarak. Dil bir köprüdür. İnanç bir köprüdür. Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yakınlaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli...” sözleri etkili olmuştur.

Yukarıda bahsettiğimiz Hüseyin Kazım Kadri Beyin “Türk Lügati”nin ilk iki cildinin Cumhuriyetin kuruluşundan henüz dört sene geçmeden basılması da Atatürk’ün bu anlayışı ile izah edilebilir. Atatürk’ün emir ve talimatları ile başlanan pek çok proje, onun ölümünden sonra 40’lı yıllarda tamamlanır ve basılır. “Yakut Dili Sözlüğü I-II 1945’te”, “Kırgız Sözlüğü I-II 1945-1948’de” ve “Çuvaş Sözlüğü 1950’de” kurum uzmanları tarafından çevrilerek basılır (Ercilasun, 2007, s. 11-30). Bunlara Ahmet Cevat Emre’nin “Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri I Fonetik” kitabını da ilave etmek yerinde olur. Ancak bunların karşılaştırmalı sözlük değil Türkiye dışında yapılan çalışmaların çevirisi olduğunu ilave etmek gerekir.

Basılan bu çalışmalardan sonra Türkiye’de uzunca sayılacak bir süre Türk lehçeleri ile ilgili çalışmaları görmek zordur.

Hâlbuki 1960’lı yıllarda Sovyetler Birliği’nde siyasi kararlarla yazı dili olarak kabul edilen pek çok Türk lehçesinin tek taraflı sözlüğü (Ölmez, 1994), 1980’li yıllarda ise izahlı sözlüklerin yayımlandığı görülür (Ölmez, 1999). Türkiye Türkolojisi için çok uzun sayılacak bu dönemde sadece Saadet Çağatay’ın “Türk Lehçeleri Örnekleri II Yaşayan Ağız ve Lehçeler DTCF 1977” ile Hayati Develi’nin “Azeri Türkçesi Lügati 1983” gibi birkaç çalışma yayımlanmıştır.

Sovyetler Birliği’nin dağılması ve yeni Türk Cumhuriyetlerinin kurulması gibi hadiselerle 1990 yılı, aynı zamanda Türkiye Türkolojisinde Türk lehçeleri ile ilgili çalışmalar açısından bir dönüm noktası olmuştur.

Atatürk’ün 1933’teki hatırlatmasına rağmen, hükümeti, bürokrasisi, üniversiteleri ve bilim adamları ile Türkiye Cumhuriyeti, bu duruma hazırlıksız yakalanmıştır. Sovyetler Birliği’ndeki ekonomik tıkanma ve birliğin dağılması ile yeni Türk cumhuriyetlerinin kurulması, Türkiye’de Türk lehçeleri ile ilgili el yordamıyla alelacele çalışmaların yapılmaya ve yayımlanmaya başlamasına sebep olur. Çalışmaya konu olan sözlüğün elimizdeki ilk cildinin yedi ay gibi kısa bir süre içerisinde hazırlanıp ve basılması yanında sözlükte yer alması gerekirken yer almayan pek çok kelimenin olması da bunu doğrulamaktadır (Korkmaz, 1991, s. VII-IX).

Sözlüğün girişinde, Türkiye Cumhuriyeti’nin altıncı beş yıllık kalkınma planında bir karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü çalışmasının yer aldığı (Ercilasun, 1991, s. X-XIII) ancak yeni Türk Cumhuriyetlerinin kurulması, Türkiye’den bu ülkelere ve bu ülkelerden Türkiye’ye geliş gidişlerin pratik amaçlı bir sözlük hazırlanmasını acil ihtiyaç haline getirdiği

ve Karşılaştırmalı Türk lehçeleri Sözlüğü'nün bu ihtiyaç doğrultusunda hazırlandığı, bu çalışmanın altıncı beş yıllık kalkınma planında yer alan çalışma için de hazırlık olduğu belirtilmektedir (Ercilasun, 1991, s. X-XIII).

Radlof'un Türk lehçeleri ile ilgili karşılaştırmalı sözlük çalışmasının 1893-1911 yılları arasında yayımladığı ve Atatürk'ün 1933'te konu ile ilgili sarf ettiği sözleri dikkate alırsak 1991 yılında yayımlanan "Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü"nün ne kadar geç kalmış bir çalışma olduğu anlaşılır. Bir de yayımlanan bu sözlüğün planlanan sözlük için bir ön hazırlık mahiyetinde olduğu ifadesine rağmen aradan geçen 20 yıl gibi bir zaman diliminde hala planlanan çalışmanın yapılmamış olması, böyle önemli bir çalışmanın zaruretinin bürokrasimiz tarafından anlaşılmadığını göstermektedir.

Ayrıca, A. Bican Ercilasun, sözlüğün girişinde, sözlükte yer alan 7000 kadar kelimenin seçilirken mesleki tecrübe ve sezgiye dayanarak belirlendiğini çünkü yapılan çalışmaya temel teşkil edecek bir Türkiye Türkçesi kelime kullanım sıklığı sözlüğünün olmadığını belirtmektedir (Ercilasun, 1991, s. X-XIII).

Bu ifade, sözlükte olması gereken pek çok kelimenin göz ardı edilmesinin veya gözden kaçmasının da mazereti gibi gözükmektedir.

Yine girişte, bazı pratik kısıntılara gidildiği, bütün Türk lehçelerinde ufak tefek ses değişikliğiyle ortak olan -çi, -çilik, -li, -lik, -siz vb. gibi eklerle türemiş kelimelerin sözlüğe alınmadığı, bunların verilen kökten hareketle çıkarılabileceği belirtilmektedir. Ancak, bu eklerin hemen hemen bütün Türk lehçelerinde aynı olmasına rağmen zaman zaman farklı işlevlerde kullanılabileceği gözden kaçmış, bu eklerle türemiş olduğu halde sözlüğe girmesi gereken bazı kelimeler sözlüğe alınmamıştır.

Dilimize Arapça ve Farsçadan geçen ve diğer Türk lehçeleri ile de müşterek pek çok kelime vardır. Bunlar bugün dilimizde fazla kullanılmasa bile diğer Türk lehçeleriyle müşterek olduğu için Türkiye Türkçesi sütununda da madde başı veya eş anlamlı olarak yer alması gereken kelimelerdir. **Mersiye** kelimesi bunlardan birisidir. Türkiye Türkçesinde madde başı olarak verilen kelimelerden ağıt (KTLS, s. 8) kelimesi diğer Türk lehçelerinin çoğunda mersiye kelimesi ile karşılanmasına rağmen mersiye kelimesi sözlükte madde başı olarak yer almamıştır.

Türkiye Türkçesinde madde başı olarak verilen **acımasız** (KTLS, s. 4), kelimesine; Azerbaycan, Başkurt, Tatar ve Türkmen Türkçelerinde **merhametsiz**; Kazak Türkçesinde **tas jürek**, **tas bavır**, Kırgız Türkçesinde **taş bōr**, Özbek Türkçesinde **taşyüräk** (s. 4) şeklinde karşılıklar verilmiştir. **Merhametsiz** (TDK TS, s. 1373) ve **taşkalpli/taşyürekli** kelimeleri Türkiye Türkçesinde kullanıldığı halde (TDK TS, s. 1916/1917), sözlükte acımasız kelimesinin altında verilmediği gibi KTLS'de de madde başı olarak yer

almamıştır. Hâlbuki bu kelimeler diğer Türk lehçeleri ile Türkiye Türkçesi arasındaki hem kelime ve hem de kelime grubunun teşkili bakımından müştereklerimizdir.

Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesi hariç diğer Türk lehçelerinde ay isimleri sadece isim olarak verilmiş, Uygur Türkçesinde ise isimler yanında birinci ay, ikinci ay, üçüncü ay gibi sayılarla da verilmiştir. Hâlbuki Türkiye Türkçesinde de aylar isim yanında sıra sayı isimleriyle de anılır. Bu durum Uygur Türkçesi yanında diğer Türk lehçeleri için de geçerlidir. Durum böyle olduğu halde bu müşterek göz ardı edilmiş ayrıca ay isimlerinden ekim ayı da sözlüğe alınmamıştır¹.

Türkiye Türkçesinde **lisan** kelimesinin diğer lehçelerde karşılığı olarak til kelimesi verilmiş (KTLS, s. 542), ancak Türkiye Türkçesinde lisandan daha yaygın olarak kullanıldığı ve diğer lehçelerle müşterekimiz olduğu halde dil kelimesi, ne lisanın eş anlamlısı olarak ne de madde başı olarak verilmiştir. Dil kelimesinin madde başı olarak verildiği yerde kelime duyu organı olarak anlamlandırılmış (KTLS, s. 172) ancak altında dilbilgisi, dil bilimi (KTLS, s. 172) verildiği halde lisan anlamında dil verilmemiştir.

Yine diğer Türk lehçelerinin istisnasız hepsi ile müşterekimiz olan şahıs zamirlerinden çokluk üçüncü şahıs zamiri **onlar**, gözden kaçmış ve sözlüğe alınmamıştır.

Ağız kelimesi organ adı olarak bütün Türk lehçelerinde kullanılan ortak kelimelerden biridir (KTLS, s. 8). Ancak bu kelime Türkiye Türkçesinde dil bilimi terimi olarak diyalekt karşılığı olarak da kullanılmaktadır. Kelimenin batıdaki diyalekt karşılığı olan şekli ile memeli hayvanların doğumdan sonraki ilk sütü anlamları gözden kaçmış sözlüğe girememiştir.

Sözlükte madde başı olan **zehir** kelimesinin karşılığı diğer Türk lehçelerinde zehir yanında ağı, ağıv, uv, ü ägu, oğa şeklinde verilmiş (KTLS, s. 1010), ağı kelimesi Türkiye Türkçesinde de kullanılmasına ve TDK Türkçe Sözlükte yer almasına rağmen (TDK TS, s. 31) KT Lehçeleri Sözlüğünde yer almamıştır.

Yine sözlükte, madde başı olarak verilen **alaca** kelimesine diğer Türk lehçelerinde ala, ala-bula, ala bezek, ala kola şekillerinde karşılıkları verilmiş (KTLS, s. 12), ancak, ala, ala-bula kelimeleri Türkiye Türkçesinde de kullanıldığı halde sözlükte yer almamıştır.

Türkiye Türkçesinde kullanılan batı kelimesine bazı Türk lehçelerinde garb kelimesi karşılık olarak verilmiş (KTLS, s. 54), garp kelimesi Türkiye

¹ Bk. Ocak (KTLS, s. 656), Şubat (KTLS, s. 828), Mart (KTLS, s. 562), Nisan (KTLS, s. 650), Mayıs (KTLS, s. 566), Haziran (KTLS, s. 328) Temmuz (KTLS, s. 870), Ağustos (KTLS, s. 8), Eylül (KTLS, s. 230), Ekim (KTLS, s. Yok), Kasım (KTLS, s. 446), Aralık (KTLS, s. 24).

Türkçesinde de kullanıldığı halde kelime, sözlükte madde başı olarak yer almamıştır.

TT’de kullanılan **bedbaht** kelimesi Azerbaycan, Kazak, Türkmen ve Uygur Türkçelerinde aynı şekilde kullanılırken, Başkurt, Kazak, Kırgız, Özbek ve Tatar Türkçelerinde Türkçe ek getirilerek **bahtsız** şeklinde kullanılmıştır (KTLS, s. 58). Ancak kelimenin bahtsız şekli Türkiye Türkçesinde de kullanılmasına rağmen kelimeye yer verilmemiştir.

TT’deki **belirmek** kelimesine, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar ve Türkmen Türkçelerinde görünmek kelimeleri karşılık olarak verilmiştir (KTLS, s. 60). Kelime Türkiye Türkçesinde de kullanıldığı halde sözlükte yer almamıştır.

Türkiye Türkçesinde yüz anlamındaki beniz kelimesi, yalnız olarak beniz veya kelime grubu olarak bet-beniz şeklinde kullanılmaktadır (TDK TS, s. 243, 252). Bet kelimesi Türkiye Türkçesinde tek başına kullanılmadığı halde KTLS’de madde başı olarak alınmış (KTLS, s. 64).

Bîçäre kelimesi sözlükte yer almış (KTLS, s. 66), ancak Türkçe ekle türemiş şekil **çaresiz** de sözlükte yer almamıştır.

Sözlükte **bilakis** (KTLS, s. 68) kelimesine karşılık olarak diğer lehçelerde aksine, kerisinşe, teskerisinçe, aksinçe, aksi halde, kirisinçe, tersine gibi kelimeler kullanılırken; bu karşılıkların benzerleri Türkiye Türkçesinde kullanıldığı halde sözlüğe girememiştir.

Yine Türkiye Türkçesindeki **cesur** (KTLS, s. 98) ve **mert** (KTLS, s. 580) kelimeleri diğer lehçelerde cesur, batır, mert ve yürekli kelimeleri ile karşılanmıştır (KTLS, s. 98). Yürekli ve zıt anlamlısı yüreksiz Türkiye Türkçesinde kullanıldığı halde yine sözlükte yer alamamıştır.

Düğme, düğüm (KTLS, s. 194) gibi düğ- fiilinden türemiş kelimeler sözlükte yer aldığı halde düğmek fiili gözden kaçmış sözlüğe girememiştir.

Bu ve benzeri örnekleri tek tek saymak ve sayfalar dolusu bir liste haline getirmek mümkündür.

Sözlükteki en büyük eksikliklerden birisi, Türkiye Türkçesinde de kullanılıp diğer Türk lehçelerinde yer almasına rağmen, bazı kelimelerin sözlükte madde başı olarak yer almaması veya madde başı olarak verilen kelimenin altında eş anlamlı olduğunun belirtilmemesidir.

Sözlükte, madde başı olan kelimenin diğer Türk lehçelerinde karşılıkları verilirken eş anlamlıları da verilmiş, ancak Türkiye Türkçesinde madde başı olan kelimenin eş anlamlısı/anlamlıları verilmemiştir. Buna eş anlamlı kelimelerin ayrıca madde başı olarak verildiği mazeret olarak sunulabilir. Ancak diğer lehçelerde eş anlamlıları verildiği için Türkiye

Türkçesinde madde başı olan kelimelerin eş anlamlıların verilmesi de müşterekleri vurgulamak açısından daha uygun olurdu.

Hem madde başı olarak verilen kelimeler, hem de diğer Türk lehçelerinde verilen kelimelerin sadece kelime olarak verilmesi, bu ciddi sözlüğe bir liste görünümü vermektedir.

Sözlüğün girişinde çalışmanın pratik amaçlı hazırlandığı belirtilmektedir. 1183 sayfadan oluşan bu sözlük, girişte belirtilen amaca hizmet edecek pratik bir sözlük hacminin çok üstündedir.

Sonundaki özet gramerler ve metinler dikkate alınırsa, sözlük akademisyenlere yönelik hazırlanmış intibai uyandırmaktadır. Ancak alınmayan kelimeler ve eş anlamlıları, müştereklerin dikkate alınmaması gibi hususlardan dolayı eserin akademik çalışmalar için yeterli bir sözlük olduğunu söylemek de zordur.

Sözlüğün, “Giriş”te belirtilen yedi ay gibi kısa bir süre içinde yapılmış olması, daha önce hazırlanmış bir Türkçe Türkçesi kullanım sıklığı sözlüğünün olmaması, Türkiye Türkçesi ile diğer Türk lehçeleri arasındaki müşterekler konusunda bir ön hazırlık olmaması, işe hazırlıksız başlanması bu neticeyi doğurmuştur. Bu haliyle sözlük, yasak savmak kabilinden bir çalışma görünümü arz etmektedir

Bunlardan hareketle Türkiye Cumhuriyeti’nin altıncı beş yıllık kalkınma planında yer alan ve hazırlanması düşünülen Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü çalışmasını eğer bürokratlarımız unutmaz ve fırsat bulurlarsa dile getirdiğimiz bu eksikleri dikkate alarak bir çalışma yapılmalıdır.

Tarihin Türk milletinin önüne sunduğu ilk fırsat kaçırılmıştır. Ancak henüz geç de sayılmaz. Kaçırılan bu fırsatı hala telafi etme imkânı vardır.

Onun için bu çalışmaya en kısa sürede başlanmalı, ciddi bir ön hazırlık yapılarak sözlük bütün Türk topluluklarının katılımıyla hazırlanmalı ve bütün Türk Cumhuriyetlerinde aynı zamanda basılarak kullanıma sunulmalıdır. Çünkü özellikle bağımsızlığını kazanmış ve ana dili olan Türk lehçeleriyle eğitim-öğretim yapan Türk cumhuriyetlerinde ve bunlardan etkilenen diğer Türk topluluklarında yabancı kelimelere Türkçe karşılık bulma çabaları vardır. Hazırlanacak bu sözlük onlara da örnek olacak ve bu durum mevcut müştereklerin birkaç kat artmasına vesile olacaktır.

Bu sözlük hazırlanırken öncelik, sık veya seyrek kullanımdan ziyade, müşterekler olmalıdır, sözlüğün hacmi, maddi külfeti bir tarafa bırakılmalıdır.

Sözlükte bütün Türk lehçelerine yer verilmeli, kelimeler açıklanırken atasözleri, deyimler veya edebi cümlelerle anlamlar netleştirilmelidir.

Anadolu ağızlarında kullanılan ancak yazı dili sözlüğümüzde yer almayan fakat diğer Türk lehçelerinde kullanılan kelimeler de halk ağzında kullanıldığı belirtilerek verilmeli, yazı dili dayatması bir kenara bırakılarak bütün müşterekler sözlüğe taşınmalıdır.

Günlük hayatta karşılıklı geliş gidişler ve sıradan insanların kullanabileceği sözlükler ayrı hazırlanmalı buna ilaveten hacmi ne olursa olsun bütün söz varlığını içine alan, özellikle akademisyenlerin bilimsel çalışmalarda faydalanacağı, kapsamlı bir karşılaştırmalı sözlük en kısa sürede hazırlanmalı ve kullanıma sunulmalıdır.

KAYNAKLAR

- Ahmet Vefik Paşa. (2000). *Lehce-i Osmânî*. (R. Toparlı, Haz.). Ankara: TDK Yayınları.
- Aşçı, U. D. (2004). W. Radloff'un "Opit Slovary Tyurkskih Nareçiy" adlı Eserinde Geçen Kazak ve Kırgız Lehçelerine Ait Sesler ile Çağdaş Kazak ve Kırgız Lehçelerindeki Sesler. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (14), 299-360.
- Ercilasun, A. B. (1991). Söz Başı. (A. B. Ercilasun, A. M. Aliyev vd., Haz.), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I* içinde (X-XIII). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2007). Türkiye Türkolojisine ve Türkiye'deki Türk Lehçeleri Çalışmalarına Genel Bakış. *Türk Lehçeleri Grameri* içinde (11-34). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kadri, H. K. (1927). Dibaçe. *Türk Lügati Türk Dillerinin İştikakî ve Edebî Lügatleri* (C. 1). İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.
- Koraş, H. (2009). Türkiye'de Çağdaş Türk Lehçeleri ile İlgili Sözlük Çalışmaları ve 'Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü' Üzerine. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4 (4), 761-789.
- Korkmaz, A. (1991). Türk Dünyasının Kültür Köprüsü. (A. B. Ercilasun, A. M. Aliyev vd., Haz.), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I* içinde (VII-IX). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öbek, A. İ. (2009). Tarihî Türk Sözlükçülüğünde Dönüm Noktası: [Büyük] Türk Lügati. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4 (4), 845-855.
- Ölmez, M. (1994). Türk Dillerinin Sözlükleri ve Türk Sözlükçülüğü. *Uygulamalı Dilbilim Açısından Türkçenin Görünümü* içinde (88-100). Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- Ölmez, M. (1999). Günümüz Türk Dilleri ve Sözlükleri Ek: Halaçça ve Salarca Hakkında Bir Kaç Söz. *Kebikeç*, (7-8), 149-152.
- Toker, M. (2004). W. Radloff'un 'Opit Slovary Tyurkskih Nareçiy' Adlı Eserinde Geçen Tatar Türkçesine Ait Kelimeler Üzerine Genel bir Değerlendirme. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (14), 17-48.

Hikmet Koraş
Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü Hakkında Değerlendirme
An Evaluation About Comparative Turkish Dialects Dictionary

- Toparlı, R. (2000). Lehce-i Osmani. İçinde (R. Toparlı, haz.), *Ahmet Vefik Paşa Lehce-i Osmânî* içinde (XVII-XXII). Ankara: TDK Yayınları.
- Uca, A. (2001). Hüseyin Kazım Kadri'nin Türk Lehçelerinin Birliği Hakkındaki Düşünceleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (6), 281-285.

**YETİŞTİĞİ/GELDİĞİ COĞRAFYA VEYA ETNİK
ADLANDIRMAYLA OLUŞTURULAN BİTKİ ADLARI****PLANT NAMES WHICH CREATED WITH ETHNIC NAMING OR
GROWN/BROUGHT GEOGRAPHY NAMING***İlhan UÇAR****Özet:**

İnsanoğlu tabiatla iç içe yaşaması sonucu bitkileri tanıma, kullanma ve adlandırma yoluna gitmiştir. İnsanın kendi cinsinden sonra en yakınındaki canlı olan bitkiler, tarih boyunca farklı şekillerde adlandırılmıştır. Bu adlandırmalar yapılırken başlıca organ adlarından, hayvan adlarından, sayılardan, şahıs adlarından, çeşitli hastalık adlarından yararlanılmıştır. Bitki adlandırmalarında yararlanılan yollardan bir tanesi de bitkinin yetiştiği/geldiği coğrafya veya etnik/dini unsurlardan yararlanmaktır. Bitki terimlerinin ortaya çıkışında izlenen metot; bitkinin yetiştiği/yetiştirildiği yer hakkında bilgi verirken, bölgenin dil yapısı hakkında da birtakım ipuçları vermektedir.

Adlandırmada bitkinin yetiştiği/geldiği coğrafya veya etnik/dini unsurlardan yararlanma; *Afrika, Amerika, Asya, Avrupa* gibi kıta adlarının; *Almanya, Angola, Arabistan, Brezilya, Cezayir, Çin, Hindistan, Hollanda, İspanya, İsveç, Kıbrıs, Mançurya, Meksika, Mısır, Sudan, Suriye, Türkiye, Yemen, Yeni Zelanda* gibi ülke adlarının ve *Adana, Adıyaman, Amasya, Ankara, Antep, Azak, Bursa, Brüksel, Çanakkale, Diyarbakır, Girit, Halep, Isparta, İstanbul, İzmir, Karaman, Maraş, Medine, Mekke, Trabzon, Van, Yalova* gibi şehir adlarının terim oluşumunda kullanılması ortaya çıkarmıştır.

Bitki terminolojisindeki kavram karşılıklarının çeşitliliği ilk Türkçe eserlerinden başlayıp, günümüze kadar devam eden bir süreçtir. Bu süreç içerisinde bazı bitkilerin yetiştiği/geldiği coğrafya veya etnik/dini adlandırmayla oluşturulması da dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bitki Adları, Dil Bilimi, Anlam Bilimi, Dil Kültürü.

Abstract:

Mankind preferred naming, using and defining plants because of living together with nature. Plants which were the closest living creature to the human after their species had been renamed in different ways throughout history. While these namings were being done, names of the organs, animal names, character names, numbers, names of various diseases had been used. Benefiting from plants

* Dr., Sakarya Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Bölümü– Sakarya iucar@sakarya.edu.tr

grown/brought geography or ethnic factors is another useful way in naming of plants. The method being followed about consisting terms of plant give information about the place where the plant was grown in and give some hints about language structure of the region.

Using grown/brought geography of plants or benefiting of ethnic factors in naming discovered the usage in generation of the terms such as continental names *Africa, America, Asia, Europe*; country names like *Germany, Angola, Arabia, Brazil, Algeria, China, India, Netherlands, Spain, Sweden, Cyprus, Manchuria, Mexico, Egypt, Syria, Turkey, Yemen, New Zeland*; city names like *Adana, Adıyaman, Amasya, Ankara, Antep, Azov, Bursa, Çanakkale, Diyarbakır, Crete, Halep, Isparta, İstanbul, İzmir, Karaman, Maraş, Medine, Mekke, Trabzon, Van, Yalova*.

Variety of notion clutter in the plant terminology is a continuous process starting from the first Turkish monuments to present. In this process, some of the plant names created with Grown/Brought Geography or ethnic naming draws attention.

Key words: Plant Names, Linguistics, Semantics, Culture of Language.

Giriş

Türkçede bitkilerin adlandırılması dilin ilk yazılı belgelerinden itibaren yaşanan bir süreçtir. Canlılar yaşadıkları alanlara hareketlilik kazandırır. O alanlara canlılık ve hareketlilik kazandırılması üzerinde yaşayanların düzenlemeleriyle bağlantılıdır. İnsan, üzerinde yaşadığı coğrafyada kâh ceviz yetiştirip ürününü almıştır, kâh evinin yanındaki tarlaya buğday ekip mahsulünü toplamıştır.

Anadolu coğrafyası bitkiler açısından zengin bir coğrafyadır. Anadolu topraklarının verimliliği bitkilere de yansımış ve bu bereketli topraklar üzerinde binlerce bitki türü yetişmiştir. Bu bitkilerin bazıları için özel adlandırmalara gidilirken, bazıları için de *ot, çiçek, yemiş, ağaç* gibi genel ifadeler kullanılmıştır. “*Türkiye’de 9000 kadar yabancı bitki türünün yetiştigi bilinmektedir. Buna karşılık Derleme Sözlüğü’nde yaklaşık olarak 3000 kadar Türkçe bitki adı bulunmaktadır. Türkiye’de yetişen bitki türlerinden yaklaşık üçte birinin Türkçe adının bulunması halkın bitkilere olan yakın ilgisini açık bir şekilde göstermektedir*” (Baytop, 1997, s. 5).

Yıllarca gördüğü hayvanlardan en iyi şekilde yararlanma düşüncesiyle onları evcilleştiren, gelişmesine yardımcı olan ve verimini artıran insan, zaman zaman da tabiatta olanları süzmüş ve yeri geldiğinde tabiata hükmederek onu bir kültürel öge haline getirmiştir. İnsan, tabiatı kendisi gibi canlandırmış, yaşatmış, ilgisini azalttığı zaman da öldürmüştür. “*Tabiat, Türk kültürünün vazgeçilmez bir parçası olarak, avcı ve göçebe Türk*

hayatının mekânı olmuş, böylelikle Türk yaratıcılığının ilham aldığı birinci kaynak hâline gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında bitki, hayvan, tabiat olayları, coğrafi şekiller, gök cisimleri vs. tabiata ait kavram alanlarının karşılığı olan kültür kelimelerinin Türk dilindeki yeri, filolojik değer bakımından ön sıralarda olmuştur” (Berbercan, 2012, s. 35-36).

“11. Yüzyılda Kaşgarlı Mahmut ve Balasagunlu Yusuf, Türk dünyasının coğrafyasını, maddi kültürünü, inançlarını, gelenek-göreneklerinin, ahlaki değerlerini, dillerini ve bunlardan başka birçok noktayı eserlerinde ele alarak, 11. Yüzyılda Türkler ve Türklük için adeta ne söylenmesi gerekiyorsa son derece başarılı bir biçimde dile getirmişlerdir” (Şahin, 2009, s. 2021). Bitkilerin kavram karşılıkları en eski tarihi eserlerde de karşımıza çıkmaktadır. Orhun kitabelerinden Eski Anadolu Türkçesi dönemine kadar olan süreçte ortaya konulmuş olan eserlerde Türkçenin temel kelimeleriyle birlikte farklı kavram ve nesneleri karşılamak için türetilmiş kelimelerle de karşılaşmaktayız. Kutadgu Bilig’de 17 adet bitki adı kullanılmıştır: “*arbut, arpa, azgan, bugday, çiçek, çim, erguvan, kaday, kağıl, kağun, karanfil, kürküm, ot, simiş, tiken, yemiş, yıgaç*” (Öztürk, 2005, s. 201). Kutadgu Bilig’deki bu bitki adlarının oluşumunda coğrafya veya etnik/dini adlandırılmaya gidilmemiştir.

Dillerin kavram kelime ilişkileri açısından geniş bir aralığı vardır. Doğan Aksan, bir dilin yalnızca söz varlığının incelenmesiyle, o dili konuşan milletin yaşayışı, o toplumdaki kültür hareketleri ve başka uluslarla ilişkileri hakkında büyük ölçüde bilgi edinilebileceği ifade eder (Aksan, 1998, s. 139). Bitki adları da dilin söz varlığı içerisinde önemli bir yere sahiptir.

“*Kelimelerin anlam yapılarında kimi zaman farklılıklar ortaya çıkar. Bu anlam farklılıkları toplumun eğitim düzeyi ve bağlı bulundukları medeniyetlerle bağlantılıdır. Medeniyetin getirdiği kavram çeşitliliği, bazı dönemlerde o medeniyetin bağlı olduğu dilin kelimeleriyle birlikte alınmıştır*” (Uçar, 2009, s. 39). Bitki adları farklı coğrafyalarda farklı adlarla anılabilmektedir. Bu durum, aynı bitki için birden fazla kelimenin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır: *Sincan çalısı*; kara çalı, çalı diken, çıçırgan, çeşmezen, isa diken, kara diken (LME). “*Aynı bitki için birden fazla Türkçe kökenli sözcüğün kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu durumu eseri hazırlayan Lârendevî’nin¹ bitkilerin bölge bölge değişkenlik gösteren yöresel isimlerini kullanmış olmasıyla açıklamak mümkündür. Zira bugün Anadolu ağızlarında aynı bitkinin farklı ağız bölgelerinde farklı isimlerle anıldığı görülmektedir*” (Küçüker, 2010, s. 401). Farklı coğrafyalarda aynı bitki türü için farklı adlandırmalara gidilmesi eş anlamlı kelime yoğunluğunu da artırmaktadır. “*Eş anlamlı kelimelerin bir kısmı, aynı dil içerisindeki söyleyiş zenginliğinden kaynaklanırken, bir kısmı da diller arası kelime*

¹ 17. yüzyılda yazılan Lügât-ı Müşkilât-ı Eczâ adlı tıp sözlüğünün müellifi.

alışverişinden kaynaklanmaktadır. Diğer dillerden alınan eş anlamlı kelimelerin bazıları da kavramlardaki küçük farkları ortaya koymaktadır” (Uçar, 2011, s. 188).

Özcan Başkan bitki adlarıyla oluşturulan yer adlarını tasnif ederken “ağaçlar, meyveler, sebzeler, tahıllar, çiçekler ve bitki parçaları”² ile oluşturulan yer adları şeklinde bir sınıflamaya gitmektedir (Başkan, 1971, s. 243).

Bitki adlarının bir kısmı Frenk kelimesiyle oluşturulmuştur (*Frenk asması, Frenk çileği, Frenk elması, Frenk inciri, Frenk lahanası, Frenk maydanozu, Frenk menekşesi, Frenk patlıcanı, Frenk üzümü, Frenk yemişi*). Frenk kelimesi Osmanlı Devletinde Avrupalılara, özellikle Fransızlara verilen addır. Günümüzde “batı” kelimesiyle adlandırdığımız kavramın karşılığıdır.

Tespiti yapılan bitki adlarının bir bölümünde doğrudan bir coğrafik adlandırılmaya gidilmiştir. Coğrafyadan hareketle yapılan bu adlandırmalarda başlıca şu yer adları kullanılmıştır: (*Abant, Adana, Adıyaman, Afrika, Almanya, Amasya, Amerika, Anadolu, Angola, Ankara, Antep, Anzer, Arabistan, Asya, Azak Avrupa, Brezilya, Bursa, Brüksel, Cezayir, Çanakkale, Çin, Diyarbakır, Girit, Halep, Hasankeyf, Hindistan, Hollanda, Isparta, İspanya, İstanbul, İsveç, İzmir, Kâbe, Kafkas, Kandıra, Karaman, Kastamonu, Kazdağı, Kefe, Kıbrıs, Kırkağaç, Malta, Mançurya, Maraş, Medine, Mekke, Meksika, Mısır, Mudanya, Nil, Oltu, Sapanca, Sincan, Sudan, Suriye, Şam, Toros, Trabzon, Trakya, Türkiye, Uludağ, Vakvak, Van, Yalova, Yemen, Yeni Zelanda, Zigana*).

Bazı bitki adlandırmalarında ise etnik/dini adlandırma yoluna gidilmiştir. Bu adlandırmalarda başlıca şu etnik unsurlar kullanılmıştır: (*Acem, Afşar, Alman, Arap, Arnavut, Avşar, Bektaşî, Boşnak, Çingene, Ermeni, Fransız, Frenk, Habeş, Hint, Hitit, İngiliz, Japon, Latin, Laz, Macar, Moskof, Rum, Türk, Türkmen, Yahudi, Yunan*).

Bazı adlandırmalarda ise etnik/dinî adlandırmaların haricinde doğrudan şahıs adları kullanılmıştır: *Aliöksüz (TBAS), Ayşekadın (GTS), Ebuçehil karpuzu (LME, TTAS, TKF), Gülfatma (TBAS), Hafızali (GTS)*,

² Özcan Başkan’ın bu tasnifine Tuncer Gülensoy, eleştirel bir bakış getirmektedir:

a. Ağaçlar bölümünde verilen “*ceviz, kestane, fıstık, badem, fındık, iğde*” birer ağaç mıdır, yoksa *çerez* (yemek dışında yenilen yaş ve kuru yemiş gibi şeyler) midir? Eğer *çerez* ise başka bir maddeye göndermek gerekecektir.

b. Tahıllar bölümünde verilen “*Bulgur*” (kaynatılıp kurutulduktan ve kabuğu çıkarıldıktan sonra kırdırılmış olan buğday) demektir. Yani, (buğday, arpa, mısır, yulaf, çavdar, pirinç gibi ürünlerin genel adı) olan “Tahıl (*hububat*)” sınıfına girmez. “*Yiyecekler*” bölümüne gönderilmelidir. Ayrıca “*Bakla, nohut ve mercimek*”, “*baklagillerden çiçekli birer tarım bitkisi*” olup tahıl’dan farklıdır.

f. Bitki parçaları bölümünde verilen: “*Gonca*” (henüz açılmamış ya da açılmaya yüz tutmuş çiçek), “*Fidan*” (ağaç ve ağaççıkların henüz yeni yetişeni) demek olup, (kök, sap, yaprak, filiz gibi) birer bitki parçası değildir (Gülensoy, 1998, s. 43).

Hasandede üzümü (GTS), Hıdırellez çiçeği (TYÇ), Hıdırellezkamçısı (TYÇ), İbrahim dikenini (LME), İdris ağacı (GTS), İdris otu (GTS), İsa dikenini (TBAS), İsağözü (TYÇ), Karacaoğlan mantarı (TBAS), Karunotu (BBSD), Kısacık mahmut (TBAS), Kısamahmut otu (TBAS), Meryem otu (TBAS), Meryem pelesengi (GTS), Meryemsaçı (BBSD), Meryemana asması (GTS), Meryemana dikenini (TBAS), Meryemana eldiveni (BBSD), Meryemiyye (BBSD), Öksüzali (TBAS), Ömer otu (TBAS), sarıbekir armudu (TTAS), Timurdikenini (TBAS), Yakup otu (TBAS).

Coğrafya adından hareketle oluşturulan bitki adlarında aynı bitki türü için birden fazla yer adı kullanılmıştır: *Acem lalesi (GTS), Acem ters lalesi (TYÇ), Adıyaman lalesi (TYÇ), Amasya lalesi (TBAS), Girit lalesi (TBAS), Halep lalesi (TBAS), İstanbul lalesi (TBAS), Keçe lalesi (TBAS), Manisa lalesi (GTS), Muş lalesi (GTS), Osmanlı lalesi (GTS), Trakya lalesi (TBAS), Türk lalesi (TBAS).*

Bitkiye ad olan kelime oluşturulurken bazılarında yer adı/etnik ad ile birlikte *çiçek, ot, yemiş* gibi genel kelimelerden hareket edilmiştir: *Acem çiçeği (TTAS), Acem düğün çiçeği (TBAS), Hint çiçeği (GTS), Anadolu otu (TBAS), Avşar otu (TBAS), Girit otu (TBAS), Kandıra otu (GTS), Oltu otu (GTS), Frenk yemişi (TBAS)* vb. Bazılarında ise *arpa, gül, lale, papatya, sakız, kekik, menekşe, maydanoz, üzüm* gibi özel adlandırmaya gidilmiştir: *Acem arpası (TBAS), Acem lalesi (GTS), Alman papatyası (GTS), Çingene sakızı (TBAS), Girit kekiği (GTS), Afrika menekşesi (GTS), Frenk maydanozu (GTS)* vb. Bir kısım adlandırmalarda ise genel veya özel bir açıklamaya gidilmeden yer adı/etnik ad ile doğrudan bitki adı karşılanmıştır: *Acem* [Bir tür beyaz buğday (TTAS)], *Sincan* [Gülgillerden, Doğu Anadolu Bölgesinde yetişen, kırmızı veya kan kırmızısı renkte çiçekleri olan çok yıllık kokulu bir bitki (BTS)], *Vakvak* [Hindistan'da Vakvak beldesinde yetişen bir ağaçtır. Yüz zira miktarı boyu olur, kalkan gibi yassı yaprağı olur (BBSD)].

Yabancı bitkilerin adlandırılmasında bitkinin kullanışı, görünüşü veya yetiştiği yerin dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Hayvan adları da bu bitkilerin adlandırılmasında çok kullanılmaktadır” (Baytop, 1997, s. 9). *Anadolu canavar otu (TBAS), Anadolu teke dikenini (TBAS), Anadolu tosbağa otu (TYÇ), Kafkas kedinanesi (TYÇ), Maraş kurtkulağı (TYÇ), Trabzon yılanıyastığı (TBAS), Uludağ sığırkuyruğu (TYÇ).* Bazılarında ise bitki türünden hiç bahsedilmeden yer/etnik adla tamlamalar oluşturularak mecazi anlatım yoluna gidilmiştir: *Acem sarısı (TYÇ), Antep karası (TTAS), Araptaşığı (TTAS), Arapdede (TBAS), Yalova misketi (GTS).*

Bir grup adlandırmada ise renk adları/sayı adları yer adlarıyla birlikte kullanılmıştır: *Acem sarısı (TYÇ), Antep karası (TTAS), Türk kara hindibası (TBAS) / Arap üçgülü (BBSD), İsveç üçgülü (TYÇ), Macar üçgülü (TYÇ), Uludağ binbirdelikotu (TYÇ).*

Tablo 1. Yetiştildiği/Geldiği Coğrafya ve Etnik Adlandırmayla Oluşturulan Bitki Adları

Abant çiğdemi	Çiğdem (TBAS).
Acem	Bir tür beyaz buğday (TTAS).
Acem arpası	Dağ çayı (TBAS).
Acem çiçeği	Gecese fası çiçeği (TTAS).
Acem düğün çiçeği	Düğün çiçeği (TBAS).
Acem helvası	Deve diken (BS).
Acem kimyonu	Kimyon (TBAS).
Acemkülalı	Ağaçküşesi, buğa, ishalkesen, ebutaylun, güzelhatmi, Hint keneviri, Mançurya keneviri, öğle çiçeği, sarı hatmi, talyon (TVKS).
Acem lalesi	Taşkıragillerden, turuncu ve sarı çiçekler açan, yıllık ve çok yıllık türleri olan, saksıda ve tarlada üretilen bir süs bitkisi, güneştopu (GTS).
Acem otu	Badrençbuysu, kovan çiçeği, kovan otu, limon nanesi, limon otu, melisa otu, oğulotu, tatramba, turuncan, yarpız (TVKS).
Acempati	Saman çiçeği (TVKS).
Acem sarısı	Yaban çiçeği (TYÇ).
Acem ters lalesi	Yaban çiçeği (TYÇ).
Acem yavşanotu	Yaban çiçeği (TYÇ).
Acemborusu	Canlı kırmızı renkli çiçek açan bir tür süs bitkisi (BTS).
Adana çiğdemi	Çiğdem (TBAS).
Adana okalıptüsü	Sıtma ağacı (TBAS).
Adıyaman	Avlu, badıl, barnak, biçekli, böyük, bürcüklü, cıkal, çikot, çükündür, deber, deper otu, dip, ereğil otu, gane, gelinparmağı, gezer, hart, hatıl, havuç, heviç, heybe güzeli, hırtıl, hoşuç, ısıot, kallegezen, kazık yemişi, kedibiciği, keriş, keşir, keşşir, kınalı böyük, kınalı parmak, kırt kırt, kızıl gücük, kızıl ot, kirtil, kişir, margul, 120arun, purçuluk, pürçüklü, sarı ot, sarıparmak, sivirtme, şarlık, tepel otu, teper otu, Yerebatan, yeregeçen, yerekaçan, yerkökü, yersapı, zavrak, zerde, zerdek (TVKS).
Adıyaman lalesi	Yaban çiçeği (TYÇ).
Afrika abanozu	Afrika’da yetişen ve kerestesi mat siyah renkte abanoz türü (BTS).

Afrika gül ağacı	Afrika’da yetişen, kerestesi kırmızıya çalan açık kahve renkli, sert ve ağır olan, genellikle gitar saplarında güçlendirme amaçlı olarak kullanılan tonu parlak karakterli bir ağaç (BTS).
Afrika hatmisi	Afrika ketmi, şeytan keneviri (TVKS).
Afrika ketmi	Afrika hatmisi, şeytan keneviri (TVKS).
Afrika maunu	Afrika’da yetişen, kerestesi uzun yatay ve derinlik hissi veren kalın harelere sahip olduğundan doğal görünümlü gitar kasalarında sıkça kullanılan maun türü (BTS).
Afrika menekşesi	İki çeneklilerden, tüylü yapraklı, mor, pembe, beyaz renkli çiçekleri olan, evlerde saksıda yetiştirilen, çok yıllık bir süs bitkisi (GTS); Gesneriaceae familyasından, yaprakları rozet, çiçekleri çan şeklinde ve mor, mavi renklerde, ana vatanı Afrika olan, sera ve evlerde süs bitkisi olarak yetiştirilen, çok yıllık, otsu, gövdesiz bitkiler (BS).
Afrika mercançiçeği	Altın çiçeği (TVKS).
Afrika sümbülü	Yaz sümbülü (TVKS).
Afrikayıldızı	Kap yıldızı (TVKS).
Afrika zambağı	Mavi teber, mavi zambak, muhabbetçiçeği, şefkat çiçeği, teber zambak (TVKS).
Afşar otu	Çok yıllık, rizomlu otsu bir bitkidir. Çiçeklerin iç kısmı esmer kırmızı renklidir. Gölge orman altlarında yetişir. Toprak altı kısmı kusturucu ve balgam söktürücü olarak tanınmıştır. Kökleri, koku vermek için çeyiz sandığına konur (Bursa). Ağızdaki içki kokusunu gizlemek için çiğnenir (TBAS).
Ak Girit otu	Gazal otu, geyik otu (TVKS).
Alman papatyası	Orta Avrupa’da yetişen bir papatya türü (GTS).
Almanya susamı	Ketencik (TVKS).
Amasya bamyası	Kurusu yenen bir cins küçük tanelisi (BBSD).
Amasya elması	Bir yüzü kırmızı diğer yüzü ise sarı yeşilimsi bir renk taşıyan, ince kabuklu, hoş kokulu, uzun süre saklanabilen bir elma türü (GTS).
Amasya lalesi	Lale (TBAS).
Amerika armudu	Defnegillerden, Amerika’da yetişen bir ağaç 2. Bu ağacın armuda benzer yemişi (GTS).
Amerika bademi	Aselbent ve zamk vb. maddeler veren bir sıcak iklim ağacı (GTS).
Amerikan fıstığı	Arap fıstığı, habbüllezziz, kikirik, yer fıstığı (TVKS).
Amerikan güzeli	Flurya, kızgözü (TVKS).

Amerika elması	1. Antep fıstığıgillerden, Amerika’da yetişen bir ağaç, bilader ağacı 2. Bu ağacın badem biçiminde çekirdekli, armuda benzer yemişi (GTS).
Amerika üzümü	Şekerciboyası otu, yerbağıracağı otu (TVKS).
Anadolu canavar otu	Canavar otu (TBAS).
Anadolu havacıva otu	Yaban çiçeği (TYÇ).
Anadolu kaktüsü	Yaban çiçeği (TYÇ).
Anadolu kenger otu	Yaban çiçeği (TYÇ).
Anadolu otu	Çay üzümü (TBAS).
Anadolu ravendi	Lâbada (TBAS).
Anadolu salep otu	Salep (TBAS).
Anadolu taşkesen otu	Yaban çiçeği (TYÇ).
Anadolu teke diken	Teke diken (TBAS).
Anadolu tosbağa otu	Yaban çiçeği (TYÇ).
Angola fasulyesi	Cilband, güneşdarısı (TVKS).
Ankara acı çiğdemi	Acı çiğdem (TBAS).
Ankara çiçeği	Yer acaiyası (TVKS).
Ankara çiğdemi	Açık sarı renkli çiçekleri olan, parlak sarı yapraklı bir çiğdem türü (GTS).
Antep fıstığı	1. Antep fıstığıgillerin örnek bitkisi, yurdumuzda Gaziantep ve Siirt bölgelerinde yetişen, yanlış olarak Şam fıstığı da denilen bir ağaç. 2. Bu ağacın, ince ve sert kabuklu, yağlı yemişi (GTS).
Antep gülü	Yaban çiçeği (TYÇ).
Antep karası	Bir çeşit kırmızı üzüm (TTAS).
Anzer çayı	Ballıbabagiller familyasından, Doğu Karadeniz bölgesinde yaygın olan, çiçek ve yaprakları çay olarak içilen, çok yıllık, otsu bir bitki (BS).
Arabistan akasyası	Zambak akasyası (BTS).
Arabistan defnesi	Dulaptal otugillerden, Asya ve Afrika’nın sıcak bölgelerinde yetişen, kabukları hekimlikte kullanılan bir ağaççık (GTS).
Arabistan kirazı	Arabistan’a mahsus bir ağacın meyvesi (BBSD).
Arap baklası	Yaban çiçeği (TYÇ).
Arap buturağı	Yüksek, kısa dallı, dikenli bir yaz bitkisi (TTAS).
Arap çiçeği	Kayısı çiçeği (TVKS).

Arap darısı	Arnavut darısı, esmer buğday, karabaş, kara buğday, sert buğday (TVKS).
Arap fıstığı	Amerikan fıstığı habbüllezi, kikirik, yer fıstığı (TVKS).
Arap kabağı	Kara kabak (TTAS).
Arap mantarı	Domalan, tornalan (BBS).
Arap otu	Dağ sümbülü (BTS).
Arap papatyası	İt papatyası, köpek papatyası, sıgırgözü (TVKS).
Arapsacı	Akbaşlı, barsama otu, binbiryaprak otu, binyaprak, civanperçemi, kandil çiçeği, kılıç otu, kaysum, malatura, marsama otu, yara otu, yılan otu (TVKS).
Arap sümbülü	Dağ sümbülü (TBAS).
Arap şalgamı	Siyah turp (TTAS). Kara kabuklu yerelması (TTAS). Acıkök, acırga, baştankara, bayır turpu, deniz turpu, eşek turpu, iren, kara turp, Moskof turpu, siyah turp, yabani kaşıkotu, yaban turpu (TVKS).
Arap topalağı	Kara topalak (TBAS).
Arap üçgülü	Beyaz, sarı, pembe, eflatun çiçekli, hoş kokulu, yatak yastığının, çamaşırların arasına konan, yoncaya benzer bir ot (BBS).
Arap yasemini	Yasemin (TBAS).
Arapdede	Centiyane (TBAS).
Arapsacı	Küçük, yuvarlak ve çok sık yeşil yaprakları olan, uzadıkça aşağı doğru sarkan bir tür süs bitkisi (GTS). Dere otuna, eğreltiotuna benzeyen, kendine kokusu has olan ve yenilebilen bir çeşit ot, eğreltiotu (TTAS).
Araptaşağı	Koni şeklinde üzeri çizgili, çok acı ve siyah renkli bir otun meyvesi (TTAS). Dağ sümbülü (TBAS).
Arnavut biberi	Acı kırmızı biber (GTS).
Arnavut darısı	Darı (TBAS).
Asya abanozu	Güney Asya'da yetişen ve kerestesi üzerinde açık kahverenginde yatay ve kalın damarlar bulunan abanoz türü (BS).
Avrupa çayı	Acı yavşan, ak yavşan, apar yavşanı, çıban otu, ibar yavşanı, paryavşanı, perdavşan, şarap otu, yavşağan, yavşan otu, yuren (TVKS).
Avrupa kayını	Avrupa'da yetişen bir kayın türü (GTS).
Avrupa kurşunotu	Yaban çiçeği (TYÇ).
Avşar otu	Afşar otu. (TBAS).
Azak eyiri	Arıotu, eğir, eyir otu, hazambel, Hint kamışı, Harun otu, kokulu saz, menekşekökü, yelotu (TVKS).

Bektaşî üzümü	1. Taşkıragillerden bir çalı 2. Bu çalının mayhoş, nohut büyüklüğünde, ak veya kara yemişi (GTS).
Boşnak eriği	Elle kolayca bölünebilen ve çekirdeği ayrılan, oval, morumsu bir erik çeşidi (TTAS).
Brezilya gül ağacı	Görünüm ve tonundan dolayı en kıymetli ağaç türlerinden biri olarak kabul edilen, nadir bulunan ve oldukça yüksek maliyetli gül ağacı türü (BTS).
Brüksel lahanası	Frenk lahanası (GTS).
Bursa buğdayı	İri, açık sarı taneli buğday (TTAS).
Bursa çayı	Çay üzümü (TBAS).
Cezayir menekşesi	Zakkumgillerden, bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilen, kendine özgü mavi, açık mor renkli çiçekleri ve ortası çukur taç yaprakları olan bir bitki (GTS).
Çanakkale kekiği	Mercanköşk (TBAS).
Çin anasonu	Manolyagillerden, sarı renkteki çiçekleri anason kokan bir ağaççık (GTS).
Çin çamı	Mabet ağacı (GTS).
Çin gülü	Kamelya (GTS).
Çin kabağı	Yılan kabağı (TVKS).
Çin karanfili	Hüsnüyusuf (TBAS).
Çin leylağı	Tespîh ağacı (GTS).
Çingene otu	Kurtayağı, su farasyonu (TVKS).
Çingene sakızı	Yakı otu (TBAS).
Diyarbakır karpuzu	Diyarbakır karpuzu (TTBA).
Ermeni kimyonu	Boyotu, çemen, Frenk kimyonu, Karaman kimyonu, keraviya, kimyonuberri, nemse kimyonu (TVKS).
Fârisî alma	Bir elma türü (TKF).
Fransız zambağı	Yakup zambağı (TVKS).
Frenk asması	Asmagillerden, sonbaharda yaprakları güzel bir renk alan süs sarmaşığı (GTS).
Frenk biberi	Kızıl boya, su biberi (TVKS).
Frenk çileği	Kokusuz, kırmızı iri meyve veren çilek türü (GTS).
Frenk elması	Domates (TTAS).
Frenk gülü	Krizantem denilen çiçek (TTAS).
Frenk inciri	1. Kaktüsgillerden, yaprakları etli ve yayvan dikenli bir bitki, firavun inciri, Hint inciri 2. Bu bitkinin kalın, dikenli kabuğu olan tatlı yemişi (GTS).

Frenk kimyonu	Boyotu, çemen, Ermeni kimyonu, Karaman kimyonu, keraviya, kimyonuberri, nemse kimyonu (TVKS).
Frenk lahanası	Ceviz büyüklüğünde bir lahana türü, Brüksel lahanası (GTS).
Frenk maydanozu	Maydanozgillerden, salata ve salçalarda kullanılan bodur ve güzel kokulu bir bitki (GTS).
Frenk menekşesi	Turpgillerden, çiçekleri güzel kokulu bir süs bitkisi türü (GTS).
Frenk patlıcanı	Domates (TTAS).
Frenk teresi	Altıncık, altın çiçeği, hançer çiçeği, Hint teresi, Latin çiçeği (TVKS).
Frenk üzümü	1. Taşkıragillerden bir çalı 2. Bu bitkinin genellikle şurubu yapılan, uzun salkım biçiminde, taneleri ufak, kırmızı ve mayhoş yemişi (GTS). Grossulariaceae familyasından, dikenli ya da dikensiz, çanak yaprakları taç yapraklarından daha büyük olan, yaprak döken nadiren dökmeyen, ülkemizde altı türü bulunan, çalı formundaki bitkiler (BS).
Frenk yemişi	Frenk inciri (TBAS).
Girit havucu	Dağ kerevizi, pire otu (TVKS).
Girit kekiği	Girit adasında yetişen, beyaz tüylü, pembe çiçekli ve çok yıllık bir bitki (GTS).
Girit lalesi	Manisa lalesi (TBAS).
Girit otu	Gazel otu (TBAS).
Girit sateri	Kaya kekiği (TBAS).
Girit sümbülü	Hint sümbülü, kedi otu, kurbağa yarpuzu, sümbül-i ıkliti, sümbül-i Rumi (TVKS).
Girit şakayığı	Manisa lalesi. (TBAS)
Habeş buhuru	Buhurülberber (TVKS).
Halep çamı	Camgiller (Pinaceae) familyasından, her dem yeşil, iğne yapraklı, 25 m kadar boylanabilen, deniz seviyesinden 100-150 m kadar yükseklerde yetişen, ülkemizde Kozan civarında görülen bir ağaç türü (BS).
Halep horasanisi	Doğu horasanisi, horasani, sine çiçeği, şeyh horasani (TVKS).
Halep lalesi	Lale (TBAS).
Hasankeyif tütünü	Suriye tütünü, yabani tütün (TVKS).
Hindistan ayvası	Hindistan ayvası (LME).

Hindistan cevizi	1. Palmiyegillerden, tropikal bölgelerde yetişen bir ağaç, narcıl. 2. Bu ağacın portakaldan büyük, çok sert kabuklu yemişi (GTS). Hindistan kozı (LME). Hindistan kozı (TKF).
Hindistan gül ağacı	Ton açısından brezilya gül ağacına en iyi seçenek oluşturan ve kerestesi üzerinde açık kahverenginde yatay ve kalın damarlar bulunan gül ağacı türü (BTS).
Hint armudu	Mersingillerden, sıcak bölgelerde yetişen, meyvesi yenen, tahtası sert bir ağaç (GTS).
Hint bademi	Kakao (GTS).
Hint baklası	Hint yağı ağacı, kene otu (GTS).
Hint bamyası	Kenevir, keten-i hindi (TVKS).
Hint bezelyesi	Baklagillerden, sıcak ülkelerde yetişen, tohumları fasulyeye benzeyen bir bitki (GTS).
Hint biberi	Kırmızıbiber (GTS)
Hint çalidudu	Ayçiçeği, aysarmaşığı, gece açan (TVKS).
Hint çiçeği	Hindistan'a özgü bir tür çiçek (GTS).
Hint darısı	Buğdaygillerden, Doğu ülkelerinde ekilen, taneleri yenilen, dariya benzeyen bir bitki (GTS).
Hint fıstığı	Kürkasa (GTS).
Hint fulü	Beyaz renkli bir nilüfer türü, Mısır fulü (GTS).
Hint hıyarı	Hıyarşembe (GTS).
Hint hurması	Palmiyegillerden, taze filizleri Hindistan'da sebze gibi yenen, meyvesinden reçel yapılan çok sert bir ağaç (GTS).
Hint inciri	Frenk inciri (GTS).
Hint kabağı	Yaprağı hıyara benzeyen, sarı çiçekli bir kabak türü (TKF).
Hint kamışı	Bambu (GTS). Arıotu, eğir, eyir otu, hazambel, karun otu, kokulu saz, menekşe kökü, yelotu (TVKS).
Hint karpuzu	Hint karpuzu (LME).
Hint keneviri	Yapraklarından esrar elde edilen bir tür kenevir, esrar otu (GTS).
Hint kestanesi	At kestanesi (GTS).
Hint keteni	Esrar, haşhaş (GTS).
Hint kirazı	Sumak familyasından, sıcak ülkelerde yetişen, zeytin büyüklüğünde, yenilebilen meyvesi olan, büyük bir ağaç, mango (GTS).
Hint kokusu	Kara yonca, kokulu yonca (TVKS).

Hint leylağı	Oya ağacı (GTS).
Hint pamuğu	Hindistan'a özgü bir pamuk türü (GTS).
Hint pirinci	Buğdaygillerden, Hindistan ve Etiyopya'da yetiştirilen, taneleri pirinç yerine kullanılan bir bitki (GTS).
Hint portakalı	Ayı elması (TBAS).
Hint safranı	Zerdeçal (GTS).
Hint sümbülü	Girit sümbülü, kedi otu, kurbağa yarpuzu, sümbül-i iklimi, sümbül-i Rumi (TVKS).
Hint teresi	Altıncık, altın çiçeği, Frenk teresi, hançer çiçeği, Latin çiçeği (TVKS).
Hint yağı ağacı	Bot. İki çeneklilerden, tropik bölgelerde, 8-10 m. Yüksekliğe ulaşabilen, çok yıllık, tohumlarından zehirli yağ elde edilen bir bitki (GTS).
Hint yağı baklası	Kene baklası, kenegerçek otu (BTS).
Hinttaş	Hint yağı ağacı (TBAS).
Hitit çiğdemi	Çiğdem (TBAS).
Hollanda kavağı	Akkavak (GTS).
Horasan afsentini (afsentîn-i Ḥorâsânî)	Yavşan (TKF).
Hudaverdi otu	Teşekkür otu, zofa otu, zufa otu (TVKS).
Isparta gülü	Isparta yöresinde yetişen kendine özgü kokusu ve değişik renkleri ile tanınan bir tür gül (GTS).
İngiliz hardalı	Ak hardal, beyaz hardalı isfend-i sefid (TVKS).
İngiliz nanesi	Bahçe nanesi, biberi nane, fülfuli nane, kokulu nane, misk nanesi, misnanesi, nane (TVKS).
İspanya ardıcı	Günlük ardıcı (BTS).
İspanya sarmısağı	Taş sarımsağı, tatlı sarımsak, yabam sarımsağı (TVKS).
İspanya süseni	Yaban çiçeği (TYÇ).
İstanbul dutu	Dut (TBAS).
İstanbul kekiği	Trakya, Batı ve Güney Anadolu'da yetişen sık tüylü, beyaz ve pembe çiçekli, kuvvetli kokulu, çok yıllık bir bitki (GTS).
İstanbul lalesi	Osmanlı lalesi (TBAS).
İstanbul üzümü	Böğürtlen (TTAS).
İstanbul zambağı	Zambak (TBAS). Gelin, gelincek, kırmızı zambak, martağan, Şark martagonu, Türk lalesi (TVKS).
İsveç üçgülü	Yaban çiçeği (TYÇ).

İzmir kekiği	Mercanköşk (TBAS).
İzmir mercanköşkü	Mercanköşk (TBAS).
Japon armudu	İki çenekliler sınıfından olup Japonya’da ve Çin’de yetişen bir bitki türü (GTS).
Japon ayvası	Gülgiller (Ro-saceae) familyasından, park ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilen, yapraklanmadan önce kırmızı renkli ve iri çiçekler açan, yaprakları oval ve kenarları testere dişli bir bitki türü. (BS).
Japon elması	Japonya’ya özgü bir bitki türü (GTS).
Japon gülü	Kamelya (GTS).
Japon hurması	Trabzon hurması (GTS). Kara hurma (TBAS).
Japon kaktüsü	Sütlegün (GTS).
Japon sarmaşığı	Asmagillerden, ana yurdu Çin ve Japonya olan, sülüklerinin ucu duvarlara tutunmak için genellikle daire biçiminde genişlemiş olan sarımsaklı bir süs bitkisi (GTS).
Japon şemsiyesi	Hint yağı ağacı (TBAS).
Japon üzümü	Şeker ağacı (TBAS).
Kabe kekiği	Yavşan (TBAS).
Kabe süpürgesi	Civanperçemi, Yavşan (TBAS).
Kafkas ihlamuru	Ihlamur (TBAS).
Kafkas kedinanesi	Yaban çiçeği (TYÇ).
Kafkas şifaotu	Yaban çiçeği (TYÇ).
Kandıra ağacı	Mine çiçeğigillerden, güzel kokulu bir süs bitkisi (GTS).
Kandıra otu	Buğdaygillerden, çok yıllık, sürünücü, otsu bir bitki (GTS).
Karaman kardikenisi	Yaban çiçeği (TYÇ).
Karaman kimyonu	Frenk kimyonu (TBAS).
Kastamonu sarımsağı (Kaştamûlî / Kaştanûlî şarımsak)	Kızıl renkte ve tanesi iri olan sarımsak (TKF).
Kazdağı çayı	Dağ çayı (TBAS).
Kazdağı köknarı	Çamgiller (Pinaceae) familyasından, iğne yapraklı, yapraklarını dökmeyen, sadece Kaz Dağı’nda (Balıkesir) yetişen ülkemize özgü bir orman ağacı (BS).
Kazdağı meşesi	Kayınagiller (Fagaceae) familyasından, 4-6 m kadar boylanabilen, yaprak döken, fındıksı meyveleri olan, ülkemizin Marmara ve Ege bölgelerinde doğal olarak yetişen bir tür (BS).

Kefe kimyonu	50-120 cm yükseklikte, çok yıllık, otsu, tüysüz ve beyaz çiçekli bir bitkidir. Özellikle çam ormanlarının altında yetişir. Olgun meyveleri baharat olarak kullanılır (TBAS).
Kefe lalesi	Kırım'ın güneyinde bir şehir olan Kefe (şimdiki adı Peodosiya)'de yetiştirilen ve 17. Yüzyılda İstanbul'da satılan bir lâle çeşidi. Tulipa schrenki Regel türünün bir çeşidi olmalıdır. Bu türden yararlanılarak İstanbul lalesi (Osmanlı lalesi, Lale-i rumî) çeşitlerinin İstanbul'da elde edildiği düşünülmektedir. <i>bk.</i> Lâle, Osmanlı lalesi (TBAS).
Kıbrıs akasyası	3-5 m yükseklikte, çalı görünüşünde bir ağaççıktır. Yapraklar çıplak, çiçekler sarı renkli, çiçek durumu küremsi şekilli ve 10-15 mm çapındadır. Vatanı Güneybatı Avustralya olmakla beraber Akdeniz bölgesi sahil kumullarında yetişir. Kumulların hareketini önleyen önemli bir bitkidir. Memleketimizde Adana, Antalya ve Alanya sahillerinde bol olarak bulunur. Sürgünleri ve genç yaprakları tüylüdür. Süs bitkisi olarak İstanbul adalarında yetiştirilir ve çiçekli dalları Mimoza adı altında satılır (TBAS).
Kırkağaç kavunu	Kabuğu alacalı sarı renkte olan bir tür kavun (GTS).
Kipti baklası	Fulümsırî, hintfulü, lut çiçeği, Mısır baklası, Mısır fulü, sidre (TVKS). Mısır'da su içinde yetişen bir tüe bakla (LME).
Latin çiçeği	Latin çiçeklerinden, kalkan biçiminde yuvarlak yapraklı, sarı ve kırmızı çiçekli bir süs bitkisi, hançer çiçeği, kapuçin (GTS). Altıncık, altın çiçeği, Frenk teresi, hançer çiçeği, Hint teresi (TVKS).
Laz çiğdemi	Çiğdem (TBAS).
Laz kirazı	Kara yemiş (TBAS).
Laz otu	Mısır (TTAS).
Laz süseni	Süsen (TBAS).
Laz üzümü	Kara yemiş (TBAS).
Macar biberi	Hafif acı kırmızıbiber (GTS).
Macar fiği	Verimsiz topraklarda ve sert iklim bölgelerinde yetişebilen bir çeşit yem bitkisi (BTS).
Macar üçgülü	Yaban çiçeği (TYÇ).
Malta eriği	Yenidünya (GTS).
Mançurya keneviri	Acemkülâhı, ağaçküpesi, buğa, ishalkesen, ebutaylûn, güzelhatmi, Hint keneviri, öğle çiçeği, sarı hatmi, talyon (TVKS).
Manisa lalesi	Lalenin parçalı yapraklı, büyük çiçekli, otsu, çok yıllık türlerine verilen genel ad (GTS).

Maraş kurtkulağı	Yaban çiçeği (TYÇ).
Maraş otu	Deli tütün (TBAS).
Medine çiçeği	Kadife çiçeği, karabaş (TVKS).
Mekke ayrığı	Mekke ayrığı (LME).
Meksika çayı	Yayla çiçeği (TVKS).
Meksika çiçeği	Çörek otu, dikenli haşhaş, gözkaracaot, karacaot (TVKS).
Meksika Mahmudesi	Boruçiçeği, geceseфа (TVKS).
Mısır anasonu	Dişhilali otu, diş otu, hıltan, hilal otu, kılır, koşni, kürdan otu (TVKS).
Mısır baklası	Fulümısrı, hintfulü, Kıpti baklası, lut çiçeği, Mısır fulü, sidre (TVKS).
Mısır fulü	Hint fulü (GTS).
Mısır gülü	Abher, altıntabak, fulya, nergis, sarı soğan çiçeği, tutya çiçeği, zerrin, zerrinkadeh (TVKS).
Mısır menekşesi	Gecegündüz çiçeği, mantı, mentir, mısır menekşesi, sarı mantı, şebboy (TVKS).
Mısır nakili	Yaban çiçeği (TYÇ).
Mısır patlıcanı (Mısrî bâdincân)	Mısır patlıcanı (TKF).
Mısır yapışkan otu	Yaban çiçeği (TYÇ).
Mısır yasemini	Yasemin (GTS).
Moskof turpu	Acıkök, acırga, Arap şalgamı, baştankara, bayır turpu, deniz turpu, eşek turpu, iren, kara turp, siyah turp, yabani kaşıkotu, yaban turpu (TVKS).
Mudanya güzeli	Katmerli papatya, pat çiçeği (TVKS).
Muş lalesi	Ağrı, Muş, Van ve çevresinde süs bitkisi olarak yetiştirilen bir tür lale (GTS).
Nil nilüferi	Beyaz nilüfer, Hint fulü, lotos, Mısır fulü (TVKS).
Oltu otu	Pire otu (GTS).
Osmanlı lalesi	İstanbul lalesi (GTS).
Rum cevizi	Rum cevizi (LME).
Rum kozı	Rum cevizi (LME).
Rumî afsentin (afsentîn-i Rûmî)	Yavşan (TKF).
Rumî bakla	Sirken otu, yabani ıspanak (TKF).
Rumî ceviz (ceviz-i Rûmî)	Demirhindi (TKF).
Rumî elma (Rûmî alma)	Bir elma türü (TKF).

Rumî papatya	Alman papatyası, babune, babunec, papatya, ukhuven (TVKS).
Sapanca çayı	Çay üzümü (TBAS).
Sincan	Gülğillerden, Doğu Anadolu Bölgesinde yetişen, kırmızı veya kan kırmızısı renkte çiçekleri olan çok yıllık kokulu bir bitki (BTS).
Sincan çalısı	Meyveleri idrar artırıcı ve taş düşürücü olarak kullanılan bir bitki, Sincan çalısı, kara çalı, çalı diken, çırgan, çeşmezen, isa diken, kara diken (LME).
Sudan fülfulü (fülful-i Sûdân)	Habeş biberi (TKF).
Sudan zeytunu	Bir tür etli ve büyük zeytin, kalamata, Sudan zeytini (LME).
Suriye enginarı	Yaban çiçeği (TYÇ).
Suriye kimyonu	Balduz, <karaman kimyonu, kimyon u berrî, yabani kimyon (TVKS).
Suriye orkidesi	Yaban çiçeği (TYÇ).
Suriye tütünü	Hasankeyif tütün, yabani tütün (TVKS).
Şam fıstığı	Antep fıstığı (TBAS).
Şam gülü	Gül (TBAS).
Şam kayısı	Bu meyvenin en iyi cinsi (BBSD).
Şam pırasası	Şam pırasası (LME).
Şam torusu	Çam fidanı (BBSD).
Şam üzümü	Kalın kabuklu bir çeşit üzüm (TTAS).
Şam patlıcanı (Şâmî bâdincân)	Şam patlıcanı (TKF).
Şark çöveni	Çöven (TBAS).
Tarsus afsentini (afsentîn-i Tarsûsî)	Yavşan (TKF).
Toros köknarı	Köknar (TBAS).
Toros sediri	Sedir (TBAS).
Trabzon çayı	Çay üzümü (TBAS).
Trabzon güz çiğdemi	Güz çiğdemi (TBAS).
Trabzon hurması	1. Abanozgillerden 15 m kadar yükselebilen büyük bir ağaç 2. Bu ağacın elma büyüklüğünde, turuncu renkte, hamken kekre olan, olgunlaştığında tathılâşan meyvesi, Japon hurması (GTS).
Trabzon kekiği	Kaya kekiği (TBAS).

Trabzon yılanıyastığı	Yılanıyastığı (TBAS).
Trakya lalesi	Lale (TBAS).
Türk bataklık salebi	Yaban çiçeği (TYÇ).
Türk biberi	Kırmızıbiber (GTS).
Türk güz çiğdemi	Güz çiğdemi (TBAS).
Türk kara hindibası	Kara hindiba (TBAS).
Türk kudrethelvası	Gezengevi (TBAS).
Türk lalesi	Lale (TBAS). İstanbul zambağı, gelin, gelincek, kırmızı zambak, martağan, Şark martagonu (TVKS).
Türk meşesi	Meşe (TBAS). Kayıngiller (Fagaceae) familyasından, 25 m kadar boylanabilen, yapraklarını döken, meyveleri iki yılda olgunlaşan, ülkemizin her tarafında görülebilen bir tür (BS).
Türk otu	Eğir, andız; zencefil (BTS). Atyaran, fitikotu, kasıkotu, kırıkotu, koyunbaklası, koyunotu (TVKS).
Türkiye melisası	Yaban çiçeği (TYÇ).
Türkmen adaçayı	Yaban çiçeği (TYÇ).
Uludağ binbirdelikotu	Yaban çiçeği (TYÇ).
Uludağ kantaronu	Yaban çiçeği (TYÇ).
Uludağ köknarı	Çamgiller (Pinaceae) familyasından, iğne yapraklı, yapraklarını dökmeyen, Marmara, Batı Karadeniz ve Orta Karadeniz bölgesinde yetişen, ülkemize özgü bir orman ağacı (BS).
Uludağ sığırkuyruğu	Yaban çiçeği (TYÇ).
Uludağ soğanı	Yaban çiçeği (TYÇ).
Vakvak	Hindistan'da Vakvak beldesinde yetişen bir ağaçtır. Yüz zira miktarı boyu olur, kalkan gibi yassı yaprağı olur (BBSD).
Van gülü	Gül (TBAS).
Yahudi baklası	Termiye (GTS).
Yahudi ebegümeci	Mühliye (GTS).
Yahudi hurması	Kara hurma (TBAS).
Yahudi kirazı	Fener çiçeği, fener otu, gelinfeneri, gelin otu, güveyfeneri, it üzümü, kambel otu, kandil otu, pırıp, şeytanfeneri (TVKS).
Yalova mercanı	Tavşan kirazı (TBAS).

Yalova misketi	Ege ve Akdeniz bölgelerinde sofralık olarak üretilen, beyaz renkli, oval ve iri taneli bir tür üzüm, yalovaincisi. (GTS).
Yemen safranı	Cehri çiçeği, dağ cehrisi, rezede çiçeği (TVKS).
Yeni Zelanda kendiri	Yeni Zelanda'da yetiştirilen bir lif bitkisi. Ambalaj işlerinde, halat, ayakkabı ve hasır yapımında kullanılır (BBSD).
Yunan kediotu	Cennet merdiveni (TVKS).
Zigana zambağı	Yaban çiçeği (TYÇ).

Sonuç

Bir milletin varlığını koruyabilmesi, içerisinde dilin de yer aldığı kültürünü araştırması ve yaşatması gerekir. Bugün sözlüklerden rahatlıkla ulaşabildiğimiz kelimelerin kültürel boyutu göz ardı edilmemelidir. Türk kültürü araştırmalarında bugüne kadar pek dikkate alınmayan yer adları incelemeleri (Toponomi) kültürün ayırıcı özellikleri arasında yer almalı ve yapılacak olan işaretlemelerin kültürel boyutunun araştırılması yapılmalıdır. Yer adlarının diğer adlandırmalarla olan ilgisi üzerinde durulmalıdır.

Tabiatla hep iç içe yaşamış olan insan, varlıkları birbirinden ayırmak amacıyla çeşitli adlandırmalara gitmiştir. Bu adlandırmalar oluşturulurken başlıca; organ adlarından, hayvan adlarından, sayılardan, şahıs adlarından, çeşitli hastalık adlarından, fiziksel özelliklerden, coğrafya/etnik özelliklerden vb. yararlanılmıştır.

Coğrafyadan hareketle yapılan bu adlandırmalarda başlıca şu yer adları kullanılmıştır: (*Abant, Adana, Adıyaman, Afrika, Almanya, Amasya, Amerika, Anadolu, Angola, Ankara, Antep, Anzer, Arabistan, Asya, Azak Avrupa, Brezilya, Bursa, Brüksel, Cezayir, Çanakkale, Çin, Girit, Halep, Hasankeyf, Hindistan, Hollanda, Isparta, İspanya, İstanbul, İsveç, İzmir, Kâbe, Kafkas, Kandıra, Karaman, Kastamonu, Kazdağı, Kefe, Kıbrıs, Kırkağaç, Malta, Mançurya, Maraş, Medine, Mekke, Meksika, Mısır, Mudanya, Nil, Oltu, Sapanca, Sincan, Sudan, Suriye, Şam, Toros, Trabzon, Trakya, Türkiye, Uludağ, Vakvak, Van, Yalova, Yemen, Yeni Zelanda, Zigana*).

Bazı bitki adlandırmalarında ise etnik/dini adlandırma yoluna gidilmiştir. Bu adlandırmalarda başlıca şu etnik unsurlar kullanılmıştır: (*Acem, Afsar, Alman, Arap, Arnavut, Afsar, Bektaşî, Boşnak, Çingene, Frenk, Hint, Hitit, Japon, Kıpti, Latin, Laz, Macar, Rum, Türk, Türkmen, Yahudi*).

Türkçenin söz varlığı içerisinde önemli bir yere sahip olan bitki adlarının oluşumunda coğrafyadan ve etnik adlandırmalardan da yararlanılmış, bu yolla birçok kelime türetilmiştir.

KISALTMALAR

(BBSD)	Osmanlıca-Türkçe Bahçe ve Bitki Sözlük Denemesi.
(BS)	Biyoloji Terimleri Sözlüğü.
(BTS)	Büyük Türkçe Sözlük.
(DLT)	Divanü Lugat-it-Türk.
(EUTS)	Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
(GTS)	Güncel Türkçe Sözlük.
(KBS)	Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü
(LME)	Lügat-i Müşkilât-ı Eczâ
(RB)	Revnağ-ı Bustan
(TBAS)	Türkçe Bitki Adları Sözlüğü.
(TKF)	Terceme-i Kitabü'l-Filâha (Ziraat Kısmı)
(TKFZ)	Terceme-i Kitabü'l-Filâha (Zootečni Kısmı)
(TTAS)	Türkiye Türkçesi Ağızlar Sözlüğü.
(TVKS)	Türksprachige Volksnamen für Kräuter und Stauden
(TYÇ)	Türkiye'nin En Güzel Yaban Çiçekleri.

KAYNAKLAR

- Aksan, D. (1998). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)* (C. 1). Ankara: TDK Yayınları.
- Aydın M. ve Bedizel, Z. (2011). *İbn Avvâm Terceme-i Kitabü'l-Filâha, (Ziraat Kısmı) İnceleme-Çevirimetin-Sözlük*, Mütercim Muhammed b. Mustafa b. Lutfullah. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Aydın M. ve Bedizel, Z. (2012). *İbn Avvâm Terceme-i Kitabü'l-Filâha, (Zootečni Kısmı) İnceleme-Çevirimetin-Sözlük*, Mütercim Muhammed b. Mustafa b. Lutfullah. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Baytop, T. (1994). *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Başkan, Ö. (1970). Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme. *TDAY-Belleten*, Ankara: TDK Yayınları. 14 Mayıs 2012, http://www.tdkdergi.gov.tr/TDA/1970/1970_12_Baskan.pdf.
- Berbercan, M. T. (2012). Doğu Türkçesine Ait Bir Botanik Lügatçesi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (16), 35-56.
- Gülensoy, T. (1998). Anadolu Yer Adlarına Genel Bir Bakış. (M. Özarlan, Ö. Çobanoğlu, Haz.). *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Matbaası.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* (C. 1-2). Ankara: TDK Yayınları.
- Hauenschild, I. (1989). *Türksprachige Volksnamen für Kräuter und Stauden mit den deutschen, englischen und russischen Bezeichnungen*. Wiesbaden.
- Karol, S., Suludere, Z. ve Ayvalı, C. (2010). *Biyoloji Terimleri Sözlüğü* (5. Baskı). Ankara: TDK Yayınları.

- Küçükler, P. (2010). Lügat-i Müşkilât-ı Ecza'da Türkçe Bitki Adları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, 3(11).
- Osmanlıca-Türkçe Bahçe ve Bitki Sözlük Denemesi*. 14 Mayıs 2012, <http://www.middleeastgarden.com/garden/english/>.
- Şahin, H. (2009). Kaşgarlı'dan Günümüze Organ İsimleriyle Kurulmuş Deyimler. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4 (3).
- Tekin, E. (2005). *Türkiye'nin En Güzel Yaban Çiçekleri - The Most Beautiful Wild Flowers of Turkey*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. *Büyük Türkçe Sözlük*. 28 Şubat 2011, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>.
- Türk Dil Kurumu. *Güncel Türkçe Sözlük*. 17 Haziran 2011, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts.
- Türk Dil Kurumu. *Türkiye Türkçesi Ağızlar Sözlüğü*. 28 Temmuz 2011, <http://tdkterim.gov.tr/ttas/>.
- Uçar, İ. (2010). Türkçede Eş Anlamlılık ve Eski Anadolu Türkçesi Tıp Yazmalarında Eş Anlamlı Kelime Kullanımı. *Zeitschrift für die Welt der Türken (ZfWT)*, 2 (1).
- Uçar, İ. (2011). “Baş, Kafa, Ser” Kelimelerinin Eş Anlamlılığı ve “Baş” Kelimesine Divanü Lugati't-Türk Merkezli Bir Yaklaşım. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research*, 4 (17).

TÜRKÇENİN TEMEL ÜNLÜLERİNİN TARİHİ GÖRÜNÜMÜ*

HISTORICAL VIEW OF CARDINAL VOWELS IN TURKISH

Fatih ÖZEK**

Özet:

Türkçe, ünlü varlığı bakımından zengin bir dildir. Genel Türkçede nitelikleri bakımından, damaklılık (palatalité), açıklık (aperture) ve dudaklılık (labialité) ilişkileriyle oluşmuş sekiz ünlü vardır. Bunlar /a/, /e/, /ɪ/, /i/, /o/, /ö/, /u/ ve /ü/’dür. /a/, /i/ ve /u/ genel olarak Türkçenin temel ünlüleri olarak kabul edilir. Bu görüşe göre, Türkçenin yazı ile takip edilemeyen dönemlerinde Türkçe /a/, /i/ ve /u/’nun oluşturduğu üçlü bir ünlü sistemine sahiptir. /e/, /ɪ/, /o/, /ö/ ve /ü/ ünlüleri de üç temel ünlüden gelişmiştir. Çalışma bu noktadan hareketle a/, /i/ ve /u/ ünlüleri ile sınırlandırılmıştır. Çalışmanın dönemsel sınırı ise Tarihî Türk lehçeleridir. (Köktürk Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Eski Oğuz Türkçesi)

Bu çalışma ile;

1. Tarihî Türk lehçelerinde /a/, /i/ ve /u/ ünlülerinin kaynakları,
2. /a/, /i/ ve /u/ ünlülerinin tarihî dönemlerde ilk hecedeki ve ilk hece dışındaki varlığı,
3. /a/, /i/ ve /u/ ünlülerinde meydana gelen ses olayları ve bunların sebepleri,
4. /a/, /i/ ve /u/ ünlülerinin birbirleriyle ve ünsüzlerle ilişkileri,
5. /a/, /i/ ve /u/ ünlülerinin ve bu ünlülerde meydana gelen ses olaylarının herhangi bir tarihî lehçe için belirleyici olup olmadığı,

tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Tarihî Fonetik, Ünlü, Ses Olayları.

Abstract:

Turkish is a rich language in terms of presence of vowels. There are eight vowels that originated from the relationship between palatalité, aperture and labialité in terms of their characteristics in general Turkish. These are /a/, /e/, /ɪ/, /i/, /o/, /ö/, /u/ and /ü/. In general, /a/, /i/ and /u/ are considered as cardinal vowels in Turkish. According to this viewpoint, Turkish has a triple vowel system consisting of /a/, /i/ and /u/ in the periods when Turkish could not be pursued in writing. /e/, /ɪ/, /o/, /ö/ and /ü/ vowels have also originated from these three cardinal vowels. Thus, our

* Bu çalışma, “Tarihî Türk Lehçelerinde Ünlüler” (Özek, 2009) adlı doktora tezinde yer alan aynı başlıklı bölümün geliştirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

** Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – Elazığ ozekfatih@gmail.com

study is limited to /a/, /i/ and /u/ vowels. Periodical restriction of the study is Historical Turkish Dialects Köktürk, Uighur, Karakhanid, Khorezmian, Kipchak, Chagatai and Old Oghuz Turkic languages)

In this study we are aiming to determine the following;

1. Sources of /a/, /i/ and /u/ vowels in the historical Turkish dialects,
2. Presence of /a/, /i/ and /u/ vowels in the first syllables and other than first syllables,
3. Sound events taking place in the /a/, /i/ and /u/ vowels and their reasons,
4. relations of /a/, /i/ and /u/ vowels among themselves and with the consonants,
5. whether or not /a/, /i/ and /u/ vowels and sound events taking place in these vowels are determinative within a historical dialect.

Key words: Turkish, Historical Phonetics, Vowels, Sound Events.

Giriş

Ünlüler, ağız boşluğunda ve ses yolunda hiçbir engele çarpmadan çıkan seslerdir. Dünya dillerinde ünlüler ağız ünlüleri, geniz ünlüleri, kayan ünlüler ve yarı ünlüler olmak üzere dört gruba ayrılır. Türkçenin bazı lehçelerinde görülen kayan ünlüleri ve dünya dillerinin çoğunda olduğu gibi Türkçede de bulunan yarı-ünlüleri bir kenara bırakılırsa, Türkçenin genel ünlüleri açık, berrak ağız ünlüleridir.

Türkçe ünlü varlığı bakımından zengin bir dildir. Türkçede sesbirim değeri taşıyan normal süreli sekiz ünlü vardır: /a/, /ı/, /o/, /u/, /e/, /i/, /ö/, /ü/. Bu ünlülerin uzun süreli karşılıkları ile Türkçedeki ünlülerin sayısı 16'ya çıkmaktadır: /ā/, /ī/, /ō/, /ū/, /ē/, /ī̄/, /ō̄/, /ū̄/. Bu ünlülerden /a/, /i/ ve /u/ Türkçenin temel ünlüleri olarak kabul edilir¹. Buna göre, Türkçenin yazı ile takip edilemeyen dönemlerinde Türkçe /a/, /i/ ve /u/'nun oluşturduğu üçlü bir ünlü sistemine sahiptir. /e/, /ı/, /o/, /ö/ ve /ü/ ünlüleri de bu üç temel ünlüden gelişmiştir. Makalenin sınırlarının çizilmesinde bu görüş belirleyici olmuştur. /a/, /i/ ve /u/ ünlülerinin Türkçenin tarihî dönemlerindeki görünümü şöyledir:

1. /a/ Ünlüsü

/a/ ünlüsü nitelik özellikleri bakımından kalın, geniş, düz bir art damak ünlüsüdür. Nicelik bakımından ise normal süreli bir ünlüdür. /a/ Türkologların çoğu tarafından Türk ünlü sisteminin ana fonemlerinden biri olarak değerlendirilir. A. N. Baskakov (2006, s. 17-18)'a göre /a/ ünlüsü, /ı/ ünlüsüyle birlikte Türkçenin başlangıcından itibaren var olan iki temel

¹ Bu görüşler için bk. Şerbak, 1998, s. 189, 190; Çerkassky, 1965, s.107-110; Bazin, 1988, s.16-17.

fonemden biridir. J. Grunzel Türk ünlü sisteminin kökeninin dayandığı İlk Altay dillerinde yalnız üç ünlü bulunduğunu söyler. Bu ünlüler /a/, /i/ ve /u/ ünlüleridir ve öteki ünlüler bu temel ünlüden gelişmiştir (Şçerbak, 1998, s. 189) M.A. Çerkassky de Orhun devrinden önce üçlü bir Türk ünlü sistemi olduğunu belirtir (Çerkassky, 1965, s. 107). Bu üç ünlü /a/, /u/ ve /i/ ünlüleridir. /a/ ünlüsü sadece Türkçede değil, tüm dünya dillerinde temel ünlü olarak değerlendirilir. Nitekim /a/, /e/, /i/, /o/, /u/ ünlüleri dünya dillerinde de eskiden beri bilinen temel ünlülerdir.

Tarihî Türk lehçelerinde /a/ ünlüsünün üç ayrı kaynağı vardır. Bunlardan birincisi en geç Ana Türkçe (AT) döneminden itibaren bilinen /a/ ünlüsüdür (*a>a). İkincisi *ā>a gelişmesiyle oluşmuş /a/ ünlüsüdür. Üçüncüsü ise Ana Türkçe'deki /ī/ ünlüsünden gelişmiş /a/ ünlüsüdür (*ī>a). Tarihî Türk lehçelerinde de /a/'nın, /ī/ ünlüsünden gelişmiş şekli iki örnekte görülür:

AT *ī-gaç > Hrzm. ağaç (HŞ) ~ ığaç (KE) 'ağaç'; Kıp. ağaç (BV) ~ agaş (TZ); Çağ. ağaç (ŞT); ETT ağaç (SN) (Krş. Bşk., Hak. ağaş; Kzk., Alt., Kklp., Nog., Şor. ağaş; Krg. cığaç; Tuv. ıyaş; Y. Uyg. yağaç; Az. ağac; Trk., Türkm. ağaç; Hlç. hagaç; Gag. aç);

AT *īgla- > ETT ağla- (MŞ) 'ağlamak' (Krş. Tuv. ıgla-; Hak. ılğa-; Alt. ıyla-; Özb. yiğle-; Y.Uyg. jığli-; Trk., Az. ağla-; Türkm. āğla-; Gag. āla-)

1. 1. İlk Hecede /a/ Ünlüsü

Tarihî Türk lehçelerinde /a/ ünlüsü (*a>a) ilk hecede genellikle korunmuştur:

ET adak > Kök. adak (Orh.) 'ayak'; Uyg. adak (Mayt.); Krh. ağak (AH) ~ adhağ (DLT); Hrzm. adak (KE); Kıp. adak (Kİ) ~ ayak (CC) ~ azak (Kİ); ETT ayak (DK) (Krş. Kzk., Kklp., Nog., Tat., Bşk., Kmk., Krç., ayak; Trk. ayak); **ET adğır >** Kök. adğır (Orh.) 'aygır'; Uyg. adğır (Ir.) ~ adğar (Mayt); Krh. adğır (KB); Kıp. ayğır (TZ); ETT ayğır (DK) (Krş. Krg., Kzk., Kklp., Nog., Alt., Trk., Türkm. aygır; Tuv. aşır; Hak. asxır; Özb., Y.Uyg., Az. ayğır; Gag. haygır); **ET ağır >** Kök. ağır (Orh.) 'değerli, ağır'; Uyg. ağır (Mayt.) ~ ağar (Üİ); Krh. ağır (KB); Hrzm. ağır (NF); Çağ. ağır (LD); ETT ağır (MŞ) (Krş. Bşk., Tat., Kzk. avır; Krç. avur; Krg. ör; Tuv., Hak., Alt. ar; Y. Uyg. eğir; Özb. āğır; Gag. ar; Az., Türkm., Trk. ağır); **ET altı >** Kök. altı (Orh.) '6'; Uyg. altı (AY); Krh. altı (KB); Hrzm. altı (NF); Kıp. altı (BM); Çağ. altı (ŞT); ETT altı (DK) (Krş. Krg., Kzk., Kklp., Nog., Tuv., Hak., Alt., Az., Türkm., Trk. altı; Özb. ālti; Yak. alta), **ET altun >** Kök. altun (Orh.) 'altın'; Uyg. altun (Mayt.) ~ altın (AY); Krh. altun (KB); Hrzm. altun (LD); Kıp. altun (TA) ~ altın (TZ); Çağ. altun (BD); ETT altun (MŞ) (Krş. Bşk., Krg., Kzk., Kklp., Nog., Tuv., Hak., Türkm., Trk. altın; Y. Uyg., Az. altun; Özb. āltin; Yak. altan 'bakır'), **ET baş >** Kök. baş (Orh.) 'baş'; Uyg. baş (EUTS); Krh. baş. (AH); Hrzm. baş (ME); Kıp. baş (TA); Çağ. baş (LD);

ETT (DK) (Krş. Bşk., Krg., Tat., Tuv., Alt., Y.Uyg., Az., Gag., Türkm., Trk. baş; Kzk., Yak. bas; Özb. baş; Hlç baş; Çuv. puş); **ET kapığ** > Uyg. kapığ (AY) ~ kapag (İPKPH) ‘kapı’; Krh. kapug (KB); Hrzm. kapuğ (ME); Kıp. kapı (BM) ~ kapu (TZ) ~ kabı (DM); ETT kapu (YZ) (Krş. Az. ğapı; Türkm. gapı; Gag. kapu; Trk. kapı); **ET kara** > Kök. kara (Orh.) ‘kara, siyah’; Uyg. kara (Ir.); Krh. kara (KB); Hrzm. kara (NF); Kıp. kara (DM); Çağ. kara (ŞT); ETT kara (SN) (Krş. Bşk., Krg., Kzk., Kklp., Nog., Tat., Tuv., Alt., Y.Uyg., Gag., Trk. kara; Tuv., Yak. xara; Özb. kàre; Az., Türkm. ğara); **ET yabız** > Kök. yabız (Orh.) ‘kötü, fena’; Uyg. yawız (Mayt.); Krh. yawuz (Krh.); Hrzm. yawuz (ME); Kıp. yavuz (BV); yavuz (SN) (Krş. Trk. yavuz; Türkm. yovuz; Gag. yavuz/yauz), **ET yazı** > Kök. yazı (Orh.) ‘ova’; Uyg. yazı (EUTS); Krh. yazı (KB); Hrzm. yazı (ME); Kıp. yazı (MG); Çağ. yazı (ŞD); ETT yazı (KY) (Krş. Krg. cazı; Kzk. jazık; Kklp. cazık; Nog., Trk. yazı) vb.

/a/ ünlüsü Tarihî Türk lehçelerinde genellikle korunurken, az sayıda örnekte değişmiştir:

1.1.1. a>o

Türkçede a>o yuvarlaklaşmalarının iki temel sebebi vardır. Bunlardan birincisi *substratum* denilen alt katman veya alt tabaka dillerin etkisi, diğeri ise seslerin birbirlerine etkisidir. Tarihî Türk lehçelerinde görülen ünlü yuvarlaklaşması örnekleri genellikle seslerin birbirleriyle ilişkisi neticesinde oluşmuştur. Tespit ettiğimiz a>o yuvarlaklaşma örnekleri şu durumlarda ortaya çıkar: Dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisi; yuvarlak ünlülerin, diğer ünlüler üzerindeki yuvarlaklaştırıcı etkisi.

1.1.1.1. Dudak Ünsüzlerinin Etkisiyle Oluşmuş Yuvarlaklaşmalar

Dudak ünsüzleri /b/, /v/, /w/ kendinden önce veya sonra gelen /a/’yı aşağıdaki örneklerde yuvarlaklaştırmıştır:

ET adut > Hrzm. owuç (KE) ~ awuç (ME) ‘avuç’; Kıp. ovuç (CC) ~ avuç ~ aviç (GT) (Krş. Kzk. uvis; Krg. uç; Tat. uç; Tuv. adış; Krç. uvuç; Özb. hàvuç; Y.Uyg. oç ~ avuç; Az., Türkm. ovuç; Gag. auç ~ avuç; Trk. avuç) ; **ET kawit-** ‘çarpmak’ > Uyg. kowit- ‘tahrip etmek, harap et-’ (EUTS); **ET kagur-** > Krh. kowur- ~ kugur- ~ kuwur- ‘kavurmak’ (DLT); Kıp. kovur- (TZ) ~ kavur- (TA) (Krş. Bşk., Tat., kuvır-; Krg. kūr-; Özb. kàvur-; Y.Uyg. koru-; Az., Türkm. ğovur-; Gag. kaur-; Trk. kavur-); **ET bağ** < **AT * bāg** > Krh. boğlan- (DLT) ~ bā (DLT) ~ bağ (RN) ‘bağlan-’ (Krş. Trk. bağ; Türkm. bāğ); **ET kavung** ~ **hkāgun** < **AT *kāgun** > Kıp. kovun ‘CC’ ~ ħuvun (CC) ~ kavun (TZ) ‘kavun’ (Krş. Bşk., Tat., Kklp., Nog. kavın; Krg. kōn; Krç. xuvan ~ xavun; Y. Uyg. koğun; Özb. kàvun; Az. govun; Gag. kaun; Kmk., Trk. kavun; Türkm. gāvun); **DLT kawuş-** > Kıp. kovuş- (CC) ~ kavuş- (TZ) ‘kavuşmak’ (Krş. Bşk., Tat., Kzk. kavış-; Özb. kàvuş-; Az., Türkm. ğovuş-; Gag. kauş-; Y.Uyg., Trk. kavuş-)

1.1.1.2. Yuvarlak Ünlülerin Etkisiyle (Gerileyici Benzeşme)

/u/ bazı örneklerde ilk hecedeki /a/ ünlüsünü etkilemiştir:

ET aşuk- > Çağ. oşuk- ~ aşuk- ‘acele etmek’; **ET asru** > Çağ. osru ‘çok fazla’; **ET takıku** > Kıp. tokuk (BM) ~ tavoḥ (CC) ~ taḳuḳ (BM) ~ tavuḳ (BV) ‘tavuk’ (Krş. Bşk., Kzk., Tat. tavık; Krg. tōk; Özb. tāvuk; Y.Uyg. tahu; Az. toyuḡ; Türkm. tovuk; Gag. tauk; Trk. tavuk)

1.1.1.3. Sebebi Tespit Edilemeyen Yuvarlaklaşmalar

Tarihî Türk lehçelerinde a>o yuvarlaklaşmasının sebebi aşağıdaki örneklerde tespit edilememiştir:

ET yalrı- > Krh. yolrı- ~ yolrat- ~ yalrat- ~ yalrı- (DLT) ‘parlatmak, alevlemek’; **ET yarsı-** > Krh. yorla- ~ yarsı- (DLT) ‘tiksindirmek, nefret etmek’

1.1.2. a>u

Tarihî Türk lehçelerinde a>u değişmesi aşağıdaki durumlarda ortaya çıkmıştır: Dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisi; yuvarlak ünlülerin, diğer ünlüler üzerindeki yuvarlaklaştırıcı etkisi.

1.1.2.1. Dudak Ünsüzlerinin Etkisiyle Oluşmuş Yuvarlaklaşmalar

Özellikle Kıpçak Türkçesinde ve az sayıdaki örnekte Karahanlı Türkçesinde /a/ çoğunlukla b>w/v ve g>v gelişmesi ile ortaya çıkan /v/ sesi eşliğinde yuvarlaklaşır. a>u değişmesi Kıpçak Türkçesi için belirleyicidir.

ET ab < **AT *āb** > Kıp. uv (CC) ~ av (MG) ‘av’ (Krş. Krç. uv; Y. Uyg o(v); Az. ov; Hak. ab; Özb. àv; Gag. au ~ av; Bşk., Tat., Kklp., Nog., Trk. av; Türkm. āv); **ET agu** ~ **āgu** < **AT *āgu** > Kıp. uvu (Kİ) ~ aḡu (TA) ~ avu (TZ) ‘aḡu, zehir’ (Krş. Krg. ū; Bşk. aḡıv; Kzk. uv; Y. Uyg. oḡa; Özb. àḡu; Az. aḡı; Tat., Trk. aḡu; Türkm. āvı; Yak. uo); **ET arıḡ** < **AT *arıḡ** > Kıp. uru (KK) ~ arov (CC) ~ arı (İM) ~ aru (TZ) ~ arıḡ (BV) ‘arı, temiz’ (Krş. Alt. aru; Trk. arı); **ET kavung** ~ **hkāgun** < **AT *kāgun** > Kıp. huvun (CC) ~ kovun ‘CC’ ~ kavun (TZ) ‘kavun’ (Krş. Bşk., Tat., Kklp., Nog. kavın; Krg. kōn; Krç. xuvan ~ xavun; Y. Uyg. koḡun; Özb. kāvun; Az. govun; Gag. kaun; Kmk., Trk. kavun; Türkm. gāvun); **ET tavar** > Kıp. tuvar (TZ) ~ tavar (GT) ~ davar (BM) ~ tafar (İM) ‘koyun, keçi cinsinden hayvan’ (Krş. Nog., Kmk., Krç., tuvar; Bşk. tıvar; Türkm. dovar; Az., Trk. davar); **ET tawra-** > Krh. tuwra- ~ tawra- (DLT) ‘acele etmek’; **ET kagur-** > Krh. kugur- ~ kuwur- ~ kowur- ‘kavurmak’ (DLT) (Krş. Bşk., Tat., kuvır-; Krg. kūr-; Özb. kāvur-; Y.Uyg. koru-; Az., Türkm. ḡovur-; Gag. kaur-; Trk. kavur-); **DLT sawur-** > Kıp. suwur- (CC) ~ savur- (İM) ~ savar- (TZ) ‘ekin savur-’ (Krş. Krg. sau-; Özb. sāvur-; Y.Uyg. soru-; Az., Türkm. sovur-; Gag. saur-; Trk. savur-)

1.1.2.2. Yuvarlak Ünlülerin Etkisiyle (Gerileyici Benzeşme)

Az sayıda örnekte ikinci hecedeki /u/ sesi, ilk hecedeki /a/ sesini kendine benzetmiştir:

ET tançu > Krh. tançu ~ tançu (DLT) ‘parça’; **ET yantur-** > Krh. yundur- ~ yandra- (DLT) ‘döndürmek’

1.1.2.3. Sebebi Tespit Edilemeyen Yuvarlaklaşmalar

ET adır- > Krh. udur- ~ edir- ~ ödür- ~ üdür- (DLT) ‘ayırarak’

1.1.3. a>e

a>e değişmesi veya ön damaksıllaşması Tarihî Türk lehçelerinde yaygın değildir. Az sayıda örneği tespit edilen a>e değişmesi aşağıdaki durumlarda ortaya çıkmıştır: ön damaksıllaştırıcı /y/ ünsüzünün etkisi; birincil uzun ünlülerin kısalması ve ön damaksıllaştırıcı /d/ ünsüzünün etkisi

1.1.3.1. /y/ Etkisiyle Oluşmuş Ön Damaksıllaşmalar

Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde aşağıdaki örneklerde /y/ ünsüzü a>e değişmesine sebep olmuştur.

ET aymanç > Uyg. eymenç (EUTS) ‘çekingenlik, utanç, korku’; **ET yalwı** > Uyg. yelvi ‘sihir’; Krh. yelwi ~ yalwı (DLT)

1.1.3.2. Birincil Uzun Ünlülerin Kısalmasıyla Oluşmuş Ön Damaksıllaşmalar

Talat Tekin uzun ünlülerin kısalırken bıraktığı seslik izlerden biri olarak ön damaksıllaşmayı gösterir (Tekin, 1995, s. 123). Ancak ön damaksıllaşma ile uzun ünlülerin kısalması arasında çok açık bir ilişki kuramadığımızı belirtmek isteriz. Çünkü tespit ettiğimiz örneklerin çoğunda ön damaksıllaşma /y/, /ş/, /ç/, /s/, /t/ ünsüzlerinin eşliğinde gerçekleşmiştir. Bu bakımdan bu örneklerdeki ön damaksıllaşmanın sebebinin uzun ünlülerin kısalması mı, yoksa bu ünsüzlerin etkisi mi olduğunu tahmin etmek güçtür. Bundan ötürü aşağıda tespit ettiğimiz örneklerde de uzun ünlülerin kısalmasının yanında diğer unsurları da dikkate almak gerekir.

AT * yā > Kıp. ye ‘yay’ (CC) (Krş. Bşk. yeye; Tat. cāyā; Kırg. cā, Yak. sā, Türkm. yāy); **AT * yāş** > ETT yeşil ‘taze, yeşil’ (KG) (Krş. Bşk., Tat., Özb., Y. Uyg., Gag., Trk. yeşil; Türkm. yāş ~ yāşıl, Hlç yā^a ş)

1.1.3.2. /d/ Etkisiyle Oluşmuş Ön Damaksıllaşmalar

a>e değişmesi aşağıdaki örneklerde /d/ ünsüzünün ön damaksıllaştırıcı etkisiyle olmuştur:

ET adır- > Krh. edir- ~ udur- ~ ödür- ~ üdür- (DLT) ‘ayırarak’; **ET adın** > Krh. edin ~ adın (DLT) ‘başka, yabancı’

1.1.4. a>ö/ü

a>ö ve a>ü değişimleri Tarihî Türk lehçelerinde sadece Karahanlı Türkçesinde bir örnekte görülmektedir.

ET adır- > Krh. ödür- ~ üdür- ~ edir- ~ udur- (DLT) ‘ayırarak’

1.2. İlk Hece Dışında /a/ Ünlüsü

Tarihî Türk lehçelerinde ilk hece dışındaki /a/ ünlüsü çoğunlukla korunmuştur. Bunda ünlü uyumlarının etkisi söz konusudur:

ET adak > Kök. adak (Orh.) ‘ayak’; Uyg. adak (Mayt.); Krh. adak (AH) ~ adhak (DLT); Hrzm. adak (KE); Kıp. adak (Kİ) ~ ayak (CC) ~ azak (Kİ); ETT ayak (DK) (Krş. Kzk., Kklp., Nog., Tat., Bşk., Kmk., Krç., ayak; Trk. ayak); **ET arka** > Uyg. arka (EUTS) ‘arka’; Krh. arka (RN); Hrzm. arka (NF); Kıp. arka (DM); Çağ. arka (LD); ETT arka (SN) (Krş. Krg., Kzk., Kklp., Nog., Bşk., Tat., Y.Uyg., Türkm., Trk. arka; Özb. arka; Az. arxa); **ET ata** > Uyg. ata (EUTS) ‘ata, baba’; Krh. ata (AH); Hrzm. ata (ME); Kıp. ata (CC); Çağ. ata (LD); ETT (DK) (Krş. Hak., Alt. ada; Özb. atä; Krg., Kzk., Kklp., Nog., Bşk., Kmk., Krç., Y.Uyg., Az., Gag., Türkm., Trk. ata); **ET kara** > Kök. kara (Orh.) ‘kara, siyah’; Uyg. kara (Ir.); Krh. kara (KB); Hrzm. kara (NF); Kıp. kara (DM); Çağ. kara (ŞT); ETT kara (SN) (Krş. Bşk., Krg., Kzk., Kklp., Nog., Tat., Tuv., Alt., Y.Uyg., Gag., Trk. kara; Tuv., Yak. xara; Özb. käre; Az., Türkm. gara); **ET kanat** < **AT *kânât** > Uyg. kanat (EUTS); Krh. kanat (KB); Hrzm. kanat (ME); Kıp. kânât (TZ, TA) ~ kanat (İM) ~ hanat (CC); Çağ. kanat (LD); ETT. kanat (DK) (Krş. Özb. kanât; Az. kanad; Türkm. gānat; Yak. kınat; Krg., Kzk., Kklp., Nog., Bşk., Tat., Y.Uyg., Trk. kanat); **ET kabak** < **AT *kāpak** > Uyg. kabak ‘göz kapağı’ (Krş. Türkm. gābak); Krh. kapak (DLT); Hrzm. Kıp. kapak (TZ); Çağ. kapağ (LD); ETT kapağ (DK) (Krş. Türkm. gābak); **ET kazgan-** > Kök. kazgan- (Orh.) ‘kazanmak’; Uyg. kazgan- (EUTS); Krh. kazgan- (KB); Hrzm. kazgan- (NF); Kıp. kazgan- (CC) ~ kazan- (TZ); Çağ. kazgan- (LÇ); ETT kazan- (SN) (Krş.); **ET tavar** > Uyg. tavar (EUTS) ‘koyun, keçi cinsinden hayvan’; Krh. tavar (DLT); Hrzm. tavar (NF); Kıp. tuvar (TZ) ~ tavar (GT) ~ davar (BM) ~ tafar (İM) (Krş. Nog., Kmk., Krç., tuvar; Bşk. tıvar; Türkm. dovar; Az., Trk. davar); **ET yadağ** > Kök. yadağ (Orh.) ‘yaya, piyade’; Uyg. yadağ (EUTS); Krh. yadağ (KB); Hrzm. yadağ (NF); Kıp. yadağ (İM) ~ yayağ (TA) ~ yayak (İH); ETT yayak (DK) (Krş. Tuv. cadağ; Hak. cazağ; Şor. çaziğ; Bşk. yeyew; Kzk. jayaw; Kklp., Krç. cayaw; Nog., Kmk. yayaw; Özb. yây; Y.Uyg. ya; Türk. Yây; Trk. yaya)

/a/ ünlüsü Tarihî Türk lehçelerinde ilk hece dışında çoğunlukla korunurken, az sayıda örnekte çeşitli fonetik değişikliklere uğramıştır. Bir iki kelime ile sınırlı kalan bu değişimler Tarihî Türk lehçeleri için belirleyici değildir:

1.2.1. a>o

İlk hece dışındaki a>o yuvarlaklaşması Kıpçak Türkçesi döneminde ve dudak ünsüzlerinin ünlüler üzerindeki yuvarlaklaştırıcı etkisiyle meydana gelmiştir. Aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi Kıpçak Türkçesinde g>v gelişmesiyle oluşmuş /v/ ünsüzü a>o yuvarlaklaşmasına sebep olmuştur:

AT ātag > Kıp. atov (CC) ~ atuv (BM) ~ ada (TZ) ‘ada’; **ET yarağ** > Kıp. yarov (CC) ~ yarağ (MG) ~ yarağ (İM) ‘teçhizat, silah, hazırlık’

1.2.2. a>u

a>u yuvarlaklaşmasını Tarihî Türk lehçelerinde tek bir örnekte tespit ettik. Bu örnekte de /m/ ünsüzünün yuvarlaklaştırıcı etkisi söz konusudur:

ET tamar ~ **tāmar** <**AT tāmar** > Krh. tamur (KB) ~ tamar ~ tamır (DLT) ‘damar’; Kıp. tamur (İM) ~ tamır (MG) ~ tamar (CC) (Krş. Bşk., Kzk., Krg., Tat., Hak., Krç., Alt., Kklp., Nog., Şor tamır; Tuv. damır; Özb. tāmır; Y.Uyg. tomur; Az., Gag., Türkm., Trk. damar; Yak. tımır)

1.2.3. a>ı

a>ı daralmasını sadece ‘damar’ kelimesinde görülmektedir. Bu sözcükte de a>ı daralmasına sebep olacak herhangi bir unsur tespit edilememiştir.

ET tamar ~ **tāmar** <**AT tāmar** > Krh. tamır ~ tamar (DLT) ~ tamur (KB) ‘damar’; Kıp. tamır (MG) ~ tamur (İM) ~ tamar (CC) (Krş. Bşk., Kzk., Krg., Tat., Hak., Krç., Alt., Kklp., Nog., Şor tamır; Tuv. damır; Özb. tāmır; Y.Uyg. tomur; Az., Gag., Türkm., Trk. damar; Yak. tımır)

1.2.4. a>e

Tarihî Türk lehçelerinde tespit ettiğimiz a>e öndamaksıllaşma örnekleri inceltici etkisi olduğu bilenen /y/ ve /ş/ ünsüzleri eşliğinde gerçekleşmiştir:

ET aymanç > Uyg. eymenç (EUTS) ‘çekingenlik, utanç, korku’ ; **ET tapla-** > Krh. tepleş- ~ taplaş- (DLT) ‘uzlaşmak, bir işe razı olmak’

2. /i/ Ünlüsü

/i/ ünlüsü nitelik özellikleri bakımından ince, dar, düz bir ön damak ünlüsüdür. Nicelik özelliği bakımından ise normal süreli bir ünlüdür. /a/ ve /u/ ünlülerinden sonra Türkçenin ilk ünlü sisteminin içinde yer alan temel ünlülerdendir.

Tarihî Türk lehçelerinde /i/ ünlüsünün iki ayrı kaynağı vardır. Bunlardan birincisi en geç AT döneminden itibaren bilinen /i/ ünlüsüdür (*i>i). İkincisi ise AT’de varlığı tasarlanan ve Tarihî Türk lehçelerinde bazı

seslik izler bırakarak veya hiçbir seslik iz bırakmadan normal süreli karşılığa dönüşerek kısalan /i/ (*i>i) ünlüsüdür.

2.1. İlk Hecede /i/ Ünlüsü

Tarihî Türk lehçelerinde ilk hecede /i/ ünlüsü çoğunlukla korunmuştur:

ET bir < **AT *bīr** > Kök. bīr (Orh.) ‘1’; Uyg. bīr (Ir.); Krh. bīr (AH); Hrzm. bīr (NF); Kıp. bīr (TA); Çağ. bīr (LD); ETT bīr (SN) (Krş. Hak. bīr; Alt., Şor pīr; Tuv., Bşk., Tat., Kzk., Krg., Kklp., Özb., Y.Uyg., Az., Türkm., Gag., Trk. bīr; Yak. bīr); **ET iç-** > Uyg. iç- (EUTS); Krh. iç- (KB); Hrzm. iç- (ME); Kıp. iç- (TA) ~ iş- (TZ); Çağ. iç- (BD); ETT iç- (DK) (Krş. Hak. iş-; Kzk., Kklp., Nog., Tuv., Şor iş-; Bşk., Yak. is-; Alt., Krg., Tat., Özb., Y.Uyg., Az., Türkm., Gag., Trk. iç-); **ET irig** < **AT *īrig** > Uyg. irig (UÜH) ~ irü (AY) ‘iri’; Hrzm. irig (ME); Kıp. irig (TZ) ~ iri (BV); Çağ. irig (LD); ETT iri (DK) (Krş. Özb. yirik; Y.Uyg. jirik; Bşk., Tat., Kzk., Krg., Az., Gag., Trk. iri; Türkm. iri; Hlç. ire); **ET kiçig** > Kök. kiçig (Orh.) ‘küçük’; Uyg. kiçig (Mayt.); Krh. kiçig (AH); Hrzm. kiçig (NF); Kıp. kiçi (İM) ~ kiççi (GT) ~ kiçig (İM) ~ kiçik (BV); Çağ. kiçik (LD); ETT kiçi (YZ) (Krş. Bşk. kēšē; Tat. kēčē; Kzk., Kklp. kişi; Kmk. giççi; Krg., Krç. kiçü; Tuv. biçi; Hak. kiçig; Özb., Y.Uyg., Az. kiçik; Türkm. kiçi; Gag., Trk. küçük); **ET kirpik** > Uyg. kirpik (EUTS) ‘kirpik’; Krh. kirpik (DLT); Hrzm. kirpük (NF); Kıp. kirpik (TZ) ~ kirpük (İM) ~ kerpik (TA); Çağ. kirpük (LD); ETT kirpük (SN) (Krş. Tat. kirtik; Krg., Kzk., Kklp., Nog., Bşk., Özb., Y.Uyg., Az., Türkm., Trk. kirpik); **ET til** > Uyg. til (EUTS) ‘dil’; Krh. til (RN) ~ dil (AH); Hrzm. til (NF); Kıp. til (CC) ~ dil (Gİ); Çağ. dil (LD); ETT dil (DK) (Krş. Bşk., Tat. tēl; Kzk., Kklp., Nog., Krç., Krg., Özb., Y.Uyg. til; Az., Türkm., Gag., Trk. dil; Yak. tıl); **ET tiş** < **AT *tīş** > Uyg. tiş (EUTS); Krh. tiş (KB) ~ tış ~ tış (DLT); Hrzm. tiş (NF) ~ diş (ME); Kıp. tiş (BV) ~ diş (TZ); Çağ. tiş (BD); ETT diş (SN) ~ dış (Hak. tiş; Kzk. tiş; Alt., Bşk., Krg., Tat., Özb., Y.Uyg. tiş; Az., Gag., Trk. diş; Türkm. diş; Yak. tiş); **ET tiz** < **AT *tīz** > Kök. tīz (Orh.) ‘diz’; Uyg. tīz (EUTS); Krh. tīz (AH) ~ tiz (DLT); Hrzm. tīz (NF); Kıp. tīz (TZ) ~ diz (Kİ); Çağ. tīz (ŞD); ETT diz (DK) (Krş. Kzk., Krg. tize; Özb. tizze; Bşk., Tat., Y.Uyg. tiz; Az., Gag., Trk. diz; Türkm. dīz); **ET yinçke** < **AT *yīnçke** > Kök. yīnçke (Orh.) ‘ince’; Uyg. yīnçke (EUTS); Krh. yīnçke ~ ince (KB); Hrzm. yīnçke (NF); Kıp. inçke (BV) ~ yīnçke (İM) ~ yīnçke (TA); Çağ. inçke (LD); ETT. inçke (DK) (Krş. Krg. içke; Kzk. jīnişke; Kklp. ciñişke; Nog. yinişke; Özb. ingiçke; Y.Uyg. incike; Az., Gag., Trk. ince; Türkm. inçe); **ET yip** > Uyg. yip (EUTS) ‘ip’; Krh. yip (KB) ~ yip (DLT); Hrzm. yip (HŞ); Kıp. ip (CC) ~ yip (İM); Çağ. ip (ŞT); ETT ip (YZ) (Krş. Tat. cip ~ cēp; Tuv. çep; Hak. çip; Kzk. jip; Krg., Kklp., Krç. cip; Bşk., Nog., Kmk., Y.Uyg. yip; Özb., Gag., Trk. ip; Türkm. yüp)

/i/ ünlüsü ilk hecede çoğunlukla korunmuştur. Ancak fonetik sebeplere ve dönemlerin genel eğilimlerine bağlı olarak bazı örneklerde değişmiştir:

2.1.1. i>e

i>e genişlemesinin Tarihî Türk lehçelerinde örnekleri Kıpçak Türkçesinde görülür. Kıpçak Türkçesi için belirleyici olmayan bu değişme aşağıdaki örneklerde sebepsizdir:

ET bitig > Kıp. betig (İM) ~ bitig (TA) ~ bitüv ~ bitiv (CC) ‘yazı, kitap, kitabe’; **ET kirpik** > Kıp. kerpik (TA) ~ kirpik (TZ) ~ kirpük (İM) (Krş. Tat. kirtik; Krg., Kzk., Kklp., Nog., Bşk., Özb., Y.Uyg., Az., Türkm., Trk. kirpik); **ET yinçü** > Kıp. yencü (BM) ~ inci (TZ) ~ inçü (GT) ~ yinçü (İM) ‘inci’ (Krş. Bşk. ınyı; Kzk. injüv; Hak. çimcük; Özb., Y.Uyg. incu; Türkm. Gag., Trk. inci; Çuv. ence)

2.1.2. i>ı

i>ı art damaksıllaşması Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi döneminde birkaç örnekte görülür. Bu örneklerde, ön damaksıllaştırıcı etkisi bilenen ünsüzlere rağmen /i/ ünlüsü niteliğini muhafaza edememiş ve de art damaksıllaşmıştır:

ET biñ > Kök. biñ ~ biñ (OTG) ‘1000’; Uyg. miñ ~ miñ ~ biñ (EUTS) (Krş. Bşk., Tat. mēñ; Krş., Kmk. miñ; Kklp. miñ; Az, Gag., Trk. bin; Türkm. müñ); **ET biş-** > Uyg. bış- ~ pış- (EUTS) ~ biş- (Ir.); Krh. pış- (DLT; Hrş. bış- ~ biş- (NF); (Krş. Bşk., Tat., Az., Türkm. biş-; Kzk. pis-; Krg., Alt. bış-; Özb., Y.Uyg., Gag., Trk. piş-; Yak. pus-); **ET yip** > Krh. yip (DLT) ~ yip (KB) (Krş. Tat. cip ~ cēp; Tuv. çep; Hak. çip; Kzk. jip; Krg., Kklp., Krç. cip; Bşk., Nog., Kmk., Y.Uyg. yip; Özb., Gag., Trk ip; Türkm. yüp)

2.1.3. i>ö

Kıpçak Türkçesine ait bir örnekte /i/ ünsüzü dudak ünsüzü /b/’nin yuvarlaklaştırıcı etkisiyle /ö/’ye dönüşmüştür:

ET bilek > Kıp. bölek (BV) ~ bilek (TA) (Krş. Krg., Kzk., Kklp., Nog., Özb., Y.Uyg., Az., Türkm., Trk bilek)

2.1.4. i>ü

Tarihî Türk lehçelerinde i>ü yuvarlaklaşması çeşitli dönemlerde ve dağınık olarak görülmektedir. Tespit ettiğimiz örneklerde i>ü yuvarlaklaşması şu durumlarda ortaya çıkmıştır: dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisi ve gerileyici benzeşme ile.

2.1.4.1. Dudak Ünsüzlerinin Yuvarlaklaştırıcı Etkisi

/i/ ünlüsü /m/ ve /p/ dudak ünsüzlerinin etkisiyle yuvarlaklaşmıştır:

ET bin- < **AT *bīn-** > Krh. mün- ~ min- (KB); Hrzm. mün- (KE) ~ bin- (NF); (Krş. Hak., Türkm. mün-; Bşk., Kzk., Tat., Krg., Özb., Y.Uyg., Az. min-; Gag. pin-; Trk. bin-; Yak. mīn-); **ET sipir-** > Krh. süpür- (DLT) ‘süpürmek,

temizlemek'; Kıp. süpür- (Kİ) ~ süpür- (GT) ~ sipir- (TZ); Çağ. süpür- (BD) (Krş. Bşk. hēpēr-; Tat. sēbēr-; Kzk., Kklp., Nog., sıpır-; Alt., Kmk., Alt., Krç. sibir-; Trk. süpür-; Yak. sippiy-)

2.1.4.2. Gerileyici Benzeşme

/i/ ünlüsü bir örnekte ikinci hecedeki /ü/ ünlüsünün etkiyle yuvarlaklaşmıştır:

ET yinçü > Krh. yinçü ~ yünçü (KB); Hrzm. yinçü (NF); Çağ. inçi (ŞD) ~ inçü (LD) ~ yünçü (ŞD); (Krş. Bşk. ınyı; Kzk. injüv; Hak. çimcük; Özb., Y.Uyg. incu; Türkm, Gag., Trk. inci; Çuv. ence)

2.2. İlk Hece Dışında /i/ Ünlüsü

Tarihî Türk lehçelerinde ilk hece dışında /i/ ünlüsü çoğunlukla korunmuştur:

ET egri < **AT *ēg-** Kök. egri (Orh.) 'eğri'; Uyg. egri ~ igri (EUTS); Krh. egri (KB); Kıp. egri (CC) ~ igri (MG); ETT egri (DK) (Krş. Hak. igir; Tat. kekri; Kzk. iyir; Krg. iyri; Özb., Y.Uyg. egri, Az. eyri, Türkm., Trk. eğri; Çuv. av- 'eğmek'); **ET elig** > Kök. elig (Orh.) '50'; Uyg. elig (EUTS); Krh. elig (DLT); Hrzm. ellig (NF); Kıp. ellig (BV) ~ yelli (DM) ~ illi (GT); ETT elli (DK) (Krş. Krg. elü; Kzk. elüw; Hak. ilig; Bşk., Tat. illi; Özb., Y.Uyg. ellik; Gag. yelli; Kklp., Nog., Az., Türkm., Trk. elli); **ET irig** < **AT *irig** > Uyg. irig (UÜH) ~ irü (AY) 'iri'; Hrzm. irig (ME); Kıp. irig (TZ) ~ iri (BV); Çağ. irig (LD); ETT iri (DK) (Krş. Özb. yirik; Y.Uyg. jirik; Bşk. Tat., Kzk., Krg., Az., Gag., Trk. iri; Türkm. ĩri; Hlç. ĩre); **ET këyik** > Uyg. keyik (Mayt.) ~ kiyik (Ir.); Hrzm. keyik (ME) ~ kiyik (NF); Kıp. keyik (TA) ~ kiyik (MG); Çağ. keyik (ŞT) ~ kiyik (LD) (Krş. Krg., Kzk., Kklp., Nog., Krç., Alt. kiyik; Bşk. këyëk; Tat. kiyëk; Trk. geyik); **ET kiçig** > Kök. kiçig (Orh.) 'küçük'; Uyg. kiçig (Mayt.); Krh. kiçig (AH); Hrzm. kiçig (NF); Kıp. kiçi (İM) ~ kiçci (GT) ~ kiçig (İM) ~ kiçik (BV); Çağ. kiçik (LD); ETT kiçi (YZ) (Krş. Bşk. kēşē; Tat. kēçē; Kzk., Kklp. kişi; Kmk. giççi; Krg., Krç. kiçi; Tuv. biçi; Hak. kiçig; Özb., Y.Uyg., Az. kiçik; Türkm. kiçi; Gag., Trk. küçük); **ET sekiz** > Kök. sekiz (Orh.) '8'; Uyg. sekiz (EUTS); Krh. sekiz (KB); Hrzm. sekiz ~ sekkiz (NF); Kıp. sekiz (İM) ~ sekkiz (BM) ~ sikiz (MS); ETT sekiz (YZ) (Krş. Krg., Kzk., Kklp., Nog. segiz; Bşk. higiz; Tat. sigiz; Özb., Y.Uyg., Az. sekkiz; Türkm, Gag. Trk. sekiz); **ET semiz** > Kök. semiz (Orh.) 'semiz'; Uyg. semiz (Ir.); Krh. semiz (KB); Kıp. semiz (CC) ~ semüz (Kİ) ~ simiz (GT) (Krş. Hak. simis; Bşk. himiz; Tat. simiz; Alt., Tuv. semis; Kzk., Krg., Özb., Y.Uyg., Gag., Trk. semiz; Yak. emis); **ET temir** > Kök. temir (Orh.) 'demir'; Uyg. temir (Mayt.); Kıp. temir (TZ) ~ temür (TA) ~ demür (TA) ~ timir (MG); Çağ. timür (LD) ~ temür (ŞT) (RNüs.) (Krş. Bşk., Tat, Yak. timir; Hak. timir; Şor tebır; Y.Uyg. tömür; Kzk., Krg., Kklp., Nog., Alt., Kmk., temir; Tuv., Az., Türkm., Gag., Trk. demir); **ET yëgirmi** > Kök. yigirmi ~ yëgirmi (OTG) '20'; Uyg. yigirmi (AY); yigirmi ~ yigirme (DLT);

Hrzm. yigirmi (NF); Kıp. yigirmi (TA) ~ igirmi (Gİ); Çağ. yigirmi (ŞD); ETT yigirmi (DK) (Krş. Alt. cirme; Bşk. yiğirmi; Kzk. jıyırma; Tat. yigirmi; Özb. yigirme; Y.Uyg. jigirme; Az. iyirmi; Türkm. yiğirmi; Trk. yirmi); **ET yeti** < **AT *yēti** > Kök. yeti ~ yiti (Orh.) ‘7’; Uyg. yetti (İPKPH) ~ yiti (Üİ) ~ yte (Uyg. Br.); Krh. yetti ~ yiti (DLT) (Krş. Hak. çiti; Tat. cidē; Alt. detti; Tuv. çedi; Şor. çetti; Bşk. yēdē; Krç. cedi; Krg. ceti; Özb., Hlç. yetti; Az. yeddi; Gag., Trk., Türkm. yedi; Yak. sette)

Tarihî Türk lehçelerinde /i/ ünlüsü ile ilgili ses olayları şunlardır:

2.2.1. i>e

Tarihî Türk lehçelerinde görülen ilk hece dışındaki i>e genişlemesi, ilk hecedeki geniş ünlünün ilerleyici etkisiyle oluşmuştur:

ET idi ~ **ieye** < **AT *ēdi** (DTS:203–205) > Uyg. ieye ~ idi ‘iye, sahip’ (DTS); Hrzm. ēde ~ idi (NF); Kıp. eye (TZ) ~ ieye (İM); Çağ. ige (ŞD); ETT eye (ETTM) ~ ieye (DK) (Krş. Bşk. ēye; Tuv., Hak., Alt. ē; Az. yiye; Krç., Kklp., Nog., Tat., Trk. iye); **ET kemi** < **AT *kēmi** > Krh. kime (KB) ~ kemi (RN) ‘gemi’; Kıp. keme (TZ) ~ kimi (GT) (Krş. Kzk., Krg., Krç., Alt., Özb., Y.Uyg., keme; Hak. kime; Az., Gag., Trk. gemi; Türkm. gēmi)

2.2.2. i>ı

Tespit ettiğimiz tek örnekte /k/ ünsüzünün etsiyle i>ı art damaksıllaşması görülmektedir:

AT kıçı > Uyg. kıçık (EUTS) ‘kaşınmak, gıcıklan-’

2.2.3. i>ü

Tarihî Türk lehçelerinde ilk hece dışında sıklıkla görülen ses olaylarından biri de i>ü yuvarlaklaşmasıdır. Neredeyse her dönemde görülen bu olay, şu durumlarda ortaya çıkmıştır: dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisiyle, yuvarlak ünlülerin ilerleyici benzeşmesiyle.

2.2.3.1. Dudak Ünsüzlerinin Yuvarlaklaştırıcı Etkisi

Aşağıdaki örneklerde /ı/ ünlüsü yuvarlaklaştırıcı etkisi bilenen /b/, /m/, /p/, /v/, /w/ ünsüzleri eşliğinde yuvarlaklaşmıştır:

ET bitig > Kıp. bitüv ~ bitiv (CC) ~ betig (İM) ~ bitig (TA) ‘yazı, kitap, kitabe’; **ET ebir-** > Krh. ewür- (DLT) ‘evirmek, çevirmek’; Hrzm. ewür- (ME) ~ öwür- (KE); Kıp. evür- (BV) ; Çağ. ivür- (LD); **ET kirpik** > Hrzm. kirpük (NF) ‘kirpik’; Kıp. kirpük (İM) ~ kirpik (TZ) ~ kerpik (TA); Çağ. kirpük (LD); ETT kirpük (SN) (Krş. Tat. kirtik; Krg., Kzk., Kklp., Nog., Bşk., Özb., Y.Uyg., Az., Türkm., Trk. kirpik); **ET semiz** > Kıp. semüz (Kİ) ~ semiz (CC) ~ simiz (GT) ‘semiz’ (Krş. Hak. simis; Bşk. himiz; Tat. simiz; Alt., Tuv. semis; Kzk., Krg., Özb., Y.Uyg., Gag., Trk. semiz; Yak. emis); **ET**

sipir- > Krh. süpür- (DLT) ‘süpürmek, temizlemek’; Kıp. süpür- (Kİ) ~ süpir- (GT) ~ sipir- (TZ); Çağ. süpür- (BD) (Krş. Bşk. hēpēr-; Tat. sēbēr-; Kzk., Kklp., Nog., sıpır-; Alt., Kmk., Alt., Krç. sibir-; Trk. süpür-; Yak. sippiy-); **ET süwri** > Kıp. süvrü (İM) ~ sürü (CC) ~ sivri (BM) ‘sivri’ (Krş. Krg. süyrü; Kzk. süyir; Kklp., Nog. süyri; Trk. sivri); **ET temir** > Kıp. temür (TA) ~ demür (TA) ~ temir (TZ) ~ timir (MG) ‘demir’; Çağ. timür (LD) ~ temür (ŞT); ETT demür (RNüs.) (Krş. Bşk., Tat, Yak. timir; Hak. timir; Şor tebır; Y.Uyg. tömür; Kzk., Krg., Kklp., Nog., Alt., Kmk., temir; Tuv., Az., Türkm., Gag., Trk. demir)

2.2.3.2. Yuvarlak Ünlülerin İlerleyici Benzeşmesi

Aşağıdaki örneklerde ilk hecedeki /ö/ ve /ü/ yuvarlak ünlüleri, ikinci hecedeki /i/ ünlüsünü etkileyerek yuvarlaklaştırmıştır:

AT *çüri- > Hrmz. çürü- (LD) ~ çüri- (NF) ‘çürümek’; Kıp. çürü- (CC) ~ sürü- (İM) ~ çüri- (TZ); Çağ. çürü- (LÇ) (Krş. Bşk. sirik; Krg., Tat., Özb., Y.Uyg. çirik; Kzk., Kklp., Nog. şirik; Az., Trk çürük; Türkm. çüyrük); **ET ügit-** < **AT *ükit-** (DTS:382) > Hrmz. ögü- ~ ögi- (NF) ‘öğütme’; Kıp. ügüt- (TA) ~ yügüt- (TZ) ~ ögüt- (MŞ); Çağ. ügül- ‘öğütölmek’ (BD) (Krş. Az. üyüt; Türkm. üve-; Gag. üt-; Trk. ögüt-); **ET böri** < **AT *böri** > Uyg. bürü ~ börü ~ büri (EUTS) ‘kurt’; Hrmz. börü (MM) ~ böri (KE); Kıp. börü (TA) ~ böri (CC) (Krş. Hak. pür; Krg., Kzk. börü; Kklp., Nog., Özb. böri; Bşk., Tat. büri; Y.Uyg. böre; Türkm. böri)

3. /u/ Ünlüsü

/u/ ünlüsü nitelik özellikleri bakımından kalın, dar, yuvarlak bir art damak ünlüsüdür. Nicelik özelliği bakımından ise normal süreli bir ünlüdür. /a/ ve /i/ ünlüleri ile birlikte Türkçenin ilk ünlü sisteminin içinde yer alan ünlüdür.

Tarihî Türk lehçelerinde /u/ ünlüsünün iki ayrı kaynağı vardır. Bunlardan birincisi en geç AT döneminden itibaren bilinen /u/ ünlüsüdür (*u>u). İkincisi ise AT’de varlığı tasarlanan ve Tarihî Türk lehçelerinde bazı seslik izler bırakarak veya hiçbir seslik iz bırakmadan normal süreli karşılığa dönüşerek kısalan /u/ (*ü>u) ünlüsüdür.

3.1. İlk Hecede /u/ Ünlüsü

Tarihî Türk lehçelerinde ilk hecede /u/ ünlüsü çoğunlukla korunmuştur:

ET bulıt > Kök. bulıt (Orh.) ‘bulut’; Uyg. bulıt (Mayt.) ~ bulut (EUTS); Krh. bulıt (RN); Hrmz. bulıt (NF) ~ bulut (KE); bulıt (TZ) ~ bulut (TA); Çağ. bulıt (SD) ~ bulut (LD); ETT bulıt (SN) ~ bulud (KG) (Krş. Bşk. bolot; Tat. bolıt; Hak., Şor pulut; Kklp., Nog. bulıt; Az. bulud Kzk., Krg., Tuv., Alt.,

Krç., Özb., Y.Uyg., Türkm., Gag., Trk. bulut; Yak. bılıt); **ET buñ** > Kök. buñ (Orh.) ‘sıkıntı, keder’; Uyg. muñ ~ müñ ~ mĩñ (EUTS); Krh. muñ (DLT); Hrzm. muñ (NF); Kıp. muñ (TZ); Çağ. muñ (LD); ETT buñ (DK); **ET buz** < **AT bũz** > Uyg. buzluğ (EUTS) ‘buzluk’; Krh. buz (KB); Kıp. buz (TA); ETT buz (DK) (Krş. Bşk., Tat. boz; Kzk., Krg. Özb., Y.Uyg. muz; Az., Gag., Trk. buz; Türkm. bũz; Yak. bũs ~ mũs; Hlç.bũ^uz); **ET buzağı** > Uyg. buzağı (EUTS) ~ bozağı (Ir.); Krh. buzağı (RN); Hrzm. buzağı (NF); buzağı (TA) ~ buzav ~ buzov (CC); ETT buzağı (DK) (Krş. Bşk. bızav; Kzk., Türkm. buzav; Tat. bozav; Krg. mũzo; Tuv. bızā; Hak. pızo; Krç., Az. buzov; Özb. buzāğ; Y.Uyg. mozay; Gag. buzā ~ bizā; Trk. buzağı); **ET kulkak** > Kök. kulkak (Orh.) ‘kulak’; Uyg. kũlkağ ~ kũlgağ ~ kũlağ (EUTS); Krh. kũlgağ (KB); Hrzm. kũlağ (NF); Kıp. kũlağ (TZ) ~ kũlağ (TA); Çağ. kũlağ (ŞT); ETT kũlağ (SN) ~ kũlağ (DK) (Krş. Hak. xulax; Bşk., Tat. kolak; Özb. kulāk; Az. ğulağ; gulağ Türkm.; Krg., Kzk., Kklp., Nog., Tuv., Alt., Y.Uyg., Gag., Trk. kulak; Yak. kulğax); **ET kuruğ** > Uyg. kuruğ (EUTS); Krh. kũruğ (KB); Hrzm. kũruğ (NF); Kıp. kũru (İM) ~ kũrı (GT) ~ kũru (TZ); Çağ. kũruk (LD); ETT kũrı (DK) (Krş. Bşk. koro ~Tat. korı; Kzk. kurgak; Hak. huruğ; Özb., Y.Uyg. kuruk; Az. guru, Türkm. ğurı; Krg., Trk. kuru); **ET tuman** > Uyg. tuman (Ir.) ‘duman’; Krh. tuman (KB); Kıp. tuman (TZ); Çağ. tuman (ŞD); ETT tuman (SN) (Krş. Krg., Kzk., Kklp., Nog., Y.Uyg. tuman; Az., Gag. Trk. duman; Türkm. dumān); **ET uluğ** > Kök. uluğ (Orh.) ‘ulu, büyük, yaşlı’; Uyg. uluğ (EUTS); Krh. uluğ (KB); Hrzm. uluğ (NF); Kıp. ulu (CC) ~ uluğ (İM) ~ ullu (GT); Çağ. uluğ (LD) ~ uluğ (ŞD) ~ ullı (BD) ~ ulı (ŞT); ETT ulu (SN) (Krş. Kzk., Türkm. ulı; Kklp., Nog.ullı; Bşk. olo; Tat. olı; Özb., Y.Uyg. uluğ; Krg., Az. Trk. ulu); **ET uzun** < **AT *uzũn** > Kök. uzun (Orh.) ‘uzun’; Uyg. uzun (Ir.); Krh. uzun (DLT); Hrzm. uzun ~ uzın (NF); Kıp. uzun (TA); Çağ. uzun (LD); uzun (DK) ~ uzın (SN) (Krş. Tat., özın; Bşk. özön; Kzk., Nog., Kklp. uzın; Türkm. uzĩn; Kmk., Krç., Krg., Özb., Y.Uyg., Az., Gag., Trk. uzun) vb.

/u/ ünlüsü Tarihî Türk lehçelerinde ilk hecede çoğunlukla korunmuştur. Ancak bazı ses olaylarına ve de dönemlerin genel eğilimlerine bağlı olarak niteliğinde kimi zaman değişimler görülür. Tespit edilen bu ses değişimleri şunlardır:

3.1.1. u>a

u>a düzleşmesi az rastladığımız bir ses olayıdır. Ünlü düzleşmesi örnekleri düzleşmenin bir eğilim olarak mevcut olduğu Kıpçak ve Harezmi Türkçesi dönemlerine aittir:

ET yuğur- > Kıp. yağur- (BV) ~ yoğur- (TA) ~ yovur- (TZ) ~ yur- (CC) ‘yoğurmak’; **ET uvşak** > Hrzm. avuk (ME) ‘ufak’

3.1.2. u>ı

İki örnekte tespit ettiğimiz u>ı düzleşmesi herhangi bir dönem için belirleyici değildir. Zira tespit ettiğimiz örneklerde u>ı düzleşmesinin yanında, aynı dönemde ve de aynı kelimede u>u; u>ü şeklinde nitelik istikrarsızlığının olması, bu örneklerin belirleyici olmadığına bir göstergesidir.

ET buñ > Uyg. muñ ~ muñ ~ müñ (EUTS) ‘sıkıntı, keder’; **ET kıumursğa** > Kıp. kımrşagı (BM) ~ kımruska (TZ) ~ kımursaga (Kİ) ~ kımuruska (DM) ‘karınca’

3.1.3. u>o

u>o genişlemesi Tarihî Türk lehçelerinde az rastlanan bir ses değişmesidir. Tarihî Türk lehçelerinde u>o değişmesi, g>v sürecindeki /g/ ünsüzü ve /b/ dudak ünsüzü eşliğinde düzenli bir şekilde görülmektedir:

ET buz- > Uyg. boz- (Mayt.) ~ buz- (EUTS) ‘bozmak’; Krh. boz- (KB); Hrzm. boz- (ME) ~ buz- (NF); Kıp. boz- (TZ) ~ buz- (CC); Çağ. boz- (ŞD) ~ buz- (LD); ETT boz- (DK) ~ buz- (SN) (Krş. Hak. pus-; Tuv., Krç., Alt., Kzk., Krg., Özb., Y.Uyg. buz-; Bşk., Tat., Az., Türkm., Gag., Trk. boz-); **ET yağur-** > Uyg. yoğur- (EUTS) ‘yoğurmak’ ~ yağrul- ‘karışmak’ (EUTS); Krh. yoğrul- (DLT); Hrzm. yoğur- (NF); Kıp. yoğur- (TA) ~ yovur- (TZ) ~ yağur- (BV) ~ yur- (CC); Çağ. yoğur- (LÇ); ETT yoğur- (DK)

Tarihî Türk lehçelerinde u>o değişmesinin sebebini bulamadığımız örnekler de vardır:

ET yunt > Uyg. yont ~ yunt (EUTS) ‘at, kısırak’; **ET yuyka** > Kıp. yoğa (CC) ~ yorğa (Kİ) ~ yuğa (BV) ‘ince’ (Krş. Özb. yubka; Y.Uyg. jubka; Az. yuxa; Türkm. yuka; Gag., Trk. yufka)

3.1.4. u>ö

u>ö genişlemesini Karahanlı Türkçesinde ve bir örnekte tespit edebildik:

ET ut- > Krh. öt- ~ üt- ~ ut- (DLT) ‘oyunda kazanmak’

3.1.5 u>ü

Tarihî Türk lehçelerinde u>ü ön damaksıllaşması nadir görülen bir ses hadisesidir. Az sayıda örnekte tespit ettiğimiz bu hadise, daha çok ön damaksıllaştırıcı etkisi bilenen /d/ ve /t/ ünsüzleri eşliğinde gerçekleşmiştir:

ET ut- > Krh. üt- ~ ut- ~ öt- (DLT) ‘oyunda kazanmak’; **ET ud-** > Krh. üd- ~ ud- (DLT) ‘takip et-’

Tek bir örnekte ise u>ü ön damaksıllaşmasının sebebi tespit edilememiştir.

ET buñ > Uyg. müñ ~ muñ ~ mıñ (EUTS) ‘sıkıntı, keder’

3.2. İlk Hece Dışında /u/ Ünlüsü

Tarihî Türk lehçelerinde ilk hece dışında /u/ ünlüsü çoğunlukla korunmuştur:

ET ağu ~ **āğu** < **AT āgu** > Uyg. ağu (EUTS) ‘ağu, zehir’; Krh. ağu (AH); Hrzm. ağu (HŞ); Kıp. ağu (TA) ~ avu (TZ) ~ uvu (Kİ) ~ ağı (TZ); Çağ. ağu (ŞD); ETT ağu (SN) (Krş. Krg. ü; Bşk. ağıv; Kzk. uv; Tat. ağu; Özb. āğu; Y.Uyg. oğa; Az. ağı; Yak. uo); **ET altun** > Kök. altun (Orh.) ‘altın’; Uyg. altun (UÜH); Krh. altun (RN); Hrzm. altun (NF); Kıp. altun (CC) ~ altın (TZ); Çağ. altun (ŞT); ETT altun (YZ) (Krş. Tuv. aldın; Özb. āltin; Y.Uyg., Az. altun; Bşk., Tat., Kzk., Krg., Hak., Krç., Alt., Şor, Türkm., Trk. altın; Yak. altan ‘bakır’); **ET buzağu** > Uyg. buzağu (EUTS) ~ bozağu (Ir.); Krh. buzağu (DLT) ~ buzağı (RN); Hrzm. buzağu (NF); buzağu (TA) ~ buzav ~ buzov (CC); ETT buzağu (DK) (Krş. Bşk. bızav; Kzk., Türkm. buzav; Tat. bozav; Krg. mūzo; Tuv. bızā; Hak. pızo; Krç., Az. buzov; Özb. buzāq; Y.Uyg. moza; Gag. buzā ~ bizā; Trk. buzağı); **ET kuduruk** > Uyg. kudruk ~ kudruğ (Ir.) ‘kuyruk’; Krh. kudruk (DLT); Hrzm. kudruk (NF); Kıp. kuyruk (MG) ~ kuyruğ (CC); Çağ. kuyruğ (ŞT); ETT kuyruk (DK) (Krş. Tuv. kudruk; Hak. xuzurux; Bşk. koyorok; Tat. koyrik; Az. gıyruğ; Türkm. guyruk; Alt., Şor., Kzk., Krg., Gag., Trk. kuyruk; Yak. kuturuk); **ET konuğ** > Uyg. konuğ (EUTS) ‘konuk’; Krh. konuğ (KB); Hrzm. konuğ (NF); konuğ (Kİ) ~ konağ (İM); konuğ (LÇ); ETT konuğ (SN) (Krş. Krg., Alt. konok; Hak. xonix; Bşk., Tat. kunak; Y.Uyg. konak; Az. gonag; Şor, Trk. konuk); **ET kuruğ** > Uyg. kuruğ (EUTS); Krh. kuruğ (KB); Hrzm. kuruğ (NF); Kıp. kuru (İM) ~ kırı (GT) ~ köru (TZ); Çağ. kuruğ (LD); ETT kırı (DK) (Krş. Bşk. koro ~ Tat. kori; Kzk. kurğak; Hak. huruğ; Özb., Y.Uyg. kuruk; Az. guru, Türkm. gūrı; Krg., Trk. kuru); **ET kuduğ** > Uyg. kuduğ (EUTS) ‘kuyu’; Krh. kuduğ ~ kuyuğ (DLT); Hrzm. kuyuğ ~ kudu (NF); Kıp. kuyu (CC) ~ kuyuğ (İM) ~ kuyı (DM); Çağ. kuyı (ŞT); kuyu (DK) (Krş. Bşk. koyo; Tat. koyı; Krg., Özb., Y.Uyg. kuduk; Kklp. kudık; Nog. kuyı; Az. guyu; Türkm. guyı; Trk. kuyu); **ET uluğ** > Kök. uluğ (Orh.) ‘ulu, büyük, yaşlı’; Uyg. uluğ (EUTS); Krh. uluğ (KB); Hrzm. uluğ (NF); Kıp. ulu (CC) ~ uluğ (İM) ~ ullu (GT); Çağ. uluğ (LD) ~ uluğ (ŞD) ~ ullı (BD) ~ ulı (ŞT); ETT ulu (SN) (Krş. Kzk., Türkm. ulı; Kklp., Nog. ullı; Bşk. olo; Tat. olı; Özb., Y.Uyg. uluğ; Krg., Az. Trk. ulu); **ET uruğ** > Kök. uruğ (Orh.) ‘boy, kabile’; Uyg. uruğ (EUTS); Krh. uruğ (DLT); Hrzm. uruğ (NF); Kıp. uruğ (CC); Çağ. uruk (ŞD); ETT uruğ ~ uruk (DK); **ET uzun** < **AT uzūn** > Kök. uzun (Orh.) ‘uzun’; Uyg. uzun (Ir.); Krh. uzun (DLT); Hrzm. uzun ~ uzın (NF); Kıp. uzun (TA); Çağ. uzun (LD); uzun (DK) ~ uzın (SN) (Krş. Tat., özın; Bşk. özön; Kzk., Nog., Kklp. uzın; Türkm. uzīn; Kmk., Krç., Krg., Özb., Y.Uyg., Az., Gag., Trk. Uzun); **ET yaşur-** > Uyg. yaşur- (EUTS) ‘gizlemek, saklamak’; Krh. yaşur-

(DLT); Hrzm. yaşur- (NF); Kıp. yaşur- (Kİ) ~ yaşır- (CC); Çağ. yaşur- (BD); ETT yaşur- (SN)

Tarihî Türk lehçelerinde ilk hece dışındaki /u/ ünlüsü bazı ses olaylarına veya lehçelerdeki seslerin genel eğilimlerine bağlı olarak değişmiştir:

3.2.1. u>ı

İlk hece dışında u>ı genişlemesi Tarihî Türk lehçelerinde yaygın olarak görülen bir ses olayıdır. Tespit ettiğimiz örneklerde u>ı genişlemesi aşağıdaki durumlarda ortaya çıkmıştır: Geniş ünlülerin ilerleyici etkisi; genel eğilimlerin sonucunda.

3.1.1.1. Geniş Ünlülerin İlerleyici Etkisi

Tespit ettiğimiz örneklerde ilk hecedeki geniş /a/ ünlüsü, kendisinden sonra gelen hecedeki /ı/ ünlüsünü etkileyerek genişletmiştir:

ET açuk > Kıp. açık (İM) ~ açuk (MG) ‘açık’; Çağ. açık (ŞD) ~ açuk (LD) (Krş. Bşk. asık; Kzk. aşık; Özb. açık; Tuv. ajık; Y.Uyg. oçuk; Az. açığ; Krg., Tat., Krç., Alt., Türkm., Gag., Trk. açık); **ET adut** > Kıp. avıç ~ avuç (GT) ‘avuç’ (Krş. Kzk. uvıs; Krg. uç; Tat. uç; Tuv. adıç; Krç. uvuç; Özb. hâvuç; Y.Uyg. oç; Az. avuc; Türkm. ovuç; Gag. auç ~ avuç; Trk. avuç); **ET ağu** ~ **āgu** < **AT *āgu** > Kıp. agı (TZ) ~ ağu (TA) ~ avu (TZ) ~ uvu (Kİ) ‘ağı, zehir’ (Krş. Krg. ü; Bşk. ağıv; Kzk. uv; Tat. ağu; Özb. āgu; Y.Uyg. oğa; Az. ağı; Yak. uo); **ET altun** > Kıp. altın (TZ) ~ altun (CC) ‘altın’; (Krş. Tuv. aldın; Özb. āltin; Y.Uyg., Az. altun; Bşk., Tat., Kzk., Krg., Hak., Krç., Alt., Şor, Türkm., Trk. altın; Yak. altan ‘bakır’); **ET azuk** < **AT *āzuk** > Uyg. azık ~ azuk (EUTS) ‘azık, yiyecek’; Hrzm. azık (ME) ~ azuk (HŞ); Kıp. azığ (BV) ~ azık (TZ) ~ azıh (CC) ~ azuk (İM) (Krş. Tuv. azığ; Hak. azıx; Özb. āzık; Y.Uyg. ozuk; Az. azığ; Türkm. āzık; Alt. azu; Bşk., Tat., Kzk., Krg., Krç., Kklp., Nog., Trk. azık); **ET kadğu** > Hrzm. kayğı (KE) ~ kadğu (NF) ‘kaygı’; Kıp. kayğı (BV) ~ kadğu (İM) ~ kayğu (CC) (Krş. Az., Gag. gayğı; Bşk., Tat. kayğı; Özb., Y.Uyg. kayğu; Krg., Trk. kayğı); **ET kağur-** > Uyg. kawır- ~ kağur- (EUTS) ‘kavurmak’ (Krş. Bşk., Tat., kuvır-; Krg. kūr-; Özb. kāvur-; Y.Uyg. koru-; Az., Türkm. govur-; Gag. kaur-; Trk. kavur-); **ET yağmur** > Krh. yamğır ~ yağmur ~ yamğur ~ amğur (DLT) ‘yağmur’; **ET yaşur-** > Kıp. yaşır- (CC) ~ yaşur- (Kİ) ‘gizlemek, saklamak’

3.1.1.2. Genel Eğilimlere Bağlı Düzleşmeler

Açık hecedeki /u/ ünlüleri Türkçenin birçok döneminde /ı/ ünlüleriyle yer değiştirebilmektedirler:

ET kuduğ > Kıp. kuyı (DM) ~ kuyu (CC) ~ kuyuğ (İM) ~; Çağ. kuyı (ŞT) (Krş. Bşk. koyu; Tat. koyı; Krg., Özb., Y.Uyg. kuduk; Kklp. kudık; Nog. kuyı; Az. guyu; Türkm. guyı; Trk. kuyu); **ET kuruğ** > Kıp. kurı (GT) ~ kuru

(İM) ~ köru (TZ); ETT kurı (DK) (Krş. Bşk. koro ~Tat. korı; Kzk. kurğak; Hak. huruğ; Özb., Y.Uyg. kuruk; Az. guru, Türkm. gürı; Krg., Trk. kuru); **ET uluğ** > Çağ. ullı (BD) ~ ulı (ŞT) ~ uluğ (LD) ~ uluğ (ŞD) ‘ulu, büyük’ (SN) (Krş. Kzk., Türkm. ulı; Kklp., Nog.ullı; Bşk. olo; Tat. olı; Özb., Y.Uyg. uluğ; Krg., Az. Trk. ulu)

3.2.2. u>a

u>a düzleşmesi veya genişlemesi Tarihî Türk lehçelerinde dağınık olarak görülmektedir. Tespit ettiğimiz örneklerde u>a değişmesi şu durumlarda ortaya çıkmıştır: düz veya geniş ünlülerin ilerleyici benzeşmesi

3.2.2.1. Düz veya Geniş Ünlülerin İlerleyici Benzeşmesi

ET baltu > Hrzm. balta (NF) ‘balta’; Kıp. balta (CC); ETT balta (SN) (Krş. Alt. malta; Özb. bälte; Y.Uyg., Türkm. patla; Bşk., Kzk., Krg., Tat., Krç., Kmk., Nog., Kklp., Az., Trk. balta); **ET badruk** > Krh. batrak ~ bayrak (DLT) ‘bayrak’ **ET konuğ** > Kıp. konak (TZ) ~ konuğ (İM) (krş. Alt., Krg. konok; Hak. xonix; Bşk., Tat. kunak; Az. gonag; Şor, Trk. konuk); **AT *söğün** > Uyg. soğan (EUTS) ‘soğan’; Krh. soğan ~ soğun (DLT); Kıp. soğan (TZ); Çağ. soğan (LÇ) (Krş. Bşk. huğan; Tat. suğan; Krg. soğon; Gag. suvan ~ suan; Az., Türkm., Trk. soğan)

Aşağıdaki örneklerde u>a genişlemesinin sebebi tespit edilememiştir:

ET buyruk > Uyg. buyrak ~ buyruk (EUTS) ‘buyruk’; **ET kulun** > Hrzm. kulan (MM) ‘tay’; Kıp. kulan (TA) ~ kolan (TZ) ~ kulun (Kİ); Çağ. kulan (LÇ); ETT kulan (SN) ‘yaban eşiği veya yaban atı’

3.2.3. u>o

u>o genişlemesini bir örnekte vardır:

ET baltu > Uyg. balto ~ baltu (EUTS) ‘balta’ (Krş. Alt. malta; Özb. bälte; Y.Uyg., Türkm. patla; Bşk., Kzk., Krg., Tat., Krç., Kmk., Nog., Kklp., Az., Trk. balta)

4. Sonuç

Türkçedeki /a/, /i/ ve /u/ temel ünlülerinin bilinen ilk şekillerinin devamı (*x>x) ve uzun süreli karşılıklarının kısalmasıyla oluşmuş iki kaynağı vardır. Buna ilaveten /a/ ünlüsünün *ı>a gelişmesiyle oluşmuş farklı bir kaynağı vardır.

/a/, /i/ ve /u/ ünlüleri tarihî dönemlerde çoğunlukla bilinen ilk şekillerini devam ettirmiştir.

/a/, /i/ ve /u/ ünlülerinde meydana gelen ses değişikliklerinin önemli bir bölümü ünlü-ünsüz ilişkisi, az bir bölümü ise ünlü-ünlü ilişkisi neticesinde meydana gelmiştir. Ünlü-ünsüz ilişkileri sonucunda oluşmuş

yuvarlaklaşmalar daha çok Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde görülür. Bu yuvarlaklaşmalar Kıpçak Türkçesi için de belirleyicidir.

/a/, /i/ ve /u/ ünlülerindeki ses değişiklikleri ilk hecede daha fazla görülmüştür.

KISALTMALAR

1. Eser Kısaltmaları

AH	Atabetü'l-Hakayık
BM	Kitâbu Bulgatü'l –Müşâk Fî Lügati't-Türk Vel'l Kıpçak
BV	Baytaratu'l-Vâzih
CC	Codex Cumanicus
ÇK	Çağatayca El Kitabı
DLT	Dîvânü Lügati't-Türk
DM	Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fî'l-Lügati't-Türkiyye
HŞ	Hüsrev-i Şirin
Ir.	İrk Bitig
İH	El-İdrâk Haşiyesi
KB	Kutadgu Bilig
KE	Kıyasu'l-Enbiya
KF	Kitâb Fî'l-Fıkıh
KFT	Kitâb Fî'l-Fıkıh Bi'l-Lisâni't-Türkî
KG	Kitab-ı Gunya
Kİ	Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni't-Türkî
KY	Kıssa-i Yusuf
LÇ	Lugat-i Çağatay ve Türkî Osmanî
LD	Lütfi Divanı
Mayt.	Maytrısimit
ME	Mukaddimetü'l-Edeb
MG	Münyetü'l-Guzât
ML	Muhakemetü'l-Lugateyn
MM	Muniu'l-Murid
MŞ	Kitâbu Evsâfı Mesâcidi's-Şerife
NF	Nehcü'l-Ferâdis
Nog.	Nogay Türkçesi
RN	Rylands Nüshası (Kuran Tercümesi)
Orh.	Orhun Abideleri
SN	Süheyl ü Nev-Bahar
SD	Sekkaki Divanı
ŞD	Şiban Han Divanı
ŞDiv.	Şeyhi Divanı
ŞT	Şecere-i Terākime
TA	Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî
TZ	Et-Tuhfetü'z-Zekiye fî'l-Lügat'it-Türkiyye
YZ	Yusuf u Zeliha

2. Diğer Kısaltmalar

age.	Adı geçen eser
Alt.	Altay Türkçesi
AT	Ana Türkçe
Az.	Azerbaycan Türkçesi
bk.	Bakınız
Bşk.	Başkurt Türkçesi
Çag.	Çağatay Türkçesi
C.	Cilt
çev.	Çeviren
ETT	Eski Türkiye Türkçesi
Gag.	Gagavuz Türkçesi
Hak.	Hakas Türkçesi
Hlç.	Halaç Türkçesi
Hot.	Y. Uygur Hotan lehçesi
Kmk.	Kumuk Türkçesi
Kırg.	Kırgız Türkçesi
Krş.	Karşılaştırınız
Kzk.	Kazak Türkçesi
Nog.	Nogay Türkçesi
Özb.	Özbek Türkçesi
S.	Sayı
s.	Sayfa
Tat.	Tatar Türkçesi
TDAV	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TKAE	Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü
TDK	Türk Dil Kurumu
Trk.	Türkiye Türkçesi
Tuv.	Tuva Türkçesi
Türkm.	Türkmen Türkçesi
Uyg.	Uygur Türkçesi
Uyg. Br.	Uygur Brahmi ağzı
üniv.	Üniversite
Yak.	Yakut Türkçesi
Yay.	Yayın
Y.Uyg.	Yeni Uygur Türkçesi

KAYNAKLAR

- Ağar, M. E. (1986). *Baytaratu'l-Vâzih*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ağar, M. E. (1989). *Kitāb Fi'l-Fıkh Bi'l-Lisāni't-Türkî*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akkuş, M. (1995). *Kitab-ı Gunya*. Ankara: TDK Yayınları.
- Arat, R. R. (1953). Türkçe Metinlerde e/i Meselesine Dair. *Rocznik Orientalistyczny XVII.*, 306-313.

- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III (İndeks)*. (K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce, Yay. Haz.). İstanbul: TKAE Yayınları.
- Arat, R. R.. (2006). *Atabetü'l Hakayık*. Ankara: TDK Yayınları.
- Arıkoğlu, E. ve Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2005). *Örnekli Hakaşça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ata, A. (1997). *Kıyasü'l Enbiya II. Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Feradis III Dizin-Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ata, A. (2004). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, B. (1945). *Et-Tuhfetü'z-Zekiye fî'l-Lügat'it-Türkiye*. İstanbul: TDK Yayınları.
- Atalay, B. (1985). *Dîvânü Lügati't-Türk Tercümesi I*. Ankara: TTK Yayınları.
- Atalay, B. (1986a). *Dîvânü Lügati't-Türk Tercümesi II*. Ankara: TTK Yayınları.
- Atalay, B. (1986b). *Dîvânü Lügati't-Türk Tercümesi III*. Ankara: TTK Yayınları.
- Atsız, B. ve Türkmen, S. (2004). *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l Lügati't-Türkiye*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Baskakov, A. N. (2006). *Türk Dillerinin Tarihî-Tipolojik Sesbilimi*. (K. Koç ve O. S. Karaca, Çev.). İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Bayram, B. (2007). *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*. Konya: Tablet Yayınları.
- Bazin, L. (1988). *Türk Dillerinin Müşterek Tarafları ve Temayülleri*. (M. Akalın, Çev.). *Tarihî Türk Şiveleri* içinde. Ankara: TKAE Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1931). *Kitâb al-İdrâk li-lisân al Atrâk*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları.
- Choi, H. (1992). *Oğuz Grubu Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionaries Of Pre Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford University Press.
- Çerkassky, M. A. (1965). *Tyurkskiy Vokalizm i Singarmonizm*. Moskova
- Delice, H. İ. (2001). *Kitâb fî-İlmi'n-Nüşşâb*. Sivas: Dilek Matbaası.
- Dilçin, C. (1991). *Süheyl ü Nev-Bahar (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Divanü Lugat-it Türk Dizini*. (1972). Ankara: TDK Yayınları.
- Doerfer, G. (1970). Halaçça Orta İran'da Arkaik Bir Türk Dili. (S. Tezcan, Çev.). *TDAY-Belleten* 34 (133), 17-58.
- Eckmann, J. (1986). *Nehcü'l-Ferâdis*. (S. Tezcan, H. Zülfikâr, Yay.). Ankara: TDK Yayınları.
- Eker, S. (1998). *Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Emre, A. C. (1949). *Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri -Fonetik-*. İstanbul: TDK Yayınları.
- Karamanoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Karamanoğlu, A. F. (1994). *Gülistan Tercümesi*, Ankara: TDK Yayınları.
- Karasoy, Y. (1998). *Şiban Han Divanı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: TDK Yayınları.

- Killi, G. (1996). *Kuzeydoğu Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mazıoğlu, H. (1974). *Kitâbu Evsâfî Mesâcidî 'ş-Şerife*. Ankara: TDK Yayınları.
- Şçerbak, A. M. (1998). *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi*. (E. Mahmut, Çev.). Ankara: TDK Yayınları.
- Özek, F. (2009). *Tarihî Türk Lehçelerinde Ünlüler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Toparlı, R. (1989). *Kitâb-ı Mukaddime-i Ebû'l-Leysi's-Semerkandî*. Erzurum: Atatürk Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Toparlı, R. (1992). *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtîn*. Ankara: TDK Yayınları.
- Toparlı, R. (1998). *Harezm Türkçesi*. Sivas: Dilek Matbaacılık.
- Toparlı, R. ve diğerleri. (1999). *El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lugati't-Türkiyye*. Ankara: TDK Yayınları.
- Toparlı, R. ve diğerleri. (2000). *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*. Ankara: TDK Yayınları.
- Toparlı, R. ve diğerleri. (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Toparlı, R. ve Argunşah, M. (2008). *Mu'inü'l-Mürîd*. Ankara: TDK Yayınları.
- Uğurlu, M. (1987). *Münyetü'l-Guzat*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yıldız, O. (2008). *Yusuf u Zeliha (Destan-ı Yusuf)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yüce, N. (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb (Giriş-Dil Özellikleri-Metin-İndeks)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yücel, B. (1995). *Babür Divanı*. Ankara: AKM Yayınları.

**TÜRK DİLİ HARİTASINA BİR KATKI:
LÜBNAN'DAKİ TÜRKLER VE TÜRKÇE****CONTRIBUTION TO TURKISH LANGUAGE MAP:
IN LEBANON TURKS AND TURKISH***Özgür Kasım AYDEMİR****Özet:**

Makalemiz, Lübnan sınırları içerisindeki saha çalışmamızın, Türkçenin konuşulma alanlarına ilişkin genel bilgi aktarımını amaçlamaktadır. Günümüzde, Lübnan'da yaklaşık 12000'i kayıtlı olmak üzere 30000 kadar vatandaşımız yaşamaktadır. Bunların önemli bir kısmı 1940 sonrasında çalışma amacıyla gelip ülkeye yerleşmiş olan Türklerdir. Ancak 1940 sonrası Lübnan'a yerleşen Türkler, yaşadıkları büyük şehirlerde hâkim dil konumunda olan Arapçadan etkilenmelerinin yanı sıra daha çok ayrıldıkları coğrafyanın dil özelliklerini yansıtmaları nedeniyle bu çalışmaya konu edilmemiştir. Çalışmamızda, sayıları 13200'ü bulan ve 13. yüzyıldan itibaren bu bölgede yaşayan Türkmenler ile yaklaşık sayıları 9000'i bulan, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Lübnan sınırları içerisinde yaşayan Girit Muhaciri Türkler ve onların dilleri üzerine odaklanılmıştır. Türkçe olmaları ve Arapçadan etkilenmeleri gibi ortak özelliklere sahip olmalarının yanında pek az ortak noktası bulunan iki Türk grubu ve dilleri, makale içerisinde ayrı başlıklar altında değerlendirilmiştir. 2013 yılı içerisinde gerçekleştirilen saha çalışmalarımızın ilkinden elde edilen veriler doğrultusunda ağız özelliklerine girmeden Lübnan'da Türkçenin konuşulduğu yerler ve kullanılan dilin genel özellikleri makalemizde kültürel bağlamda sunulmaya çalışılmıştır. Böylelikle Türk Dili Haritası'na yönelik olarak, Lübnan'daki saha çalışmamıza dayalı katkı sağlanabilmesi ve varlığı tehlikede olan Lübnan'daki Türkmen Ağızı ile Lübnan'daki Girit Muhaciri Türk Ağızı'na dikkat çekilmesi amaçlanmıştır. Zira Lübnan sınırları içerisinde konuşulan Türkçenin, UNESCO'nun somut olmayan kültürel miras içerisinde tehlikedeki diller programı ölçütlerine göre değerlendirildiğinde, "kritik tehlike altında" olduğunu belirtmek zorundayız.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili, Lübnan, Türkmen, Girit Muhaciri Türkler, Ağız.

Abstract:

Article, field study within the borders of Lebanon, aims to share general information on issues to be spoken Turkish. Today, as much as 30000 citizens living in Lebanon for nearly 12000 to be registered. Most of these countries are settled in

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – Denizli okaydemir@gmail.com

1940 after the Turks to come to work. However, the Turks settled in Lebanon after 1940, as well as the more they leave any kind of Arabic language features that reflect the geography of this work is not subject to due. In this study, the number 13200 Turkmen living in this region in the 13th century, which approximate number 9000, 19th living within the borders of Lebanon since the end of the century the Turks and their language is focused on the muhajir of Crete. Turkish Arabic code to be very little in common other than being lived copying the two ethnic groups and languages, should be evaluated in this study suggest that under separate headings. The field of our work in the year 2013 in accordance with the data obtained from the first one into the dialect characteristics of Turkish spoken in Lebanon, and the general features of the language used in the submitted article. Thus, in order to map received Turkish Language in Lebanon, based on the contribution to the field study aimed to achieve. Because the Turkish language is spoken within the borders of Lebanon, UNESCO's intangible cultural heritage are evaluated according to the criteria in the endangered languages program, "critically endangered" we have to mention that.

Key words: Tukiş Language, Lebanon, Turkmen, Turks Orginated in Crete, Dialect.

Giriş

Tarih boyunca büyük uygarlıklara ve mücadelelerinde ev sahipliği yapmış olan Lübnan dünyanın bilinen en eski yerleşim bölgelerindendir. Bölgede (Jbeil) gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda M.Ö. 6500'den öncesine ait uygarlık izleri elde edilmiştir¹. Bölge, İslamiyet'in öncü yayılma alanlarından. "İslam orduları Arap Yarımadası'nı denetim altına aldıktan kısa bir süre sonra Müslümanlığı yaymak için o dönem Persler ile Bizans arasında paylaştırılmış bulunan Suriye, Lübnan, Filistin ve Irak topraklarına doğru genişlemeye başladı. (...) İçinde Ermeni ve Arap destek kuvvetlerini de barındıran İmparatorluk ordusu, aynı büyüklükteki Müslüman güçleriyle 636 Ağustosunda Şam'ın güneyinde karşılaştı. Yamuk nehri kıyısında yapılan savaşta Halid bin Velid komutasındaki ordu büyük bir zafer kazanarak Suriye ve Anadolu topraklarının kapısını İslam akıncılarına açtı" (Ayhan ve Tür, 2009, s. 20). Bölge sadece İslam tarihi açısından değil Türklerin İslamiyet'i benimsemelerinin sonrasında Türk Tarihi'nin önemli kültürel merkezlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle Emeviler döneminde orduda görev almaya başlayan Türkler, Abbasiler döneminde, Arap unsur dışındaki en nüfuzlu grubu oluşturmaktaydılar. Orta Doğu'daki İslam ordusu içerisinde varlık gösteren Türklerin, Abbasi Halifeliği döneminde askerî bürokrasinin çoğunu temsil etmelerine karşın, bugünkü Lübnan sınırları içerisindeki yerleşimine ilişkin

¹ Bu konudaki ayrıntılı bilgi için, bakınız: Ayhan ve Tür, 2009.

bir kaynağa henüz ulaşamadığı için ülkedeki Türkmen varlığını bu döneme dayandıramamaktayız. Ancak konar-göçer hayat tarzının hâkim olduğu ve Ferganalı, Buharalı, Harezmli ya da kısaca Horasanlı adlarıyla tanımlanan ve Memlûk Hanedanı Ordusu²'nda da etkili olan Türklerin³ kesin olmamakla beraber bugünkü Lübnan sınırları içerisinde yerleşmeleri ihtimal dâhilindeki ön Türk yerleşimi olarak değerlendirilebilir.

Orta Doğu'da Türklerin varlıklarına yönelik kesin bilgiler, Türk yerleşiminin Anadolu ile eş/yakın zamanlı olduğunu bildirmektedir. *"Anadolu'nun Türkleşmesini ve bölgede Türk birliğini amaçlayan Türkiye Selçuklu Devleti, bu hedefine ulaşmak için komşu devletlerle bazen dostane bazen de düşmanca ilişkiler içinde bulunabiliyordu. Buna dair en güzel örneği bir Türk beyliği olan Zengiler'in devamı niteliğindeki Eyyûbîler ile olan münasebetlerinde görmekteyiz"* (Uyumaz, 2002, s. 86). Nitekim *"1132 yılında Musul Atabeyi İmameddin Zengi Irak Selçukluları tarafından yenilgiye uğratılınca Necmeddin Eyyub, Zengi'nin kaçmasına yardım etmiştir. Eyyubiler ile Irak Selçukluları arasındaki ilişkiler bu vesile ile bozulunca Eyyub kardeşi Şirguh ile birlikte İmaeddin Zengi'ye müracaat ederek 1138 yılında ona iltihak etmişler ve bir süre Musul'da kalarak Zengi'nin askeri seferlerine katılmışlardır. (...) Bu arada Necmeddin Eyyub Baalbek'in ele geçirilmesindeki rolünden dolayı Baalbek'e muhafız olarak atanmıştır"* (Gül, 2002, s. 87). Bu bilgilerden dayanak alarak Orta Doğu'daki kalıcı Türk varlığının Anadolu'daki Türk yerleşimi ile yaklaşık olarak eşzamanlı olduğunu belirtebiliriz. *"Sultan Alp Arslan'ın eniştesi Erbasan'ın, Sultan'a isyan ile Bizans'a sığınması üzerine, beraberindeki Kurlu, Atsız ve kardeşleri, Şöklü vs. gibi beyler, Anadolu'da fetihlere devam etmeyerek, kumandaları altındaki Türkmenlerle Mısır Fatımî hâkimiyetinde bulunan Filistin'e geldiler (1070). İlgili kaynaklarda 'Filistin'e giren ilk Türkler' olarak nitelenen ve 3-4 bin çadır halkından oluşan bu Türkmenlerin başında Kurlu Bey bulunuyordu. Kurlu Bey, beraberinde yukarıda adları geçen bey ve Türkmenlerle Taberiye Gölü'nün doğusundaki Balkâ ve yöreleriyle Nûman kalesini fethederek yerleştiler. Daha sonra o, bugünkü İsrail ülkesinde bulunan ve Kudüs'ün 50 km. Batısındaki Remle ve yörelerini de fethetti. Göçebe Arapların yağmaları sebebiyle harap ve ıssız bir duruma gelen Remle'yi imar eden Kurlu⁴ Bey, burasını başkent yaparak Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı bir Türkmen Beyliği kurdu"* (Sevim, 1989, s. 24-25). Kurlu Bey, başta zeytin üretimi olmak üzere bölgeyi tarımsal üretime dayalı olarak kalkındırdığı bilinmektedir. Memlûk Hanedanı zamanından da Lübnan'da özellikle Baalbek'te yaşayan Türk nüfusun

² Türklerin hâkimiyetindeki Memlûk Hanedanı Ordusu'na katılabilmenin öncelikli şartlarından birisinin, Türkçe konuşmak olduğunu belirtebiliriz.

³ Bu konudaki ayrıntılı bilgi için, bakınız: Kızıltoprak, 2002, s. 320-335.

⁴ Bugünkü Lübnan sınırları içerisinde bulunan Beka Vadisi'nde yaşayan ve geçimini zeytincilikle karşılayan büyük Türkmen ailelerinden birinin soyadı da "Kurlu"dur. Aile büyükleri, yakın yerleşim alanlarındaki Türkmenlerin hâmisî, öncüsü, "bey"i konumundadır.

Selçuklulardan güç alarak bölgedeki Sünnî hâkimiyetin oluşmasında etkili olduklarını belirtebiliriz. Zira Selçukluların hâkimiyetinin doğuya yönelik olarak da genişlemesi bölgedeki Oğuz yerleşiminin, bu dönemde yoğunluk kazanmasına sebep olmuştur. Türk nüfus, sonrasında, Moğollar'ın Anadolu'yu hâkimiyetleri altına almaya çalıştıkları 13. yüzyılın ilk yarısında, Türkmenlerin bölgeye akın etmeleri sonucu yoğunluk göstermiştir. Bu dönemde Türkmenlerin çoğunun göçebe yaşam anlayışını benimsedikleri bilinmektedir. *“Türk göçebe unsuru, yani Türkmenler bilhassa uçlarda oturuyorlardı. Oralarda akıncı ve muhafız kuvveti olarak vazife gördükleri gibi, düşman topraklarında yurd tutmak suretiyle fetihleri kolaylaştırıyorlar ve çok defa kendileri de fetihlerde bulunuyorlardı”* (Sümer, 1980, s. 135). Bu bağlamda Selçuklu Devleti'nin güçlenmesinde ve gelişmesinde önemli rol üstlenmiş olan Oğuzlar/Türkmenlerin, Orta Asya kaynaklı göç dalgalarıyla güçlenmekte ve fethettikleri bölgede Türk İslam medeniyetinin etkin olmasına hizmet etmiş oluyorlardı. Bölgedeki bu durum uzun sürmemiş ve Türk-İslam medeniyetinin etkinliği, Haçlı Seferleri sırasında zarar görmüştür. Lübnan'da Dürziler ve Marunilerin haçlılara yardımı sonucunda genel anlamda Müslüman hakimiyeti zarar görmüştür. Memlük Hanedanı'nın hâkimiyetinden sonra, Yavuz Sultan Selim Han Dönemi'nde Osmanlı Devleti hâkimiyetine giren Lübnan'da Osmanlı'nın egemenliği Dürzi ve Maruni isyanları dolayısıyla sıkıntı içerisinde sürmüştür. Tarım ve ticaret sebebiyle çok daha zengin olması gerektiği bilgisiyle kavganın ve çatışmanın eksik olmadığı yönündeki bilgiler Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde de ifade edilmiştir. Nihayetinde Osmanlı Devleti de bu çatışmaları bahane eden dış güçler karşısında çaresiz kalarak, 1842'de ülkenin kuzey ve güneyde iki farklı kaymakamlığa bölünmesini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu tarihten sonra, Lübnan'ın kuzeyi Maruni, güneyi ise Dürzi yönetimine tâbi olmuş ancak çatışmaların artarak sürmesi sonucunda 1860'ta Osmanlı Devleti bölgeye 15000 kişilik askerî birliğini göndermiştir. Bu askerî birliğin din ve mezhep kökenli çatışmayı dindirememesi üzere bölgeye bu kez Fransız birlikleri gelerek, Lübnan'da Hristiyan Marunilerden yana hakimiyet sağlamışlardır. Fransızların yanı sıra İngilizlerin de bu coğrafyada askerî birlik bulundurmasını koşullayan bu çatışma döneminin ardından dış mihrakların yönlendirmesiyle I. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından Arap birlikleri 1916 yılında Osmanlı Devleti'ne isyan etmiş ve ardından Lübnan'da, Maruni destekli Fransız Manda Rejimi başlamıştır. Bu dönemde Müslümanlar arasında yönetim birliği de kasten ortadan kaldırılmış ve Osmanlı dönemindeki yönetim ilkesinden farklı olarak Şii ve Sünni topluluklar ayrı alt yönetimlere tâbi tutulmuştur. Nihayetinde 9 Kasım 1947'de Lübnan Meclisi'nin aldığı karar doğrultusunda Fransız Manda Rejimi'ne son verilmiştir. Ardından süren iç savaşın ve İsrail saldırılarının izlerinin halen sürdüğü Lübnan'da bazı bölgelerde özellikle geceleri güvenlik zafiyetinin varlığı saha çalışmalarımız sırasında gözlemlenmiştir.

Araştırmamız, Lübnan sınırları içerisindeki saha çalışmamızın, Türkçenin konuşulma alanlarına ilişkin genel bilgi aktarımını amaçlamaktadır. Günümüzde, Lübnan’da yaklaşık 12000’i kayıtlı olmak üzere 30000 kadar vatandaşımız yaşamaktadır. Bunların önemli bir kısmı 1940 sonrasında iş bulmak amacıyla ülkeye yerleşmiş olan Türklerdir. Bu Türklerin çoğunluğunu ise Mardinliler oluşturmaktadır. Ülkenin, özellikle Beyrut ve Trablus gibi büyük şehirlerinde yaşayan Mardinlilerin büyük çoğunluğu kendilerini Arap kökenli Türkler olarak tanımlarken bir kısmı Türkmen olduklarını ifade etmektedir. Ancak 1940 sonrası Lübnan’a yerleşen Türkler, Arapçadan etkilenmelerinin yanı sıra daha çok ayrıldıkları coğrafyanın dil özelliklerini yansıtmaları nedeniyle bu çalışmaya konu edilmemiştir. Çalışmamızda, sayıları 13200’i bulan ve 13. yüzyıldan itibaren bu bölgede yaşayan Türkmenler ile 19. yüzyılın başından itibaren Lübnan sınırları içerisinde yaşayan yaklaşık 9000 Girit Muhaciri Türkler ve onların dilleri üzerine odaklanılmıştır. Belirtilen rakamlar, sahadaki çalışmalarımız sonucunda birden çok kaynak kişiye bağlı araştırmalarımıza ve gözlemimize dayalı olarak elde edilmiştir.

1. Bulgular ve Değerlendirmeler

Kullandıkları dilin Türkçe olması ve Arapça kod kopyalamalarını⁵ barındırmaları dışında pek az ortak noktası bulunan iki Türk grubunun dilleri ile birlikte, bu çalışma içerisinde ayrı başlıklar altında değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Bu bağlamda, Lübnan’daki Türkmenler ile Girit Muhaciri Türkler, genel dil kullanımları doğrultusunda farklı başlıklar altında değerlendirilmiştir.

1.1. Lübnan’da Yaşayan Girit Muhaciri Türkler ve Dilleri

Lübnan sınırları içerisinde yaptığımız saha çalışmasından edindiğimiz bilgiye göre 9000 Girit Muhaciri Türk yaşamaktadır. Sultan Abdülhamid Han zamanında buraya gönderilmiş olan Girit Muhaciri Lübnanlı Türklerin çok az bir kısmı kendilerini Türk ya da “muhacir / el muhacirin” olarak tanımlarken Girit Muhaciri Lübnan Türklerinin büyük bir bölümü kendilerini “Osmanlı” olarak tanımlamaktalar. Bu nüfusun yaklaşık %95’i, Lübnan’ın Kuzey Batısı’nda, ülkenin ikinci büyük şehri konumundaki Trablus’ta yaşamaktadır. El-Nur, Bab el-Tabbane, Camiü’l-Kebir mahalleleri yoğunlukla olmak üzere Trablus’un tamamına yayılmış olan Girit Muhaciri Lübnanlı Türkler, kozmopolit bir şehirde yaşamalarına rağmen yıllarca kimliklerini koruyabilme mücadelesi vermişlerdir. İçlerinde eğitim ve buna bağlı olarak gelir düzeyi yüksek seviyede kişilerin bulunması, Girit Muhaciri Lübnanlı Türklerin kültürel kimliklerinin korunabilmesi adına önemli bir değer taşımaktadır. Türklüklerine ilişkin

⁵ Ses, bürün, biçim ve söz dizimi düzeyindeki Arapça kodlamalar, Lübnan’daki Türkçe konuşurları etkilemiştir.

değerleri (dillerini, giysilerini, yemeklerini, gelenek ve göreneklerini) bir önceki kuşağın hayli önemseydiğini, görüştüğümüz kaynak kişilerden öğrenmemize karşın günümüzde genç kuşak içerisinde Türkçenin kullanımının çok zayıf olduğunu ya da kullanılmadığını belirtebiliriz. Onlar, bu konuda kendilerinin 120 yıllık sürede yalnız bırakılmalarından yakınmaktadır. Osmanlı Devleti döneminde Girit'te ayrılıkçı Yunan milisleriyle silahlı mücadele veren ve Trablus'ta da Devlet-i Aliye'ye sadakatini bir kez daha ispat eden Girit Muhaciri Türkler için Osmanlı Devleti'nin ve Sultan Abdülhamid Han'ın özel bir yeri bulunmaktadır. Trablus'taki somut olmayan Türk kültürel mirasının korunamamasında somut kültürel mirasın tahrip edilmesi etkili olmuştur. Yıkılan Osmanlı Sarayı, İnci Tiyatrosu, Eski Trablus'taki hanlar, bayrak selamı bölgesindeki yapılar, bölgedeki Fransız hâkimiyeti döneminde yıkılmıştır. Girit Muhaciri Lübnanlı Türkler, birden fazla cemiyet altında örgütlenmiş durumda olmasına karşın hiçbir cemiyetin bir mekân başta olmak üzere yeterli maddi imkânâ sahip olmadığını belirtebiliriz. Trablus'taki Mevlevihane'nin TİKA tarafından onarılıp ve ayağa kaldırılmasını Türklükleri adına bir gurur vesilesi olarak değerlendirmektedir. Girit Muhaciri Lübnanlı Türkler, içerisinde yeni neslin tamamı Arapça konuşmaktadır. Bunda eğitim dilinin Arapça olması son derece etkilidir. Ayrıca gerek Lübnan'daki ikinci resmi dilin Fransızca olması gerekse bölgedeki Fransız kültür derneklerinin etkin çalışmaları sonucu Fransızca da yeni neslin kullandığı bir dil olarak karşımıza çıkmaktadır. Orta yaş ve üzeri Girit Muhaciri Türkler arasında Türkçe hâlâ iletişim dili olarak kullanılabilir. Kullanılan Türkçenin söyleyiş özelliklerinin ise Lübnan'daki Türkmenlerin kullandığı Türkçeden ve ölçünlü Türkiye Türkçesinden farklılıklar barındırdığını belirtebiliriz. Kendileriyle aynı dönemde Osmanlı Devleti'nce yerleştirilen ve Sultan Abdülhamid Han'ın fermanında “el muhacirin” olarak tanımlanan Girit Muhaciri Türklerin bir bölümü de bugün Suriye sınırları içerisinde kalmış olan Hamidiye Köyü'nde yaşamaktalar. Girit Muhaciri Türkler, kendileriyle yakın bir coğrafyada yaşayan Akkar bölgesi Türkmenleri ile (özellikle Kuvaşra) iletişim içerisinde olmalarına rağmen, Baalbek bölgesi Türkmenlerinin varlıklarından henüz 2-3 yıl önce haberdar olabilmış ve henüz kendileriyle iletişim kuramamışlardır.

1.2. Lübnan'da Yaşayan Türkmenler ve Dilleri

“Bilhassa ticarî münasebetler sebebi ile X. yüzyıldan itibaren aralarında yayılmaya başladığını bildiğimiz İslâmlığın, XI. yüzyılda Oğuzlar'dan ezici çoğunluğun dini haline geldiği görülüyor. Bunun sonucunda Oğuzlar'a XI. yüzyılda Türkmen adı verilmiştir” (Sümer, 1980, s. X). Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetinin öncesinde bu coğrafyaya uzanmış olan konar-göçer Türk boylarını tanımlayan Türkmen nüfus, Lübnan'da iki farklı yerleşim bölgesi etrafında bulunmaktadır. Ortalama 40-60 yıl öncesine kadar konar-göçer yaşam tarzını devam ettiren

Türkmenlerin, yerleşik hayata geç başlamaları kendilerince maddî imkânsızlıklarının kaynağı olarak görülmektedir. Ülkenin başkenti Beyrut'ta (yaklaşık 300 kişi) ve ikinci büyük kenti durumundaki Trablus'ta (yaklaşık 200 kişi) da bulunan Türkmenler daha çok, Lübnan'ın kuzey sınır bölgesine yakın olan ve bugün için Suriye Türkmenlerinden önemli derecede göç almak durumunda kalan Akkar Bölgesi ile Bekaa Vadisi içerisindeki Baalbek Bölgesi içerisindeki köylerde yaşamaktadırlar.

1.2.1. Akkar Bölgesi Türkmenleri ve Dilleri

Lübnan'ın kuzeyindeki Türkmen yerleşim bölgesi olan Akkar'a, Trablus'tan bir buçuk saatlik yolculuk sonrasında iki kontrol bölgesinden geçerek ulaşılabilir. Tarihi kaynaklarda "Trablusşam Sancağı'na bağlı, *Ali Kethüda Cemaati içerisinde, Karakuniye Türkmenlerinin Bayad Boyuna*" (Halaçoğlu, 2009, s. 116) ve "*Hasan Kethüda v. Muhsin Cemaati içerisindeki Karakuniye Türkmenlerinin Bayad Boyuna yurt olduğu bilinen Akkar'da*" (Halaçoğlu, 2009, s. 1010) üç Türkmen köyü bulunmaktadır. Bunlar, makalemizde ele alınan sırasıyla Kuvaşra, Aydamun ve El Devsi'dir.

1.2.1.1. Kuvaşra Köyündeki Türkmenler ve Dilleri

Yaklaşık 3000 kişilik toplam nüfusunun tamamı ve yerel yöneticisi de Türkmen olan Kuvaşra'da Türkçe etkinliğini korumakta ve beraberinde Türk Kültürü'nün de yaşamasına imkân sağlamaktadır. Bu durumda köyde yaşayan ve dil-kültür bilincine sahip kişilerin varlığı önem taşımaktadır. Evlerin duvarlarını ve kimi binaların dışlarını Türk bayraklarının süslemiş olduğu bu köyde, köyün yaşlıları, Türk kültürüne ait unsurların artık yaşatılmayışından ve özellikle Türkçenin daha az konuşuluyor olmasından rahatsızlık duymaktadırlar. Kendilerinin gençlik yıllarına kadar bir tek kelime Arapça bilmediklerini şu anda da Arapçayı tam olarak konuşamadıklarını (birden ona kadar dahi sayamadıklarını) belirtiyorlar. Bu durumun oluşmasında, orta yaş üstünün resmî eğitim almamış olmaları etkili olmuştur. Köydeki Türkmenlerden Türkiye'de üniversite eğitimi almış olanlar ve bu eğitimlerini sürdürenler, diğer Türkmenlerden farklı olarak daha çok Ölçünlü Türkiye Türkçesi ile konuşmaktadırlar. Köyde halen lisans ve lisansüstü düzeyde Türkiye'de eğitim gören üç kişinin varlığını saha çalışmamız sırasında tespit edebildik. Yakın bir zamana kadar çoğunluğu konar-göçer bir hayat tarzını benimsemiş olan Türkmenlerin tamamen yerleşik hayata geçmeleri henüz 40 yıl öncesine dayanıyor. Son 10 yıla kadar kendi içlerinde evlenen Kuvaşralılar, çocuklarının bir Arap ile evlenmesine inanç dairesinden bakarak, artık eskisi kadar katı olmadıklarını belirtmektedir. Köylüler kendilerini "Türk/Türkmen/Oba/Obaçı" olarak tanımlamaktadırlar. Oğuzların 24 boyuna mensup Türk budunlarının (aşiret) bir unsuru olan Türkmenler, "*konar göçerler, sırasıyla boy (kabile), aşiret, cemaat, oymak, mahalle, oba (aile) şeklinde bölümlere ayrılmıştır*" (Halaçoğlu, 2009, s. XVII). Bu anlamda kendilerini oba ve obaçı olarak

tanımlamaları, aidiyet bilincinin geleneksel söyleme yansıması olarak değerlendirilebilir. Kuvaşralıların konuşması, Lübnan Türkmen Türkçesinin karakteristik özelliklerini barındırmaktadır. Yaklaşık 10 yıl öncesine kadar köy düğünlerinde cirit (köylülerin söylemiyle 'cırıt') atan ve mutlaka gençler arasında güreş müsabakaları düzenleyen Kuvaşra Köyü Türkmenleri için ata yurtları olarak gördükleri Türkiye önemli bir manevi değere sahiptir. Son dönem düğünlerinin düğün salonlarında modernize edilmiş haliyle gerçekleştiğini belirten köylüler ifadesine göre son yıllarda artık tamamen Arapça şarkılar çalınmakta olmasına karşın görüşme yaptığımız kaynak kişilerden, bölgedeki son dönem Türkmen düğünlerinde de söylenen bazı (Türkçe) Türküler kayıt altına alınmıştır.

Köyün çocukları öğrenim süreçlerinin başlamasıyla birlikte Arapçayla zorunlu olarak tanışıyorlar. Bu durumun da etkisiyle köyde kuşaklar arasından iletişimin çok sağlıklı bir şekilde gerçekleşmediği tarafımızca gözlemlenmiştir. Bir dönem Türkiye'den gelen öğretmenin mesai saatleri sonrasında verdiği Türkçe dersleri buradaki halk tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmış ancak köylülerin ifadesine göre soğuk hava köyün olumsuz yaşam koşulları sebebiyle öğretmen Trablus'a gitmiş ve bir daha buraya gelmemiştir. Kuvaşralılar çocuklarına genellikle Türkçe isim vermektedir. Ancak bazı isimlerin resmi olarak nüfus belgelerine yazdırılmadığını belirtmektedirler. Köyde aileleri tanımlayan lakaplar kullanılmaktadır. Günde iki saat elektrik verilebilen köyde sular da sürekli akmamaktadır. Temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olan köylüler tarafından Suriye'den göç etmek zorunda kalan ve köyün sınırları içerisinde bulunan iki çadır kentte yaşayan Türkmen akrabalarına yardımcı olmaya çalışmaktadır.

1.2.1.2. Aydamun Köyündeki Türkmenler ve Dilleri

Kuvaşra'ya on beş dakika mesafedeki Aydamun köyü toplam 5000 kişilik nüfusa sahiptir. Nüfusunun yaklaşık %70'ine karşılık gelen 3500 kişisi Türkmen olan Aydamun'da farklı inancı benimseyen (Hristiyan) Araplar da bulunmakta ve köyün tamamı Arapça konuşmaktadır. Sahada yaptığımız araştırmada, bir yıl önce gelmemiz durumunda, Türkçe konuşabilen iki kişiyle görüşebileceğimiz belirtildi. Geçen kış vefat eden bu iki Türkmen'den sonra maalesef Aydamun'da Türkçe konuşan kimse kalmamış. Çocuklarına daha çok Arapça ad veren Aydamun Türkmenleri yemek adlarını da Arapça ifade etmektedirler. Düğünlerinde de tamamen Arapça "yır"lar söylenmektedir. Kuvaşra'ya göre halkı belirgin bir şekilde daha refah içerisinde yaşamaktadır. Yurt dışında da ticaretle uğraşan Türkmenlerin varlığı köyün genel geçim düzeyine olumlu anlamda etki etmiştir. Kimliklerinin bilincinde olan Aydamunlu Türkmenler Kuvaşralı komşularıyla Arapça iletişim kurmaktadır.

1.2.1.3. El Devsi Köyündeki Türkmenler ve Dilleri

Kuvaşra ve Aydamun'a göre daha küçük olan El Devsi köyünün tamamı Türkmenlerden oluşmaktadır. Yaklaşık 1000 kişilik nüfusu barındıran bu köyde de Aydamun'da olduğu gibi Türkçe konuşur kalmamıştır. Arapça, eğitim dili olması aracılığıyla köydeki geçerli iletişim dili haline gelmiştir. Önceki saha çalışmalarında değinilmemiş olan bu yerleşim birimindeki Türkmenlere, Türkçe konuşamamalarına rağmen etnik kökenleri, Türkiye sevgileri ve yaşatma arzusu içerisinde oldukları kültürleri dolayısıyla belirlenmeleri adına bu çalışmada yer verilmiştir.

1.2.2. Baalbek Bölgesi Türkmenleri ve Dilleri

Başkent Beyrut'tan bir buçuk saatlik bir yolculuk sonrasında adını antik yerleşim bölgesinden alan Baalbek'e ulaşılabilir. Doğu ve Batı Lübnan Dağları (Silsiletü'l-Lüban-ı Şarkiye ve'l-Garbiyye) arasındaki münbit Bekaa Vadisi'ne ulaşabilmek için zorlu bir geçit aşılacak zorundadır. Yüksekliğe bağlı olarak iklim şartlarının yanında ulaşımı güçleştiren bir diğer unsur da 2006 yılında İsrail tarafından bombalanan yolların halen tam anlamıyla onarılmamış olmasıdır. Yolculuk süresince boyunca geçilen yedi askerî kontrol noktasının (geceleri kontrol noktalarının sayısı üçe iniyor) yanı sıra Hizbullah'ın etkinliği yol boyunca asılı olan afişlerden ve bayraklardan da rahatlıkla anlaşılabiliyor. Yol boyunca nadir de olsa Şii tabanlı ve İran destekli Emel Partisi'nin bayrakları Lübnan Bayrağı ile birlikte asılmış. Bölgedeki Türkmenlerin varlığı hakkındaki bilgiler henüz birkaç yıl öncesine dayanırken, Türkçenin kullanımına yönelik ilk çalışmayı gerçekleştiriyor olmamız uzun ve kapsamlı saha çalışmalarını zorunlu kılmıştır.

1.2.2.1. Duris Kasabası Türkmenleri ve Dilleri

Nüfusunun yarısını Hristiyanların, yarısını da Müslümanların oluşturduğu Duris kasabası, genel itibariyle ekonomik açıdan müreffeh bir düzeydedir. Orada azınlığı oluşturan Türkmen nüfusun bir temsilcisi, son yerel seçimlerde hiçbir ittifaka dâhil olmadan belediye meclis üyeliğini elde etmiş, bir süre belediye başkan yardımcılığı da yapmış ve civar köylerdeki Türkmenlerin başta vatandaşlık hakları olmak üzere çoğu işlerinde yardımcı olabilmıştır. Bu anlamda farklı köylerde yaşamalarına rağmen Duris için oy kullanan Türkmenlerin birbiri ile irtibatlı oldukları da tarafımızca gözlemlenmiştir. Lübnan'daki Türk varlığına ilişkin bugüne dek yapılmış olan ilk saha çalışması olan Oytun Orhan'ın "Unutulan Türkler: Lübnan'da Türk Varlığı" adlı özverili saha çalışmasına dayalı eserinde "*Türkmen kimliklerini koruyamamışlardır. Örneğin, Türkçe konuşulmamaktadır*" (Orhan, 2010, s. 12). bilgisi yer alsa da tarafımızca bölgede Türkçe konuşan, düğünlerinde, sosyal hayatlarında Türk kültürünü yaşatmaya çalışan hatta evlerinde Türk bayrağı bulunduran önemli bir kitle tespit edilmiştir. Bölgede

konusulan Türkçenin dil özelliklerine ilişkin ayrıntılı bilgiler bir başka çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Kendilerini Lübnan'ın kuzey bölgesindeki Türkmenler gibi “obaçı” ve “Türkmen” olarak tanımlayan ve Türkçe konuşan bu kişiler ile yaptığımız görüşmelerde yaşattıkları Türk kültürünün izlerini de görmek mümkün. Yaşatmaya çalıştıkları Türk kültürünün yanı sıra kökenlerine ilişkin çeşitli tarihi bilgilere de vakıf olan Türkmenlerin bir kısmının çok zor ve ilkel yaşam koşulları altında mücadele ettiklerini belirtebiliriz. Duris'te yaşayan Türkmenler, kendilerinin Karakoyunlu Türkmen Obası olduklarını, Akkoyunluların Lübnan'ın dışında kuzeyde kaldıklarını (Suriye ve Irak) belirtiyorlar. Çocuklarına atalarının (çocuğun dedesinin) adının verilmesi ülkedeki diğer Türkmenlerde olduğu gibi Duris'te de yaygın bir gelenek. Lübnan'daki tüm Türkmenler gibi Duris'teki Türkmenler de kültürlerini yeni nesle aktaramayacak olmanın üzüntüsünü yaşıyorlar. Duris'teki Türkmenler, Lübnan'daki tüm Türkmenler gibi Divanü Lügat'it-Türk'te “Fars, yabancı” anlamıyla karşılanan “tat” kelimesini Araplar için kullanıyor. Ülkedeki yabancı unsuru bu kelimeyle karşılayan Türkmenler, üzülen çocuklarının artık Türkmence değil Tatça konuştuklarını belirtiyorlar. Ülkede eğitim dilinin Arapça, ikinci dilin de Fransızca olması Türkçeye resmi eğitim sürecinde hiç yer verilmemiş olması yeni neslin tamamen Arapça kullanmasını zorunlu kılıyor. Duris'te yaklaşık 10000 kişilik nüfusun yaklaşık 1600'ünü Duris'te yaşayan Türkmenler oluşturmaktayken Hadidiye Köyü'ndeki yaklaşık 600 Türkmen içerisindeki 21 yaş üstü 300 seçmenin oy verdiği yerin Duris olduğunu belirtebiliriz.

1.2.2.2. Nanaiyye Köyü Türkmenleri ve Dilleri

Beka Vadisi içinde, Baalbek Bölgesi'nde, yaklaşık 700 kişinin yaşadığı Nanaiyye Köyü'ne, Duris'ten on dakikalık yolculuk sonrasında ulaşılabilir. Köy nüfusunun tamamı Türkmenlerden oluşmaktadır. Türk dilinin ve kültürünün diri bir şekilde yaşadığını belirlediğimiz Nanaiyye Köyü'nde evlerin çoğunda bulunan Türk bayrağı, buradaki Türkmenlerin Türkiye sevgilerinin ve özlemlerinin işareti olarak değerlendirilebilir. Nitekim görüşme yaptığımız tüm kaynak kişiler bize “gardaş/Türkmen gardaş/Türk gardaş” olarak hitap edip, söylemleriyle örtüşen bir samimiyet göstermiştir. Kuşaklararası iletişimin Türkçe sağlanabildiği köyde Türk kültürünün sözlü ürünleri hâlâ yaşamaktadır. Köyde az sayıda olmasına karşın Suriye'den göç etmek zorunda kalıp buraya yerleşen Türkmenlerin varlığı da tarafımızca tespit edilmiştir. Konar-göçer hayatı yaklaşık kırk yıl önce terk ettiklerini ve hayatlarını hayvancılığın yanı sıra tarımla sürdürdüklerini belirtmişlerdir. Tüm Türkmen köylerinde olduğu gibi düğünlerde “Cırt (cirit), güreş, bayrak koyma, kuzu boğazlama” temel kültürel motifler olarak karşımıza çıkıyor. Oyunlarını ve türkülerini, horafalarını (halk hikâyelerini), çocuk avutçularını (ninnilerini) yeni nesle aktarma konusunda bilince sahip olan Nanaiyye Köylüleri, yerleşik hayata geçmenin kendilerini zayıflattığını düşünmekte. Yemek kültürlerinde

hayvansal gıda ürünleri, özellikle de süt ve türevi ürünler önemli bir yer tutmaktadır. Teknoloji dolayısıyla yeni neslin doğrudan insana değil televizyona ve cep telefonuna odaklandıklarını belirten Türkmenler için Türkiye'nin kültürüne ilişkin algı maalesef Türk dizilerine dayalı olarak kurgulanmış. Mısır ve Suriye televizyon kanallarını özellikle izlemeyip çoğunlukla Türk kanallarını takip ettiklerini belirten köylülerin önemli bir kısmı uydu antenleri olmadıkları için Türk kanallarını izleyememektedirler.

1.2.2.3. Addus Köyü Türkmenleri ve Dilleri

Nanaiyye Köyü'nden yaklaşık beş dakikalık kısa bir yolculuk sonrasında ulaşılan Addus Köyü'nün nüfusu yaklaşık 800 Türkmen'den oluşmaktadır. Nanaiyye ile çok yakın olmalarına rağmen Türkçenin bu köyde Arapçanın baskısı altında daha zayıf düştüğünü belirtebiliriz. Çocuklarının “tozu karanın lisanı” (Arapça) ile konuştuklarını belirten köyün yaşlıları “oba töresi”nin zayıfladığını belirtirken konuşmalarında önemli derecede Arapça ifade kullanmaktadırlar. Köy içerisinde çadırlarda yaşamasalar da evlerde Suriye'den göç etmek zorunda kalan akrabaların misafir edildiklerini gözlemledik. Addus Köyü Türkmenleri de kısa zaman öncesine rağmen konar-göçer olduklarını, yerleşik hayata geçenlerin, ilim sahibi olmamaları durumunda zayıflamaya mahkûm olduklarını, Türkçe eğitim görmek istekleri bağlamında belirtmişlerdir. Diğer Türkmen köylerinde olduğu gibi çokça kahve tükettiklerini gözlemlediğimiz bu köyde, kahveye şeker atmanın Arap âdeti olduğunu, mırza adı verilen acı kahvenin ise “oba kahvesi, Türkmen kahvesi” olduğu, köyün yaşlıları tarafından belirtilmiştir.

1.2.2.4. Hadidiye Köyü Türkmenleri ve Dilleri

Nanaiyye ve Addus'a göre daha küçük bir köy olan Hadidiye'ye, Addus'a yaklaşık beş dakikalık kısa bir yolculuk sonrası ulaşılabilir. Köy sakinlerinin yaşam koşullarının Baalbek Bölgesi'nde yaşayan diğer Türkmenlere göre daha zor olduğu barınma koşullarından dahi anlaşılabilir. Hadidiye köyündekilerin tamamı Türkmen ve nüfusları yaklaşık 600 kişiden oluşuyor. Hadidiye Köyü'ndeki Türkmenlerin dillerinde de Arapça'nın baskın etkisini tespit edebiliyoruz. Ancak yine de “obaçı, Türkmence” olarak adlandırdıkları Türkçenin etkinliğinin kısmen sürdürülebildiğini ve buna bağlı olarak Türk kültürünün yaşatılması noktasındaki isteklerinin var olduğunu belirtebiliriz.

1.2.2.5. Şeymiye Köyü Türkmenleri ve Dilleri

Duris'e yaklaşık yirmi dakika mesafedeki Şeymiye Köyü'nün nüfusunun tamamı Türkmenlerden oluşmaktadır. Köylülerin bir kısmı nüfuslarını 2500 kişi olarak ifade etseler de köyün nüfusunun yaklaşık 1500 kişiden oluştuğunu ve böylelikle bu köyün bir anlamda Baalbek Bölgesi'ndeki en büyük Türkmen nüfusu barındıran köy olduğunu

belirtebiliriz. Nüfus büyüklüğünün yanı sıra, Şeymiye’de Türkçenin ve buna bağlı olarak Türk Kültürü’nün Baalbek Bölgesi’ndeki diğer yerleşim bölgelerine oranla daha diri olduğunu saha çalışmalarımız sırasında gözlemledik. Günümüzdeki düğünlerde halen cirit ve güreş’in önemli yer aldığını belirten köylüler geceleri eğlenenin ise evlerin damlarında yapıldığını belirtmişlerdir. Düğüne gelen herkesin güçleri doğrultusunda hediye getirdiklerini, bu hediyelerin genellikle pirinç, şeker, undan oluştuğunu, maddi durumu iyi olanların ise altın getirdikleri bilgisine saha çalışmalarımızda edindik. Bizleri Türkiye’nin resmi temsilcisi olarak algılayan köylülerin önemli bir kısmı bizlerden hediye istemediklerini sadece ve sadece köylerinin daim olabilmesi için bu coğrafyadaki “garip”liklerinin son bulabilmesi için Türkçe ders verilmesini Türk tarihi ve kültürü ile kendilerine dersler verilmesini istemekteler. Yıl geçtikçe Araplaştıklarını üzüntüyle ifade eden köyün büyükleri, bu durumla mücadele edebilmelerinin tek yolunun köylerinde açılacak derslik sonrası burada verilecek Türkçe derslerle sağlanabileceğini vurgulamaktalar. Ayrıca Türkmenlerin genel tarihine ilişkin bilgilendirilmeye de ihtiyaç duyduklarını belirten köylülerin bir kısmı ata yurtlarını “Türkistan” olarak tanımlamaktadır. Görüşme yaptığımız kaynak kişiler, kendilerinin bu bölgedeki varlıklarını “Türk’ten beri, Türk’ün zamanından beri buradayık” sözüyle tanımlamaktadır. Köylülerin ifadesine göre önceki yıllarda herkesin Türkçe konuşmalarına karşın yeni neslin “Arap’ın medresesinde” Arapça öğrenmek zorunda kaldıklarını belirtiyor. Konar-göçer yaşamdan yerleşik hayata, etrafındaki yerleşim birimlerine göre daha erken geçtiklerini ifade eden köylüler yaklaşık olarak bu yerleşim birimini 60 yıl önce oluşturmuşlardır. Köylülerin konuşmalarında Lübnan’daki tüm Türkmenlerde olduğu gibi Arapçanın önemli derecede etkisi bulunmaktadır. Köylülerin genel iletişiminde Arapçanın da kullanıldığını tespit ettik. Köyün gayr-ı resmî imamını “şeyh” olarak tanımlayan kişiler sadece Şeymiye Köyü sakinleri değildir. Baalbek Bölgesi’ndeki Türkmenlerin tamamı her türlü konuda fetvalarını bu kişiden almakta, sosyal hayattaki uyumsuzluklarını ve çatışmalarını bu Türkmen Şeyh’in fetvası doğrultusunda çözümlemekteler. Köyün imamlığını da yapan henüz 30 yaşındaki Türkmen Şeyhi, bize, gençlere dini ve kültürel bilgileri Arapça anlatmak zorunda kaldığını ama küçük çocuklara Türkçe hitap ettiğini, ancak medreseden çıkan çocuklara (yazları eğitim dönemi sonundaki üç aylık tatil döneminde) evde Türkçe hikâyeler anlattığını belirtmiştir. Bu öğretici hikâyelerin genel itibarıyla dini kaynaklara dayanmakla birlikte, asıl işlevlerinin sosyal hayatı yönlendiren kuralların yaygınlık kazanması olduğunu belirtebiliriz. Köylerine maddi yardım istemediklerini, yapılacak yatırımları da Lübnan hükümetinden değil de Türkiye’den beklediklerini vurgulayan Şeymiye Köyü Türkmenleri çocuklarına da Türkmen olduklarını ve bu coğrafyada özellikle Araplar içinde yalnız, sahipsiz olduklarını aktarmaktalar.

1.2.2.6. Al Kaa Köyü Türkmenleri ve Dilleri

Baalbek bölgesinin doğusunda ve hayli uzağında bulunan Al Kaa Köyü, Suriye sınırında bulunmaktadır. Bu yöredeki Türkmen nüfusun çoğu, önceki yıllarda Suriye sınırı içerisinde yaşarken bu nüfusun artık Lübnan sınırı içerisine göç ettiğini tespit ettiğimiz Al Kaa Köyü'nün kontrolü Suriye birliklerince sağlanmaktadır. Saha çalışmamızın ilk aşamasında güvenlik sebepleriyle giremediğimiz köye ilişkin bilgiler, köyün yakınında bulunan Araplardan ve Duris Belediye Meclisi Üyesi Sayın Ali Khorlu'dan aldığımız bilgilere dayanmaktadır. Suriye'de yaşananlara bağlı olarak daha kötü koşullarda yaşadıklarını öğrendiğimiz Al Kaa köyünde yaklaşık 500 kişinin yaşadığı, bu nüfusun tamamının Türkmenlerden oluştuğu ve köyde Türkçenin konuşulduğu da ifade edilmektedir.

Sonuç

19. yüzyılda, Sultan Abdülhamid Han döneminde gelen ve Trablus bölgesine yerleşen yaklaşık 9000 Girit Muhaciri Türk'ün yanı sıra çoğu Osmanlı Devleti Devri öncesinde Selçuklu Devleti döneminde gelen toplamda 13200 Türkmen ile birlikte 22200 kişilik Türk varlığının yüzyıllardır Lübnan'da yaşadığını belirtebiliriz. Bu rakama 1940 sonrası Türkiye'den (özellikle Mardin'den) göç ederek buraya yerleşmiş ve yarıya yakını Lübnan vatandaşlığına geçmiş bulunan 30000'e yakın kişiyi de ekleyecek olursak toplamda 50000'in üzerinde bir nüfusa ulaşmış oluyoruz. Nüfusa ilişkin rakamların önünde "yaklaşık" sıfatının eklenmesinin gerekçesi, Lübnan'daki son nüfus sayımının 1932'de yapılmış olmasıdır. Bu nedenle Lübnan ile ilgili güncel nüfus verilerinin ancak saha üzerinde birden çok kaynağa dayalı verilerle elde edilebileceğini düşünmekteyiz. Buna karşın, Lübnan'ın nüfusuna ilişkin bilgileri barındıran muhtelif kaynaklarda 22200'ü yüzyıllar öncesinden Lübnan'da bulunan, yaklaşık 30000'i de 1940 sonrası ülkeye göç etmiş olan Türk'e maalesef rastlayamıyoruz. Bu kaynaklarda, genel itibarıyla "*etnik dağılım: %95 Arap, %4 Ermeni, %1 diğer (Kürt, vs.)*" (Kor, 2006, s. 14) olarak verilmiş olsa da yaptığımız saha çalışmalarında birden çok kaynağa dayalı olarak elde ettiğimiz bilgiler sonucunda, alıntılanan bilgiyi nesnel ve geçerli kabul edemeyeceğimizi belirtmek zorundayız.

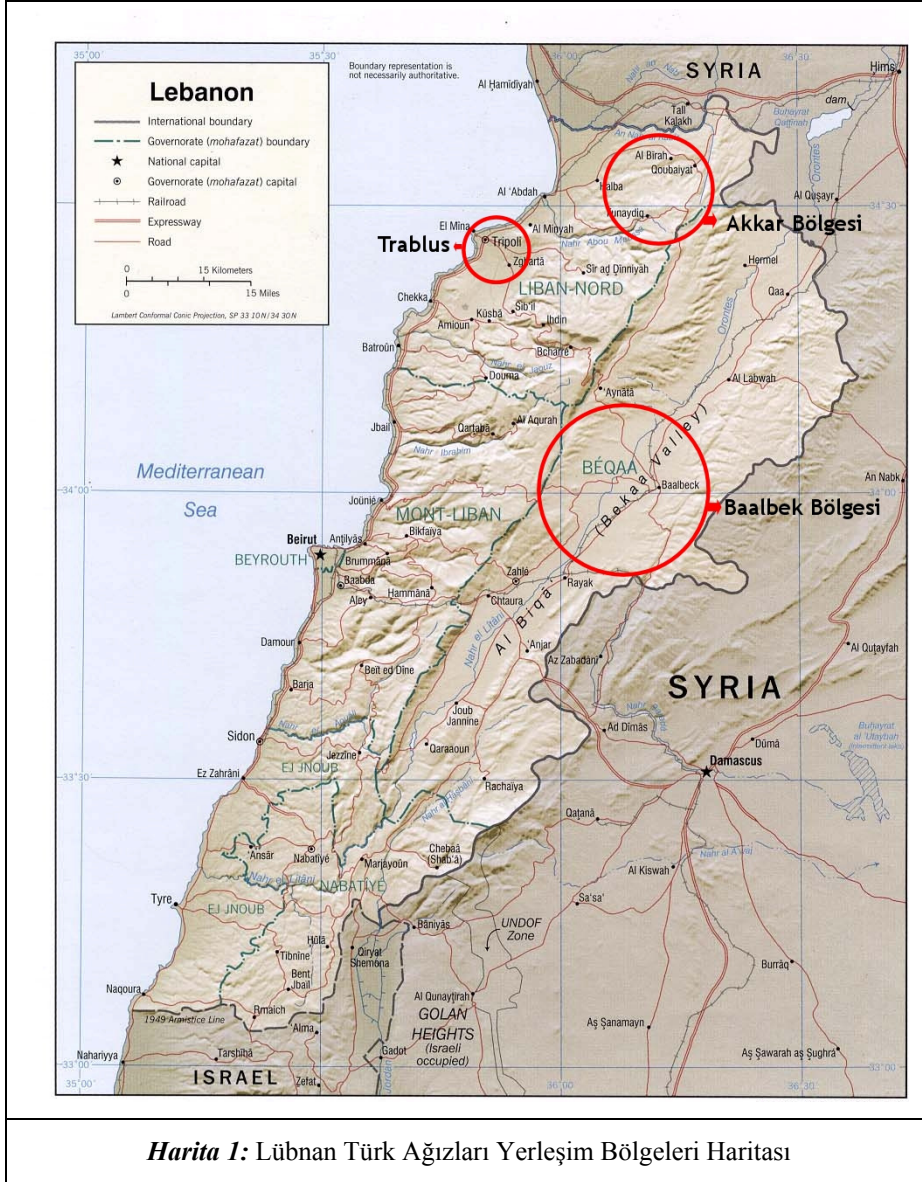
Lübnan'da yaşayan Türk nüfusun büyük çoğunluğunun başta ülkenin eğitim politikasının etkisiyle olmak üzere hızla Arapça kullanmaya başladıklarını ve Türkçe iletişim kuramadıklarını saha çalışmalarımız sırasında gözlemledik. Bölgede Arapçanın ve Fransızcanın prestij dili haline gelmesi tamamen Lübnan Hükümeti'nin politikasından kaynaklanmaktadır. Lübnan'ın dil ve kültür evreninde önemli bir yere sahip olan "Türk Dili ve Edebiyatı" üzerine üniversitelerde eğitim verilmemesinin ilk ve orta öğrenim düzeyindeki eğitimde Türkçeye yer verilmemesinin, Türkçe öğretmek üzere Türklerin yaşadığı küçük yerleşim bölgelerine gidilmemesinin Türkçe

açısından bugünkü vahim tabloyu doğurduğunu belirtebiliriz. Bu bağlamda, Lübnan sınırları içerisinde konuşulan Türkçenin, UNESCO'nun somut olmayan kültürel miras içerisindeki tehlikedeki diller programı ölçütlerine göre değerlendirildiğinde, "kritik tehlike altında" olduğunu belirtmek zorundayız. UNESCO'nun ölçütlerine göre tehlikedeki diller sırasıyla "güvenli, zayıf, kesinlikle tehlikede, ciddi tehlike altında, kritik tehlike altında ve ölü" başlıkları altına değerlendirilmektedir. Lübnan'daki çoğu Türk yerleşim bölgesinde, Türkçenin en genç konuşurlarının büyük ebeveynler ve daha yaşlılar olması, onların da kısmen ve seyrek olarak Türkçe konuşmaları dolayısıyla UNESCO'nun ölçütlerine dayalı olarak bu hükmü verebileceğimizi düşünmekteyiz. Ancak Türkçe açısından bizlere umut veren diğer bir konu, yüzyıllardır bugünkü Lübnan'da yaşayan insanların her türlü zorluğa rağmen dillerine, kültürlerine, Türklüklerine ve Türkiye'ye yönelik diri tutmak adına giriştikleri takdire şayan mücadeleleri sonucu kısmen de olsa ayakta tuttıkları Türk Dili ve Kültürü'nün varlığıdır.

KAYNAKLAR

- Ayhan, V. ve Tür, Ö. (2009). *Lübnan: Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye ile İlişkiler*. Bursa: Dora Yayınları.
- Bozkurt, F. (2012). *Divanü Lügat-it-Türk Türk Dili Divanı*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Evlia Çelebi. (1982). *Seyahatnâme (Hatay-Suriye-Lübnan-Filistin)*. (İsmet Parmaksızoğlu, Haz.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Gül, M. (2002). Önyasya'da Bir Türk Devleti: Eyyûbiler (1175-1250). *Türkler Ansiklopedisi* içinde (5, 77-85). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (2009). *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Johanson, L. (2011). *Türk Dili Haritası Üzerine Keşifler*. (N. Demir ve E. Yılmaz, Çev.). Ankara: Hacettepe Yayınları.
- Kızıltoprak, S. (2002). Memlûk Sistemi. *Türkler Ansiklopedisi* içinde (5, 320-335). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kor, Z. T. (2006). *Lübnan İç Savaşın Gölgesinde*. İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Orhan, O. (2010). *Unutulan Türkler: Lübnan'da Türk Varlığı*. Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Rapor No: 11.
- Sevim, A. (1989). *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sümer, F. (1980). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri – Boy Teşkilatı – Destanları*. İstanbul: Ana Yayınları.
- Uyumaz, E. (2002). Türkiye Selçuklu Devleti – Eyyûbî Münasebetleri. *Türkler Ansiklopedisi* içinde (5, 86-96). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

EK 1:

HAKİKATİN KUBBESİNE GİRİNCE...*
(PİR SULTÂN ABDÂL'IN İDEAL İNSANI İNŞÂ ETME
YÖNÜNDEKİ NASİHATLERİ)

ONCE INSIDE THE DOME OF REALITY...
(PREACHS TO THE DIRECTION OF TO BUILD THE IDEAL
PERSON OF PİR SULTÂN ABDAL)

*Mustafa SEVER***

Özet:

Başlangıcından günümüze kadar, dinî-ahlaki yönden “ideal insan”ı oluşturmak için Tasavvufî Türk Edebiyatı’nda nasihate büyük önem verilmiştir. Pîr Sultân, XVI. yüzyılda yaşamış ünlü bir mutasavvıf şairdir. Yaşayışı ve düşünceleriyle çevresindeki insanlara örnek olan bir kişidir. Şiirlerinde insanları iyiye, doğruya, güzele yönlendirici öğütlerde bulunmuştur.

Bu çalışmada, şiirlerinden hareketle Pîr Sultân’ın ideal insanı inşa etme yönündeki inanç ve değerleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Pîr Sultân, Tasavvuf, Gelenek, Nasihat.

Abstract:

In Turkish Sufi Literature, preach is given importance in terms of religious and ethical to build ideal person from the past to the present. Pir Sultan, who had lived in XVIth century, is a celebrated sufi poet. With his way of living and thoughts, he is a model to humanity. He has advised on honesty and justice in his poetry.

In this study, we are going to emphasize that beliefs and values which is defined by Pir Sultan to build the ideal person by means of his poetry.

Key words: Pîr Sultân, Sufism, Tradition, Preach.

* Arzulayıp Hak demine gelince
Gönülde kin kibir eylemeyesin
Hakikatın kubbesine girince
Zinhar kötü kelâm söylemeyesin (226/1)

** Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Ek Bina (AŞTİ Karşısı) Fotoğraf ve Video Bölümü – Ankara severm@gazi.edu.tr

Giriş

Türkçeye Arapçadan giren “nasihat” ile Farsçadan giren “pend” kelimeleri, Türk kültüründe aynı anlamda, “öğüt” anlamında kullanıla gelmiştir. Her iki kelimenin anlam derinliğinde bir başkasını iyiye, güzele, doğruya, vb. yönlendirme, onu kötünden, olumsuzdan, çirkinden, vb. uzaklaştırma, onu belli bir düşünce ve inanç dâhilinde davrandırma çabası vardır. “*Bu, kendisinden şüphe olmayan kitaptır. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir.*” (Bakara/2) diye buyurulurken Kur’an-ı Kerim’in inananlar için yol gösterici bir kılavuz olduğu belirtilirken pek çok ayette de nasihat hususunda bilgi verilir. Zira Allah, peygamberlerin kavimlerine hitaplarında kendilerinin bir tebliğci ve nasihat verici olduğunu belirtmelerini buyurmuştur. Sözelimi, bu emir gereği Hz Nûh, kavmine “*Size, Rabbimin mesajlarını iletiyorum, size öğüt veriyorum ve ben Allah’tan gelen vahy ile sizin bilmeyeceklerinizi biliyorum.*” (A’raf/62) derken Hz Hûd, kavmine şöyle seslenmektedir: “*Size Rabbimin mesajlarını iletiyorum ve ben sizler için güvenilir bir öğütçüyüm.*” (A’raf/68). Hz. Sâlih ise, “*Ey kavmim, ben size Rabbimin mesajını tamamen ilettim ve öğüt verdim.*” (A’raf/79) şeklinde hitâp etmektedir. Tevbe suresinin 91. ayetinde de “*Allah ve Resûlü için öğüt verdikleri takdirde güçsüzlere, hastalara ve savaş uğrunda harcayacak bir şey bulamayanlara bir günah yoktur. İyi davrananları sorumlu tutmanın bir yolu olmadığı gibi. Allah, bağışlayan, merhamet edendir.*” şeklindeki ifadede Allah ve Resûlü’nün emirleri hususunda insanlara güzel öğütlerde bulunanları Allah’ın merhamet edeceği bilgisi verilmiştir.

Öğüt vermenin yanında öğüt almanın gerekleri ve içtimaî hayatın düzenli yürümesi yönünde Kur’an-ı Kerim’in pek çok ayetinde bilgi verildiği gibi öğütlerde de bulunulur. Mesela, En’am Suresi’nin 152. Ayetinde, “*Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla sorumlu tutarız. Birisi hakkında konuştuğunuz zaman yakınınız bile olsa âdil olun. Allah’a verdiğiniz sözü tutun. İşte bunları Allah size öğüt almanız diye emretti.*” şeklinde buyrulur. Görüldüğü gibi, Allah, Kur’an-ı Kerim’de kullarının nelerden sakınması gerektiğini öğütlemektedir. Hz. Peygamber de bir hâdiste dinin nasihat, yani samimiyet olduğunu buyurur ki nasihatı veren ile nasihatı alan arasında kurulan samimiyet bağı ile her iki insan da Allah’ın emirlerine uymaktadır. Gerek ayetlerde gerekse hâdislerde vurgulanan husus, nasihatın İslam dininde vacib olduğudur.

Türk kültüründe de gerek İslamiyet’in kabulü öncesi gerekse sonrasında sözlü ve yazılı kültürümüzde öğüt verme ve öğüt almaya önem verilir. Sözelimi İslamiyet’in kabulü öncesi yazılı eserlerimizden Orhun Abideleri’nde Bilge Tonyukuk ve Bilge Kağan öğütleriyle Türk milletine yol gösterirler. İslamiyet’in kabulü sonrası eserlerimizden Yusuf Has Hacib’in

Kutadgu Bilig’i, Ahmet Yesevî’nin Divân-ı Hikmet’i, Ahmet Yesevî’nin takipçisi Hakîm Süleymân Ata’nın Bakırgan Kitabı, Edip Ahmet’in Atebetü’l-Hakâyık’ı, Yûnus Emre’nin divânı ve Risâletü’n-Nushiyye adlı eserleri birer öğüt kitabıdır. Sözü edilen abide ve kitaplar dışında Türk edebiyatında pek çok şair ve yazar, öğüt vermek, nasihat etmek amacıyla şiir veya nesir türünde eserler vermişlerdir. Burada, özellikle Yûnus Emre ve takipçilerinin nasihati, başta içinde bulundukları çevrenin insanlarını (tekke ve zaviyelerde belirli bir tarikata mensup kişileri) diğer yandan da geneli, yani halkı irşâd etmede bir araç olarak kullandıklarını belirtelim.

Bütün bu eserlerde Türk-İslam kültürünün ideal insanının, ideal toplumsal yapısının ve toplumsal ilişkilerinin inşâsı yönünde verilen öğütlerin dayanağı ayet ve hadisler olmuştur. Ayet ve hadislerin yanında atasözleri, fıkralar, kıssalar, vecizeler de nasihatlerde konunun somutlanması, anlaşılması yönünde faydalanan kaynaklar olmuşlardır.

Tasavvufî Türk Edebiyatı geleneğine bağlı mutasavvıf şairlerimizden biri olan Pîr Sultân da yaşadığı çevrenin insanlarını ortak inanç ve değerlere yönlendirmede, onları terbiye ve irşâd etmede şiiri bir araç olarak kullanır. Çalışmamızda Pîr Sultân’ın bu terbiye ve irşâd faaliyetinde nasıl bir çaba içerisinde olduğu, şiirlerinde hangi inanç ve değerleri va’z ettiği üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Alevilerce yedi ulu şairden¹ biri olarak kabul edilen ve yaşadığı dönemden günümüze kadar ayn-ı cemlerde zakirlerce deyişleri söylenen Pîr Sultân, ardından gelenlerce devam ettirilen bir şiir geleneğinin kurucusudur. Zira bugün Pîr Sultân, Pîr Sultân Abdâl, Pîr Sultân’ım Haydar, Pîr Sultân Abdâl (Halil İbrahim), Abdâl Pîr Sultân ve Pîr Sultân Abdâl (aruz şairi) mahlaslarıyla bilinen altı şairin² şiirleri yanında, sözlü kültürde bu şairlerin şiirlerinin çeşitli vesilelerle dile getirilmelerinde, şiirlerin değişmesiyle çeşitlenmesiyle, yeniden üretilmesiyle ve adı bilinmeyen kişilerce bu şiirlere benzer şiirlerin eklenmesiyle bir gelenek oluşmuştur ki bu geleneğin adı da Pîr Sultân geleneğidir. Bu geleneğin şiirlerinde başta Hz. Peygamber olmak üzere Hz. Ali’ye bağlılık, On İki İmam sevgisi, Aleviliğin dinî-ahlaki töresi, vb. dile getirilir.

Pîr Sultân adına bağlanan şiirlere bir bütün olarak bakıldığında, Pîr Sultân’ın vahdet-i vücûd inancına bağlı bir velî olduğu görülür. Pîr Sultân,

*Kur’ân oldu delîlimiz
Sırr-ı hakikat yolumuz
İmâm Cafer’dır ulumuz*

¹ Bu şairler; Nesimî, Yeminî, Virânî, Fuzûlî, Hataî, Pîr Sultân, Kul Himmet’tir.

² Ayrıntılı bilgi için bk. Aslanoğlu, 1997.

Mürüvvet kerem erenler (112/3)³

ve

*Pîr Sultân Abdâl'ım ölürüm deme
Kıl beş vakit namâz kazâyâ koma
Sakın bu dünyada kalırım deme
Tenim teneşirde özüm sağdadır (259/4)*

dörtlüklerinde de ifade ettiği gibi Kur'an'a, sünnete, İslam'ın şartlarına bağlılığını dile getiren samimi bir Müslümandır. Örnekler çoğaltılabilir. Burada Pîr Sultân üzerine yapılan değerlendirmelerde onun inançlarına gereken önemin verilmediğine, çok yanlış olarak onun siyasî bir kimlik olarak değerlendirilmesinin yanlışlığına dikkat çekmek isteriz. Pîr Sultân'ı bir kesimin temsilcisi olarak gösteren yaklaşımlar ideolojiktir ve Türk insanının ortak hafızasına, ortak değerlerine zarar vericidir. Pîr Sultân şiirleri ortak hafızamızın, toplumsal hayatımıza çeki düzen veren dinî-ahlâkî değerlerimizin ifadesidir. Bu sebeple Pîr Sultân'ın, kâmil bir insan olarak, şiirlerinde toplum hayatındaki ideal insanın portresini çizerken gösterdiği yolu, erkânı yaşadığı zaman ve zeminden alıp günümüz şartlarıyla değerlendirme yanlışlığına düşmemeliyiz. Onun irfânî yönünü, günümüzün sıkılan, bunalan insanı için bir çıkış kapısı olarak görmek, onun va'z ettiği dili anlamak, çözmek durumundayız.

*Şu dünyada benim gönül verdiğim
Birisi Muhammed birisi Ali
Adına şânına kurbân olduğum
Birisi Muhammed birisi Ali (15/1)*

diyen bir velînin bize bıraktığı mirasın farkına varmalı, bu mirası gerektiği şekilde değerlendirmeliyiz.

Pek çok mutasavvıfın, Pîr Sultân'ın da olduğu gibi, söz ve davranışlarıyla çevrelerindeki insanlara örnek oldukları, bilmeyene bildirme, anlayamayana anlatma, yol gösterme yönünde çaba gösterdikleri bir gerçektir. Kur'an-ı Kerim ve hadisleri sıradan insanların da anlaması ve davranışlarını ideal davranışlar yönünde değiştirmeleri yönünde onlara rehberlik ederler. Elbette bu çabaları karşılığında Allah'ın rızasını kazanmaktan gayri bir düşünceleri söz konusu değildir. Pîr Sultân, kişinin "insan" derecesine ulaşabilmesi için bu rehberliğe, dolayısıyla rehber ihtiyacı olduğunu bilir. Zira insanın hayvanî sıfattan insanî sığata geçebilmesi, birtakım merhaleleri aşmasıyla gerçekleşebilecektir. Nefs-i emmâreden nefs-i safiyyeye doğru yapılan yolculukta insanın rehber ihtiyacı vardır. Bu gerçeği Pîr Sultân,

³ Şiirler, Öztelli, 1996'dan alınmış olup "şiir numarası/dörtlük sırası" şeklinde belirtilmiştir.

Rehberin var ise olursun insan
Rehberin yok ise kalırsın hayvan (83/2)

sözleriyle dile getirir. Kişi, kimin yolundan gider, kimin öğütlerini tutarsa, yaşayışını hangi kurallar çerçevesinde sürdürürse, ona göre doğru veya eğri yönde ilerler. Kul için inanılacak, güvenilecek rehber Allah'tır; kul Allah'a itaat etmeli, uymalıdır. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın "*Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin.*" (Tegâbun/12) buyruğuna ve Hz. Peygamber'in de "*Beni gören O'nu gördü*" dediğine göre, "mürşitten görünen O'dur. O, mürşid-i âzamdır. Görünen esas mürşit ise, Hazret-i Peygamberdir. Diğer mürşitler birer esmayla O'nu temsil ederler" (Filiz, 2010, s. 112). Hak yola girebilme, Hz. Peygamber'i temsil eden böylesi bir yol gösterici rehberliğinde gerçekleşecektir; ancak tâlibin de kimi özelliklerle mücehhez olması gerekmektedir. Pîr Sultân, bu özelliklerin başında sabır ve şükürün geldiğini belirtir. Zira, sabır ve şükür Hz. Peygamber'in de en belirgin özellikleridir. Pîr Sultân'a göre, sabır dünyanın temelidir. Allah, sabırlı kulunu sever. Mümin kulu rahmete ulaştıran da sabırdır. Kulun görevi sabretmek ve şükretmektir. Çünkü, sabrın sonu selâmettir. Kul, başına gelen her şeyin, iyiliğin veya kötülüğün, Allah'tan geldiğini bilmeli, O'nun inayetini beklemeli, hâline şükretmelidir:

Sabır imiş şu dünyanın temeli
Verdiği nasibe şükür demeli
İsteyen kullara hayır ameli
Biri sabır biri şükür biri dua (158/3)

Tasavvufî yolculuk rehbersiz olmaz. Rehber, irşâd edici, yolculuğun emniyetini sağlayıcı, sâlikî besleyici varlıktır. Sâlikin kemale ermesi yönünde onu yönlendiricidir. Sâlikin yapması gereken itaattir. Salık idrak etmede henüz ilk basamakta olduğundan mürşidin idrak ettiklerinden, bildiklerinden istifade eder. Kur'an-ı Kerim'de "*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak temiz akıllı olanlar anlar.*" (Zümer/9) şeklindeki bilgi de bilmenin, anlamanın ancak belli niteliklerdeki insanlara has bir özellik olduğunu belirtmektedir. Pîr Sultân da kişiye "henüz kendini bilmediğin için bir bilire danışarak hareket et" (237/1-2) diye öğütte bulunarak danışanın dağları aşacağını, danışmayanın ise, şaşıracağını, yolunu yitireceğini, her işin bir ehli olduğunu, ehil kimseyi bulmak gerektiğini belirtmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de "*İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa eren onlardır.*" (Âl-i İmrân/104) buyrulmaktadır. Burada da işaret edildiği gibi, insanları kötülükten uzaklaştırma, iyiliğe yöneltmede sorumluluk taşıyan erenler, Allah'ın rızâsını temel kabul ederek "[d]inî hayatımızın, dünyevî işlerimizin, birbirimizle olan münâsebetlerimizin nasıl olması gerektiği[ni]" (Yılmaz 2009, s. 53), dolayısıyla toplumsal hayatın düzen içerisinde sürmesini, insanların ideal inanç ve amel üzere yaşamalarını öğütlerler. Pîr Sultân da

şiiirlerinde, bir yandan kendi içinde bulunduğu durumun ve karşılaştığı sorunların diğer yandan yaşadığı devrin sorunlarının çözümüne, kısacası özlediği topluma belli nitelikteki insanlarla varılacağı inancıyla, bir anlamda, “insan nasıl olmalıdır?” sorusunun cevabını vermektedir. Ona göre insan fanî olduğunun bilincinde hareket etmeli, dünyaya meyletmemelidir. Çünkü,

*Bir gün olur çıkarırlar evinden
Allâh'ın ismini koyma dilinden
Kurtulamazsın Azrail'in elinden
Dünya kadar fendin olsa ne fayda (155/2)*

İnsan fanî olduğunu idrak ettikçe nefsinin de tanımaya, bilmeye başlayacaktır. “*Men arefe nefsehu fekad arefe Rabbehu*”/“*Nefsini bilen Rabb'ini bilir*” hadisi gereğince de Rabb'ini idrak etmeye başlayacaktır. Pîr Sultân nefis hususunda “Nefse uyan Hakk'a uymuş değildir” (151/2) derken, nefsinin tanıyan insanın nefsine uymayacağını, Hakk'ın buyurduklarına riayet etmenin ancak nefse karşı gelmekle mümkün olacağını işaret etmektedir. Ona göre sözün gayeti, yani nihayeti insanın nefsinin bilmesidir. Nasıl ki Hz. Peygamber nefsine uyarak konuşmadı ve hareket etmedi, kendisine vahy edilenler uyarınca davrandıysa⁴ insan için de gerçek mürşid olan Hz. Peygamber gibi davranmak icap eder. Bunun için de başta ibadetleri yerine getirmek gerekmektedir. Pîr Sultân'ın bu konudaki nasihatı “Kılasın farz ile sünnet” (5/4) şeklindedir. Pîr Sultân'a göre insan sadece farz olan ibadetleri değil, Hz. Peygamber'in sözü, emri ve uygulamaları olan ve kişinin uygulamasında, yerine getirmesinde çokça sevap kazanacağı ibadetleri de yerine getirmelidir.

Nefs-i emmare mertebesindeki nefis, “bedenin rahatı için her şeyi mubah kıldığı ve insanı bunu yapmaya zorladığı için şeytan diye isimlendirilmektedir” (Filiz, 2009, s. 153). Kişi, benlik duygusunu geliştirdiği oranda nefs-i emmaresinin, yani şeytanın kulu, kölesi olur. Pîr Sultân,

*Evliya yolunda sen de taş atma
İblis'e uyup da benliğe gitme
Kendi bilirinden bir güman tutma
Kulun tedbirini bozar var bunda (154/3)*

derken softanın, şeytanı taşıyarak kendinden uzaklaştıracağını sanması yanında, insanın nefsine hakim olarak benliğinden uzaklaşmasını, dolayısıyla da şeytanı kendisinden uzaklaştırmasını tavsiye etmektedir. Zira, benliğin, nefsin emrindeki insan, dolayısıyla şeytanın emrindedir. Pîr Sultân, kişinin şeytandan kurtuluşunu, verdiği ikrârda sabit olması, maddî benliğini yok etmesi ve eksikliğini bilip gidermeye çalışması ile mümkün görür:

⁴ *Ve mâ yentüku anil hevâ in huve illâ vahyun yûhâl* “O, hevâdan (arzularına göre) konuşmaz. O(nun konuşması kendisine) vahy edilenden başkası değildir.” (Necm/3-4).

*Gerçek tâlib ikrârında durursa
Çerağ gibi yanıp yağı erirse
Eksiğini bilip kendi gelirse
O da erdir gerçek erden sayılır (256/3)*

Eğer kişi ikrârında samimi ise, Hakk’a yönelmişse Pîr Sultân ona,

*Bir işin önünden sonunu yokla
Nasihatim dinle sakın gururdan (216/1)*

demekte ve devamla,

*Hünerin var ise yerini devşir
Bir söz söyleyicek kalbinde pişir
Ululanmak bir Mevlâ’ya yakışır
Nasihatim dinle sakın gururdan (216/2)*

diye nasihatte bulunmaktadır.

Pîr Sultân, bazı özelliklere sahip olamayanların Hak divanına varmaya yüzlerinin olamayacağını belirtir. Hakk’ın divanına varmak isteyen insanın bazı özelliklere sahip olması gerekir. Pîr Sultân’a göre bu özelliklerin başında alçak gönüllü olmak gelir. Tasavvufi gelenekte sûfî toprağa teşbih edilir. Zirâ toprak iyiyi de kötüyü de kabul eder. Sûfî de toprak gibi olmalı, Hak’tan kendisine takdir edilen her şeye rızâ göstermelidir. “Bu, alçak gönüllülük ve kalb-i selimi ifade eder” (Cebecioğlu, 2009, s. 243) İnsanın tevazu sahibi olmasını, nefesine hâkim olmasını ve kâmilliğini işaret eder ki Pîr Sultân da insanın gönlünü yükseklerden indirmesi gerektiğini (157/1) belirtir. Aç doyurmak, susuz kandırmak (157/1), bir başka özelliktir. İhtiyaç sahibinin ihtiyacını gidermek, ona yol göstermek, toplumsal barışın, huzurun, insanlar arasında dostluğun, dayanışmanın tesîsinde en iyi yollardan birisidir. Gerek İslamiyet öncesi gerekse İslamiyet dâhilindeki Türk toplumunda aç doyurmak, çıplak giydirmek, borçlunun borcunu ödemesinde yardımcı olmak, en büyük erdemlerden sayılmış, kişinin toplumsal statüsünü belirleyen özellikler olarak değerli görülmüşlerdir⁵.

Pîr Sultân, alçak gönüllüğün yanında gönül yapmanın da önemine değinir (164/1). Ona göre gönül, Hakk’ın evidir, bu evin yapıcısı Allah’dır. O, bir sırça saraydır; kırılırsa eskisi gibi olmaz, yapılamaz. Bu hususta Pîr Sultân’ın öncüsü Yûnus Emre,

*Sakıngıl yârün gönlin sırçadur sımayasın
Sırça sındukdan girü bütün olası değül (Tatcı, 2012, s. 271)*

*Dürüş kazan yi yidür bir gönül ele getir
Yüz Ka ‘be’den yigrekdür bir gönül ziyâreti (Tatcı, 2012, s. 523)*

⁵ Bu konuda bk. Kutadgu Bilig, Kitâb-ı Dede Korkut.

demektedir. Pîr Sultân da insanın Hakk'a yönelirken, O'na varırken, Yûnusça bir tavırla, gaflet uykusundan uyanmasını (117/2) nasihat etmektedir. Zirâ gaflet insanın gerçekte Allah'tan habersiz olmasıdır. Allah'ı bilmek, O'na yönelmek sözde değil, gerçek anlamda yaratılmış her varlığı kalp gözüyle, tefekkür gözüyle görebilmek demektir. Tefekkür gözüyle bakamayan herkes gâfil demektir. Pîr Sultan, kişinin gönül gözünün açılması için gerek gerçek anlamda gerekse mecazî anlamda uyanık olması gerektiğini belirtir ve ona sabah namazına kalkarak güne başlamasını öğütler:

*Gönül ne yatarsın gaflet içinde
Doğdu seher vakti kalk hâcet dile
Özünü zulümden kurtaram dersin
Doğdu seher vakti kalk hâcet dile (163/1)*

Hâcet dilemekten kasıt, kişinin Allah'ı tefekkür hâlinde olmasıdır ki bu hâlde olan insan her türlü kötülükten, yanlıştan uzaktır. Pîr Sultân'a göre böylesi bir insan özünü ikilikten ayırabilen; nifaktan, kovdan, gıybetten uzaklaşabilen insandır. "Kov ile gıybeti dile alanlar" (86/1) ise, günahkârdırlar. Pîr Sultân,

*Özün ikilikten ayırmayan can
Eli bir gerçeğe yetmez vallahi (180/1)*

diyerek bu konunun ne denli önemli olduğunu belirtmektedir.

Pîr Sultân'ın nasihatlerinin amacı kişiyi kötülükten uzaklaştırmak, onun Hakk'a uyarak edep, ahlâklı bir hayat sürmesini, toplumsal huzura katkı sağlayıcı tavır ve davranışlarda bulunmasını sağlamaktır. Bu faaliyetle, sağlıklı bir toplum yapısının oluşturulması, dolayısıyla gerek maddî gerekse manevî yapısı sağlıklı nesillerin toplum hayatına katılması gerçekleştirilecektir. Bunun için ise, Pîr Sultân insanlara gafil olmamalarını, "[d]ünyayı veya bütün mahlûkatı, Allah'ın yarattığı ve sıfatlarının tecellî ettiği bir yer olarak düşünme[lerini]" (Cebecioğlu, 2009, s. 222) öğütlemektedir.

Manevî yolculuktaki (seyr ü sülûk) sezgiler, tecrübeler, bilgiler bütününe irfân adı verilir. İrfân, Allah'ın bu yolculuktaki kulunun gönlüne ihsan ettiği feyzdır, hikmettir. Bu hikmet/irfân, ehlince Allah'ın takdiri neticesinde dile getirilir ki başkalarının irşâdına vesile olur. Pîr Sultân bir irfân ehli olarak gönlüne ihsan edilenleri genel anlamda toplumun, özel anlamda ise insanın irşâdında, toplumun ortak hafızasında şekillenen ideal insanın ve ideal toplumsal düzenin inşasında kullanılmak üzere dile getirmektedir. O, "hâli hâl etmek", (257/1) iyi hâl üzere yaşamak, güzel huyla huylanmak, bu hâli daimi kılmak isteyenlere seslenir. Hâlin daimi olması, hâlin "makam" olması (Gölpınarlı, 1995, s. 88) anlamına gelir ki bu da hakikate ulaşmak, tevhidi yaşamak anlamındadır. Pîr Sultân, nasihatlerini

bu merkezde bildirir. Bunun sebebi ise, özlediği toplumsal düzenin, toplumsal işleyişin bu tür insanlarca inşâ edileceğine olan inancıdır.

KAYNAKLAR

- Aslanoğlu, İ. (1997). *Pir Sultan Abdallar*. İstanbul: Can Yayınları.
- Cebecioğlu, E. (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (5. Baskı). İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Filiz, L. (2009). *Noktanın Sonsuzluğu* (2. Kitap) (8. Baskı). İstanbul: Pan Yayınları.
- Filiz, L. (2010). *Noktanın Sonsuzluğu* (4. Kitap) (8. Baskı). İstanbul: Pan Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1995). *Pir Sultan Abdal*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Öztelli, C. (1996). *Pir Sultan Abdal* (8. Baskı). İstanbul: Özgür Yayınları.
- Tatçı, M. (2012). *Yûnus Emre Divân-ı İlâhiyât*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Yılmaz, A. (2009). Es-Seyid Osmân Hulûsi Ateş Ed-Dârendevî'nin Dilinden Öğütler. *Es-Seyid Osmân Hulûsi Efendi'nin Dilinden Nasihatnâme*. Malatya: Nasihat Yayınları.

**POST-MODERN BİR ARAŞTIRMA YÖNTEMİ OLARAK SÖYLEM
ÇÖZÜMLEMESİ****DISCOURSE ANALYSIS AS A POSTMODERN RESEARCH
METHOD***Tahir GÜR****Özet:**

Bu çalışmada, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren küresel alan yazında bir uygulamalı dilbilim alanı ve nitel bir araştırma yöntemi olarak hızla gelişen söylem çözümlemesi tanıtılıp yöntemin yaygın şekilde kullanılan üç uygulaması açıklanacaktır. Kısaca “bir şeyi söyleme şekli” olan söylemi, içinde üretildiği sosyal ve psikolojik bağlamı ve söylemi etkileyen tüm şartları göz önüne alarak; algılama, yorumlama, değerlendirme ve tekrar üretme süreçleri ile inceleyen söylem çözümlemesi, insan ile ilgili tüm bilimlerde ya kullanılmakta ya da uygulanabilirliği araştırılmaktadır. Türkiye’de bu alanda yapılan çalışmalar –göreceli olarak- sınırlı olmakla birlikte, bu alanda zaman geçtikçe daha fazla bilimsel ürün ortaya konulmaktadır. Söylem çözümlemesi gibi güncel yöntemlerin de bilimsel araştırmalarda kullanılması yöntem çeşitliliğini artıracaktır. Yöntemlerin çeşitliliği ve yeni yöntemlerin kullanılması, araştırmaları daha bütüncül hale getirmesinin yanında; araştırmacılara çoklu bakış açıları, farklı yorumlamalar ve daha fazla yaratıcılık imkânı sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Söylem, Söylem Çözümlemesi, Nitel Araştırma, Post-modernite.

Abstract:

In this study, discourse analysis as an applied linguistics area and a qualitative research method is rapidly evolving area from the second half of the twentieth century in global scientific literature is introduced and commonly used three applications of the method will be described. In this method, discourse which definable as "the way of telling something" is examined in its social and psychological context other properties in the processes of detection, interpretation, evaluation and re-generating. This method is being applied or its usability is under research in all human related sciences.-related sciences. or used or investigated the applicability of . In Turkey studies in this field are relatively limited, but more research done as time progresses. Current or alternative methods, such as discourse analysis will increase the diversity of the scientific methods in the scientific environments. Using a different or new method in research would give researchers

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi – Sivas tahirgur@yahoo.com

opportunities of by making studies more holistic, looking from multi perspective lenses, offering the possibility of different interpretations and more creativity.

Key words: Discourse, Discourse Analysis, Qualitative Research, Post-modernizm.

Giriş

Söylem çözümlemesi (Discourse Analysis) geçen yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyal bilimlerde –hem bir araştırma yöntemi hem de bir uygulamalı dilbilim alanı olarak– adından sıkça söz edilen kavramlardan biri olarak öne çıkmıştır. Nitel araştırma ve yorumlamacı yöntemlerden biri olan söylem çözümlemesi günümüzde insanla ilgili her bilimsel alanda ya kullanılmakta ya da kullanma durumları veya uygunluğu araştırılmaktadır. Şüphesizdir ki, bu yöntemin bu kadar yaygın kullanımının ve son elli yılın “Dilbilimsel Çağ (Linguistics Turn)” (Rorty, 1967) olarak anılmasının sebebi; insan ve dil olgusunun birbirinden ayrılmazlığı ve birbirlerini gerektirmesindendir (Gür, 2011). Dil; sosyal hayatın hem en önemli yapıtaşlarından hem de ürünlerinden biri olmasıyla, bilimsel araştırmaların yadsınamaz bir bölümünün en önemli nesnelerinden biri olmaya başlamıştır. Zaten Börekçi (2009, s. 2-6) dili tanımlarken, dilin sadece iletişim için kullanılmayıp aynı zamanda düşüncenin üretiminde etkili olduğunu, toplumsal ve bireysel yanı olduğunu, toplumdan topluma değişen yanlarının olduğunu, insana bağlı olarak oluşum ve yaşamını devam ettirdiğini belirtmiştir. Özetle, konusu insanla ilgili olan araştırmalarda dil boyutunun da göz önüne alınması durumunda çalışmalar daha bütüncül olacaktır. Bu bağlamda bu çalışmada söylem çözümlemesine ilişkin kavramsal bir çözümleme yapılması amaçlanmıştır. Bu amaçla öncelikle söylem çözümlemesinin tarihçesi hakkında bilgi verilmiş, daha sonra ise söylem çözümlemesinin ne olduğu, söylem çözümlemesi ile ilgili kavramlar açıklanmış ve söylem çözümlemesi ile ilişkili yöntemlere değinilmiştir.

1. Söylem Çözümlemesi

1.1. Tarihçe

Kısaca *bir şeyi söyleme şekli* olan söylemi (van Dijk, 1997) inceleyen ve alan yazında ilk defa Harris (1952) tarafından kullanılan söylem çözümlemesi, post-modern paradigma içinde yer alan post-yapısalcı ve sosyal yapılandırmacı yaklaşımların içinde sayılabilecek -araştırmacıların ihtiyaç ve bakış açılarına göre çeşitli teknikleri içinde barındıran- bir yöntemdir. Post-yapısalcılık, sistemler, tanımlar ve onların açıklamaları üzerine yoğunlaşan yapısalcılığı eleştirerek, kesin tanımlamalar, sabit ilişkiler (gösteren/gösterilen gibi) ve kimlikler fikrine karşı çıkmaktadır

(Gavey, 1998, s. 119). Aksine, post-yapısalcılığın önde gelen teorisyenlerinden olan Foucault post-yapısalcılığın; zaman, mekan ve şartlara göre değişen sebep-sonuç ilişkileri, kimlik, özne, güç, bilgi ve doğrunun metafiziksel eleştirilerini kapsadığını belirtmiştir. Yapısalcılar ile post-yapısalcılar arasında -birçok konuda olduğu gibi- dil ve anlam konusunda da farklı anlayışlar vardır. Örnekleme gerekirse, yapısalcılar dil ile ilgili gerçekleri, yapıları, metni güçlendiren derin ve gizli yapıları araştırırken; post-yapısalcılar için kesin gerçek ya da doğrular yerine insanların sosyal bireyler olarak söylemlerinde yerleşmiş ve ortaya konulması gereken çıkarımlar, yorumlar ve tekrar yorumlamalar vardır (Foucault, 1972; Ward, 1997, s. 86). Bu çıkarımlar ise dilsel bir ürünün üretimi, tekrar üretimi, okunması, dinlenmesi ve algılanması esnasında hem söylem üreticisi hem de paylaşımda bulunan kişilerin yaptığı yorumlamalardır. Onlara göre bir konu ya da durumdaki anlamların, doğruların ve bilginin mutlak-tek bir sonu ve şekli yoktur. Bunun sonucu olarak, bilgi ya da doğru içinde yer aldığı toplum, söylem ve bağlama göre değişmektedir. Yani toplum ve toplumsal yaşamla ilgili doğruların genellenmesi ve teke indirilmesi zordur.

Sosyal yapılandırmacılık yaklaşımı; insanların, doğruları, değerleri, gerçekleri ve anlamları sosyal hayattaki ilişki ve etkileşimler ile oluşturduklarını savunur. Bu ilişki ve etkileşimlerin gerçekleştiği dili ise sosyal yaşam ve değişimin merkezine koyarak inceler. Kısaca, sosyal yapılandırmacılar dilde gizlenmiş ya da açık olan sosyal anlamlar ile ilgilenirler (Hare-Mustin, 1994, s. 20). Bu görüşün temsilcilerine göre, insanın toplumdaki yaşamsal dünyası genellikle dilde oluşmakta ve bundan dolayı dil toplumu ve kişiyi araştırarak bilimlerin çalışma konusu olmalıdır. Fakat burada dil tarafsız ve gerçeklerin altında yatan bir olgu değil, bizzat kendisi sosyal gerçekliği oluşturarak sosyal yaşamın temel unsurlarından biri olmaktadır (Gür, 2011).

Hem post-yapısalcılara hem de sosyal yapılandırmacılara göre, dil ve dilsel sistemlerin insan hayatındaki –buna paralel olarak insanı ve insanla ilgili olgu ve olayları konu edinen sosyal araştırmalardaki– önemi büyüktür. İşte bu sistemlerden biri olan söylem; (dilsel bir ürünün) kim tarafından, nerede, hangi bağlamda, ne amaçla söylendiğine bağlı olarak değişen anlamlara sahip olması ile ortaya çıkar (Ward, 1997, s. 129). Yani söylemler salt bilgi vermenin ötesinde kişiye ve topluma ait yorumlama, üretim ve değerlendirmelere sahip olmalıdır. Sonuç olarak, söylemler toplumsal ortamda ortaya çıkıp, gerçek sosyal sebepleri ve etkileri olan bir kavramdır (Blanche ve Durrheim, 2000, s. 49).

İçinde yaşadığımız çağda tek ve düzenli yapılar yerine, çok ve karmaşık yapılar vardır (Sözen, 1996). Sosyal alanda görülen bu karmaşık ve çoklu yapı içinde, toplumlararası ve her toplumun kendi içindeki gruplar

arasında birçok nedenden kaynaklanan etkileşimler ortaya çıkmıştır. (Wodak ve Meyer, 2002). Bu nedenle yapısalcılarda ve modernistlerde olan tekli nedensellik yerine; günümüz dünyasının karmaşıklığını, düzensizliğini, çoklu yapısını inceleyip açıklayabilecek, çoklu nedensellikleri çözümleyecek yöntemlere ihtiyaç duyulmuştur. Mevcut sosyal durumu; olduğu bağlam, sebep ve söyleyenlerle ilişkilerini ortaya koyarak betimleyen söylem çözümlemesi bu ihtiyacı karşılayabilecek bir yöntemdir (Gür, 2011).

Söylem çözümlemesi dilin, “fenomeni” nasıl oluşturduğunu inceleyen bir yöntem olarak söylemi, sosyal dünyanın en önemli ögesi olarak görür ve sosyal dünyanın ancak söylemin incelenmesi ile anlaşılabilirliğini savunur (Phillips ve Hardy, 2002). Yine Phillips ve Hardy (2002) söylem çözümlemesinin yönteminin zayıf yönlerini daha fazla zaman ve enerji alması ile bu konuda çok fazla alan yazının bulunmaması olarak değerlendirirken güçlü yönlerini ise şöyle belirtmiştir:

1. Sosyal bilimler ve diğer bilimlerde dilin ve dilbilimin giderek artan önemi bu yöntemin –araştırmacılar için- çekiciliğini artırmaktadır. İnsanla ilgili bilimlerde “anlamın” önemi giderek artmaktadır.

2. Sosyal bilimler sadece bir şeyleri saymaktan, kaydetmekten ve kalıplaşmış istatistiksel analizlerini yapmaktan ibaret değildir. Bunun ötesinde araştırmalarda betimleme, yorumlama ve yeniden değerlendirme yapılmalıdır. Sosyal hayattaki olay ve olguları farklı şekillerde ortaya koyan söylem çözümlemesi daha fazla ilgi çekmektedir (Alvesson ve Kerremann, 2000).

3. Çağımız bilim dünyasında nicel ve nitel araştırma yöntemleriyle yapılmış çalışmaların ulaştığı genellemelerin ötesinde, yeni ortaya çıkan konular ancak söylem çözümlemesi yöntemi ile derinlemesine incelenebilir.

4. Tüm sistem ve bilgileri yeniden değerlendirmenin ve eleştirel bakış açısının önemine bu yöntem bu yöntem kullanılarak daha fazla vurgu yapılabilir.

5. Geleneksel yöntemlerin ulaştığı sonuçlar birbirlerini tekrar edici ve sınırlayıcı hale gelmiştir.

6. Geleneksel olmayan yöntemlerin kullanımı araştırmacılara daha fazla yaratıcılık, daha fazla ilerleme ve daha fazla çıkarım yapma imkânı verir.

7. Bilimde daha fazla kaynaktan ve yöntemden faydalanmak daha derinlemesine bilgi ortaya çıkarır (Alvesson ve Deetz, 2000).

8. Sosyal bilimlerde son zamanlarda çok sesliliğe vurgu yapılmaktadır. “En iyi ve tek yöntem” fikri eleştirilmekte, yöntem ve teorilerin çoklu olmasının daha iyi olacağı belirtilmektedir (Kaghan ve Phillips 1998).

Söylem çözümlemesi, söylemi üreten ve devamını sağlayan kural, yapı ve durumları ortaya koymayı amaçlar. İncelenen olay ya da konuyu daha derinlemesine bir anlayışla ele alarak, insanla ilgili olguları daha bütüncül ve bağlamıyla incelemesi nedeniyle geleneksel yöntemlere tercih edilmektedir (Fairclough, 2003). İnsanların bilgilerini, değerlerini, görüşlerini, inançlarını,

sosyal ilişkilerini, değerlendirmelerini, psikolojik ve sosyal altyapılarını, kişiliklerini, kimliklerini, niyetlerini, yargılarını ve algılamalarını yansıtan söylemi inceleyerek bilimsel araştırmaların kullanımına sunan söylem çözümlemesi gün geçtikçe daha fazla araştırmada ve daha fazla bilimsel alanda kullanılan bir yöntem olmaktadır.

1.2. Söylem Çözümlemesi

Sosyal bilimlerde gittikçe artan bir öneme sahip olan söylem çözümlemesi, yorumlamacı ve nitel araştırma yöntemlerinden biri olarak görülmektedir. Nitel araştırmalar ise “olguların, kavramların, sosyal gerçekliğin ve sosyal dünyanın” içinde yaşayan insanlar için ne anlama geldiğini araştırır. Buna paralel olarak, söylem çözümlemesi; toplumsal olarak ortaya çıkan doğruların, değerlerin, gerçeklerin, gücün ve fikirlerin nasıl ortaya çıktığını, devam ettirildiğini, paylaşıldığını, çatışmalarını ve nasıl değerlendirildiğini araştırır. Söylem çözümlemesi tanımlama, genelleme ya da daha ziyade üretimsel ve dönüşlü (refleksive) bir araştırma yöntemidir (Parker, 1992, s. 6). Bundan dolayı, söylem çözümlemecisi bir söylemi incelerken; o söylemin kendinde oluşturduğu etkileri de göz önüne alarak, yorumlama yaparak sonuca ulaştığından aslında yeni bir söylem üretmektedir.

Söylem çözümlemesinin farklı bilimsel alanlarda, değişik amaçlar için kullanılması ve söylemlerin çeşitlilik göstermesinden dolayı, gerek teorik gerekse uygulama alanında üzerinde uzlaşma sağlanmış tek bir yöntem ya da desen yoktur. Aslında üzerinde uzlaşılmış bir desen ya da yöntem olmamasının sebebi –bu çalışmanın giriş bölümünde belirtildiği gibi– söylem çözümlemecilerinin post-modern yaklaşıma uygun olarak, *tek ve mükemmel bir yöntem olmadığı şeklindeki görüşlere sahip olmaları ve onlar için önemli olanın ortaya çıkan anlam olmasıdır* (Sözen, 1999, s. 55). Araştırmacılar ellerindeki verilerin niteliğine ve amaçlarına göre yöntem desenini ya da kendi tekniğini oluşturmaktadır. Örneğin dilbilim alanındaki araştırmacılar kelime, tamlama, cümle, adıl, gibi dilbilimsel (yapısal) birimler üzerine daha fazla yoğunlaşırken, sosyoloji ya da siyaset bilimciler bunların üzerinde çok fazla ayrıntılara girmeyip, sosyal ilişki, güç, sosyal servet, kurum ve kimlikler üzerinde daha fazla duran dolayısı ile daha çok eleştirel söylem çözümlemesine yakın sayılabilecek bir yöntemi benimserler.

Söylem çözümlemesinde hem yazılı metinler, hem de konuşmaların gerçeğine en yakın şekilde yazımı (transkripsiyonu) yapılmış sözlü ürünler kullanılır. Bunlara ek olarak resimler, işaretler gibi soyut ileti olabilecek malzemeler de söylem çözümlemesinde kullanılır. Kısaca söylemek gerekirse söylem üretmede kullanılan her türlü görsel, sözlü, yazılı ve işaretler söylem çözümlemesinde kullanılır.

1.3. Söylem Çözümlemesi İle İlgili Başlıca Kavramlar

Bu bölümde söylem, bağlam, dilbilimsel unsurlar, metinler arasılık ve refleksivite (yansıtırlık) kavramları kısaca açıklanmıştır. Bu kavramlar söylemin anlaşılmasında ve incelenmesinde kullanılır. Bu kavramlarla -salt söz ya da yazıdan oluşan- söz ya da yazı grubu, sosyal gerçeklik ve sosyal bir eylem olmak için gerekli özellikleri kazanarak söylem haline dönüşmeye başlar.

Söylem: Söylem kavramı tanımı ve işlevleri çeşitli şekillerde alan yazına ve günlük hayata geçmiş bir kavramdır. Kocaman (2009, s. 5) söylem kelimesinin, alan yazın ve günlük hayatta birçok anlamda kullanıldığına işaret etmiştir. Bunların başlıcaları; görüş ve bakış açısı, anlatım şekli, kişi ya da topluluğa ait özellik taşıyan öğretiler, ideoloji, sözlü ya da yazılı metinler, biçem, dil, sav ve görüşlerdir. Gee (2005, s. 32)'ye göre söylem; sosyal bir kurum olarak kabul gören dilin bireysel kullanım, düşünme, değerlendirme, yorumlama, eylem ve etkileşimlerin uygun zamanda, uygun bağlamda ve uygun araçlarla ifade edilmesi ile oluşmuş dilsel yapılardır. Birey söylemlerinde; bir sosyal gruba ya da ağa üyelik, ilgililik, yakınlık ya da karşıtlık, yargılayıcı ya da değerlendirecilik gibi bakış açıları ile kendini konumlandırır. Parker (1992) ise söylemi; *birbirleri ile ilişkili metinlerden oluşan, onların üretimi, anlamlandırılması ve yayılması ile bir nesne haline gelen dilsel yapılar* olarak görürken, -diğer tanımlardan farklı olarak- “birbirleri ile ilişkili metinlerden oluşma” şartını ileri sürerek söylemin oluşması için; birçok metnin birleşmesinin ve birbirleri ile ilişkili olmasının gerektiğini belirtmiştir. Mc Closkey'e (2008) göre ise söylem; bilgi, uygulama, değerlendirme, yargılama ve inançlar ile gerçekliği oluşturarak, dünyanın anlaşılmasını ve algılanmasını sağlar ve diğer insanlara yansıtır. Farklı bakış açılarıyla yapılan tanımlardan hareketle söylemin, dilin bireysel kullanımını yansıtan, kullanıldığı ya da üretildiği bağlamın hem yaratıcısı hem ürünü; sosyal ilişki, sosyal kurum ve ürün olabilen yazılı veya sözlü dilsel ürünler olduğu söylenebilir (Gür, 2011).

Bağlam: Söylem çözümlemesini yöntem olarak uygulayan araştırmacıların bağlam kavramı hakkında kendi bakış açılarına ve çalışmalarına göre çeşitli tanımlamalar yapmışlardır. Widowson (2000, s. 127) bağlamı *söylemde anlamı ilgilendiren şartların bütünüdür* diye belirtirken, Yule (2000, s. 128) *sözün kullanıldığı fiziksel ortam* olarak tanımlamıştır. Van Dijk (2008) ise *bağlamın zihinsel, sosyal, kişisel, dinamik, deneyimsel yönleriyle gerçek hayatın içinde dünyamızı oluşturduğunu* ifade etmiştir. Özetle, bağlam; söylemin ortaya çıktığı ve devam ettiği sosyal, kültürel, psikolojik, tarihsel, dilbilimsel ve iletişimsel unsurlardan oluşan şartlarla ortaya çıkan bütünlüktür. Söylem çözümlemesi kavramının böylesine geniş -içerik çözümlemesi gibi yöntemlerde sadece metinsel bağlam ele alınır- bir bağlam algısı söylem çözümlemesinin

inandırıcılığı açısından önemlidir. Çünkü Gee (2005, 2010), Carspecken (1996) ve Yin (2003) bağlamın çok iyi bilinmesi yapılan çözümlemenin geçerlik ve güvenilirliğini arttıran unsurlar olarak tespit etmişlerdir. Ayrıca bağlamın tam olarak ortaya konulması çözümleme yaparken karışıklıkları ve söylemi farklı şekillerde anlama ve yorumlama problemlerini ortadan kaldıracaktır. Çünkü bağlamdaki her bir ayrıntı -söyleme dair yapılabilecek olası yorumlardan birini dışarıda bırakacağından- en yakın ve doğru yoruma doğru gitmeyi kolaylaştıracaktır (Gür, 2011).

Dilbilimsel Unsurlar: Bazı araştırmacılar tarafından *yapı, işlev ve dil incelemesi* (Gee, 2005), *gramer incelemesi* (Fairclough, 2000) gibi farklı adlandırmalarla da kullanılan bir kavramdır. Söylemi ve ortaya çıktığı bağlamı daha iyi anlamak için kullanılabilecek tüm dilsel ipuçları (isimler, zamirler, ekler, özneler, vb.) dilbilimsel unsurlar olarak gösterilebilir ve bunlar çözümleme için oldukça önemlidir. Çünkü her bir bireyin dil kullanımı farklı olup bireye ve içinde yaşadığı topluma ait bilgiler ve özellikler içerir. O yüzden söylemin anlaşılması -söylemin dili aracılığıyla- söylemin üreticisini ve üretildiği toplumu da anlamayı gerektiren bir süreçtir. Bu açıdan bakıldığında, söylem çözümlemecisi için kullanılan dili ve söylemin dilsel ve sosyal bağlamını anlamak önemlidir.

Metinler arasılık: Metinler arasılık bir metin içinde başka metinlere gönderim yapılması olarak tanımlanabilir (Fairclough, 2003). Başka metinlere yapılan gönderimlerin çeşitli şekilleri vardır. Bunların başlıcaları; alıntı yapmak, yorum yapmak, işaret etmek, devam ettirmek ve değerlendirmek olarak sayılabilir. Çözümlemeci metinler arasılık özelliklerini şu sebeplerden araştırmalıdır: a) Söylemler arası ilişkileri ortaya çıkarmak, b) Söylemin geliştirilmesi sürecini anlamak c) Araştırdığı söylemin sınırlarını ortaya çıkarmak. Bu özelliğin araştırılması ile araştırılan söylemlerdeki kişilerin kendilerini söylemlere ve diğer söylem üreticilerine göre konumlandırımları ve değerlendirmeleri ortaya çıkarılır (Gür, 2011).

Refleksivite (Yansıtıcılık): Söylemler, üreten kişi/leri ve üretildikleri toplumu yansıtırlarken, toplum ya da kişiler de o söylemleri yansıtırlar. Aynı şekilde bir toplulukta kullanılan dil de o topluma ait ipuçları verir. Yani toplum söylemi, söylem de toplumu etkilemekte ve yansıtmaktadır. Söylemlerin bu özelliklerine refleksivite denir. Örneğin kahvede konuşan kişilerin ve ders veren öğretmenin kullandığı dil farklıdır. Çözümlemeci kullanılan dile bakarak söylemin bir sınıfta mı yoksa kahvede mi söylendiğini ya da ortama bakarak kahvede nasıl bir dil kullanılabileceğini yorumlar (Gür, 2011).

1.4.Söylem Çözümlemesi ile İlişkili Yöntemler

Bazı bilim insanları tarafından söylem çözümlemesinin çeşitleri, alt dalları ya da komşu yaklaşımlar (Phillips ve Hardy, 2002) olarak

ilişkilendirilen, zaman zaman da karıştırılan bu yöntemlerin başlıcaları şunlardır: Eleştirel söylem çözümlemesi, karşılıklı konuşma çözümlemesi ve içerik çözümlemesi.

Eleştirel Söylem Çözümlemesi: 19. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyıl boyunca Marx, Freud, Saussure’ün öncülük ettikleri yapısalcılar kesin doğruların, tanımların ve sistemlerin –alt sistemlerle birlikte- anlaşılmasına çalışıyorlardı. Bu akıma tepki olarak ortaya çıkan Post-yapısalcılar ise; sosyal olay ve olguların çok yönlü, net, durağan olmayan ve toplumlara özgü değişkenlerle oluştuğunu savundular. Bu doğrultuda, sosyal ortamlarda ve iletişimde kullanılan dil de sosyal yaşamda oluşan olay ve olguların hem sebep hem de sonuçlarından biridir (Peters ve Burbules, 2004). Foucault’nun öncülük ettiği eleştirel söylem çözümlemesi; güç, direnç, politika (sosyal faydaların mücadele, dağılımı ve tekrar dağılımı) ve dilin bu yapıdaki rolü (sebeup ve sonuçlar ile) üzerinde durur. Eleştirel söylem çözümlemeciler dilin sosyal yapıdaki etkinliğini belirleyip betimlemekten çok, bunu nasıl ve niçin yaptığını araştırır. Bu akımın başlıca temsilcileri; Austin (1962), Searle (1969), Wittgenstein (1953), Foucault (1972), Van Dijk (1993), Halliday ve Hasan (1989), Hymes (1972) olarak sayılabilir. Sonuç olarak, eleştirel söylem çözümlemesi, -toplumsal bir araç olan- dilin; toplumdaki sosyal etkileşimler, güç, güç dağılımı, kurumlar ve bilginin oluşum ve paylaşım aşamalarında nasıl bir işlevi olduğunu anlamaya çalışır. Bunu yaparken de dilin; güç ilişkileri, fayda ve önceliğin belirlenmesinde, nasıl aracı ve zemin olduğunu araştırır (Luke, 1995; Gee, 1999).

Karşılıklı Konuşma Çözümlemesi: Toplum bilim ve eğitimbilim araştırmalarında sıkça kullanılan bu yöntem, karşılıklı konuşmaların - özellikle sınıf içi konuşmaların- incelenmesine dayanır. Bu konuşmalar; içindeki konuşma sırası, açışlar, kapanışlar, konuşmacı seçimleri, kelime, tamlama, cümle seçimleri, konuşmacıların rolleri, konuşmanın işlevleri, konuşmanın tonu, gelişimi ve yönü incelenerek yorumlanır. Bu tip incelemenin sonucunda konuşmalar içindeki güç dağılımları, sosyal yapı ve işlevler bulunmaya çalışılır (Gür, 2011). Özellikle Coulthard ve Sinclair (1976) geliştirdikleri –hala araştırmalarda kullanılan- yöntemle sınıf içinde ortaya çıkan konuşmaları inceleyerek eğitim bilimlerine öğretmen, öğrenci, iletişim üçgeni ile ilintili konularda katkıda bulunmuşlardır. Kısaca öğretmen- öğrenci ve öğrenci-öğrenci arasındaki konuşmaları inceleyerek “soru-cevap-geri dönüt” şeklinde oluşturdukları desenlerle sınıf içi iletişimin çözümlemesini yapıp yorumlama ve tespitler yapmışlardır. Bunlara ek olarak, Atkinson ve Heritage (1984); Button ve Lee (1987) ve Benson ve Hughes (1983) bu yöntemin kullanıldığı çalışmalar yapmışlardır.

İçerik Çözümlemesi: Edebiyattan toplum bilime kadar birçok alanda kullanılan nitel araştırma yöntemlerinden biridir. Ancak tanımı üzerinde bir uzlaşma görülmemektedir. Stacey (1970), nitel verilerin nicel verilere

dönüştürülmesi; Smith (1975), eldeki verileri özetleyerek, karşılaştırarak ve sınıflandırılmasından oluşan bir yöntem olduğunu belirtmişlerdir. Gür (2011) içerik çözümlemesinin; yazı ya da konuşmaları nicel verilere dönüştürüp, bağlamı da o yazı ve konuşmalarla –yani metinsel bağlamla– sınırlı tutarak inceleme yöntemi olduğunu belirterek içerik analizinin bağlam anlayışını şu şekilde vermiştir:

İçerik analizinin, söylem çözümlemesinden en önemli farkı bağlam anlayışında ortaya çıkmaktadır. İçerik analizi herhangi bir metni, -genellikle- metinsel bağlamı içinde açıklayan yöntemdir. Metnin ortaya çıktığı bağlam; psikolojik, sosyolojik, kültürel, tarihi vb. açılardan incelenmeden, metinde kurgulanan zaman ve mekânla sınırlı kalınarak metnin içeriği değerlendirilir.

İçerik çözümlemesi çalışmaları eğitim, edebiyat ve dil araştırmalarında sıklıkla kullanılan bir yöntemdir.

2. Söylem Çözümlemesinde Yöntem

Söylem çözümlemesini, sosyal bilimlerde bir araştırma yöntemi olarak kullanılabilecek hale Fransız bilim adamı Foucault getirmiştir. O yöntemi geliştirirken; öncelikle, güç ve söylem ilişkisi, sosyal olayların, bilgi ve değerlendirmelerin söylemin sonucu olduğu, söylemin toplumdaki değişmelerde etkili olduğu yolundaki düşünceleriyle söylemin ve onun çözümlemesinin sosyal bilimler için önemini vurgulayarak yapmıştır. Foucault söylemlerin yorumlamalarından yapılan çıkarımların bilgiyi oluşturduğunu ifade ederek, söylemi toplumsal yapının merkezine oturtmuştur (Foucault, 1972). Toplumdaki ilişkiler, kurumlar, sorunlar, baskı ve güç söylemle başlar şekillenir ve devam eder. Çözümlemeci söylemi çözümleyerek bu bilgileri açığa çıkarır.

Aslında eldeki söylemden hareketle aslına en yakın yorumu yapmayı amaçlayan söylem çözümlemesi, söylem olarak kabul edilen her şeyi inceler. Yazılar, sözler, resimler, işaretler hatta yüz şekilleri ve mimikler de bu yöntemle incelenebilir. Söylem incelemeye hazır hale getirildikten sonra araştırmacı inceleyeceği söylemin özelliklerine ve amaçlarına göre bir yöntem seçer. Bu yöntem daha önce geliştirilmiş olan yöntemlerden biri olabileceği gibi birkaçının –yine söylemin özelliğine ve araştırmacının amacına uygun olarak- birleştirilmesi ile oluşan bir yöntem olabilir. Alan yazında mevcut yöntemleri kullanmayıp yeni yöntem geliştiren araştırmacılar da vardır. Araştırmacının daha iyi çözümleme yapabilmesi için gerekli ilkeler çeşitli araştırmacılar tarafından belirlenmiştir. Bu araştırmacılar olan van Dijk (1997), söylem çözümlemesinin başlıca ilkelerini şöyle belirtir:

- *Söylem çözümlemesi, doğal olarak üretilen metin (yazılı) ve konuşma (sözlü) halinde bulunan söylemler üzerinde yoğunlaştığı için bilgi*

herhangi bir değişime uğramadan kendi doğallığına ve gerçekliğine en yakın şekilde incelenecektir.

- *Söylem kendi bağlamında incelenir. Bu bağlam ise; yer, zaman, söylemin tarafları, tarafların iletişimleri, sosyal rol, sosyal bilgi, norm, değer, kurumsal yapılardan meydana gelir.*
- *Söylem sosyal yapı içinde ortaya çıkar. Söylem ve üreticileri bulundukları toplumdan soyutlanamaz.*
- *Söylemler çizgisel bir yapıdadır ve diğer söylemlerle ardışıktır. Söylem çözümlemesi; söylemin düzeyini, katmanlarını ve aralarındaki karşılıklı ilişkileri inceler. Ayrıca söylemi oluşturan öğeleri (sesleri, kelimeleri, sözdizimsel biçimleri, vb.) ve söylemin değişik boyutlarını da (etkileşim çeşitleri, dil eylemleri) dikkate alır.*
- *Söylem çözümlemecileri “anlam”la ilgilenir ve özellikle iki soru türü üzerinde yoğunlaşır: “Bu durumda bunun anlamı ne?” ve “Neden bunu söyledi?”*

Bunlara ek olarak, Fairclough ve Wodak (1997), söylem çözümlemesinde göz önüne alınması gereken önemli noktaları şu şekilde özetlemişlerdir;

- *Söylem çözümlemesi sosyal problemler üzerinde durur.*
- *Toplumdaki güç ilişkileri söylemlerde bulunurlar. Çözümlemede bunlar ortaya çıkarılır.*
- *Söylem toplum ve kültürü oluşturur. Bunun anlamı söylem her şey değildir, ama sosyal hayatın ve kültürün tüm izleri söylemde ortaya çıktığından bir çözümleme bu konudaki bilgileri içermelidir.*
- *Söylemler tarafsız değil, ideolojik eylemlerdir.*
- *Söylem tarihsel kökler taşır. Yani söylem çözümlemesinde art zamanlılık ilkesi vardır.*
- *Söylemler yorumlamaları ve yeniden tanımlamaları bünyesinde taşır.*
- *Söylem sosyal bir eylemdir.*
- *Metin ve sözlerin toplum üzerinde etkileri vardır.*

Foucault her söylemde kullanılabilecek tek bir söylem çözümlemesi yöntemi fikrine karşı çıkarken (Akt: Sözen, 1999, s. 55), yöntemlerin araştırmacının amaçlarına ve söylemin özelliklerine göre değiştirilip geliştirilebileceğine işaret etmişlerdir (Gee, 2005). Bu sebeplerden dolayı araştırmacıların amaçlarına ve yoğunlaştıkları konulara göre şekillenen söylem çözümleme yöntemleri ortaya çıkmıştır. Bu yöntemlerden bazıları araştırma konularına göre değişirken, bazıları ise söyleme göre değişiklik göstermiştir. Buradan hareketle bir gazete köşe yazısı ile bir politikacının konuşmaları farklı şekillerde incelenmelidir. Bu doğrultuda oluşan farklı ve yakın zamanlarda ortaya konmuş farklı araştırmacıların yöntemleri çeşitlilik

gösterir. Bunlardan bazılarının önemli noktaları aşağıda kısaca belirtilmiştir. Bu maddeler bir çalışmada yöntem olarak kullanılabilecek tüm ayrıntıları kapsamayıp kısa bilgi özelliğindedir.

Parker’ın Söylem Çözümleme Yöntemi: Parker (1992) yönteminde metni merkeze koyarak, metnin çok iyi çözümlenmesini yönteminin birinci ve en önemli basamağı olarak görür. Metinde ortaya çıkan vurgu, yorumlama, alıntılama, dilsel yapıların çok önemli olduğunu belirtir. İkinci olarak söylemler aslında dilsel eylemler olduğundan dolayı söylemlerde ne gibi eylemlerin olduğunu ve söylemler ile ne gibi eylemler gerçekleştirildiği araştırılmalıdır. Onun yöntemine göre bir çözümlemede yapılması gereken işler şu şekildedir:

- *Söylemlerde yer alan kişiler üzerinde incelemeler yapılır.*
- *Söylemde yer alan anlamlar sistem haline getirilmeye çalışılır.*
- *İncelenen söyleme ait özellikler araştırılır.*
- *Söylemler arası ilişkiler ortaya çıkarılır.*
- *Söylemin artsüremlî gelişimi ele alınır.*
- *Söylemde ortaya çıkan, devam ettirilen, gücü azaltılan sosyal kurum ve güç ilişkileri bulunmaya çalışılır.*
- *İncelenen söylem ve diğer söylemlerle olan bağlantıları ve refleksivite özellikleri araştırılarak söylemin etkileri araştırılır.*

Blanche ve Durrheim’in Üç Boyutlu Söylem Çözümleme Yöntemi: Blanche ve Durrheim (1999) da uyguladıkları yöntemde çözümlemede şu üç boyutun olması gerektiğini belirtmişlerdir: kültürel boyut, amaçlar ve bağlam. Bunlar kısaca aşağıdaki şekilde açıklanabilir:

- Söylemler metinlerde ya da diğer yapılarda hayat bulup özellikleri de bu yapılarda ortaya çıkar. Bu söylemleri ve özelliklerini en tutarlı ve uygun şekilde tespit edebilmek için içinde üretildiği kültürün iyi bilinmesi ve o toplumun kültürel öğelerini değerlendirebilecek kadar ya içinde ya da yakınında bulunulması gereklidir. Bu yüzden bu yöntemde kültürel ve toplumsal ayrıntıların bilinmesi ulaşılan sonuçlarının güvenilirliğinin yüksek olması açısından çok önemlidir.
- Söylemin içinde çözümleme için çok önemli ipuçları vardır. Bu ipuçları ile söylemdeki amaçlar, eylemler tespit edilir. Bundan dolayı, çözümlemede söylemde ne söylendiği değil nasıl ve niçin söylendiği ve söylemin işlevinin ne olduğuna bakılmalıdır. Söylemde açık ve gizli amaçlar tam olarak ortaya konulmaya çalışılır.
- Söylem çözümlenirken bağlam her yönüyle araştırılmalıdır. Bağlamlar arası ilişkiler söylemleri de söylemi dolayısıyla çözümlemeyi etkilediğinden bağlamlar en küçük detaylarına kadar açığa çıkarılmalıdır.

Gee’nin Söylem Çözümleme Yöntemi: Gee (2005, 2010) söylem çözümleme yöntemini dilbilimsel ayrıntılar, söylemi üreten, algılayan,

yorumlayanlar ve söylemin üretildiği sosyal bağlamı inceleme şeklinde oluşturmuştur. *Söylem Çözümlemesi; Teori ve Metot* (2005) adlı kitabında söylem çözümlemesinin yöntemini anlatmıştır. Bu kitabında önce söylemi masaya yatırarak söylemdeki dil, duygusal kodlamalar, kimlikler, söylem çeşitleri, söylemler arası ilişkiler, refleksivite ile ilgili incelemeler yapılır. Daha sonra bağlam ve söylem üreticisi incelenip söylemin dinleyenler/okuyanlar tarafından yorumlanmalarına (konumsal anlam ve kimliklere) bakılır. Daha sonra çözümleme ve raporlama yapılır.

Gee *Söylem Çözümlemesi Nasıl Yapılır; Araç Kutusu* (2010) adlı kitabında yukarıda sayılan özellikleri ölçütler haline dönüştürerek yirmi yedi maddelik bir liste geliştirmiştir. Bu listedeki ölçütler bir söyleme uygulanarak çözümleme yapılır. Tüm maddelerin uygulanması söz konusu olmadığında olabildiğince fazla ölçütün uygulanması gerekir. Bu ölçütler aşağıya listelenmiştir (Akt. Gür, 2011)

- 1) *İşaretler*: Bir söylemde yer alan dilsel özellikleri inceler.
- 2) *Doldurma*: Bağlam ve söylemde söylenenlerle, söylenmemiş ya da farz edilmiş ne gibi bilgilerin olduğu bulunmaya çalışılır. Hangi bilgilerin ima edildiği ya da söylenmeden bir konuda ne gibi bilgilerin verildiği araştırılır. Bir başka deyişle, dinleyici ya da okuyucunun; ne gibi bilgi, çıkarım ya da varsayımları bağlam ve konuşulanlardan çıkardığı bulunmaya çalışılır.
- 3) *Yabancılaşma*: Söylemi çözümleyen kişi, söyleme ve bağlama bir yabancı gibi davranıp olağan dışlıkları, bilinmeyenleri bulmaya çalışır. Bunun sebebi ise bağlama ve bu bağlamın içinde üretilen söyleme, bu bağlamın ve içindeki kişilerin normal seyrinin dışında neler kattığını anlama çabasıdır. Yani çözümlemeci; bu bağlama ve söyleme, içinde olan kişilerin kattıkları özel nitelikleri bulmaya çalışır.
- 4) *Başlık/konu*: Söylemlerde seçilen başlık ya da konunun nasıl ve neden tercih edildiğini inceler. Söylemi üreten kişinin neden söz konusu başlık ve konuları seçtiğini bulmaya çalışır.
- 5) *Tonlama*: Çözümlemeci, bu araç ile söylemin genel tonlamasını bulmaya çalışır. Yazar ya da konuşucunun hangi bilgileri vurgulayarak aktardığını inceler. Metnin duygusal tonlamasının hangi bilgileri ya da noktaları vurgulamakta ve hangilerini daha az vurgulamakta olduğunu araştırır.
- 6) *Çerçeve*: Çözümlemeci incelediği söylem ya da söylemlere bir çerçeve oluşturmaya çalışır. Analizci çözümlemesindeki verilerden hareketle, söylem ya da söylemlerin çerçevelerini çok iyi belirlemelidir. Çözümlemesinin çerçevesi ile bağlam ve söylemin çerçevesi ne kadar iyi örtüşürse, çözümleme o derece başarılı olmuştur. Yani çözümleme, tersinden söylem ve bağlama uygulandığında bilgiler söylem ve bağlama tam uymalıdır. Bu öge çözümleme aşamasından sonra kullanılabilir.

7) *Sadece söyleme değil yapma*: Bu öge, dilin edimsöz işlevine yönelik saptamalar yapılmasını sağlar. Çözümlemeci, sözceleme öznesinin, dille söylemenin ya da yazmanın ötesinde neler yapmaya çalıştığını araştırır. Söylem kullanılan dil ile yapılan bildirimin ötesinde, başka eylemlerin varlığı ile gerçekleşir. Çözümlemeci bu başka eylemleri tespit etmeye çalışır.

8) *Kelimeler*: Söylemde kullanılan kelimeler incelenir. Kullanılan kelime sayısı, bazı kelime türlerinin çokluğu gibi sayısal bilgiler incelenerek bir yorum yapılmaya çalışılır.

9) *Neden böyle söylenmiş*: Sözceleme öznesinin söylemi oluşturan seçimleri yapma neden/lerini araştırır. Neden başka şekillerde değil de, olduğu şekilde oluşturduğunu inceler. Bu seçimleri nasıl yaptığını tanımlamaya çalışır.

10) *Birleştirme*: Söylemde bağıntı ve ilgi kurma biçimlerini araştırmaya yönelik bir ölçüttür. Araştırmacı bu şekilde söylemi üreten kişinin; bağlamla olayları ve yapıları nasıl ilişkilendirdiğini saptamayı amaçlar.

11) *İzlek*: Çözümlemeci bu dikkate alarak sözceleme öznesinin başlık ve izlek arasındaki ilişkileri nasıl kurduğunu araştırır. Başlık ve izlek uyumlu mudur? ya da aralarında başka ne tür ilişkiler vardır? Bu seçimler nasıl yapılmıştır? Biçimindeki sorulara yanıt arar.

12) *Bölümleme* Çözümlemeci bu ölçütü, incelenen söylemi oluşturan bölümlerin nasıl oluşturulduğunu ve sıralandığını inceler. Bölümler arası ilişkilerin nasıl oluşturulduğunu araştırır.

13) *Bağlam ve yansıtırlık*: Bu listede adı geçen tüm araçlarda, bağlamın az ya da çok göz önüne alınması gerekmektedir. Bu araçla, bağlam ve yansıtırlık arasındaki ilişki incelenir. Bunu incelemek için de bazı soruların sorulması gerekmektedir:

a) Konuşmacı ya da yazar yeni bir bağlamı oluşturmak için ne yapmaktadır?

b) Konuşmacı ya da yazar içinde bulunulan bağlamı devam ettirmek için ne yapmaktadır?

c) Konuşmacı ya da yazar bağlamı değiştirmek için ne yapmaktadır?

d) Bağlam üretme ya da yansıtma ile ilgili yapılan işler kasıtlı mı yapılmaktadır? Ya da nasıl bir süreçte olmaktadır?

14) *Vurgu/Önem*: Çözümlemeci; söylemde nelere önem verildiğini, nelerin öneminin azaltıldığını ya da artırıldığını inceler ve bu değerlendirmelerin sebeplerini araştırır.

15) *Eylemler*: Söylemde kullanılan dil ile ne gibi eylemlerin gerçekleştirildiğini inceler. Sosyal gerçeklik oluşturulurken dil birçok işlevi yerine getirir. Bu işlevler bağlamla yakından ilgilidir. Dil ile ne gibi ilişkilerin ya da eylemlerin hayata geçirilerek, sosyal kurum ya da rollerin nasıl etkin hale getirildiğine bakılır.

16) *Kimlikler*: Çözümlemeci, söylemde hangi kimliklerin geliştirilmiş olduğunu irdeler. Sözceleme öznesinin konuşma ya da yazısında ne gibi kimlikleri oluşturduğuna ya da var olan hangi kimliklere uygun söylem üretmeye çalıştığını araştırır. Ayrıca sözceleme öznesinin söyleminde, belli kimliklere karşı kendini nasıl konumlandığını da bulmaya çalışır.

17) *İlişkiler*: Bu araçla, söylemde ilişkilerin kurulduğu araştırılır. Çözümlemeci söylemde kullanılan dilsel ürünlerden yola çıkarak, konuşmacı ya da yazarın; kişiler, sosyal kurumlar, sosyal gruplar, kültürlerle gerek kendisi, gerekse onların kendi aralarında hangi ilişkileri kurduğunu bulmaya çalışır.

18) *Politika*: Söylemde sosyal faydaların nasıl üretilip dağıtıldığını bulmaya çalışır. Çözümlemeci bu sosyal faydaların; kendisi, söylemdeki kişiler, dinleyiciler, okuyucular ve üçüncü kişiler için nasıl üretildiğini ve dağıtıldığını inceler.

19) *Bağlantılar*: Çözümlemeci, söylemde; konu, kişi ve bilgiler arasında kullanılan dil ile ne gibi bağlantılar kurulduğunu bulmaya çalışır. Söylemde anılan şeylerin birbiriyle nasıl ilişkilendirildiğini ya da hangilerinin göz ardı edildiğini inceler.

20) *Bağdaşıklık*: Bağdaşıklık öğelerinin kullanılma şekillerini ve bunların işlevlerini araştırır.

21) *Göstergeler*: Söylemde dil ve dilsel araçlar kullanılırken – kullanıcıları ve bağlamı belirten- özel işaretler ya da yapıların kullanılıp kullanılmadığı araştırılır. Başka dillerden giren kelimeler, jargon ya da argo kullanımı bu işaret ya da özel dillere örnek olarak verilebilir.

22) *Konular zinciri*: Söylemdeki geçen konuların yapılandırılmasını inceler. Konuların sıralanma şekilleri, ara bilgilerin verilme şekilleri, başlıklarla sağlanan anlamsal bütünlük gibi konular bu araçla araştırılır.

23) *Sosyal diller*: Çözümlemeci bu araçla, söylemde -bağlamın da etkisiyle- ortaya çıkan sosyal dilleri araştırır. Bu sosyal dillerin birbiriyle ilişkisi ve aralarındaki geçişleri inceler.

24) *Konumsal anlam*: Araştırmacı, söylemde bağlama bağlı olarak değişen anlamları değişen kelimeler ya da diğer dilsel öğeleri araştırır.

25) *Metinler arasılık*: Söylemdeki metinler arasılık öğelerini inceler. Başkalarının yazı ya da sözlerinden yapılan alıntılar, onlara gönderimleri ve imaları inceler. Ayrıca başka dillerden yapı ya da kelimelerin kullanılıp kullanılmadığını belirlemeye çalışılır.

26) *Kurmaca dünya*: Sözceleme öznesinin söylemde dinleyen ya da okuyanın zihninde oluşmasını beklediği kurmaca dünyayı ya da dünyaları tespit etmeye yönelik bir öğedir. Çözümlemeci bu inceleme ile, oluşturulan bu dünyaları betimlemeyi amaçlar.

27) *Söylemler*: Söylemin sosyal gerçekliği inşa etmek için nasıl kullanıldığı bu araçla incelenir. Araştırmacı sosyal bir kimliğin oluşturulmasında ya da sosyal bir eylemin gerçekleştirilmesinde -dilin

yanında- dil dışı öğelerin de kullanılarak söylemin nasıl ortaya çıktığını araştırır.

Özetle, söylem çözümlemesinin yukarıda kısa hatlarıyla açıklanan üç uygulamasından da anlaşılacağı gibi bu yöntemde araştırmacılar kendi bakış açılarına, araştırdıkları konunun özelliklerine göre ve eldeki verilerin niteliğine göre değişik uygulamalar ortaya koymuşlardır. Ama çalışmaların omurga kısmında dilsel ürünün özellikleri; psikolojik, sosyolojik, tarihsel ve kültürel altyapı olarak tanımlanabilecek bağlam ve söylem-üretici-algılayan ilişkisinin incelenmesi yer almaktadır.

3. Türkiye’de Söylem Çözümlemesi ile İlgili Çalışmalar

Türkiye’de söylem çözümlemesini gerek uygulama gerekse kuramsal boyutta işleyen çalışmaların oluşturduğu alan yazın göreceli olarak sınırlıdır. Türkiye’de iletişim, eğitim, sosyoloji, siyasal bilimler gibi birçok alanda söylem çözümlemesi kullanılmıştır. Ama yoğunlaşma iletişim, eğitim ve sosyoloji alanında olmuştur. Bu konuda yapılmış çalışmaların bir kısmı şu şekilde sıralanabilir: Arıkdal (2006); Atabek ve Atabek (2007); Bedük (2009) ; Bozkurt (2003); Çalışır (2009); Çelebi (1990); Çoban ve Özarslan (2003); Demir (2008); Gezen (2007); Gürtaş (1994); Kocaman (2009); Koç (2012); Öksüz (2008); Özen (2007); Sözen (1999); Tezcan (2006); Uğurel (2010); Uyanık (2009), Yüksel (2002) ve Zeyrek (1991).

Sonuç

Dünyada -dilsel üretim ve söylemin olduğu- her bilimsel alanda bir araştırma yöntemi olarak kullanılan ya da uygulanabilirliği araştırılan söylem çözümlemesinin popülerliği Türkiye’de de hızla artmaktadır. Bu alanda Türkiye’ye has sosyal yapı, şart ve kuralların göz önüne alınarak sosyal bilimlerde kullanılması bilim dünyamıza katkı sağlayacaktır. Söylem çözümlemesinin dışarıdan alınan uygulamalarının yanında, Türk toplumu ve Türkçe bağlamında özgün uygulamalarına gereksinim duyulmaktadır.

Türkçenin ayrıcalıkları –özellikle söylemsel gücü- üzerine yoğunlaşacak çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu çalışmalar hem küresel hem de ülke alan yazınına katkıda bulunmasının yanında, Türkçenin zengin söylemsel özelliklerinin incelenmesi ile yeni özelliklerinin keşfedilmesini ya da –bilinen- anlamsal özelliklerinin yeniden yorumlanmasını sağlayacaktır. Bu özelliklerin bilinmesi hem Türkçe üzerinde çalışan bilim insanlarına hem de dil eğitimi alanında çalışan kişilere yeni bakış açıları kazandırmada ve hâlihazırda uygulanan yöntemlerin değerlendirilmesinde katkı sağlayacaktır.

Türkiye’de kullanılan bilimsel araştırma yöntemleri içinde son yıllarda kendine yer edinmeye başlanan söylem çözümleme yöntemi, gerek araştırmacılara gerekse araştırmalardan faydalanan kişi ve kurumlara yeni bakış açıları, farklı yorumlamalar ve değerlendirme olanakları sunacaktır. Bu

farklı tanımlama, farklı bakış açısı ve farklı çözüm önerileri bilimsel alanda incelenen problem, olay ve durumlara ilişkin daha bütüncül bir yaklaşım getirecektir. Bütüncül yaklaşım ise dünya ve ülkemizdeki bilim, yönetim ve diğer ilgili alan ve kurumlara daha fazla katkıda bulunabilir.

KAYNAKLAR

- Alvesson, M., & Deetz, S. (2000). *Doing critical management research*. Londra: Sage
- Alvesson, M., & Kerreman, D. (2000). Taking the linguistic turn in organizational research; Challenges, responses, consequences. *Journal of Applied behavioral Science*, (36), 136-158.
- Arıkdal, A. U. (2006). *Sınıf Söylemi Üzerine Bir Konuşma Çözümlemesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi.
- Atabek, G. Ş. ve Atabek, Ü. (2007). *Medya Metinlerini Çözümlemek: İçerik, Göstergebilim ve Söylem Çözümleme Yöntemleri*. Ankara: Siyasal Kitabevi
- Bedük, N. (2009). *Türk Tv Dizileri Üzerine Bir Söylem Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi.
- Bozkurt, T. (2003). *An analysis of language and ideology in three different women's magazines*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Börekeçi, M. (2009). *Türkiye Türkçesinde Yapı ve İşlev Bakımından Sözcükler*. Erzurum: Eser Ofset.
- Çalışır, G. (2009). *Küreselleşmenin Ortaya Çıkardığı Olayların Türkiye'deki Televizyon Haberlerine Yansımaları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Carspecken P. (1996). *Critical ethnography in educational research*. New York: Routledge.
- Çelebi, A. (1990). *Söylem Çözümlemesi: Gazetelerin Haber Oluşturma ve Gündem Belirleme İşlevlerine Eleştirel Bir Yaklaşım*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çoban, B. ve Özarslan, Z. (2003). *Söylem ve İdeoloji*. İstanbul: Su Yayınevi.
- Demir, Z. (2008). *Bir Dini Söylem Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Durheim, K. (1997) Social constructionism, discourse and psychology. *South African Journal of Psychology*, 27 (3), 175-182.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing discourse*. London: Routledge
- Fairclough, N., & Wodak, R. (1997). Critical discourse analysis. In T. A. van Dijk, (Ed.), *Discourse as Social interaction* (Vol. 1) (258-284). Londra: Sage
- Foucault, M. (1972). *The archaeology of knowledge*. Londra: Tavistock Publications.
- Gee, J. P. (2005). *An introduction to discourse analysis: Theory and method* (2nd Edition). New York: Routledge.

- Gezen, B. (2007). *Avrupa Birliği Söyleminin Gazeteler Üzerinden Bir Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gür, T. (2011). *Türkçe Öğretmen Adaylarının Dil Tutumları ve Kullanımlarının Söylem Çözümlemesi Yöntemi ile Betimlenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Gürtaş, A. (1994). *Haber Metinlerinin Söylemsel Analizi Üzerine Bir Çalışma: Haberin Tarafsızlığı Açısından Türk Basınında Temizlik İşçileri Grevi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hare-Mustin, R. (1994). Discourses in mirrored room: a postmodern analysis of therapy. *Family process*, (33), 19-35.
- Kaghan, W., & Phillips, N. (1998). Building the Tower of Babel. *Organization*, (5), 191-217.
- Koç, A. (2012). *Sosyoloji Literatüründe ve Sinemada Gecekonduyan Varoşa Değişen Söylem Biçimleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kocaman, A. (2009). *Söylem Üzerine*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık
- Mc Closkey, R. (2008). A Guide to Discourse Analysis. *Nurse Researcher*, 16,1, 24-45.
- Mouton, J. (1996). *Understanding Social Research*. Pretoria: JL van Schaik.
- Narter, M. (2002). *Üniversite Öğrencilerinin Cumhuriyetçi Kimlik Tanımları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Öksüz, Ö. (2008). *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Resmi Söylem Karşısında Sivil Toplum Söylemi: 1990 Sonrasına Eleştirel Bir Bakış*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özen, H. (2007). *Yerel Bir Hareketin Ulusal Yayılımı: Bergama Hareketinin Söylemsel Analizi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Parker, I. (1992). *Discourse Dynamics: Critical analysis for social and individual psychology*. Londra: Routledge
- Phillips, N., & Hardy, C. (2002). *Discourse Analysis* Londra: Sage Publications.
- Rorty, R. (1967). *The Linguistic Turn*. Chicago: University of Chicago Press
- Sinclair, J., & Coulthard, M. (1975). *Towards an Analysis of Discourse: The English Used by Teachers and Pupils*. London: Oxford University Press
- Smith, H. W. (1975). *Strategies of social research: The methodological Imagination*. New Jersey: Prentice Hall.
- Sözen, E. (1999). *Söylem: Belirsizlik, Mücadele, Bilgi, Güç ve Refleksivite*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Stacey, M. (1970). *Methods of Social Research*. Oxford: Pergamon Press
- Tezcan, N. B. (2006). *Aktiviteye Dayalı İşbirlikçi Ortamda Öğrencilerin Grup İçi İletişiminin Söylem Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uğurel, (2010). *Ortaöğretim Matematik Programının Temel Öğeleri Çerçevesinde Öğrencilerin İspat Kavramına Yönelik Matematiksel Bilgilerini Nasıl Düzenlediklerinin Söylem Çözümlemesi ile Belirlenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Uyanık, Z. (2009). *1980 Sonrası Türkiye'sinde Aleviler: Resmi Metinlerin Eleştirel Söylem Analizi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Van Dijk, T. (2008). *Society and Discourse. How social contexts control text and talk*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Dijk, T. (1998). *Discourse studies (Ed): A Multidisciplinary Introduction*. Londra: Sage Publishing
- Van Dijk, T. (1997). *Discourse as Structure and process* (Vol. 1). Londra: Sage.
- Ward, G. (1997). *Postmodernism*. Illinois: Teach Yourself Books.
- Wodak, R., & Meyer, M. (2002). *Methods of critical discourse analysis*. London: Sage Publications.
- Yin, R. K. (2003). *Case study research: design and methods*. Routledge. London.
- Yule, G. (2000). *Pragmatics*. Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press.
- Yüksel, Y. (2002). *Trafik ve Asayiş Polislerinin Anonslarının Söylem Çözümlemesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Zeyrek, D. (1991). Göstergebilim, Söylem Çözümlemesi ve Anlatı İncelemesi. *Dilbilim Araştırmaları*. Ankara: Hitit Yayınları.

**KADINA YÖNELİK ŞİDDETİN TOPLUMSAL CİNSİYET
TEMELLERİ: NİĞDE ÖRNEĞİ*****GENDERED BASES OF VIOLENCE AGAINST WOMAN: NİĞDE
CASE***Yücel CAN*****Özet:**

Bu çalışmada, Niğde ili örneğinde kadına yönelik şiddetin, adına kısaca toplumsal cinsiyet diyebileceğimiz, kadın ve erkek arasındaki cinsiyet ayrımcılığına dayalı düşünce ve uygulamaların kadınlar açısından ne türden olumsuzluklara ve engellenmelere yol açtığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede öncelikle çatışmacı, fonksiyonalist ve feminist kuramların konuya yaklaşım tarzları ortaya konmuştur. Bu kuramsal bilgi üzerinden, 10-25 Mart 2012 tarihleri arasındaki iki haftalık süre zarfında Niğde il merkezindeki yirmi üç mahallede 248 kişiye anket uygulanmış ve görüşme yapılmıştır. Elde edilen nicel ve nitel verilerin kuramsal bilgiler ışığında değerlendirmesi yapılmıştır. Bu değerlendirme sonucunda, ataerkil toplumsal cinsiyetçi anlayışın bireyler arasında hala etkinliğini devam ettirdiği ve cinsiyet ayrımcı uygulamalara meşruiyet zemini hazırladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Şiddet, Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet, Ataerkillik.

Abstract:

In this study, it is aimed to determine the impact of violence against women and of thoughts and practices based on the gendered and sexual discrimination on negativeness and inhibition for women. In this regard, the manner in which conflict, functionalist and feminist theories handle the issue has been put forward. Based on the theoretical framework, 248 questionnaires and interviews in 23 districts of Niğde city center were conducted between 10th and 25th of March 2012. Then after, the evaluation in light of the collected qualitative and quantitative data has been undertaken. In accordance to this evaluation, it has been concluded that there has been still patriarchal and thus gendered influence among the individuals and in turn this influence has likely create the space for further legitimization of sexual and gendered discrimination within the society.

Key words: Woman, Violence, Sexuality, Gender, Patriarchy.

* Bu çalışma, “1. Uluslararası Niğde Dil, Kültür ve Tarih Sempozyumu”nda sunulmuş olan bildirinin genişletilmiş ve düzenlenmiş hâlidir.

** Doç. Dr., Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü – Niğde ycan@nigde.edu.tr

Giriş

Şiddet denilince akla genellikle fiziksel şiddet gelir. Ancak bireye zarar veren her türlü olumsuz davranış biçimini şiddet kapsamı içinde değerlendirmek yanlış olmaz. Fiziksel şiddetin yanında psikolojik, ekonomik, sözel ve cinsel şiddet de birey üzerinde yıkıcı etkiler yapabilen şiddet türleri olarak ortaya çıkmaktadır. Psikolog Erich Fromm (1979, s. 28), yaşatmanın güçsüz insanda bulunmayan birtakım nitelikleri gerektirirken, öldürmeninse bir tek özelliği, şiddete başvurmayı gerektirdiğini belirtir. Güçsüz insan tabancası, bıçağı ya da kuvvetli bir bileği olduğu sürece başkalarının ya da kendisinin içindeki yaşamı yok ederek kendisini yok sayan toplumdan öç almış olur. Yaşatamayan insan yok etmek ister. İyiye, güzele ve doğruya dönük yapıcı kişilik özellikleri güçlü bireyin özellikleri olarak ortaya çıkarken, şiddet ve yıkıcılık zayıf karaktere sahip bireyin özellikleri olarak öne çıkmaktadır.

Biyolojik bir varlık olarak dünyaya gelen insan ilerleyen yaşına paralel olarak sosyal çevreyle girdiği etkileşim sonucu sosyalleşerek, sosyal bir varlığa dönüşür. Sosyalleşme sonucunda birey olaylara ve dünyaya, ait olduğu kültürün penceresinden bakmaya başlar. Artık toplumun doğru ve yanlışları o toplum içinde sosyalleşen bireyin de doğru ve yanlışları olmuştur. Topluma yeni katılan bireyler sosyolog Tarde'nin ifadesiyle toplumu ve onun davranış özelliklerini taklit ederek sosyalleşirler. Bireyin önünde rol model olarak aldığı bireylerin davranış özellikleri doğrudan o bireyin davranışlarına da etki eder. Ailede anne-babası arasındaki ilişkiler öncelikli ve ilk olarak bireyin sosyalleşmesine etki eden bir yapıyı önümüze koyar. Ayrıca aile dışında kalan yakın ve uzak çevrede gözlemlenen davranış kalıpları da birey tarafından sosyalleşme sürecinde benimsenir.

Bütün bu etkileşimler çerçevesinde bireyin insanlara ve olaylara bakış açısı olarak nitelendirebileceğimiz kişiliği de yavaş yavaş şekillenir. Ailede ve sosyal çevrede kullanılan sorun çözme yöntemleri sosyalleşme sürecinde birey tarafından benimsenir. Ailede ve sosyal çevrede şiddet bir sorun çözme yöntemi olarak kullanılıyorsa, birey de şiddeti bir sorun çözme yöntemi olarak kolayca benimseyecektir. Buna karşılık sorunların karşılıklı diyalog ve anlayış çerçevesinde çözüldüğü örnekleri görerek sosyalleşen birey, karşılaştığı sorunların çözümünde diyalog yolunu tercih edecektir. Yeni kuşakların şiddetten uzak kalması için ebeveynlere ve buna bağlı olarak tüm yetişkinlere önemli görevler düşmektedir. Bütün bu belirlemelerden hareketle Niğde ili örneğinde toplumsal cinsiyetçi bakış açılarının ne oranda insanlar arasında yaygınlık gösterdiğinin, bireyler arası ilişkilerde ne denli etkili olduğunun ve bunun şiddet içerikli davranışlara olan etkisinin belirlenmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

1. Yöntem

Bu çalışmada, toplumsal cinsiyetçi bakış açısının kadınlar açısından birtakım olumsuzluklara ve engellenmelere yol açtığı varsayımından hareket edilmiştir. Bu varsayım çerçevesinde, ataerkil ve toplumsal cinsiyetçi tutum ve uygulamalar kadın üzerinde olumsuz etkilere yol açar, şeklindeki hipotezin test edilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, Niğde Belediyesi'nden alınan bilgi doğrultusunda, ildeki 23 mahallede yaşayan 137 kadın ve 111 erkeğe, açık uçlu ve kapalı uçlu olmak üzere toplam 46 soru yöneltilmiştir. Nicel veriler SPSS paket programında değerlendirilmiş, nitel verilerin de ışığında konuya ilişkin analizler yapılmıştır.

2. Kuramsal Çerçeve

Cinsiyet kadın ve erkek olmanın biyolojik boyutuna vurgu yapan bir kavram iken toplumsal cinsiyet kavramı biyolojik cinsiyete toplumsal bir boyut kazandıran bir içerikle karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal cinsiyet atfedilmiş bir statüdür. Diğer bir ifadeyle toplumsal cinsiyet, toplumda bireye atfedilen bir konumdur. Bireyler verilmiş/atfedilmiş statüleri üzerinde kontrole sahip değildirler. Bunun aksine aldıkları eğitim ve meslekleri aracılığıyla kazanılmış statülerini belirleyebilirler. Bir verilmiş statü olan cinsiyeti ise değiştiremezler. Cinsiyet aynı zamanda temel bir statüdür. Bunun nedeni cinsiyetin tüm toplumlarda önemli bir sosyal anlama sahip olmasıdır. Bu bağlamda kadınlar daha çok annelik ve eşlik gibi özellikleriyle erkekler ise mesleki unvan gibi statülerle tanımlanır (Demirbilek, 2007, s. 13). Toplumsal cinsiyet kavramını sosyoloji literatürüne kazandıran Ann Oakley (Marshall, 1999, s. 98)'e göre, cinsiyet biyolojik erkek kadın ayrımını anlatırken, toplumsal cinsiyet erkeklik ile kadınlık arasındaki biyolojik cinsiyete paralel ve toplumsal bakımdan kadın ile erkek arasındaki eşitsizliğe dayalı bir ayrıma işaret etmektedir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet, kadınlar ile erkekler arasındaki farklılıkların toplumsal düzlemde kurulmuş yönlerine dikkat çekmektedir. Toplumsal cinsiyet teriminin kapsamı, ilk ortaya çıkışından beri, yalnızca bireysel kimliği ve kişiliği değil, ayrıca erkekliğin ve kadınlığın kültürel idealleri ile önyargıya dayalı davranış kalıplarını, buna ek olarak kurumlar ve örgütlerdeki cinsel işbölümünü içine alacak kadar genişlemiştir. Sosyolog Walby (Bilton vd., 2008, s. 138) farklı toplumlarda, kadın ve erkek arasındaki, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin varlığını sürdürmesinin altı temel nedeni olduğunu ileri sürmüştür. Bunlar; hane halkı üretimi ve bunun kadınlar ve erkekler arasında destekleyip sürdürdüğü ilişkiler, çalışma hayatındaki etkenler, ataerkil devlet örgütlenmesi, erkek şiddeti, kadın ve erkek arasındaki cinsel çifte standart ve kadınların kimliklerini biçimlendirmeye yarayan kültürel kurum ve pratikler. Walby'e göre bütün bu faktörler hep birlikte erkeklerin kadınlar üzerinde tahakküm kurduğu, onları baskı altına aldığı ve sömürdüğü

bir sosyal yapılar ve pratikler sistemi olan ataerkillik sistemini meydana getirmektedir.

Sosyolog Emile Durkheim mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişte ortaya çıkan işbölümünden söz ederken cinsiyete dayalı bir işbölümünden ziyade, uzmanlığa dayalı bir işbölümünden söz ediyordu. Ancak toplumsal cinsiyetçi bakış açısı ve uygulamalar cinsiyet üzerinden bir işbölümünün yerleşmesinde ve cinsiyet ayrımına dayalı uygulamaların insanlar tarafından kabul görmesinde etkili olmuş görünmektedir. Günümüz toplumlarında kadınların daha çok esnek üretimin yaygın olduğu ve sosyal güvencenin olmadığı iş kollarında yoğun olarak çalıştıkları görülmektedir. Kadın ev dışında çalışmanın dışında ev işlerinden ve çocuk, yaşlı ya da özürlülerin bakım işlerinden de sorumlu tutuluyorlar. Ataerkillik toplumsal ilişkilerin kadın işi ile erkek işi arasında yaptığı kategorik ayrım ev işlerinin ve bakım hizmetlerinin kadın işi olarak görülmesine zemin hazırlamaktadır. Ücretli iş esas olarak erkek işi olarak nitelendirildiği için, kadınların emek piyasasındaki konumu erkeklerden farklı bir biçim almaktan kurtulamıyor. Kadınlar ücretli emek olarak istihdam edildiklerinde de ev içindeki sorumlulukları azalmıyor. Bu durumda ücretli iş kadınlar için “ikinci mesai” anlamına geliyor (Öztürk ve Dedeoğlu, 2010, s. 9). İkinci mesai kavramı sosyolog Arlie Hochschild (Fine, 2010, s. 99) tarafından ev işleri için kullanılmıştır. Ona göre, her iki eşin de tam zamanlı olarak çalıştığı çocuklu ailelerde, çocuk bakımı ve ev işi de kadının görevi olarak kabul edilmekte, kadın yorucu bir iş gününden sonra eve gelip de kocası bir güzel dinlenirken elektrik süpürgesini çalıştırır ve evi temizlemeye koyulur.

Ayrımcılık kavramı genel olarak yaş, fiziki yetenekler, sınıf, etnik köken, cinsiyet, ırk ya da din ayrımına dayalı haksız muameleler için kullanılmaktadır (Seyyar, 2002, s. 44). Cinsiyet makro boyutta kaynakların dağılımı ile kültürel inançları, bireysel boyutta, kişilik ve kimlikleri, birey toplum etkileşimi düzeyinde ise davranış biçimleri ve durumları içeren bir yapıdır (Ridgeway ve Correll, 2000, s. 110). Kadın ve erkek farklılığının içeriği genetik olarak belirlenmekte ve büyük ölçüde evrensel bir nitelik taşımaktadır. Buna karşılık kadınlık ve erkeklik tanımlarının içeriği kültürel olarak belirlenmekte ve değişkenlik göstermektedir. Cinsiyet bireylerin kendilerini nasıl görmeleri ve diğer bireylere karşı nasıl davranmaları gerektiğini belirlemekte ve çoğu zaman sosyal farklılaşmaya da temel oluşturmaktadır (Demirbilek, 2007, s. 13).

Sosyolojide cinsiyet konusundaki çalışmalar ilk başta, kadın ve onun cinsiyete bağlı rolleri ya da her ikisini birden içeren incelemelerden meydana gelmiştir. Bu bağlamda cinsiyet sosyoloji açısından ilk dönemlerde ikincil bir öneme sahip olmuştur. Bugün ise cinsiyet, kültürel yorumların ve sosyal yapının temel bir ögesi olarak teorik bir çerçeveye oturtulmuştur (Acker, 1992, s. 565). Tüm toplumlarda kadın ve erkeklere farklı roller yüklenmiştir.

Bunda özellikle kadın ve erkek arasında doğuştan gelen biyolojik cinsiyete dayalı kadının anne, erkeğinse babalık rollerinin belirgin bir ayrımı beraberinde getirmesinin de etkisi olduğu görülmektedir. Hamilelik dönemi ve doğum sonrası dönem doğal olarak kadının toplumsal hayattan ve çalışma hayatından kopmasını da beraberinde getirmektedir. Bu da kadının erkeklerle rekabet etme gücünü sınırlandıran bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Farklı sosyolojik bakış açılarının toplumsal cinsiyet ve kadınla erkek arasındaki ayrımcı uygulamalara nasıl bir anlam attıkları konunun anlaşılması açısından önemli bir fonksiyon icra edecektir. Temel kuramsal yaklaşımlar olan fonksiyonalist yaklaşım, çatışmacı yaklaşım ve konuyla olan özel ilgisi nedeniyle feminist yaklaşımdan ve onların konuya bakış açılarından söz etmek yararlı olacaktır. Fonksiyonalist yaklaşım toplumsal yapıyı bir sistem olarak ele alır ve bir sistem işlevsel terimlerle kavramlaştırılırken bu sistemin ve öğelerinin nasıl çalıştığı konusunda bir dizi varsayım oluşturur. Söz konusu varsayımlar Abrahamson (1990, s. 3-4) tarafından üç ana başlık altında toplanmıştır. Bunlar; bir sistemin öğelerinin işlevsel olarak karşılıklı ilişki içinde olduğu, bir sistemi oluşturan öğelerin bu sistemin işleyişine genellikle olumlu katkıda bulunduğu ve pek çok sistemin diğer başka sistemler üzerinde etkide bulunduğu ve bunların aynı zamanda tüm organizmanın alt sistemleri olarak görülebileceğidir. Fonksiyonalist yaklaşım temel kuramsal yaklaşımına paralel olarak, kadın ile erkek arasındaki ayrımın toplumsal yapı içinde işlevsel bir role sahip olduğu vurgusunda bulunmaktadır. Erkek egemenliği evrensel ve bu iki evrensel koşula dayanmaktadır. Bu koşullar insanların var olabilme mücadelesi için gerekli olan toplum ile, kadın ve erkek fiziksel yapısındaki farklılıkları yansıtan biyolojik özelliklerdir. İkinci faktör ise insan neslinin ve medeniyetin devamıyla ilgilidir. Hamile kalmak, dokuz ay boyunca çocuğu karnında taşımak, doğum yapmak ve çocuğa bakmak kadınların manevra alanını önemli miktarda sınırlayan ve erkeklerle olan rekabet gücünü azaltan faktörlerdir. Böylece erkekler daha çok ev dışında çalışırken, kadınlar ev işlerini ve çocuk bakımını üstlenmişler ve temeli biyolojik olan bir işbölümü ortaya çıkmıştır.

Çatışma yaklaşımı cinsiyet ayrımcılığını açıklarken kadın ve erkek arasındaki güç farklılaşması ve çatışması üzerinde durmaktadır. Çatışmacı yaklaşımın temsilcilerinden biri olan Engels (Ecevit, 1998, s. 267) ailede ve buna bağlı olarak toplumdaki erkek egemenliğinin ekonomik kaynaklar üzerinde erkeğin sahip olduğu kontrol gücünden kaynaklandığını belirtmiştir. Çatışma yaklaşımına göre istismar, baskı ve zulüm gibi evrensel insani sorunlar ortaya çıktığından beri kadınlara yönelik önyargı ve ayrımcılık da görülmeye başlanmıştır. Burada ayrımcılığın sadece kadına yönelik olmayıp tüm zayıf insanlara yönelik olduğu vurgusu dikkatten kaçmamaktadır. Ayrımcılık daha çocuk doğmadan başlamakta ve birçok toplumda erkek çocuk sahibi olmak, kız çocuk sahibi olmaktan çok daha

değerli görülmektedir. Çatışma yaklaşımı cinsiyeti sosyal eşitsizlik ve çatışmanın bir boyutu olarak görürken, cinsiyet eşitsizliğinin egemen olan ve gücü sayesinde zayıf insanları istismar eden grupların varlığından doğduğuna dikkat çekmektedir. Buna göre egemen olan grup erkekler, istismar edilen grup kadınlardır (Reskin, 2000, s. 320).

Çatışmacı teoriden hareketle ortaya çıkan ancak gelişen yeni şartlar içinde çatışmacı teoriden ayrışma yoluna giren feminist yaklaşım, farklı feminist bakış açılarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Feminist yaklaşıma göre, Marksist ideolojinin söylemi her ne kadar diğerlerinden farklı olsa da, söz konusu olan kadın ve onun hakları olduğunda diğer anlayışlarla ortak noktası erkek egemenliği ve toplumsal cinsiyetçi bakış açısidir (Zihnioğlu, 2009, s. 810). Feminist yaklaşım, kendi içinde liberal feminizm, sosyalist feminizm ve radikal feminizm şeklinde bir farklılaşmaya gitmiş ve bu farklılaşma cinsiyet ayrımcılığını konusundaki görüşlerine de yansımıştır. Radikal feminist akım erkeklerle güç ve imtiyaz kazandıran bir ayrımcı uygulama olarak ataerkil anlayışla mücadeleyi feminist kuramın merkezine oturtmaktadır.

3. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, yöntem bölümünde de belirtildiği gibi, ataerkil ve toplumsal cinsiyetçi tutum ve uygulamalar kadın üzerinde olumsuz etkilere yol açar şeklindeki ana hipotez çerçevesinde, anket formunda sorular şeklinde ortaya konan alt hipotezlerin test edilmesi yoluna gidilecektir. Bu çerçevede toplumsal cinsiyetçi ayrımcılığa dayalı bakış açısının örneklemiden hareketle Niğde ilindeki yaygınlık oranına ve ne türden ayrımcı uygulamaların görüldüğüne ulaşılmaya çalışılacaktır. Ankete cevap veren bireylerin konuya ilişkin tutumları; çocuk yetiştirmede kız ve erkek çocuklarına yönelik tutumlar, çalışma hayatında kadına bakış açısını yansıtan tutumlar ve sosyal hayat içinde kadın-erkek ilişkilerinde görülen farklı uygulamalara ilişkin tutumlar olmak üzere üç başlık altında verilerin bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu çerçevede öncelikle çocuk yetiştirmeye yönelik tutumlar ve bunların şiddet kültürünün yaygınlaşmasına yaptığı etkiler belirlenmeye çalışılacaktır.

3.1. Çocuk Yetiştirmeye Yönelik Tutumlar

Aile bireyin sosyalleştiği en temel ve belirleyici kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Aile bireyin topluma uyum sürecinde anahtar bir role sahiptir. Topluma ait temel kuralları ve davranış kalıplarını üyelerine kazandırır (Özgüven, 2001, s. 1). Çocuğun ailede nasıl bir sosyalleşme sürecine tabi olduğu aynı zamanda onun ileride nasıl bir yetişkin olacağının da ipuçlarını verir. Ailede sorunların karşılıklı diyalog yoluyla çözüldüğünü gören ve bu şekilde sosyalleşen çocuk, bir yetişkin olduğunda kendisi de diyalog yolunu tercih edecektir. Ancak aile bireyleri arasındaki ilişkilerde

şiddete başvurulduğunu görerek sosyalleşen çocuklar ise, şiddeti bir sorun çözme yöntemi olarak kendi hayatında da uygulayacaktır. Cinsiyet ayrımcılığının ve buna bağlı olarak kadına yönelik şiddetin temellerinin atıldığı yerlerden birinin de aile olduğu görülmektedir. Ailede sosyalleşme süreci içerisinde erkek ve kız çocuklar arasında yapılan çifte standartçı uygulamalar, ileride ortaya çıkacak olan olumsuzlukların da temellerini atmaktadır. Bu çerçevede öncelikle çocuk yetiştirmeye yönelik tutumlar ve bunların cinsiyet ayrımcı anlayışlarla ve kadına yönelik şiddetle olan ilişkisi değerlendirilecektir.

Tablo 1: Çocuk Yetiştirmeye Yönelik Toplumsal Cinsiyetçi Tutumlar

Erkek Çocuklar Akşam Eve Geç Saatte Gelebilir		
	Sayı	Yüzde
Katılıyorum	53	21,4
Katılmıyorum	195	78,6
Toplam	248	100
Kız Çocuklar Akşam Eve Geç Saatte Gelebilir		
Katılıyorum	21	8,5
Katılmıyorum	227	91,5
Toplam	248	100
Erkek Çocukları Serbest Yetiştirmek Gerekir		
Katılıyorum	33	13,3
Katılmıyorum	215	86,7
Toplam	248	100
Kız Çocukları Serbest Yetiştirmek Gerekir		
Katılıyorum	24	9,7
Katılmıyorum	224	90,3
Toplam	248	100
Erkek Çocukların Bir Meslek Sahibi Olması Önemlidir		
Katılıyorum	246	99,2
Katılmıyorum	2	0,8
Toplam	248	100
Kız Çocukların Bir Meslek Sahibi Olması Önemlidir		
Katılıyorum	240	96,8
Katılmıyorum	8	3,2
Toplam	248	100
Erkek Çocuğa Sahip Olmak Önemlidir		
Katılıyorum	47	19
Katılmıyorum	201	81
Toplam	248	100

Tablo 1 incelendiğinde, tüm soru başlıklarında kız çocuklar aleyhine erkek çocuklar lehine bir yaklaşım farklılığının bulunduğu gözlenmektedir. Toplumsal yapıda belirleyici olan ataerkil erkek egemen anlayışa paralel olarak, akşam eve gelme saati konusunda erkek çocuklara eve geç gelmeleri konusunda kızlara oranla daha toleranslı davranıldığı görülmektedir.

“*Dışarıda iti var kopuğu var*”¹ tarzındaki, aslında o itin kopuğun bilakis kendisi olduğunun farkına varmayan, “*dışarıdaki zarardan dolayı*” kız çocuğunu akşam eve erken çağıran, egemen söylemin bu konuda etkili olduğu söylenebilir. Eğer dışarıda bir tehlike varsa bunun kız çocuğu kadar erkek çocuğu için de var olduğunu göremeyecek kadar körelmiş bu bilinç, ahlaki sadece cinsellik boyutuyla algılayan indirgemeci bakış açısından başka bir şey değildir. Aynı anlayışın kız ve erkek çocuklarının serbest yetiştirilmesi konusunda da görmekteyiz. Az da olsa aynı bakış açısının kız ve erkek çocukların meslek sahibi olmasına verilen önemde de görmekteyiz. “Serbest” yetiştirilen erkek çocuğun yetişkin bir birey olduğunda hak hukuk bilmeyen, sınır tanımayan bir insana dönüşeceği anne-babaların farkına varamadıkları bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde sosyalleşen erkek çocuk “erkektir ne yapsa yeridir” tarzındaki ataerkil bakış açısıyla kadına şiddet uygulamayı normal bir durum olarak telakki edebilmektedir. Ataerkil kültür içerisinde yaygın olarak önemsenen hususlardan bir tanesini de, erkek çocuk sahibi olmaya atfedilen önem oluşturmaktadır. Kağıtçıbaşı (1998, s. 149) aileler tarafından önemsenen; çocuktan beklenen ekonomik yardım, çocuğun önemli yaşam değerine katkısı, gibi konularda erkek çocuğa daha yüksek değer atfedildiğini belirtmektedir. Ona göre erkek ve kız çocukların cinsiyet eşitsizliğine dayalı farklı dünyalara hazırlanmaları işte bu egemen erkek çocuk tercihi bağlamında olmaktadır. Araştırmamız örneğinde de deneklerin %19’unun erkek çocuk sahibi olmaya özel bir anlam attettikleri görülmektedir. Bunun nedenini sorduğumuzda ise, erkek çocuğu gelecek güvencesi olarak gördüklerini ve soyun erkek çocuk üzerinden yürüyeceğine inandıklarını belirtmişlerdir. Bu anlayış aileler üzerinde bir sosyal kontrole dönüşmekte, erkek çocuk sahibi olmayı rüştünü ispat etme olarak algılamakta, ancak bu sayede gerçek bir erkek ya da gerçek bir kadın olabileceğini düşünmektedir. Bir erkek çocuğa sahip olmayı neden bu kadar önemsedikleri sorusuna ise; *ben erkek çocuk olması için çok dua ettim, kendi soyumun devamı için gerekli, evde bir erkek çocuk olması gerekir* tarzında cevaplar vermişlerdir. Özellikle soyun devam etmesi için erkek çocuğa ihtiyaç olduğu düşüncesinin çok sık tekrarlandığı görülmüştür. Soyun erkek üzerinden devam ettiği biçimindeki ataerkil bakış açısının insanlar üzerindeki etkisini yoğun bir biçimde devam ettirdiği görülmektedir.

3.2. Çalışma Hayatına İlişkin Tutumlar

Makalenin kavramsal çerçeve bölümünde belirtildiği gibi, literatürde kadın erkek arasındaki eşitsizliklerin ve buna bağlı olarak kadına yönelik şiddetin, büyük oranda kadınla erkek arasındaki ekonomik eşitsizliğe dayandığı biçimindeki ekonomik indirgemeci yaklaşımın, özellikle çatışmacı kuram açısından oldukça yaygın kabul gören bir açıklama biçimi olduğu bilinmektedir. Ancak feminist teoriler kadının işgücü piyasasına katılımıyla

¹ Tırnak içinde italik olarak verilmiş olan ifadeler kendileriyle görüşme yapılan bireylere aittir.

statülerinin yükselmesi arasında kaba bir ilişki kurulabilse bile, ayrıntılı bir analizin, toplumsal cinsiyetçi bakış açısından kaynaklı nedenlerle pek de iç açıcı bir durumu yansıtmadığını belirtmektedirler (Ecevit, 1998, s. 167). Bu bağlamda aşağıdaki tabloda, araştırmamız özelinde kadının çalışma hayatına girmesi ve bunun sonuçlarına ilişkin değerlendirmelerin nasıl bir bakış açısını yansıttığına bakılmıştır.

Tablo 2. Çalışma Hayatına İlişkin Toplumsal Cinsiyetçi Tutumlar

Kadınlar Erkeklerin Çalıştığı Tüm İşlerde Çalışabilir		
Katılıyorum	111	44,8
Katılmıyorum	137	55,2
Toplam	248	100
Kadın Bir Yöneticiyle Çalışmak İster misiniz?		
Evet	186	75,3
Hayır	61	24,7
Toplam	248	100
Aynı İş Yapan Kadından Erkeğin Daha Fazla Ücret Alması Normaldir		
Katılıyorum	23	9,3
Katılmıyorum	225	90,7
Toplam	248	100
Kadının Çalışıyor Olması Onun Ailede Söz Hakkı Olmasını Sağlar		
Katılıyorum	177	71,4
Katılmıyorum	71	28,6
Toplam	248	100
Kadınlar Çalışma Hayatına Girdikçe Eşitsizlik Ortadan Kalkacaktır		
Katılıyorum	171	69
Katılmıyorum	77	31
Toplam	248	100

Makro boyutta toplumsal hayatın bütününde özel olarak ise çalışma hayatında, kadına ve erkeğe ait işlerin bir ayrıma tabi tutulması toplumsal cinsiyetçi bakış açısının en belirgin özelliklerinden birisi olarak ortaya çıkmaktadır. Tablo 2’de kadının çalışma hayatına katılımı ve bunun bireyler açısından nasıl değerlendirildiği üzerinde durulmuştur. Kendileriyle görüşme yapılan bireylerin yarıdan fazlasının (%55,2) kadınların erkeklerin çalıştığı tüm sektörlerde çalışabileceği şeklindeki yargıya katılmadıkları görülmektedir. *Çalışma ortamının uygun olmadığı, kadının fiziksel bakımdan zayıf olması, kültürsüz insanlarla baş edemeyeceği, toplumsal faktörlerin olumsuzluğu* gibi etkenler kadının erkeğin yaptığı her işi yapabilmesine engel oluşturan etkenler olarak belirtilmiştir. Kadın bir yöneticiyle çalışmak ister misiniz şeklindeki soruya deneklerin azımsanmayacak kısmı (%24,7) hayır cevabını vermiştir. Kadın bir yöneticiyle çalışmak istememelerinin nedenlerini; *kadınların aşırı kaprisli olur, her şeye karışır, asla kadından yönetici olmaz, seviyesi belirli bir yere kadar* şeklindeki ataerkil ve toplumsal cinsiyetçilik dozu yoğun ifadelerle dile getirmişlerdir.

Kadın ile erkek arasındaki çalışma hayatına ilişkin sorunlar arasında dile getirilen olumsuzluklardan bir tanesi de, erkeğe aynı işi yapan kadına göre daha fazla ücret ödendiği konusudur. Günümüz dünyasında kadınların daha çok enformel sektör diyebileceğimiz; düşük ücretli, iş güvencesi ve sosyal güvencesi olmayan sektörlerde istihdam edildiği görülmektedir. Ataerkil ilişkilerin kadın işi ile erkek işi arasında yaptığı katı ayrım, ücretli işleri öncelikle erkek işleri olarak görmekte, kadınların ücretli bir işte çalıştıklarında da erkekler kadar ücret almalarının gerekmediğini dile getirmektedir (Yaman Öztürk ve Dedeoğlu, 2010, s. 9). Bunun nedeni de ailenin geçimini sağlamanın öncelikle erkeğin sorumluluğu olduğu tarzındaki anlayıştır. Araştırma örneğinde konuya baktığımızda, aynı işi yapan erkek ve kadından erkeğin daha fazla ücret almasının normal olduğunu söyleyenleri oranı %9,3'tür. Deneklerin büyük bölümü kadının çalışma hayatına girmesi ve bir gelir sahibi olmasıyla birlikte, erkekle kadın arasındaki eşitsizliğin büyük oranda son bulacağını(%69) ve kadının ailede ve karar alma süreçlerinde daha fazla söz hakkına sahip olacağını (%71,4) belirtmişlerdir. Kadının çalışma hayatına girmesinin onun ailede daha fazla söz hakkı olmasını sağlamayacağını (%28,6) ve kadınla erkek arasındaki eşitsizliği ortadan kaldırmayacağını (31) düşünenlerin oranı da azımsanmayacak seviyededir. Neden böyle düşündükleri sorulduğunda; *erkek her zaman bir adım öndedir her ne kadar çalışsa da erkek üstündür, çünkü böyle bir şey olduğu zaman anlaşmazlık olur, o hiçbir zaman kalkmaz, erkek ne olursa olsun reistir, evin reisi, kalkmıyor kadın yine eziliyor* tarzında cevaplar vermişlerdir.

3.3. Sosyal Hayata Yönelik Tutumlar

Yazının kuramsal analiz bölümünde üzerinde durulduğu gibi, toplumsal cinsiyetçi ataerkil bakış açısının özelliklerinden biri, kadın ve erkeğe ait mekânları ayrıştırması ve kadını daha çok ev odaklı algılamasıdır. Bu bakış açısından kadın evle erkek ise ev dışı ile ilişkilendirilir. Araştırmamız örneğinde evi kadının asıl mekanı olarak görme gibi toplumsal hayatta kadın ve erkek arasındaki ilişkiler bu bölümde analiz edilmiştir.

Tablo 3. Sosyal Hayata Yönelik Toplumsal Cinsiyetçi Tutumlar

Kadının Yeri Evidir		
	Sayı	Yüzde
Katılıyorum	81	32,7
Katılmıyorum	167	67,3
Toplam	248	100
Kadın ve Erkek Eşittir		
Katılıyorum	169	68,1
Katılmıyorum	79	31,9
Toplam	248	100

Gerektiğinde Kadın Dövülebilir		
	Sayı	Yüzde
Katılıyorum	47	19
Katılmıyorum	201	81
Toplam	248	100
İffet, Namus Gibi Değerlerin Korunmasından Öncelikle Kadın Sorumludur		
Katılıyorum	97	39,1
Katılmıyorum	151	60,9
Toplam	248	100
Eşinize Karşı Şiddet Uygular mısınız?		
Evet	64	26,6
Hayır	177	73,4
Toplam	248	100
Eşiniz Size Karşı Şiddet Uyguluyor mu?		
Evet	26	10,5
Hayır	105	42,3
Cevapsız	117	47,2
Toplam	248	100
Toplu Taşıma Araçlarında Kadın ve Erkeklerin Oturacakları Bölümler Ayrılmalıdır		
Katılıyorum	86	34,7
Katılmıyorum	162	65,3
Toplam	248	100

Tabloda 3'te kadının yerinin evi olduğu şeklindeki düşüncenin oranına önce deneklerin tümü açısından daha sonra da kadın ve erkek deneklerin verdikleri cevaplar açısından bakılmış, cinsiyet değişkeni açısından bir farklılaşmanın olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Cinsiyet faktörünü dışarıda tutarak genel verilere baktığımızda deneklerin yaklaşık üçte birinin (%32,7), cinsiyet değişkenini devreye sokup baktığımızda ise, erkeklerin yaklaşık yarısının (54,5) kadının yerinin evi olduğu şeklindeki düşünceye onay verdiği görülmektedir. Bu sonuç çatışmacı kuramın kadın ve erkek arasındaki ilişkilerde güç farklılaşmasına yaptığı vurguyu doğrular niteliktedir. Toplumda egemen konumda bulunan erkeğin, bu konumunu kaybetmemek için kadını sosyal hayatın ve çalışma yaşamının dışında bırakmaya özel bir çaba sarf ettikleri vurgulanmaktadır. Kadının yeri evidir diyenlere bunun gerekçesi sorulduğunda; *dışarı çıkarsa ayağı bozulur, kadın evinde otursun çocuğa baksın yemeği yapsın ben çalışırım, kadın dışarı çıktığı zaman bozulur evde otursun evine baksın, kadının görevi sadece erkeğine ve çocuklarına bakmak* gibi ataerkil ve cinsiyet ayrımcı yargılarla konuya yaklaştıkları görülmüştür.

Anket formundaki bir sonraki soruda, kadın-erkek eşitliği konusunda ne düşündükleri sorulmuştur. Soruya cevap verenlerin %31,9'u kadın-erkek eşitliği konusunda olumsuz tutumlara sahip oldukları görülmüştür. Düşünsel boyutta bile olsa bir eşitlik düşüncesine sıcak bakmayanların oranının hiç de az olmadığı görülmektedir. Kadınlara yönelik fiziksel şiddet konusunda ne düşündüklerinin anlaşılmasına yönelik bir soruya ise katılımcıların %19'u gerektiğinde kadın dövülebilir şeklinde cevap vermiştir. Kendilerine bunun gerekçesi sorulduğunda ise; *çok zorlandığım zaman, kafam bozuk olduğu zaman, çok öfkem olduğu zaman, hak ettiği zaman sınırı aştığı zamanlar, bence dövmek iyidir, suçu varsa dövülür* biçiminde cevaplar vermişlerdir. Verilen cevaplara ataerkil erkek egemen anlayışın damgasını vurduğu görülmektedir. Denekleri %39,1'i iffet, namus gibi ahlaki değerlerin korunmasından sadece kadınların sorumlu olduğunu, erkeklerin bu konuda bir sorumluluğunun olmadığını belirtmiştir. Bu konuda da kadın ve erkek arasında cinsiyet ayrımcı çifte standardın insanların zihin dünyasında önemli bir yer ettiği görülmektedir. Eşlerin birbirlerine karşı şiddet uygulayıp uygulamadıkları sorulduğunda; soruya cevap veren kadınların %33'ü (25) erkeklerinse %31'i (28) eşine karşı şiddet uyguladığını belirtmiştir. Şiddete başvuruyorlarsa bunu hangi gerekçeyle yaptıkları sorulduğunda; *banı karşı geldiğinde, hak ettiğinde, kabahatini bulduğumda, kadın karşımda bağırıyor dövmeyince durmuyor, aşırı duyarsız ve sorumsuz olduğu için* gibi gerekçeler öne sürmüşlerdir. Şiddeti bir sorun çözme yöntemi olarak kabul eden ataerkil anlayış, konuşarak ve diyalog yoluyla çözülebilecek pek çok sorunu şiddet yoluyla çözmeyi tercih etmektedir. Çünkü sosyalleşme süreci içinde sorunların diyalog yoluyla çözüldüğü rol modelleri değil, şiddet yoluyla çözüldüğü rol modelleri görmüşlerdir.

Sonuç

Ataerkil toplumsal cinsiyetçi zihniyet dünyasının kadına yönelik şiddetin ortaya çıkmasında etkin bir faktör olduğu biçimindeki varsayımdan hareketle yürüttüğümüz araştırmada, öncelikle toplumsal cinsiyet kavramı ve bu anlayışın toplumsal yapı ve ilişkiler örüntüsünde yeniden üretilmesine katkı sağlayan ataerkil zihniyet dünyasının kuramsal bir analizi yapılmıştır. Zira ataerkil ilişkiler ağı kadına yönelik uygulanan fiziksel, cinsel, ekonomik şiddet ve toplumsal çifte standartları meşrulaştırmakta etkin bir rol oynamaktadır. Erkek ataerkil toplumsal kabullere sırtını dayayarak kadına yönelik çifte standart ve şiddet uygulamayı kendine verilmiş bir hak olarak görmektedir. Erkek için gayet normal kabul edilen birtakım durumlar söz konusu olan kadın olduğunda bir kan davasına konu olabilmektedir. Halbuki eğer yanlış olan bir durum varsa bunun her iki cins için de yanlış olması gerekirken, kadın için yanlış olan erkek için doğru olarak değerlendirilebilmektedir. Bu tür çarpık anlayışlar toplumdaki kadın aleyhine olan bir takım uygulamaların devam etmesinde, yeniden üretilmesinde ve kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli rol oynamaktadır.

Çatışmacı ve feminist kuramlar toplumsal cinsiyetçi ayrımları eleştirmekte ve bu ayrımcı uygulamaların toplumdaki hakim sınıfların ve çıkar gruplarının iktidarını meşrulaştırmakta ve yeniden üretmekte olduğuna vurgu yapmışlardır.

Araştırmamız örneğinde ataerkil toplumsal cinsiyetçi anlayışın toplumdaki etkinliğinin boyutları ve bunun şiddet içerikli düşünce ve eylemlere ne oranda etki ettiğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede ataerkil bakış açısı ve toplumsal cinsiyetçi uygulamalar; bireylerin çocuk yetiştirmeye yönelik tutumları, çalışma hayatına ilişkin tutumları ve sosyal hayata ve ilişkilere yönelik tutumları olmak üzere üç ana başlık altında incelenmiştir. Çocuk yetiştirmeye yönelik tutumlar başlığı altında, erkek çocuk sahibi olmaya atfedilen anlam ve kız ve erkek çocuklarına yönelik bakış açıları incelenmiştir. Çalışma hayatına ilişkin tutumlar başlığı altında, kadının çalışma hayatına girmesi ve bir gelire sahip olmasına ilişkin takınılan tutumlar incelenmiştir. Son olarak sosyal hayata ilişkin tutumlar başlığı altında ise kadın –erkek eşitliği, kadına yönelik şiddet içeren davranışlar ve kadının sosyal hayata katılmasına yönelik tutumlar üzerinde durulmuştur.

Nicel ve nitel veriler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, çocuk yetiştirmeye yönelik tutumlar açısından; erkek çocuğa sahip olmanın önemsenmesi (%19), erkek çocukların (21,4) kız çocuklara (%8,5) göre akşam eve daha geç saatte gelebileceği, erkek çocukları (%13,3) kız çocuklara (%9,7) göre daha serbest yetiştirmek gerektiği ve erkek çocukların (99,2) bir meslek sahibi olmalarının kızlara (96,8) göre daha fazla önemli olduğunun düşünüldüğü görülmüştür. Bu tutumlarını evin dışının kız çocuklar açısından tehlikelerle dolu olması ve soyun erkek çocuk üzerinden devam edeceği tarzındaki düşüncelerle desteklemişlerdir. Çalışma hayatına ilişkin tutumlar açısından; kadınların çalışabileceği işlerin sınırlı olduğu (%55,2), kadın bir yöneticiyle çalışmaya sıcak bakılmadığı (%24,7), kadınla aynı işi yapan bir erkeğin daha fazla ücret alması gerektiği (%9,3), kadının çalışma hayatına girmesinin onun ailedeki söz hakkını artırmayacağı (%28,6) ve eşitsizliği ortadan kaldırmayacağı (%31) yönünde görüş belirtmişlerdir. Bütün bunları kadınların fiziksel olarak zayıf ve kaprisli olması gibi nedenlere bağlayarak mantıkileştirme yoluna gitmişlerdir. Sosyal hayata yönelik tutumlar açısından bakıldığında; kadının yerinin evi olduğu (%32,7), kadın ve erkeğin eşit olmadığı (%31,9), gerektiğinde kadına fiziksel şiddet uygulanabileceği (%19) ve birtakım ahlaki değerlerin korunmasından sadece kadınların sorumlu olduğu (%39,1) tarzında düşünceler ortaya koymuşlardır. Bu görüşlerini kadın dışarı çıktığı zaman bozulur, hak ettiğinde kadın dövülür, suçu varsa kadın dövülür gibi yargılarla dile getirmişlerdir.

Bütün bu bulgular, ataerkil toplumsal cinsiyetçi anlayışın hala toplumda etkinliğini devam ettirdiğini göstermektedir. Bu anlayış toplumsallaşma süreci içerisinde yeni kuşaklara aktarılmakta ve yeniden tekrar tekrar üretilmektedir. Bu anlayışla büyüyen ve sosyalleşen insanlar kız ve erkek çocuklar arasında ayırım yapmayı, kadına şiddet uygulamayı, kadının düşük ücretle çalışmasını, kadını çalışma hayatının dışında tutmayı, kadının çalışma hayatına girmesinin onun statüsünde hiçbir değişikliğe yol açmayacağını ve ailede söz hakkını da artırmayacağını düşünmekte hiçbir mahsur görmemektedirler. Bu kısır döngünün aşılabilmesi ve toplumdaki şiddet sarmalının ortadan kaldırılabilmesi için her şeyden önce toplumdaki bu ataerkil toplumsal cinsiyetçi zihniyetin etkisinin azaltılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Abrahamson, M. (1990). *İşlevselcilik*. (N. Çelebi, Çev.). Konya: Sebat Ofset.
- Acker, J. (1992). From Sex Roles to Gendered Institutions. *Contemporary Sociology*, 21 (5), 565-569.
- Bilton, T., Bonnett, K., Jones, P., Lawson, T., Skinner, D., Stanworth, M. ve Webster, A. (2008). *Sosyoloji*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Dedeoğlu, S. ve Öztürk, M. Y. (2010). *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği Türkiye Örneği*. İstanbul: Sav Yayıncılık.
- Demirbilek, S. (2007). Cinsiyet Ayrımcılığının Sosyolojik Açıdan İncelenmesi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44 (511), 11-27.
- Ecevit, Y. (1998). *Türkiye’de Ücretli Kadın Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi*. İstanbul: 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Fine, C. (2011). *Toplumsal Cinsiyet Yanılsaması*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Fromm, E. (1979). *Sevgi ve Şiddetin Kaynağı*. İstanbul: Payel Yayınları.
- Kâğıtçıbaşı, Ç. (1998). *Türkiye’de Kadının Statüsü: Kültürler Arası Perspektifler*. İstanbul: 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Tarih Vakfı Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- Özgüven, İ. E. (2001). *Ailede İletişim ve Yaşam*. Ankara: PDREM Yayınları.
- Reskin, B. F. (2000). The Proximate Causes of Employment Discrimination. *Contemporary Sociology*, 29 (2), 319-328.
- Ridgeway, C. L., & CorrellShelley, J. (2000). Limiting Inequality through Interaction: The End(s) of Gender. *Contemporary Sociology*, 29 (1).
- Seyyar, A. (2002). *Sosyal Siyaset Terimleri*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Zihnioğlu, Y. (2009). Kadın Kurtuluş Hareketlerinin Siyasal İdeolojiler Boyunca Seyri (1908-2008). *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler* içinde (9, 805-815). İstanbul: İletişim Yayınları.

YURTDIŞINDAN TÜRKİYE'YE KİM, NEREYE GÖÇ EDİYOR?***WHO IMMIGRATED TO TURKEY, WHERE THEY MIGRATE?**

*Mustafa YAKAR***
*Kadir TEMURÇİN****

Özet:

Yarım yüzyılı bulan Türkiye'den yurtdışına göçler, önemli değişiklikler geçirerek günümüzde de devam etmektedir. Bununla birlikte 1980 sonrasında başlayan 2000'lerde belirginleşen, çeşitli tip ve şekillerde yurtdışından Türkiye'ye yabancı göçü gözlenmektedir. Bu çalışma, 2000 Genel Nüfus Sayımı'na göre yurtdışından Türkiye'ye kimlerin, nerelere göç ettiği üzerine odaklanmayı amaçlamıştır.

İç göçlerde olduğu gibi yurtdışından gelen göçler de metropoller başta olmak üzere ülkenin batısına özellikle de deniz kıyısındaki turizm merkezlerine yönelik olmuştur. Nitekim gelen göçlerin % 44.1'i büyükşehirlere, % 33.4'ü il ve ilçe merkezlerine ve geriye kalan % 22.5'i kırsala doğru gerçekleşmiştir. Göçmenlerin % 51.9'unun Türkiye doğumlu olması yurtdışından gelen göçlerin "geriye dönüş" göçü olduğunu düşündürmektedir. Hatta göç edenlerin % 77.7'sinin Türk uyruklu olması bu düşünceyi desteklemektedir. Bununla birlikte yabancı uyruklu göçmenlerin ise 50.251'e (% 21.5) ulaşan miktarı göz ardı edilemeyecek boyutlardadır. Yabancı nüfusunun kümелendiği Türkiye'nin metropolleri ile Ege ve Akdeniz'in kıyısında turizm merkezleri aynı zamanda yabancı uyruklu göçmenlerin de yerleştiği alanlardır.

Anahtar Kelimeler: Dış Göç, Yabancı Nüfus, Doğum Yeri, Tabiyyeti, Türkiye

Abstract:

Migrations from Turkey to abroad for half a century have proceeded in the recent times by undergoing important changes. Moreover, it has been observed that there exist various types and ways of foreigner migration from abroad to Turkey which began from 1980 onwards and became clarified in the 2000s. This study is

* Bu çalışma, 7-10 Aralık 2012 tarihlerinde Regent's College, London – UK'da düzenlenen "International Conferences on Turkish Migration in Europe: Projecting the Next 50 Years" konferansında sunulan bildirinin tam metnidir.

** Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü – Isparta mustafayakar@sdu.edu.tr

*** Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü – Isparta kadirtemurcin@sdu.edu.tr

aimed to focus on who migrated from abroad to Turkey and where they migrated later on the basis of the 2000 General Census.

As in the internal migration, the external migration tends towards the western part of the country, particularly big cities. Thusly, % 44 of the migration occurred in big cities; % 33.4 in the centre of towns and provinces; the rest % 22.5 in the countryside. The fact that % 51.9 of immigrants were born in Turkey gives rise to “comeback migration” thought with regard to the external migration. Moreover, that % 77.7 of them are Turkish nationals supports this judgment. On the other hand, the foreign nationals whose number has reached to 50.251 (% 21.5) are non-negligible. The big cities where the external nationals are grouped and the touristic centers on the Aegean and Mediterranean coasts are also the areas immigrants of foreign origin have settled down.

Key words: Immigration, Foreign Population, Birth Place, Nationality, Turkey.

Giriş

Türkiye’de uluslararası göçler, ulus-devlet olma ve modernleşme süreçleriyle yakından ilgilidir (İçduygu, 2010). Gerek yurtdışından Türkiye’ye, gerekse Türkiye’den yurtdışına olan göçler ulus-devlet olma sürecinde hemen her yönüyle homojen bir ulus oluşturma düşüncesine dayanan politikaların etkisi belirleyici olmuştur (İçduygu ve Biehl, 2012). Özellikle iç göçlerde etkisini bariz bir şekilde gösteren modernleşme ise, 20. yüzyılın ortalarından itibaren yurtdışına yönelik işçi göçünde anahtar rol oynamıştır. 20.yy’ın sonuna doğru gelindiğinde ise küreselleşmenin ulus-devlet başta olmak üzere hemen her alandaki etkisi uluslararası göçleri yeniden şekillendirmiştir. Boyutları, dinamikleri, göçmen profilleri, nedenleri ve sonuçları yanında kaynak ve hedef sahaları da birbirinden farklı olan bu göç süreçleri, Türkiye’nin uluslararası göç rejimini yeniden belirlemektedir.

20.yy’ın ortalarından itibaren başlayan ve kısa sürede çok sayıda nüfusu kapsayan Türkiye’den yurtdışına olan işçi göçleri, ülkenin uluslararası göç rejimindeki yerini göç veren ülke olarak bilinmesine yol açmıştır. Oysa Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkanlar ve Kafkaslardan çekilmeye başladığı dönemlerden itibaren Anadolu’ya yönelen Türk kültürü ve soyundan olanların göçleri, 20.yy’ın sonuna kadar sürmüştür. Bununla birlikte 1980 sonrasında itibaren 20.yy’ın sonuna doğru yabancıların daha fazla görülmeye başlandığı yeni bir döneme girilmiştir. Küreselleşmeye bağlı olarak global dünya sisteminde meydana gelen değişimler ve bunların Türkiye’ye yansımaları, ülkenin boyutları giderek artan yabancı nüfus akımı ile karşılaşmasına yol açmıştır. Bu çerçevede Türkiye, sayısı giderek azalsa da “göç veren ülke” konumunun yanı sıra giderek artan boyutlarda

yurtdışından “göç alan” ve Afrika ve Asya ülkelerinden Avrupa’ya göçte bir “transit geçiş” göçüne sahne olan üç farklı göç tipinin bir arada yaşandığı ülke durumuna gelmiştir (Kirişçi, 2007).

Türkiye’nin uluslararası göçlerdeki 20.yy’ın sonuna doğru yaşadığı değişim, Türkiye’deki göç literatüründe henüz yeni yeni çalışılmaya başlanmıştır. Bu göçler, nedenleri, gelişimi, türleri, etkileri ve sonuçları başta olmak üzere bütün yönleriyle ele alınmasını gerektiren geniş bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Türkiye’ye yönelik bu göçlerin varış yerlerini esasında mekânsal açıdan ele alan araştırmalar çok daha azdır (Südaş, 2012). Bu araştırma, 2000 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre yurtdışından Türkiye’ye olan göçlerin kimlerden meydana geldiği (vatandaşlık, geline ülke, doğum yeri, cinsiyet vb) ve ülke içinde nerelere yöneldiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle araştırmada, Türkiye’ye yönelik dış göçleri mekânsal perspektifte ele alan deskriptif bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır.

1. Veri

Bu araştırmada, yurtdışından Türkiye’ye göç edenlerin kimlerden oluştuğu ve bu göçün nerelere yönelik olduğu, 2000 Genel Nüfus Sayımı’ndan elde edilen veriler çerçevesinde belirlenmeye çalışılmıştır. Gerek Dünya’da gerekse Türkiye’de göç araştırmalarındaki en önemli veri kaynaklarından birisini nüfus sayımları oluşturmaktadır. Bununla birlikte Dünya’da olduğu gibi Türkiye’de de nüfus sayımlarıyla derlenen göç verilerinin çeşitli sakıncaları bulunmakta ve bu veriler sorgulanmaktadır. Her şeye rağmen, genel bir çerçeve oluşturmak ve tüm ülkeye ait göç verisine erişilebilecek en önemli veri de ancak nüfus sayımlarından derlenebilmektedir. Bu verilerin Türkiye’nin uluslararası göç bilançosunu ortaya çıkaracak düzeyde olmadığını da belirtmek gerekir. Nüfus sayımlarında 5 yıl önceki daimi ikametgâhı yurtdışı olanların yaptıkları ikametgâh değişikliklerine bağlı olarak yurtdışından Türkiye’ye olan göçler belirlenebilmektedir.

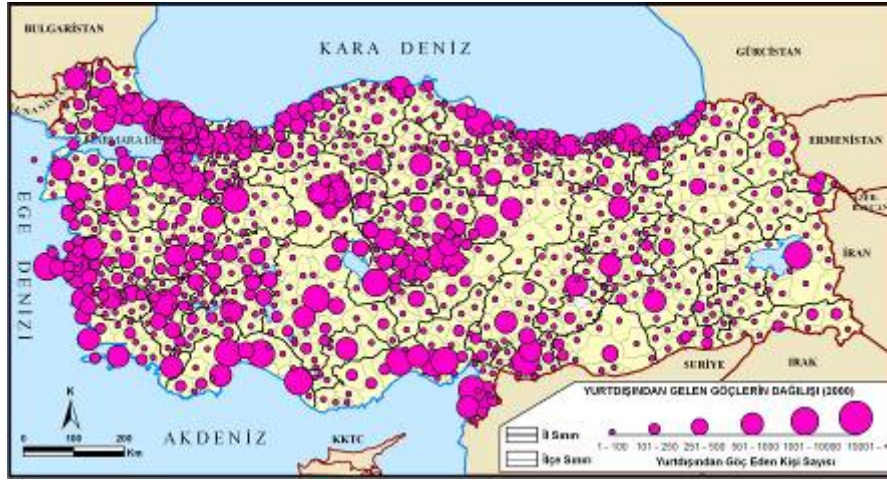
Yurtdışından gelen göçler ve göç edenlerin kimlerden meydana geldiğine yönelik veriler illere göre derlenirken, yurtdışından gelen göçlerin nerelere doğru gerçekleştiğini ortaya koymak için ise ilçelere göre veri temin edilmiştir. İller ve ilçelere göre oluşturulan veri setlerinden Arc GIS 9.3 programı vasıtasıyla tematik haritalar üretildiği gibi bazı analizler yapılmaya çalışılmıştır.

2. Bulgular

2.1. Yurtdışından Türkiye’ye Göçler (2000)

Türkiye’de dış göçlere ait yeterli ve sağlıklı veri bulunmamakla birlikte, nüfus sayımlarına göre, 20.yy’ın son çeyreğinde yurtdışından

Türkiye'ye 1.287.446 kişi (1990-1995 dönemine ait hiçbir veri yoktur) göç etmiştir. Bu göçlerin %19.7'si (254.171) 1975-1980 arasında, % 31.9'u (410.232) 1980-1985 döneminde, % 30.2'si (388.994) 1985-1990 arasında ve % 18.2'si ise (234.111) 1995-2000 döneminde gerçekleşmiştir. Her ne kadar yurtdışından gelen göç miktarı önce artıp, sonra azalsa da yabancı uyruklu nüfus miktarı sürekli artmıştır. Yabancı uyruklu nüfus 1970'de 39.543, 1980'de 50.642, 1990'da 245.600 ve 2000'de 267.441'e yükselmiştir. Yabancı uyruklu nüfustaki 1970-2000 arasındaki % 576'lık yüksek artış oranı, yurtdışından gelen göçlerin giderek yabancılardan meydana gelmeye başladığını göstermektedir (Yakar, 2012).

Şekil 1. Yurtdışından Türkiye Olan Göçlerin İlçelere Göre Dağılımı (1995-2000).

Yurtdışından gelen göçlerin mekânsal dağılımı, göçmenlerin kimlerden meydana geldiğine ve göç amaçlarına göre önemli farklılıklar göstermektedir. Her şeyden önce iç göçlerde olduğu gibi uluslararası göçlerde de ülkenin daha gelişmiş olan batısına ve kıyılara yönelik olduğu görülmektedir (Şekil 1). Türkiye'nin en önemli metropollerini olan İstanbul, Ankara, İzmir ve Bursa iç göçlerde olduğu gibi yurtdışından gelen göçlerin de çekim merkezini oluşturmaktadır. İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesi ile yurtdışından aldığı göçler arasındaki pozitif yüksek (0.78) korelasyon bunu doğrulamaktadır. Yurtdışından gelen göçlerin bölgesel dağılımında da aynı etkiyi gözlemek mümkündür. Nitekim Marmara Bölgesi, iç göçlerde olduğu gibi uluslararası göçlerde de (% 39.8'i) Türkiye'de başı çekmektedir. İç Anadolu (% 17.2), Ege (% 15.1) ve Akdeniz (% 12.4) bölgeleri yurtdışından gelen göçlerde ön planda yer alırken, Karadeniz (% 9.4), Doğu Anadolu (% 3.8) ve Güneydoğu Anadolu (% 2.3) bölgeleri çok düşük düzeylerdedir. Ayrıca yurtdışından gelenlerin % 55.1'i (129.078 kişi) iç kesimlerde kalan ilçeleri, % 44.9'u ise (105.033 kişi) denize kıyısı olan ilçeleri tercih etmiştir.

İç göçlerde olduğu gibi uluslararası göçlerde de daha önce yurtdışından gelenlerin daha sonraki göçlerin varış yerini belirlemede çok daha belirleyici olduğu görülmektedir. Yapılan korelasyon analiziyle yabancı uyruklu ve yurtdışı doğumlu nüfusun yoğun olduğu yerlerin yurtdışından daha fazla göç aldığını ortaya koyan doğru orantılı bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Böylece belli alanlarda aynı etnik köken veya ülkeden gelenlerin toplandığı bir kümelenme ve ulus-ötesi topluluklar oluşmaktadır (Deniz ve Özgür, 2010). Yurtdışından gelen göçmenlerin yurtiçindeki iç göçleri de bunda belirleyici olmaktadır (Sirkeci vd., 2012).

2.2. Cinsiyete Göre Yurtdışından Türkiye'ye Göçler

İç göçlerde olduğu gibi Türkiye'ye yönelik uluslararası göçlerde de gelenlerin cinsiyet seçiciliğine sahip olduğu görülür. Gelen göçmenlerin içerisinde erkeklerin (% 55.9) kadınlara (% 44.1) göre daha fazla olduğu dikkati çekmektedir. Doğal olarak göçle gelenlerin cinsiyet oranı (100 kadına düşen erkek sayısı 126.5) oldukça yüksektir (Tablo 1). Aynı dönemdeki iç göçlerde ise, göç edenlerin % 54.4'ü erkeklerden, % 45.6'sı kadınlardan meydana gelmiş ve cinsiyet oranı 119.5 olarak gerçekleşmiştir. Buna göre, Türkiye'ye yönelik uluslararası göçler, iç göçlere göre cinsiyet olarak daha yüksek seçiciliğe sahip olmakla birlikte göçmenlerin geldikleri ülkeye ve uyruklarına göre cinsiyet dağılımı değişmektedir. Türk uyrukluların yabancılara göre cinsiyet dağılımında erkeklerin daha baskın olduğu görülür ki, bu durum yurtdışına göç eden Türk işçilerin erkeklerden oluşması ve önemli bir bölümünün eşlerini gittikleri ülkeye götürmeden geri dönüş yapmaları ile ilgilidir.

Tablo 1. Cinsiyete Göre Türkiye'ye Gelen Göçmenlerin Dağılımı (2000).

Uyruk	Cinsiyet	Göçmen Sayısı	%	Cinsiyet Oranı (%)
TC Uyruklular	E	102.641	56.4	129.3
	K	79.359	43.6	
	T	182.000	100	
Yabancı Uyruklular	E	27.122	54	117.3
	K	23.129	46	
	T	50.251	100	
Bilinmeyen	E	999	53.7	116
	K	861	46.3	
	T	1.860	100	
Toplam	E	130.762	55.9	126.5
	K	103.349	44.1	
	T	234.111	100	

(Kaynak: TÜİK)

Türkiye'ye gelen göçlerin cinsiyet dağılımı, göçe kaynak olan ülkelere göre değişmektedir. Her bir ülkeden gelen göçmenlerin göç kararı, amacı, beklentisi, uyuşu ve kalma süresi gibi göç sürecine ait pek çok sebep

göçmenlerin gelinen ülkelere göre farklı cins dağılımına neden olmaktadır. Çoğu ülkeden gelen göçmenler erkek hâkim bir dağılım sergilerken, bazı ülkelerde tam tersi bir dağılım görülmektedir. Örneğin, 209 erkeğe karşın sadece 18 kadının geldiği Bangladeş (cinsiyet oranı 1161) ve 181 erkeğe karşılık 26 kadının (cinsiyet oranı 696.2) geldiği Filistin en yüksek cinsiyet oranına sahip ülkelerin başında gelmektedir. Türkiye'ye daha çok sığınmacı veya mülteci olarak göç veren bu ülkelerden gelen göçmenlerde erkekler daha fazla olduğundan cinsiyet oranı yüksektir. Ayrıca Türkiye'den işçi göçü olarak gidilen ülkelerden, geriye dönüşlere bağlı olarak (cinsiyet oranı Suudi Arabistan'dan gelen için 429.2, Libya'dan gelenler için 364) yine aynı durum gözlenmektedir.

Son zamanlarda uluslararası göçlerde kadınların giderek artış gösterdiği bilinen bir gerçektir. Kayıt dışı olarak erkeklere göre daha fazla iş imkanına sahip olan kadınlar, Türkiye'ye yönelik düzensiz göçlerde çoğunluğu oluşturmaktadır (İçduygu ve Biehl, 2012, s. 26). Her ülkenin sosyo-ekonomik iç dinamikleri ile yakından ilgili olan bu durum, Türkiye'ye göç veren bazı ülkelerden gelenlerde de gözlenmektedir. Doğu Avrupa, Rusya ve bazı Kafkas ülkelerinden gelenler buna örnek oluşturmaktadır (Deniz ve Özgür, 2010). Göçle gelenler içerisinde 109 erkeğe karşılık 612 kadının (cinsiyet oranı 17.8) Türkiye'ye göç ettiği Moldova, 613 erkeğe karşın 1.187 kadının (cinsiyet oranı 51.6) göç ettiği Ukrayna bu ülkelerin başında gelmektedir. Bu durum Romanya ve Gürcistan için de geçerlidir. Yurtdışından gelen kadın göçmenler, Türkiye'de metropollerde (özellikle İstanbul'da) ev hizmetleri işleri ile tekstil sektöründe, turizm merkezlerinde ise turizm ve eğlence ile seks sektöründe çalışmaktadırlar (Dedeoğlu, Dedeoğlu ve Gökmen, 2011; Ünlütürk-Ultaş ve Kalfa, 2009).

İllerin yurtdışından aldığı göçün cinsiyete göre dağılımında sadece Balıkesir ili dışında (cinsiyet oranı 97.7) diğer tüm illerde erkek göçmenler daha fazla olup cinsiyet oranları da yüksektir. En yüksek değer, 308 erkeğe karşın sadece 88 kadının geldiği (cinsiyet oranı 350) Bingöl iline aittir. Göçmenlerin cinsiyet oranları dağılımında, Türkiye'nin batısından doğusuna doğru cinsiyet oranının giderek arttığı üç bölgeden söz etmek mümkündür (Şekil 2). Yabancıların daha yoğun olduğu Marmara ve Ege kıyıları ile Antalya ve Isparta ili cinsiyet oranının 125'den düşük olduğu birinci bölge, cinsiyet oranının 125-175 arasında olduğu Türkiye'nin orta ve kuzey kesimlerini içine alan ikinci bölge ve cinsiyet oranının 175'in üzerinde olan Adana-Rize hattı doğusundaki Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunu içine alan üçüncü bölgeyi oluşturmaktadır.

Şekil 2. Yurtdışından Türkiye'ye Olan Göçlerin Cinsiyete Göre Dağılımı (1995-2000).

2.3. Yurtdışından Türkiye'ye Gelen Göçlerin Kır/Kent Dağılımı

Türkiye'de kentleşme, kentsel nüfusun artışından çok iç göçlere bağlı olarak gerçekleşmiştir. İç göçlere göre çok düşük düzeylerde olsa da yurtdışından Türkiye'ye olan göçlerin de kentleşmede katkısı olduğu bilinmektedir (Yılmaz, 1992). Yurtdışından gelen göçmen grupların (geri dönüş yapan işçiler, Türk kökenli soydaşlar (muhacirler), yabancılar, mülteci ve sığınmacılar) hemen her dönemde (1975-1980'de % 58.7'si, 1980-1985'de % 76'sı, 1985-1990'da % 82.2'si ve 1995-2000'de ise % 77.5'i) en önemli varış yeri kentler olmuştur. Son dönemde gelen göçün yöneldiği alanlar daha yakından irdelendiğinde; % 44.1'nin (103.155 kişi) büyükşehirlerle, % 13.5'inin (31.645 kişi) il merkezlerine, %19.9'unun (46.696 kişi) ilçe merkezlerine ve geriye kalan % 22.5'inin ise (52.615 kişi) ise kırsal alanlardaki yerleşmelere doğru olduğu görülür. Kentlere göç edenlerin % 75.3'ü (101.464 kişi), nüfusu milyonu geçen (İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve Adana) metropollerini tercih etmiştir (Şekil 3).

Yurtdışından gelen göçmenlerin kır-kent dağılımı mekânsal olarak incelendiğinde Batı Karadeniz kıyı kuşağında kalan illerde kırsal alanların daha fazla tercih edildiği dikkati çekmektedir (Şekil 3). Nitekim en yüksek kırsal göç oranına sahip iller; Sinop (% 63.8), Bartın (% 65.2), Zonguldak (% 58.9) ve Düzce (% 55.7) bu bölgede yer almaktadır. Bununla birlikte kıyı turizmüne bağlı olarak Muğla (% 52.7) ve Antalya (% 41.4) kırsalının da gelen göçlerde önemli yer tuttuğu görülmektedir. Kırsala yönelen göçün büyüklüğünde İstanbul (4.317 kişiyle) ve Antalya (4.145 kişiyle) başta gelmektedir. Bu sıralama 2.397 kişiyle İzmir, 2317 kişiyle Bursa ve 2.245 kişi ile Hatay şeklinde devam etmektedir.

Şekil 3. Yurtdışından Türkiye'ye kır ve kentsel alanlarına göçler (1995-2000).

2.4. Doğum Yerine Göre Yurtdışından Türkiye'ye Göçler

Göçmenlerin doğum yeri verisi, göçün tipi ve göçmen profili ile ilgili önemli ipuçları vermektedir. 2000 Genel Nüfus Sayımı'na göre Türkiye'ye olan göçlerin yarıya yakını (112.020 kişi, % 47.8) yurtdışı doğumlu iken, yarıdan biraz fazlasının (121.358 kişi, % 51.9) doğum yeri Türkiye ve 733'ünün (% 0.3) doğum yeri bilinmemektedir. Doğum yeri Türkiye olan göçmenlerin ise 1/4'ünden (69.467 kişi, % 29.7) fazlasının sayıldığı il doğumlu, yine 1/5'inden fazlasının (51.891 kişi, %22.2) sayıldığı il dışı doğumlu olduğu görülmektedir. Bu durum, 1995-2000 döneminde yurtdışından gelen göçmenlerin yarısının doğum yerinin Türkiye olması, Türkiye'den yurtdışına göç edenlerin geri döndüğünü göstermektedir. Başka bir ifadeyle yurtdışından gelen göçmenlerin yarısı daha önce Türkiye'den yurtdışına göç edenlerden oluşmaktadır. Bu veri, göçmenlerin vatandaşlıkları açısından yorumlanırsa, en az yarısının Türkiye vatandaşlığına sahip olduğu ileri sürülebilir. Bu düşüncüyü vatandaşlıklarına göre gelenlerin dağılımına ait veriyle test etmek mümkündür. Doğum yeri Türkiye olanların % 57.2'si (69.467 kişi) doğduğu ilde, % 42.8'inin (51.891 kişi) ise doğduğu il dışında sayılmış olması, yurda geri dönen her 10 kişiden 4'ünün yurtdışı göçü sonrasında doğduğu il dışında yurtiçinde farklı bir yerde göç ettiği anlamına gelmektedir.

Doğum yeri Türkiye olan göçmenler ile yurtdışı doğumluların Türkiye'deki dağılımı anlamlı farklılıklar sergilemektedir (Şekil 4-5). Türkiye doğumluların ülke genelinde hâkim olduğu görülmekle birlikte gerek toplam göçteki payı gerekse miktarı bakımından bazı alanlarda daha düşük düzeylerde kaldığı gözlenmektedir. Türkiye'ye gelen göçler içerisinde yurtdışı doğumlular ve Türkiye doğumluların dağılımında biri azalırken

diğeri artan bir görünüm sergileyen ayrışma alanları oluşturmuştur. Türkiye'ye olan göçlerde yurtdışı doğumluların en fazla bulunduğu (33.248 kişi ve doğum yeri bilinmeyen 407 kişi) il, İstanbul'dur. İstanbul'u, Bursa (14.774 kişi), İzmir (10.636 kişi), Ankara (7.335 kişi) ve Antalya (6.390 kişi) sırasıyla takip etmektedir. Yurtdışından göçle gelenlerin içerisinde yurtdışı doğumluların oranının Marmara Bölgesi, Ege kıyıları illeri ve Antalya ile ülkenin doğu sınırında kalan illerde daha yüksek olduğu dikkati çekmektedir (Şekil 5). Ayrıca özellikle Kafkasya ve Rusya'da gelenlerin hâkim olduğu Türkiye'nin kuzeydoğusunda kalan Trabzon, Rize ve Artvin ile Ardahan illerinde de oranın yüksek olduğu gözlenmektedir. Türkiye'ye gelen yurtdışı doğumluları oluşturan farklı grupların göç amaçları doğrultusunda yer seçimleri şekillenmektedir. Türkiye'nin metropolleri ve buralarda çeşitli şekillerde çalışan ve yaşayan yabancılara karşın, Ege ve Akdeniz kıyılarında turizme bağlı olarak Avrupa ülkelerinden gelen emeklilerden oluşan yabancılar ile ülkenin doğu ve kuzeydoğusunda daha çok mülteci ve sığınmacı olarak gelenlerin bu dağılımı ortaya çıkardığı ileri sürülebilir. Türkiye doğumluların ise yurtdışı doğumluların dağılımının tam tersi, ülkenin özellikle iç kesimleri başta olmak üzere geneline yayılmış olduğu görülmektedir (Şekil 4).

Şekil 4. Türkiye'ye göç eden yurtdışı doğumluların dağılımı (1995-2000).

Şekil 5. Türkiye'ye göç eden yurtdışı doğumluların dağılımı (1995-2000).

2.5. Uyruklarına Göre Yurtdışından Türkiye'ye Göçler

Uluslar arası göçlerde bir ülkenin, eğer daha öncesinde yurtdışına göç verip aradan geçen zamanla bu göçmenlerin kısmen geri dönüşleri söz konusu değilse, yurtdışından gelenlerin doğal olarak yabancılardan oluşması gerekir. Oysa Türkiye'nin yurtdışından aldığı göçmenlerin uyruklarına göre dağılımı daha önce yurtdışına göç edenlerin geri dönüşlerinin hâkim olduğunu göstermektedir. Zira 1995-2000 döneminde Türkiye'ye gelen göçmenlerin % 77.7'si (182.000) Türk uyrukluyken, % 21.5'i (50.251) yabancı uyruklu, % 0.8'inin (1.860) ise uyruğu bilinmemektedir. Başka bir ifadeyle yurtdışından gelenlerin ancak 1/5'ini yabancılar oluşturmaktadır. Bu veri göç edenlerin doğum yerine göre dağılımı ile karşılaştırıldığında 112.020 yurtdışı doğumlu göçmenin ancak 50.251'i yabancıdır. Geriye kalan 61.769'u ise yurtdışı doğumlu olduğu halde Türk vatandaşlığına sahiptir.

Türkiye'ye gelen Türk ve yabancı uyruklu göçmenlerin ülkelere göre dağılımında ise önemli farklılıklar dikkati çekmektedir. İran, Irak, Özbekistan, Afganistan, Yunanistan, Gürcistan, Arnavutluk, Çin gibi ülkelere gelen göçmenler içinde yabancı uyruklular fazlayken; Bulgaristan, Almanya, Rusya, Kazakistan, ABD, İngiltere, Fransa, Hollanda, Romanya, Ukrayna, Kırgızistan, İtalya, Japonya, KKTC, Makedonya, Yugoslavya, Norveç, Avusturya ve Danimarka gibi ülkelere gelenlerde ise Türk uyruklular daha fazladır (Tablo 2). Her ülke için farklı göçmen grubunun ve profilinin Türkiye'ye göç ettiğini gösteren bu dağılımda tarihi, ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerin yanı sıra daha önceki nüfus hareketleri gibi çeşitli faktörler belirleyici olmaktadır. Yabancı uyrukluların daha fazla olduğu ülkelere gelenlerin bir kısmı mülteci ve sığınmacılardan meydana gelirken; diğer bir kısmı Türkiye'de çeşitli sektörlerde çalışan

yabancı işgücünü oluşturmaktadır. Türk vatandaşlarının baskın olduğu Almanya, Fransa, Hollanda, Danimarka, Avusturya gibi ülkeler, 1960'lı yıllarda bu ülkelere göç eden Türk işçilerinin ve onların ikinci ve üçüncü kuşak çocuklarının geriye dönüşünü göstermektedir. Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya gibi ülkeler, Türk kökenli soydaşların Osmanlı'dan günümüze kadar süregelen göçlerin kaynak ülkeleridir. İngiltere ve ABD'de Türk vatandaşlarının diğer Avrupa ülkelerine göre nispeten yüksek oranda olması bu ülkelere Türkiye'den giden nitelikli göçmenlerin geri dönüşü ile ilgili olabilir.

Tablo 2. Ülkelere Göre Türkiye'ye Gelen Göçmenlerin Uyruklarının Dağılımı (2000).

Ülke	Yabancı Uyruklular		Türk Uyruklular *		Ülke	Yabancı Uyruklular		Türk Uyruklular *	
	Sayı	%	Sayı	%		Sayı	%	Sayı	%
Bulgaristan	12.732	46.3	14.738	53.7	Romanya	467	17.1	2.263	82.9
İran	3.613	70.3	1.525	29.7	Ukrayna	418	23.2	1.382	76.8
Azerbaycan	2.896	31.7	6.231	68.3	Kırgızistan	382	28.6	952	71.4
Almanya	2.767	3.8	70.969	96.2	İtalya	372	32.0	790	68.0
Irak	2.446	53.0	2.171	47.0	Japonya	364	42.1	501	57.9
Özbekistan	1.968	93.5	136	6.5	KKTC	351	2.5	13.493	97.5
Rusya	1.573	18.2	7.053	81.8	Ermenistan	325		**	
Kazakistan	1.537	37.0	2.616	63.0	Makedonya	317	27.5	837	72.5
A.B.D.	1.403	18.6	6.158	81.4	Yugoslavya	314	28.8	776	71.2
Afganistan	1.403	78.9	376	21.1	Norveç	303	44.7	375	55.3
İngiltere	1.310	23.0	4.398	77.0	Çeçenistan	241		**	
Yunanistan	1.221	60.7	790	39.3	Avusturya	239	4.3	5.318	95.7
Gürcistan	1.102	55.7	877	44.3	Çin	213	56.3	165	43.7
Arnavutluk	818	55.2	663	44.8	Danimarka	200	18.1	907	81.9
Fransa	663	8.6	7.083	91.4	Diğer Ülkeler	7.816	57.6	4.735	42.4
Hollanda	477	6.0	7.536	94.0	TOPLAM	50.251	21.5	183.860	78.5

* Bilmeyen grubundan 1860 kişi dâhildir. ** Türk uyruklu göçmen sayısına ait veriye erişilememiştir. (**Kaynak:** TÜİK)

Türk vatandaşı olanlar ile yabancı uyruklu illere göre dağılım haritası, doğum yerlerine göre dağılım haritalarına benzemektedir (Şekil 4-5, 6-7). Yabancı uyruklu göçmenlerin ülkenin belli başlı bazı illerinde (İstanbul, Bursa, Kocaeli, Tekirdağ, İzmir, Antalya, Ankara, Trabzon ve Van) toplanmış olduğu, buna karşın Türk uyruklu olanların ise ülkenin geneline dağılmış olduğu görülmektedir (Şekil 6).

Mustafa Yakar, Kadir Temurçin
Yurtdışından Türkiye'ye Kim, Nereye Göç Ediyor?
Who Immigrated to Turkey, Where They Migrate?

Şekil 6. Türkiye'ye göç eden Türk uyrukluların dağılışı (1995-2000).

Şekil 7. Türkiye'ye göç eden yabancı uyrukluların dağılışı (1995-2000).

2000 Genel Nüfus Sayımı'na göre, Türkiye'de en fazla yabancı uyruklu göçmen (16.324 kişi) İstanbul'a gelmiştir. Yine aynı sayıma göre ilde 1.856'sı uyruğu bilinmeyenler olmak üzere toplam 50.501 yabancı uyruklu nüfus tespit edilmiştir (DİE 2003). İç göçlerde olduğu gibi uluslararası göçlerde de ilin çekim gücü, sosyal ve ekonomik nedenlerin yanında erişilebilir bir konuma sahip olması ilde yabancıların en fazla yoğunlaşmasına yol açmıştır (Biehl, 2012, s. 80). İstanbul kentinin giderek artan turist sayısı yanında çeşitli sektörlerde yabancıların iş bulabilmeleri (özellikle tekstil, ev hizmetleri, turizm ve eğlence sektörü gibi) ve yabancıların kendi aralarında kurduğu ilişki ağları, düzenli ve düzensiz çok sayıda göçmenin bu kente gelmesine yol açmaktadır. Kara, deniz ve hava

ulaşımı açısından elverişli konumu ve Türkiye'nin Avrupa'ya açılan en hareketli merkezi olan İstanbul, transit göçmenlerin de bir süreliğine toplandığı merkezdir. İstanbul'dan sonra sıralama; Bursa (8.033 kişi), İzmir (5.438 kişi), Antalya (3.477 kişi), Ankara (3.299 kişi) olarak devam etmektedir. Yabancı uyruklu nüfus için bu kentler, Türkiye'ye gelen yabancı uyruklu nüfusun % 72.8'ini kendisine çekmiştir. Tekirdağ (1.532 kişi), Van (1.316 kişi) ve Kocaeli (1.072 kişi) 1.000 kişiden fazla yabancı uyruklu g alan diğer illerdir. En fazla yabancı uyruklu göçmen İstanbul'a gelmesine karşın gle gelenlerde yabancı uyrukluların oranının % 74.8 ile en fazla olduğu il, Van'dır. Türkiye'nin doğu sınırında kalan Van, Türkiye'ye Ortadoğu ve Asya'dan gelen sığınmacı ve mültecilerin en fazla geldiği ve yerleştirildiği ildir (Deniz, 2009; 2009a). Diğer tüm illerde bu oran % 50'nin altında olup, bu sıralama % 44.8 ile Bursa, % 42.1 ile Artvin, % 39.4 ile Hakkari, % 37.6 Çankırı, % 35.8 Yalova olarak devam etmektedir.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde başlayan ve cumhuriyetin ilanından sonra ulus-devlet olma sürecine yönelik politikalara bağlı olarak devam eden yurtdışından Türkiye'ye gler, 1980 sonrasında küreselleşmeyle birlikte değişmeye başlamıştır. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı sosyo-ekonomik dönüşümlerin yanı sıra Dünya'da yaşanan siyasal değişimler, savaşlar, gerilim ve çatışmalarla her türlü afetler Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de uluslararası gleri artırmıştır. Sonuçta Türkiye yabancı göçmen gruplarının akınına uğramaya başlamıştır.

Bu araştırma 2000 Genel Nüfus Sayımı sonucuna göre yurtdışından Türkiye'ye olan göçlerin nerelere yönelik olduğu ve kimlerden oluştuğuna odaklanmıştır. Nüfus sayımından elde edilen g verilerinin sınırlılıklarına rağmen 1995-2000 döneminde yurtdışından gelen glere yönelik çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Yurtdışından Türkiye'ye olan gler ülkenin batısında gelişmiş metropoller ile Ege ve Akdeniz kıyılarına yönelik olduğu görülür. Bu dağılım i göçlerde olduğu gibi uluslararası göçlerin de ülkede sosyo-ekonomik nitelikleri bakımından gelişmiş illere doğru yöneldiğini göstermektedir. Ayrıca yurtdışından gelen göçlerin illere göre dağılımı ile Türkiye'de yaşayan yurtdışı doğumlular ile yabancı uyrukluların daha yoğun olduğu yerler arasında paralellik bulunmaktadır.

Yurtdışından Türkiye'ye göç edenlerin çoğunluğu erkeklerden meydana gelmekle birlikte bazı ülkelerden gelenler arasında kadın göçmenlerin daha baskın olduğu görülmektedir. Son zamanlarda kadınların uluslararası glere giderek artan oranda katılımı ve "gn kadınlaşması" olarak ifade edilen bu durum, Türkiye'ye Moldova, Ukrayna ve Romanya gibi ülkelerden gelenler için geçerlidir. Bununla birlikte Türkiye'ye gelen göçmenler arasında yabancı uyruklular ile Türk uyruklular arasında cinsiyet

oranları değişmektedir. Türkiye'ye gelen yabancı uyruklularda kadın oranı daha fazladır.

Yurtdışından gelen göçlerin doğum yeri ve uyruklarına göre dağılımı göçmenlerin kimlerden oluştuğu konusunda bilgiler vermektedir. Yurtdışından gelen göçmenlerin $\frac{3}{4}$ 'ünün Türk uyruklu olması Türkiye'den yurtdışına önceki dönemlerde olan göçlerin, "geriye dönüş" göçü olduğunu düşündürmektedir. Yine yurtdışından gelen göçmenlerin yarısından fazlasının Türkiye doğumlu olması, 1995-2000 dönemindeki göçlerin "geriye dönüş" göçü olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Nitekim bu dönemde 73.736 kişiyle en fazla göçmenin geldiği Almanya'dan gelenlerin sadece % 3.8'inin (2.767 kişi) yabancı uyruklulardan oluşması bu durumun bir göstergesidir.

Yurtdışından gelen göçmenlerin uyruklarına göre Türkiye'deki dağılımı da farklılık göstermektedir. Yurtdışından gelen Türk vatandaşları ülke geneline dağılmış bir görümlün sunarken, yabancı uyruklu göçmenler ise büyük kentler ile kıyılarda ve ülkenin doğu sınırında yoğunlaşmaktadır.

KAYNAKLAR

- Deniz, O. (2009). *Uluslararası Göçler ve Türkiye'ye Yansıması (Sığınmacılar, Mülteciler ve Yasadışı Göçmenler)*. İstanbul: Çantay Yayınevi.
- Deniz, O. (2009a). Mülteci Hareketleri Açısından Van Kentinin Durumu ve Kentteki Mültecilerin Demografik Profili. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 14 (22), 187-204.
- Dedeoğlu, S. (2011). Türkiye'de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Hazır-Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadın Göçmenler Örneği. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 66 (1), 27-48.
- Dedeoğlu, S. ve Gökmen, Ç. E. (2011). *Göç ve Sosyal Dışlanma (Türkiye'de Yabancı Kadın Göçmenler)*. Ankara: Efil Yayınları.
- Deniz, A. ve Özgür, E. M. (2010). Rusya'dan Türkiye'ye Uluslararası Göç: Antalya'daki Rus Göçmenler. *Ege Coğrafya Dergisi*, 19 (1), 13-30.
- DİE. (2003). *2000 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Türkiye*. Ankara: DİE Yay.
- Erder, S. (2007). Yabancısız Kurgulanan Ülkenin Yabancıları. F. Aylan Arı, (Der.), *Türkiye'de Yabancı İşçiler (Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri)* içinde. İstanbul: Derin Yayınları.
- İçduygu, A., Erder, S. ve Gençkaya, Ö. F. (2009). *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-ötesi Dönüşümlere*. Ankara: TÜBİTAK Projesi, Proje No: 106K291.
- İçduygu, A. (2010). Türkiye'de Uluslararası Göçün Siyasal Arka Planı: Küreselleşen Dünyada "Ulus-devleti İnşa Etmek ve Korumak". B. Pusch ve T. Wilkoszewski, (Ed.), *Türkiye'ye Uluslararası Göç* içinde. İstanbul: Kitap Yayınları.

- İçduygu, A. ve Biehl, K. (2012). Türkiye'ye Yönelik Göçün Değişen Yörüngesi. A. İçduygu ve K. Biehl, (Ed.), *Kentler ve Göç (Türkiye, İtalya, İspanya)* içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kaşka, S. (2005). Ev İçi Hizmetlerin Küreselleşmesi ve Türkiye'deki Göçmen Kadınlar. *Tes-İş Sendikası Dergisi*, 49-54.
- Kirişçi, K. (2007). Turkey: A Country of Transition From Emigration to Immigration. *Mediterranean Politics*, 12 (1), 91-97.
- Mutluer, M. (2003). *Uluslararası Göçler ve Türkiye*. İstanbul: Çantay Yayınevi.
- Özbek, Y. (2010). Almanya'dan Türkiye'ye Ulusaşırı Göç. B. Pusch ve T. Wilkowszewski, (Ed.), *Türkiye'ye Uluslararası Göç* içinde. İstanbul: Kitap Yayıncılık.
- Sirkeci, İ., Cohen, J., & Can, N. (2012). Internal Mobility of Foreign-born in Turkey. In N. Finney and G. Catney (Eds.), *Minority Internal Migration in Europe*. Ashgate Publishing, Chapter 13. (forthcoming).
- Südaş, İ. (2012). *Avrupa Ülkelerinden Türkiye'nin Batı Kıyılarına Yönelik Göçler: Marmaris, Kuşadası ve Ayvalık İlçelerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TUIK (2005). *Genel Nüfus Sayımı 2000 Göç İstatistikleri* (Yayın No: 2976). Ankara: TUIK Yayınları.
- Ünlütürk-Ulutaş, Ç. ve Kalfa, A. (2009). Göçün Kadınlaşması ve Göçmen Kadınların Örgütlenme Deneyimleri. *Fe Dergi*, 1/2, 13-28.
- Yakar, M. (2013). Türkiye'de Yurtdışı Doğumlu Nüfusun Gelişimi ve Dağılışı. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, (yayında).
- Yılmaz, C. (1992). Batı Avrupa Ülkelerinde Çalışan İşçilerimizin Türkiye'deki Hızlı Şehirleşme Hareketine Etkileri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (7), 285-309.

ŞEHİR COĞRAFYASI ÖĞRETİMİNDE FOTOĞRAF KULLANIMI

THE USE OF PHOTOGRAPHS IN TEACHING THE URBAN
GEOGRAPHY*Ufuk KARAKUŞ****Özet:**

Bu çalışmada, coğrafya öğretiminde fotoğrafın, bir öğretim tekniği olarak kullanımı amaçlanmıştır. Çalışmanın konusunu, 11.sınıf coğrafya dersinde “Beşeri Sistemler” öğrenme alanında yer alan, tarihsel süreç içerisinde şehirlerin nüfus ve fonksiyonel özelliklerinin değişimlerini kavrayabilmesine yönelik kazanım oluşturmaktadır. Çalışma 2012-2013 güz döneminde Ankara iline bağlı Yenimahalle ilçesinde bir lisede 32 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada yöntem olarak karşılaştırılmalı doküman analizi ve gezi-gözlem metodu kullanılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde nitel veri analizi kullanılmıştır. Fotoğrafın öğretim tekniği olarak kullanıldığı bu çalışma sonucunda; öğrencilerin şehir yerleşmelerine ilişkin planlama, çarpık kentleşme, ulaşım ve mekân-yerleşme etkileşimi gibi konuları örneklendirebildikleri görülmüştür. Çalışma sonucunda bazı öğrenciler neden sonuç ilişkisi kurarak yaşadıkları mekânın sorunları ve çözümlerine yönelik ilginç tespitlerde bulunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya Öğretimi, Şehir Coğrafyası, Fotoğraf.

Abstract:

This study aims at the use of photography as a teaching technique in geography education. The subject of the study was the demographical and functional changes of the cities taught in the human systems unit of the 11th year geography course. The study was carried out on 32 students studying in the high school located in Yenimahalle town of Ankara province in the fall term of 2012-2013 academic year. The research technique employed was the comparative document analysis and excursion and observation method. The data was evaluated by the use of quantitative data analysis. It was observed that the students were able to photograph the distorted urbanization, city planning, and transportation and settlement problems by the use of photography. It was observed that some of the students were able to make interesting conclusion for the problems of the city they live based upon cause and result analysis.

Key words: Geography Education, Urban Geography, Photography.

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı – Ankara ukarakus@gazi.edu.tr

Giriş

İnsan ve doğal ortam arasındaki etkileşimi konu alan ve ikisi arasındaki ilişkiyi sentez olarak sunan coğrafya, çok geniş bir araştırma alanına sahiptir. Doğal olarak bu kadar geniş araştırma alanı ve konusu olan bir bilimin, öğretiminde de çok çeşitli materyal kullanımı söz konusu olacaktır (Demiralp, 2006).

İnsanlar çevre bilgisine ve mekânsal becerileri edinmeye ihtiyaç duyarlar. Coğrafya öğretiminin temel amacı da bu tür becerileri kazandırmaktır. Günlük hayattaki birçok işimizi sahip olduğumuz coğrafi becerilere göre yaparız. Bunları yapabilmemiz için, coğrafi bilgiyi toplama, düzenleme ve bu bilgiyi kullanma becerisinin bir araya gelmesi şarttır. Coğrafi beceriler, bize coğrafi olarak düşünmemiz için gerekli, temel araç ve teknikleri kullanmamızı sağlar (Taş, 2008).

Coğrafyacılar çok farklı beceriler kullanırlar. Bu becerilerden çoğu, coğrafyacılar mekânsal bilgilerin tanımlanması, analiz edilmesi ve sunulmasına yardım eder. Bu beceriler “coğrafi araç” olarak da adlandırılır (Taş, 2008). Harte ve Dunbar (1994) coğrafi becerilerin kazanımı açısından özel olduğunu belirterek; coğrafya dersinde gözlem yapmak, kayıt tutmak, yorum, analiz, sentez yapmak, çeşitli veri tabanları ile ilgili bilgiye dayalı kararlar alabilmek için, çok geniş bir beceri yelpazesini uygulamak gerektiğini belirtmektedirler. Yine ABD’de coğrafya eğitimi için bir dönüm noktası olarak kabul edilen ve 1994 yılında yayınlanan “Yaşam Boyu Coğrafya” (Geography for Life, 1994) belgesine göre, coğrafya eğitimi, aşağıdaki beş temel beceriye bağlı olarak verilmelidir. Bu beceriler:

- Coğrafi sorular sorma
- Coğrafi bilgi toplama
- Elde edilen coğrafi bilgiyi organize etme
- Organize edilen coğrafi bilgiyi analiz etme
- Analiz sonuçlarına bağlı olarak coğrafi soruları cevaplandırmadır.

Coğrafi beceriler arasında, önemli yeri olan başlıca mekânsal beceriler: mekân algısı, mekân tasviri, mekânsal temsil, mekânsal analiz, mekânsal değerlendirmedir. Ayrıca bu becerilerle ilişkili yol tarif etme becerisi, yön bulma becerisi, yol bulma becerisi gibi mekânsal yetiler de vardır (Öcal, 2007). Mekânsal beceriler herkesin günlük yaşamında ihtiyaç duyduğu çok önemli becerilerdir (Öcal, 2009).

Coğrafi çevrenin öğrenilmesinde farklı materyaller ve yöntemler kullanılabilir. Bu materyaller birbirinden farklı nitelikler taşıyabilir: yazılı, çizilmiş, elektronik, üç boyutlu, iki boyutlu, sesli, vs. Bu materyallerden bazıları çok eski zamandan beri kullanılageldiği için, “geleneksel

materyaller” olarak adlandırılmaktadır. Çevreyi öğrenmede kullanılan geleneksel öğretim materyallerine örnek olarak, haritalar, küreler, atlaslar, teleskoplar ve dürbün verilebilir. Bazıları ise gelişen teknoloji ve yeni eğitim-öğretim anlayışlarına paralel olarak yenilenmiş ve modernize edilmiştir (Öcal, 2009).

Yer öğrenmede, öğrenciye kavratılmak istenen mekânın duyu organları tarafından bütünüyle algılanması çok önemli ve gereklidir. Mekânsal bilişte en önemli organ göz olduğu için, mekânın algılanması daha çok görseller yardımı ile olabilmektedir. Özellikle konu edilen mekânın yukarıdan gözlemlenmesi, bireyin mekâna dair kuşbakışı perspektif kazanmasına ve mekânın bütünsel olarak kavranması için vazgeçilmez bir öğretim yolu olmalıdır (Kolukısa ve Aladağ, 2006). Mekânın yukarıdan gözlemlenmesinin yanı sıra mekâna ait unsurların da algılanabilmesi için, yaşanan mekânın kendisinin görüntülenmesi de son derece önemlidir. Günümüzde mekânın ve diğer coğrafi unsurların görüntülenmesinde birçok materyalden yararlanılabilir. Kameralar, fotoğraf makineleri, uydular ve diğer teknolojik aletler bize bu konuda büyük kolaylık sağlamaktadırlar. Bu tür aletler sayesinde gerek uzaydan gerek yerden çekilen görüntüler, coğrafya eğitiminin başlıca materyalleri konumuna gelmiştir. Bu materyaller coğrafyada ders kitaplarından, harita yapımına kadar birçok alanda kullanılan vazgeçilmez kaynaklardır. Coğrafya ve coğrafya eğitimi alanında yapılan birçok araştırma (Halverson, 1929; Goebel, 1933; Thomas ve Raup, 1956; Rose, 2000; Sideway, 2002; Üçışık, Ünlü ve Özey, 2002; Sanders, 2007; Rose, 2008; Hall, 2009; Koç, 2009; Kaya, 2011) fotoğrafın coğrafya için ne kadar önemli olduğunu bilimsel olarak ortaya koymaktadır.

Fotoğraflar yaşantımızda oldukça önemli bir yere sahiptir. Gazete haberlerinde, ürün paketlerinin üzerinde, reklam panolarında vb. yerlerde yer alan fotoğraflardan bizlere gelen yüzlerce imaj ve ileti isteyerek ya da istemeden bize bilgi veya algı yüklemektedir. Bu ileti ve imajlar insanların yaşam tarzında önemli bir yer tutmaktadır (Kaya, 2011). Bu imajlar günlük yaşantımızda yer almasının yanı sıra eğitim alanında da sıkça kullanılan materyaller arasındadır. Fotoğraflar ilk ortaya çıktığından bu tarafa coğrafya, tarih, sosyoloji, çevre bilimleri gibi birçok bilim alanında vazgeçilmez öğretim materyali olarak kullanılmaktadır.

Fotoğraf icat edildiği 1839 yılından itibaren, hem diğer görsel malzemelerden (örneğin resim ve gravürler) hem de diğer kayıt türlerinden çok daha etkili bir biçimde gerçekliğin bir tıpkıbasımı olarak kabul görmüştür (Danacıoğlu, 2001). Coğrafi materyal olarak kullanımı çok eskiye dayanan fotoğraflar (Halverson, 1929), zaman içerisinde gelişmesi ile birlikte coğrafyanın bütün çalışma alanlarında çok sık kullanılmaya başlamıştır.

Günümüzde bütün coğrafya kitaplarında konusuna göre bol miktarda fotoğraf kullanılmaktadır. Coğrafyada fotoğraf kullanımı her hangi bir fiziki ve beşeri unsur var oluş biçimiyle göstermek şeklinde olduğu gibi, bunların doğada bulunuş şekillerini, mekânla ilişkilerini, beşeri faaliyetlerin açıklanmasını da sağlayan materyaller olarak kullanılmaktadır. Coğrafya derslerinde fotoğraf kullanımı belli bir plan dahilinde yapılmalıdır. Öncelikle hangi konuyu ele alacaksınız, o konuyu açıklayacak fotoğrafın seçimi ile işe başlanılmalıdır. Daha sonra seçilen fotoğrafın ne anlattığını, neyi gösterdiğini ve bundan nasıl yararlanılması gerektiği belirlenmelidir. Son olarak ders materyali olarak kullanılıyorsa fotoğrafı açıklayacak uygun sorular oluşturulmalı ve bunlar organize edilmelidir. Bu organizasyon yapılmadığı takdirde fotoğraf, sadece bir görüntüden fazla bir şey ifade etmez.

Bir fotoğrafı okumanın en iyi yolu ona sistematik sorular yöneltmektir. Bu sorular:

- Fotoğrafın hangi konuyla ilgili olduğuna,
- Fotoğrafın nerede ve ne zaman çekildiğine,
- Fotoğrafın sınırının dışındaki kişi ve nesnelere,
- Fotoğrafın çekildiği coğrafi ortamın nasıl olduğuna,
- Hangi kültürlerin izlerini taşıdığına,
- Fotoğrafın çekiminde bir kurgunun var olup olmadığına,
- Fotoğraftaki ayrıntılara ve bu ayrıntıların bütüne katkılarına,
- Fotoğraftaki fiziki ve beşeri unsurların etkileşiminin nasıl olduğuna,
- Beşeri ortamın nasıl şekillendiğine,
- Bunun diğer coğrafi etmenlerle ilişkisinin nasıl olduğuna yönelik olabilir.

Fotoğraf okuma konusunda Kyvig ve Marty (2000) tarih öğretimi konusunda yaptıkları çalışmada; fotoğrafın nasıl okunması gerektiğini, fotoğraflarda hangi tür sorular sorulabileceğini tarih öğretimi açısından ele almışlardır. Coğrafya öğretimi açısından da fotoğrafların nasıl okunacağını ve fotoğraflara ilişkin nasıl sorular sorulması gerektiğinin bilinmesi son derece önemlidir. Seçilen fotoğrafın öğretilecek konuya uygun olması ilk aşamayı oluşturmaktadır. Daha sonra fotoğrafa ilişkin birbirini tamamlayan ve iyi organize edilmiş soruların sorulması gerekmektedir.

Ders kitaplarında, konuların açıklanmasında ve her türlü coğrafi kavramın öğretiminde kullanılan bu materyaller coğrafya eğitiminin vazgeçilmez unsurlarından birisidir. Ancak çoğu zaman fotoğrafların,

öğretim için sağladığı avantajların farkına varmayıp, sadece bir görüntüden ibaretmiş gibi kullanılmaktadır. Oysa fotoğraf coğrafya eğitimi açısından tek başına bile kullanılabilecek ve öğretim tekniği oluşturabilecek zenginliği sunmaktadır. Literatürde bu konuda yapılmış örnekleri (Thomas ve Raup, 1956; Üçışık, Ünlü ve Özey, 2002; Akbaba, 2005; Sanders, 2007; Rose, 2008; Hall, 2009) bulunmaktadır. Coğrafya eğitimi için zengin fırsatlar sunan fotoğrafların, konusuna göre öğretim tekniği olarak kullanımı yaygınlaşmaktadır.

2. Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Metot

Bu çalışma, öğrencilerin 11.sınıf coğrafya dersinde “Beşeri Sistemler” öğrenme alanında yer alan, tarihsel süreç içerisinde şehirlerin nüfus ve fonksiyonel özelliklerinin değişimlerini kavrayabilmesine yönelik kazanımının gerçekleşebilmesi amacıyla fotoğrafın, bir öğretim tekniği olarak kullanımını amaçlamaktadır. Bunun için, ders içi ve ders dışı etkinlikten oluşan örnek bir çalışma yapılmıştır. Çalışmada metot olarak karşılaştırılmalı literatür incelemesi ve şehir içerisinde yapılan gezi-gözlem metodu kullanılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2012-2013 eğitim döneminde Ankara iline bağlı Yenimahalle Şentepe Lisesi’nde öğrenim gören 11.sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklemi ise aynı lisede 11/C sınıfında öğrenim 32 öğrenci oluşturmaktadır.

Veri Toplama ve Değerlendirilmesi

Araştırmaya katılan öğrencilerin, literatür incelemesi ve şehirde gerçekleştirmiş oldukları gezi-gözlem çalışmalarından öğrendikleri konular hakkındaki görüşleri yarı yapılandırılmış anketle nitel olarak elde edilmiştir. Araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış anket çalışmaya katılan öğrenciler tarafından doldurulmuştur. Verilerin analizinde nitel veri analizi yöntemlerinden olan içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, toplanan verilerin derinlemesine analiz edilmesini gerektirmekte ve önceden belirgin olmayan temaların ve boyutların ortaya çıkarılmasına olanak tanımaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Araştırmanın raporlaştırılması aşamasında, katılımcılar için Ö1, Ö2, Ö3, şeklinde kodlar kullanılarak katılımcı isimleri gizlenmiştir. Ankete verilen cevaplardan bire bir alıntılar yapılarak güvenilirlik artırılmaya çalışılmıştır.

Çalışma Basamakları

Çalışma 2012-2013 eğitim-öğretim döneminin birinci yarısında gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan Ankara’nın çeşitli dönemlerine ait

fotoğraflar kaynaklar taranarak elde edilmiştir. Uygulamada kullanılacak şehrin değişik bölgelerine ait uygun fotoğraflar seçildikten sonra bunların nasıl kullanılacağı ders öğretmeni ile tartışılıp karara bağlanmıştır. Uygulamanın ilk aşamasında öğretmen çalışma grubuna şehir yerleşmeleri, şehirleşmenin nedenleri ve sonuçları hakkında bir ders saatinde sunu gerçekleştirmiştir. İkinci ders saatinde Ankara'ya ait eski fotoğraflar yansıtıcı yardımıyla öğrencilere gösterilmiştir. Bu gösterim sırasında öğrencilerden fotoğrafları incelemeleri istenmiştir. İnceleme işleminden sonra fotoğraftan yararlanarak, fotoğrafın ne zaman ve nerde çekildiği sorulmuştur. Daha sonra fotoğrafta görülen yerlerin şehirleşme açısından değerlendirilmesinin yapılıp kendi aralarında tartışmaları istenmiştir.

Bu işlemlerden sonra öğrenciler 8'erli dört gruba ayrılmıştır, Birinci grup Ulus, ikinci grup Kızılay, üçüncü grup Sıhhiye, dördüncü grup Anıttepe olarak belirlenmiştir. Belirlenen fotoğraflar yardımı ile hafta sonunda fotoğrafın çekildiği yeri bulmaları ve mümkün olduğunca tekrar aynı yeri görüntülemeleri istenmiştir. Hafta sonu yapılacak bu çalışma sırasında nelere dikkat etmeleri gerektiği ve fotoğrafların çekildiği mekânların değişiminin nasıl gözlemlenmesi gerektiği anlatılmıştır.

Ulus grubunun kendilerine verilen fotoğraflardan Ulus Meydanı'nın 1940'lı yıllara (Fotoğraf 1) ve öğrencilerin görüntüledikleri 2012 yılındaki görüntüsü (Fotoğraf 2) aşağıdaki gibidir.

Fotoğraf 1

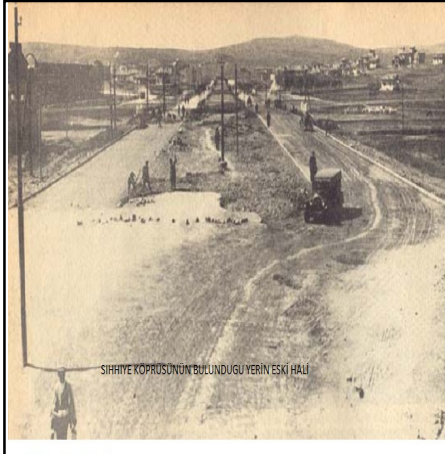

Fotoğraf 2

Kızılay grubunun kendilerine verilen Kızılay Meydanı'nın 1940'lı yıllara ait (Fotoğraf 3) ve kendilerinin çektiği 2012 yılındaki görüntüsü (Fotoğraf 4) aşağıdaki gibidir.

Fotoğraf 3**Fotoğraf 4**

Sıhhiye grubunun kendilerine verilen 1930'lu yıllara ait (Fotoğraf 5) ve kendilerinin görüntüledikleri 2012 yılı görüntüsü (Fotoğraf 6) aşağıdaki gibidir.

Fotoğraf 5**Fotoğraf 6**

Anıttepe grubunun kendilerine verilen 1940'lı yıllara ait (Fotoğraf 7) ve kendilerinin görüntüledikleri 2012 yılındaki görüntüsü aşağıdaki gibidir.

Fotoğraf 7

Fotoğraf 8

Hafta sonu yapılan çalışmadan sonra ertesi hafta derste öğrencilerin yapmış oldukları bu çalışma iki ders saati içerisinde öğrencilerle birlikte değerlendirilmiştir. Birinci ders saatinde öğrencilerin ellerindeki eski fotoğraflarla yenisinin yan yana getirilip, aradaki değişimin nasıl olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu sırada uygun sorularla öğrenci yönlendirilmiş şehir yerleşmesinin zaman içerisinde nasıl değiştiği, fotoğraf üzerinden tartışma yöntemi ile algılamaları sağlanmıştır. Bu tartışmada fotoğraflardaki yerleri bulmalarının zor olup olmadığı, zorlanmalarındaki sebepler, fotoğraflardaki yerleşim alanlarında meydana gelen değişimler ve bu değişimlerin nasıl gerçekleştiği gibi konular üzerinde durulmuştur. İkinci ders saatinde Ankara'nın şehirleşmesi hakkındaki düşüncelerini araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış anket formu üzerine belirtmeleri istenmiştir.

3. Bulgular ve Yorum

Bu bölümde öğrencilerin yapmış oldukları çalışma sonucunda şehirleşme hakkındaki görüşlerini almak için, araştırmacı tarafından hazırlanan ve dört adet açık uçlu sorudan oluşan ankete verilen cevaplara ilişkin bulgulara ve bulgulara ilişkin yorumlara yer verilmiştir.

“Eski ve yeni fotoğraflardan Ankara'daki şehirleşmeyi nasıl değerlendirirsiniz?” sorusuna öğrencilerin vermiş oldukları cevaplardan elde edilen bulgular şu şekildedir.

Tablo 1. “Eski ve yeni fotoğraflardan Ankara'daki şehirleşmeyi nasıl değerlendirirsiniz?” Sorusuna Yönelik Öğrencilerin İfadelerine İlişkin Kategoriler ve Katılımcı Sayısı.

Öğrencilerin İfadelerine İlişkin Kategoriler	Katılımcı Sayısı (N)
Daha güzel	2
Daha düzenli	2
Tam bir başkent	2
Eskiye göre daha olumlu	12

Binalaşma çok fazla	1
Düzenli binalar var	2
Daha Modern	7
Eskisi daha sakin bir yapıya sahipti	1
Çarpık kentleşme	1
Doğallığını kaybetmiş	2
Toplam	32

Tablo 1 incelendiğinde öğrencilerin Ankara'daki şehirleşmeyi eskiye göre daha olumlu bulanların sayısı 12 kişi ile ilk sırada yer almaktadır. Yine eskiye göre daha modern bulanların sayısı 7 kişidir. Daha güzel, daha düzenli, tam bir başkent ve düzenli binalar var diye Ankara'yı şehirleşme açısından olumlu bulanların sayısı toplam 8 öğrencidir. Doğallığını kaybetmiş, binalaşma çok fazla, çarpık kentleşme ve eski Ankara daha sakin bir yapıya sahipti diye görüş bildirenlerin toplam sayısı 5 kişidir. Katılımcıların bu soruya ilişkin görüşleri karşılaştırıldığında Ankara'nın şehirleşmesinin genelde olumlu algılandığı söylenebilir. Bu konuda katılımcıların bazılarının soruya ilişkin vermiş oldukları cevaplar şu şekildedir:

Ö1: "Eski fotoğraflarda binaların boyu daha kısa. Ankara Kalesi etrafında çok boş arazi var. Yolların kapladığı alan daha az. Şehirleşme Ankara'nın başkent olmasıyla başlamıştır. Sanayi gelişmiş, insan sayısı artmış, konut sayısı fazlalaşmıştır. Eskiden Ankara büyük bir köy iken şimdi Türkiye'nin kalbi haline gelmiştir."

Ö2: "Eskiye nazaran Ankara'da gerçekten büyük bir gelişme, büyüme ve şehirleşme olmuştur. Önceleri sadece Ankara Kalesi ve etrafında oluşan bir yerleşim yeri iken, başkent olduktan sonra önemli bir gelişme göstermiştir."

Ö3: "Eski Ankara nüfus bakımından az, düz alanlara, ağaçlıklara sahipmiş. Günümüzdeki hali ise çarpık kentleşme ve nüfus fazlalığı olan bir yerdir. Başkent olması sebebiyle hızla ve düzensiz şehirleşme olmuştur."

"Eski Ankara'da mı yoksa bu günkü Ankara'da mı yaşamak isterdiniz? Neden?" sorusuna öğrencilerin vermiş oldukları cevaplara baktığımızda: Eski Ankara'da yaşamak isterdim diye görüş belirten 9 öğrenci bulunmakta iken; bu günkü Ankara'da yaşamak isterdim diye görüş belirten öğrenci sayı da 23'dür. Verilen cevaplardan bu günkü Ankara'da yaşamayı isteyenlerin oranının daha fazla olduğu görülmektedir. Bu sorunun nedenlerine ilişkin ortaya konulan öğrenci görüşlerinden bazıları aşağıdaki gibidir.

Ö1: "Bu günkü Ankara'da yaşamak isterdim. Çünkü gelişmeyle birlikte daha fazla imkânın olması, günümüz Ankara'sını cazip kılıyor."

Ö2: “Tabii ki bu günkü Ankara’da yaşamak isterim. Çünkü şuan ki hali gelişmiş ve modern bir görünümüne kavuşmuştur. Eskiden ulaşım genel ihtiyaçlar daha problemliydi. Şimdiki Ankara’da bunlar yok.”

Ö3: “Eski Ankara’da yaşamak isterdim. Çünkü o zamanlar daha sakinmiş. Yaşam koşulları zor olsa da nüfus azdı. Şimdi ise etrafa baktığımda büyük büyük iş yerleri, fabrikalar, konutlar var. Buna paralel olarak da nüfus fazlalaştı. Yaşam kolaylaşmış olsa bile hava kirliliği meydana geliyor. Bence en iyisi eski Ankara.

“Ankara’yı yatay ve dikey şehirleşme açısından nasıl değerlendirirsiniz?” sorusuna ilişkin öğrencilerin vermiş oldukları cevaplardan elde edilen bulgular, aşağıdaki gibidir.

Tablo 2. “Ankara’yı yatay ve dikey şehirleşme açısından nasıl değerlendirirsiniz?” Sorusuna Yönelik Öğrencilerin İfadelerine İlişkin Kategoriler ve Katılımcı Sayısı.

Öğrencilerin İfadelerine İlişkin Kategoriler	Katılımcı Sayısı (N)
Dikey büyümeyle yeşil alan azalmış	2
Daha fazla konut var	2
Dikey büyümeyi daha mantıklı buluyorum	21
Eski evlerin yerini yüksek ve modern binalar aldı	2
Dikey büyümeyle betonlaşma artmıştır	2
Deprem açısından dikey büyüme riskli	2
Dikey büyümeyle birlikte çarpık kentleşme oluyor	1
Toplam	32

Tablo 2 incelendiğinde Ankara’nın şehrsel alan olarak dikey büyümesini mantıklı bulanların sayısı 21 kişidir. Eski evlerin yerini yüksek ve modern binalar aldı şeklinde dikey büyümeyi daha olumlu bulan öğrenci sayısı 2’dir. Buna karşılık dikey büyümeyle yeşil alan azalmıştır, daha fazla konut var, dikey büyümeyle betonlaşma artmıştır, dikey büyümeyle çarpık kentleşme oluyor ve dikey büyüme deprem açısından risklidir diye ifadelerde bulunanların toplam sayısı 9’dur. Öğrencilerin çoğunluğunun Ankara’nın dikey olarak büyümesini olumlu karşıladıklarını ve bu büyüme şeklinin daha modern olduğu düşüncesinde olduklarını görmekteyiz. Ancak yatay büyümede daha fazla yeşil alanın olduğu, dikey büyümeyle birlikte çarpık kentleşmenin ve betonlaşmanın arttığını belirten öğrenciler de mevcuttur. Yine deprem riski nedeniyle dikey büyümenin sakıncaları olduğunu belirten öğrenciler de bulunmaktadır. Bazı öğrencilerin bu soruya ilişkin verdikleri cevaplar aşağıdaki gibidir.

Ö1: “Yatay büyüme daha güzel. Ulaşım ve yerleşme açısından daha olumlu. Dikey büyümede ise yüksek katlı binalar ve iş merkezleri teknolojiye çok bağımlı. Dikey büyüme deprem açısından da çok riskli.

Ö2: “Yatay büyümeyi şiddetle reddediyorum. Yatay büyümede çok fazla tarım alanı kayboluyor ve yolların alanı azalıyor. Tamam, belki yatay

büyümede belki kendi evlerimizde yetiştirdiğimiz organik gıdaları yiyoruz ama hayatımız yavaşlıyor. Dikey şehirleşme sayesinde tarım alanı ve eğlence mekânları olmakla birlikte, kültürel zenginliklerimiz de yok olmuyor.

“Ankara’nın şehirleşmesi size göre nasıl olmalı?” sorusuna ilişkin öğrencilerin vermiş oldukları cevaplardan elde edilen bulgular, aşağıdaki gibidir.

Tablo 3. “Ankara’nın şehirleşmesi size göre nasıl olmalı?” Sorusuna Yönelik Öğrencilerin İfadelerine İlişkin Kategoriler ve Katılımcı Sayısı.

Öğrencilerin İfadelerine İlişkin Kategoriler	Katılımcı Sayısı (N)
Tarihi kalıntılara önem verilmeli	1
Daha düzenli olmalı	12
Manevi değerlerimiz yok olmadan gelişmeli	1
Doğal alanlar tahrip edilmemeli	1
Çarpık kentleşme olmamalı	3
Ulaşım düzenlenmeli	3
Kültürümüze uygun olmalı	1
Batı tarzında olmalı	1
Konutlar aynı boyda olmalı	2
Yeşil alanlar daha fazla olmalı	4
Yüksek binalar daha fazla olmalı	3
Toplam	32

Tablo 3 incelendiğinde 12 öğrenci Ankara’nın şehirleşmesinin daha düzenli olması gerektiğini belirtmişlerdir. 4 öğrenci şehirde daha fazla yeşil alan olması gerektiği görüşünü ortaya koyarken, 3 öğrenci yüksek binaların daha fazla olması gerektiği düşüncesindedirler. Yine ulaşım düzenlenmeli ve çarpık kentleşme olmamalı şeklinde görüş belirten öğrenci sayısı toplam 6 kişidir. Kültürümüze uygun olmalı, doğal alanlar korunmalı ve manevi değerler yok olmadan gelişmeli şeklinde birer öğrenci görüşlerini ortaya koymuşlardır. 1 öğrencide şehirleşmenin batı tarzında olması gerektiğini düşünmektedir. Verilen cevaplar incelendiğinde Ankara’nın şehirleşmesinde çeşitli sıkıntıların bulunduğu, şehirleşme gerçekleşirken doğal alan, kültürel miras gibi bazı hususlara dikkat edilmesi gerektiği ve yeşil alanların olması gerektiği görüşü ön plana çıkmaktadır. Öğrencilerden bazılarının bu soruya vermiş oldukları cevaplar aşağıdaki gibidir.

Ö1: “Tarihi kalıntılara, alt yapıya fazla zarar vermeden şehirleşme gerçekleşmeli. Plansız yerleşme yani çarpık kentleşme yerine daha düzenli yerleşim yerleri seçilip, yapılmalı. Bunlar olurken ulaşımı aksatacak unsurlardan kaçınılmalı. Bir yeri yaparken bir yer bozulmamalıdır.”

Ö2: “Yüksek binalar yerine daha alçak binalar yapılmalı. Yeşil alanlar gerektiği kadar, hatta daha fazla olmalı. Ne kadar boş alan varsa ağaçlandırılması gerekir.”

Ö3: “Ankara’nın şehirleşmesi bence çarpık olmamalıydı. Bazıları çok uzun bazıları çok kısa. Eşit yükseklikte olmalıydı. Doğal çevreye zarar verilmemeliydi. Tarihi güzellikler korunmalıydı”

4. Sonuç ve Öneriler

11.sınıf coğrafya dersinde “Beşeri Sistemler” öğrenme alanında yer alan, tarihsel süreç içerisinde şehirlerin nüfus ve fonksiyonel özelliklerinin değişimlerini kavrayabilmesine yönelik kazanımının gerçekleştirilmesi amacıyla yapılan bu çalışmada; fotoğrafın, bir öğretim tekniği olarak kullanımına yönelik ders içi ve ders dışı etkinliklerden oluşan örnek bir çalışma gerçekleştirilmiştir. İki hafta süren ve tek grup üzerinde uygulanan çalışma öğrenciler tarafından yaratıcı ve eğlenceli bulunmuştur. Bu çalışmada akademik başarıdan çok öğrencilerin problem çözme, yaratıcı düşünme, eleştirel düşünme, kanıt kullanma ve eldeki verilere dayalı olarak yorum yapabilme yeteneklerine olan katkısına bakılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda öğrencilerin şehirlerin tarihsel gelişimi içerisinde nasıl bir değişimin olduğunu gözlemledikleri ve bu değişime ilişkin bir takım sorunlar tespit ettikleri görülmüştür. Öğrencilerin, katıldıkları bu çalışmada, Ankara şehrinin gelişimini olumlu karşılayanlar, daha modern binalar ve daha güzel oldu diye görüş belirtenlerin (toplam 21 kişi) oranı diğerlerine göre daha fazladır. Yine öğrencilerin çoğunluğu (23 kişi) bu günkü Ankara’da yaşamak istemelerine rağmen bir takım sorunlara işaret etmeleri ve Ankara şehrinin daha düzenli olması, yeşil alanların daha çok olması, çarpık kentleşmenin olmaması, doğal alanların ve tarihsel mekânların korunması gibi görüşlerin ortaya çıkması eleştirel düşünce açısından çok önemlidir.

Öğrencilerin bazılarının şehrin dikey ve yatay büyümesi ile mekân arasında ilişkiyi kurmaları da coğrafi gözlem açısından son derece önemlidir. Bazı öğrenciler şehirlerin yatay büyüme ile tarım alanlarının yok olması arasında bir ilişki kurarken bazıları da dikey büyümenin deprem açısından riskli olabileceğini belirtmişlerdir. Bu durum öğretilen bilginin başka bilgilerle birleştirilip neden-sonuç ilişkisinin oluştuğunu da göstermektedir.

Çalışma Ankara’nın Yenimahalle İlçesine bağlı olan Şentepe Mahallesi’ndeki bir lisede gerçekleştirilmiştir. Bu yerleşim yeri genellikle orta düzey sosyo-ekonomik yapıdaki insanların yaşadığı bir yerdir. Hızlı göçle birlikte, uzun süre gecekonduların daha fazla bulunduğu semt olarak kalmıştır. Şehirselleşmeyle birlikte son yıllarda düzenli yerleşmelerin görüldüğü bir alandır. Bu durum öğrencilerin yerleşme algısında kendini hissettirmektedir. Örneğin öğrencilerin çoğunluğu Ankara’nın gelişimini olumlu bulurken aynı zamanda daha düzenli olmalıdır gibi ifadeler kullanmışlardır. Bu durum yaşadıkları alanın gecekondulardan çıkıp, daha iyi şartların olduğu bir yer haline gelmesi ile ilgili olabilir. Öğrenci kendi yaşadığı alandaki düzenlemelerden yola çıkarak daha iyi oldu ifadesini

kullanmış olabilir. Ancak genele bakınca da daha iyi olabilirdi düşüncesini ortaya koymuş olabilir. Bu çalışmanın benzerleri, şehrin gelişmişlik düzeyleri farklı olan yerlerinde yapılırsa, öğrenci algılarının yaşadıkları mekâna göre değişip değişmediği de ortaya konabilir.

Coğrafya ders programları hazırlanırken görsel materyallerin (fotoğraf, resim, çizim vb.) varlığı ve coğrafya öğretimine katkısı göz ardı edilmemelidir. Bu tür görsel materyaller sadece konuyu açıklamak yada örnek mekan göstermek şeklinde olmamalıdır. Bunlar aynı zamanda karşılaştırılmalı uygulamaların yapılabileceği örneklerle dönüştürülmelidir. Ders kitaplarındaki fotoğraflar özenle seçilmeli, konuya uygun olmalıdır. Öğrencilerin yanlış anlamasına ve eksik öğrenmelerine neden olabilecek fotoğraflar ve resimler kullanılmamalıdır.

Coğrafya öğretiminde fotoğraf ve resimlerin kullanımı birçok araştırmaya (Sanders, 2007; Rose, 2008; Hall, 2009) konu olmuştur. Bu çalışmalarda fotoğraf kullanımının önemi üzerinde durulurken, öğrencilerin coğrafya ve fotoğraf arasındaki eleştirel düşünmeyi ortaya koyabildikleri belirtilmiştir (Hall, 2009). Bu çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Bu sonuçlara dayanarak coğrafya eğitiminde benzer çalışmaların yapılması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Akbaba, B. (2005). Tarih Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 185-197.
- Danacıoğlu, E. (2001). *Geçmişin İzleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Demiralp, N. (2006). Coğrafya Eğitiminde Harita Ve Küre Kullanım Becerileri. *Gazi Üniversitesi, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3 (4), 323-343.
- Geography for Life. (1994). *The National Geography Standards*. Washington, D.C: Geography Education Standards Project.
- Goebel, A. M. (1933). The Use of Pictures in The Teaching of Geography. *School Science Mathematics*, 30 (1), No. 5. Whole No. 286.
- Hall, T. (2009). The Camera Never Lies? Photographic Research Methods in Human Geography. *Journal of Geography in Higher Education*, 33 (3), 453-462.
- Halverson, L. H. (1929). Pictures In The Teaching Of Geography. *Journal of Geography*, 28 (9), 357-368.
- Harte, J., & Dunbar, C. (1994). *Skills In Geography*. Cambridge University Press.
- Kaya, M. F. (2011). Öğrencilerde Görsel Okuryazarlık Becerilerinin Geliştirilmesine Yönelik Coğrafya Öğretmenlerinin Görüş ve Uygulamaları. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 6 (2), 629-642.
- Koç, H. (2009). Coğrafya Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (3), 32-41.

- Kolukisa, E. A., & Aladağ, E. (2006). The Use of Aerial Photographs in Geography Education. *Globus. Belgrade: Serbian Geographical Society*, 37 (31), 39-48.
- Kyvig, D. E. ve Marty, M. A. (2000). *Yanıbaşımızdaki Tarih*. (N. Özsoy, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Öcal, A. (2007). Aerial Photographs as an Improving Tool in Social Studies Education. In *IV. Balkan Congress "Education, The Balkans And Europe" Congress Proceedings, 22-24 June 2007*, (Vol. 2) (461-465). Stara Zagora, Bulgaria.
- Öcal, A. (2009). 6. Sınıf Öğrencilerinin Hava Fotoğraflarını Yorumlamaları. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10 (1), 103-111.
- Rose, G. (2000). Practising Photography: An Archive, A Study, Some Photographs and A Researcher. *Journal of Historical Geography*, 26 (4), 555-571.
- Rose, G. (2008). Using Photographs As Illustrations in Human Geography. *Journal of Geography in Higher Education*, 32 (1), 151-160.
- Sanders, R. (2007). Developing Geographers Through Photography: Enlarging Concepts. *Journal of Geography in Higher Education*, 31 (1), 181-195.
- Sidaway, J. D. (2002). Photography as Geographical Fieldwork. *Journal of Geography in Higher Education*, 26 (1), 95-103.
- Taş, H. İ. (2008). Coğrafi Beceriler ve Bunları Öğrencilere Kazandırma Yolları, How to Teach Geography Skills to Students? *Doğu Coğrafya Dergisi*, 13 (20), 45-58.
- Thomas, A. K., & Raup, H. F. (1956). Photography for the Geography Teacher. *Journal of Geography*, 55 (5), 243-247.
- Üçışık, S., Ünlü, M. ve Özey, R. (2002). Coğrafya Eğitim Ve Öğretiminde Fotoğrafların Önemi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (5), 1-8.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Genişletilmiş 5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

**DEPREMİ YAŞAMIŞ OLAN 9. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN
“DEPREM” KAVRAMINA YÖNELİK ALGILARININ NİTEL
AÇIDAN İNCELENMESİ****QUALITATIVE SURVEY OF PERCEPTION OF 9TH GRADERS
WHO EXPERIENCED AN EARTHQUAKE TOWARDS THE
CONCEPT “EARTHQUAKE”***Bülent AKSOY****Özet:**

Bu araştırma, ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin “deprem” kavramına ilişkin sahip oldukları metaforları belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmaya 2012–2013 eğitim-öğretim yılında, Van ili Erciş ilçesinde 9. sınıfta öğrenim gören 194 öğrenci katılmıştır. Araştırmanın verileri, öğrencilerin “deprem... gibidir; çünkü...” cümlesini tamamlamasıyla ve deprem kavramına ait öğrencilerin çizdikleri resim/karikatürler yoluyla elde edilmiştir. Araştırmanın verileri içerik analiz tekniğiyle çözümlenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; ortaöğretim 9. sınıf öğrencileri “deprem” kavramına ilişkin toplam 72 adet geçerli metafor meydana getirmiştir. Bu metaforlar ortak özelliklerine göre 6 farklı kavramsal kategoriye ayrılmıştır. Araştırmanın sonucunda, “deprem” kavramını 9. sınıf öğrencilerinin %5.04’ü kıyamet günü, %4.32’si korku, %3.60’ı canavar ve beşik, %2.88’i ölüm ve felaket olarak algıladıkları ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Metafor, Ortaöğretim Öğrencileri.

Abstract:

This study is carried out to determine the metaphors of 9th graders they have towards the concept “earthquake”. 194 9th graders in Erciş, Van took part in the study in the academic year of 2012-2013. The data of the study is collected by students’ completing the sentence “earthquake is like ..., because” and from the pictures and caricatures drawn by the students about their metaphors for the concept earthquake. The data is analyzed with content analysis method. According to the results of the study, the students produced 72 metaphors about the concept of “earthquake”. These metaphors were categorized into 6 different conceptual groups according to their common features. As a result of the study, it was revealed that 5.04% of the students perceive the concept of “earthquake” as doomsday, 4.32% as fear, 3.60% as monster and cradle and 2.88% as death and disaster.

Key words: Earthquake, Metaphor, Students of Secondary Education.

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı – Ankara baksoy28@gmail.com

Giriş

Doğal afetler, insana ve doğaya önemli ölçüde zarar veren olaylardır. Gezegенimizin varoluşundan bu yana doğal afetlerin bu olumsuz etkisi her çağda kendini göstermekte olup, dünyada milyonlarca insan her yıl doğal afetlerden kaynaklanan olumsuz durumlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu olumsuzlukların en başında can kaybı ve yaralanmalar gelmekle birlikte; afet sonrası oluşan milyon dolarlık maddi kayıplar da, ülke yönetimleri açısından ciddi kalkınma problemleri oluşturmaktadır (Ergünay, 1996; Erkoç, 2001; Güner, 2006). Doğal afetler, insan veya tüm canlılar üzerinde fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal yaşamı ve insan faaliyetlerini tamamen durdurmak veya kesintiye uğratmak suretiyle olumsuz etkileyen doğa olaylarıdır (Turan ve Kartal, 2011). Karaca (2007), doğal afeti doğanın iç dinamikleri sonucunda, tamamen insan iradesi dışında oluşan ve insan yaşamını derinden etkileyen olaylar olarak tanımlarken, Şahin ve Sipahioğlu (2003, s. 6) doğal afeti çevrenin tahribine neden olan, çeşitli şekillerde insana zarar veren doğal kökenli olaylar olarak tanımlamaktadır.

Deprem, fırtına, sel ve volkanik patlama gibi doğal olaylar, aslında yeryüzünün, günümüzdeki ekolojik dengesi ve üzerindeki canlı yaşamı açısından son derece önemli olan fiziki özelliklerini kazanmasında etkili olan yapıcı kuvvetlerdir (Demirci ve Karakuyu, 2008, s. 4). Saydığımız bu kuvvetler içerisinde deprem, toplumların benliğinde kalan ve hala toplumları tehdit eden dünyanın karşılaştığı en büyük felaketlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Şahin ve Sipahioğlu (2003, s. 26) depremi "yer kabuğundaki kısa süreli hareketler sonucu meydana gelen sarsıntılar" olarak tanımlarken, Atalay (2011, s. 16), üst mantoda biriken enerjinin zayıf kuşaklar ve kırık hatlar boyunca yüzeye çıkması ile oluşan ve süresi saniyelerle ifade edilen kabuk titremesi olarak ifade etmektedir. Bir başka tanıma göre deprem, kaynağını yerin derinliklerinden alan, yeryüzünde sarsıntılar yaratan, ani olarak ortaya çıkan ve büyük oranda can ve mal kayıplarına yol açan doğa olayıdır (Ceylan, 2007, s. 116).

Türkiye, jeolojik özellikleri, topoğrafik yapısı ve iklim şartları nedeniyle doğal afetlerin sıkça yaşandığı bir ülkedir. Yeryüzünün en aktif fay zonları içerisinde bulunan ve her zaman büyük deprem tehlikesi ve riskine maruz olan ülke konumundaki Türkiye, deprem bölgeleri haritası esas alındığında ülke topraklarının %96'sının farklı oranlarda deprem tehlikesine sahip bölgeler içerisinde yer aldığı ve nüfusun %98'inin bu bölgelerde yaşadığı görülmektedir. Bu bölgelerin % 66'sı 1 ve 2. derece deprem bölgeleri, başka bir deyişle aktif fay zonları içerisinde (Can, 2009). Buna karşılık depremden korunmaya yönelik önlemlerin yeterince uygulanabilir nitelikte olmadığı görülmektedir (Başbüyük, 2004, s. 1).

Türkiye, dünyanın deprem açısından en aktif bölgelerinden biri olan Alp-Himalaya kuşağında yer almaktadır. Anadolu yarımadası; güneyden

Afrika, güneydoğudan Arabistan ve kuzeyden Avrasya plakaları ile çevrili bulunmaktadır. Afrika ve Arabistan plakalarının kuzeye doğru hareketi, Anadolu yarımadasının, kuzeydeki sabit kabul edilen Avrasya plakasına göre Kuzey Anadolu fayı boyunca batıya kaymasına neden olmaktadır. Bu hareketlere bağlı olarak Anadolu’da geçmişten günümüze pek çok hasar verici deprem olmuştur (Efe ve Demirci, 2001, s. 2; Levy ve Salvary, 2000).

Anadolu’nun doğusunda yer alan Van ilinin büyük bir kesimi, birinci derece ve ikinci derece deprem bölgesinde yer alır. Van, 1903, 1940, 1941, 1945, 1946, 1972, 1976, 1977 yılındaki depremlerden büyük zarar görmüştür. 2011 Ekim ayında meydana gelen 7.2 büyüklüğündeki deprem başta Van olmak üzere çevre illerde ve Türkiye’nin doğu ve güneydoğu yörelerinde hissedilmiştir. Yaşanan bu yıkıcı depremin yaraları henüz sarılamamışken 2011 yılı kasım ayında 5.6 büyüklüğünde ikinci bir deprem daha meydana gelmiştir (Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2011).

Deprem, bölgede mekânsal, sosyo-ekonomik ve psikolojik boyutlarıyla da hayatı büyük bir oranda sekteye uğrattığı ağır bir bilanço söz konusudur. Depremden en çok etkilenen grupların başında okul çağındaki çocuklar ve gençler gelmektedir. Evini, okulunu, arkadaşını, oyun alanlarını aniden kaybeden, bu insanların depremde etkilenme, depremi algılama ve başa çıkma biçimleri, depremle birlikte ertelenen ya da askıya alınan rolleri, depremin yarattığı travmanın oluşturduğu yeni yük ve sorumluluklar gibi deprem-eğitim ilişkisi kurulabilecek geniş bir boyut söz konusudur (Tuna, Parin ve Tanhan, 2012).

Türkiye’de deprem ile ilgili ilk yapılan çalışmalar depremin psikolojik ve sosyolojik etkileri konusunda olmuştur (Bozkurt, 1999; Karancı vd., 1996; Kasapoğlu ve Ecevit, 2001). Daha sonraları ise deprem-eğitim ilişkisi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda ilköğretim öğretmenlerinin deprem öncesindeki ve sonrasındaki öğretme-öğrenme durumları (Yıldız, 2000); depremin ilköğretim öğrencilerinin başarı durumlarına etkisi (Sert, 2002); ilköğretimde deprem konusunun öğretimi (Koca, 2001); Türkiye’de doğal afetler konularının öğretimi (Taş, 2003); öğrencilerin deprem kavramına yönelik algı ve tutumları (Aydın, 2010; Aydın ve Coşkun, 2010; Demirkaya 2007a; Demirkaya 2007b; Kaya, 2010) konularında çalışmalar yapılmıştır.

Deprem önlenmesi mümkün olmayan bir doğal afettir. Fakat gerekli önlemler alınmadığında çok ciddi sorunların olacağı da ortadadır. Tüm insanlığı ilgilendiren depremin ne olduğunu, sonuçlarının neler olabileceğini ve nasıl önlemler alınabileceği hakkında bilgi sahibi olan bireyler ile gelecek nesiller, doğal afetlere karşı daha duyarlı olarak yetişecek, bireysel ve toplumsal sorumluluklarını yerine getiren yetişkinler olarak toplumda yerlerini alacaklardır (Aydın, 2010).

1. Yöntem

1.1. Araştırma Modeli

Olgu bilim deseninde gerçekleştirilen bu çalışma, ortaöğretim dokuzuncu sınıf öğrencilerinin, coğrafya konularının içerisinde yer alan “deprem” kavramını nasıl algıladıklarını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Çalışmada, dokuzuncu sınıf öğrencilerinin “deprem” kavramına yönelik algılarının belirlenmesi amacıyla; mecazlar yoluyla veri toplama ve doküman analizinden oluşan nitel araştırma teknikleri birlikte kullanılmıştır. Çalışmanın bu yönüyle üçgenleme (metot üçgenlemesi) şeklinde veri toplamaya uygun olduğu söylenebilir. Metot üçgenlemesi, çalışma için farklı metotların kullanımını içerir. Bu metotların kullanımına görüşme, gözlem, doküman analizinin değişim belirleme amaçlı aynı anda kullanılması örnek olarak verilebilir. Bütün metotlardan elde edilen bulguların aynı ya da benzer sonuçları vermesi bulgularda geçerliliğin sağlandığının göstergesidir (Guion, 2002).

1.2. Çalışma Grubu

Amaçlı örnekleme yöntemlerinden olan tipik durum örneklemesinin kullanıldığı bu araştırmanın random olarak seçilmiş çalışma gurubunu; 2012-2013 eğitim öğretim yılının güz döneminde, Van ili merkez ilçesinde çeşitli liselerde öğrenim gören ve çalışmaya gönüllü katılım gösteren 194 dokuzuncu sınıf öğrenci oluşturmuştur. Çalışma gurubunda 112 erkek, 82 kız öğrenci yer almıştır.

1.3. Veri Toplama Araçları

Ortaöğretim dokuzuncu sınıf öğrencilerinin coğrafya konuları içerisinde yer alan “deprem” kavramına yükledikleri anlamları ayrıntılı ve olduğu gibi betimlemeye çalışan bu çalışmada veri toplama aracı olarak;

1. Mecazlar yoluyla veri toplama formu: Katılımcıların coğrafya konuları içerisinde yer alan “deprem” kavramına yükledikleri anlamlara ilişkin metafor oluşturmalarını sağlayan mecazlar yoluyla veri toplama formu kullanılmıştır. Mecazların nitel bir veri toplama tekniği olarak kullanılması onun betimleyici rolüne karşılık gelmektedir. Mecazı merkeze alan çalışmalar süreç olarak açık uçlu sorulara dayalı bireysel ya da odak grup görüşmelerinden pek farklı değildir. Ama onlara göre daha kolay ve pratik bir veri toplama yöntemidir denilebilir. Bu kolaylığın yanı sıra mecazlar, çalışılan konu, olgu olay ve durum hakkında çok sağlam zengin bir resim sunar, görsel bir imaj sağlar (Yıldırım ve Şimşek, 2006).

2. Doküman incelemesi: Metafor oluşturulan “deprem” kavramına ilişkin katılımcılardan çizimleri istenilen resimler/karikatürlerden oluşan materyal kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2006)’e göre, yazılı malzemeler nitel araştırmalar kapsamında doküman incelemesi kapsamına girdiği gibi

görsel malzemelerde doküman kapsamına girmektedir ve nitel araştırmalarda kullanılabilir. Bu tip materyaller tek başlarına bir araştırmanın veri kaynağı olacağı gibi gözlem, görüşme ve doküman incelemesi gibi veri toplama yöntemleri ile ek veri kaynağı olarak kullanılabilir.

1.4. Verilerin Analizi

Verilerin çözümlenmesinde içerik analizi ve doküman incelemesi kullanılacaktır. İçerik analizi insan davranışları üzerinde doğrudan olmayan yollarla çalışmaya imkân tanıyan ve özellikle sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan bir tekniktir (Büyüköztürk vd., 2010). İçerik analizi salt bir betimleme ve tasvir aracı ya da tekniği olmadığı, aksine çıkarım yapma yoluyla sosyal gerçeğin belirli boyutlarını araştıran bir yöntem olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda içerik analizinin; seçici, sınıflandırıcı ve nicelleştirici bir yöntem olduğu da söylenebilir (Gökçe, 2006).

Araştırmaya katılan katılımcıların “Deprem” kavramına yönelik algılarını belirlemek için, katılımcıların her birinden “Deprem..... gibidir. Çünkü” cümlesini yazılı olduğu bir form ve bu forma ek olarak boş bir kağıt verilmiştir. İlk olarak katılımcılardan “Deprem..... gibidir. Çünkü” kısmını tamamlamaları istenmiştir. Sonrasında ise katılımcıların boş kâğıda deprem kavramına yönelik bir karikatür/resim çizmeleri istenmiştir. Katılımcılara, deprem kavramına yönelik metafor oluşturmaları ve oluşturdukları metafora ait resim/karikatür çizmeleri için bir ders saati süre tanınmıştır. Katılımcılar resim/karikatür çizip çizmeme konusunda – resim/karikatür çizmek bir beceri ürünü olduğu için- serbest bırakılmışlardır.

Katılımcıların geliştirdikleri metaforların analiz edilme ve yorumlanma aşamaları Saban (2009)’dan yararlanılarak düzenlenmiştir. Verilerin analiz edilmesi ve yorumlaması beş aşamadan oluşmaktadır.

Kodlama ve Ayıklama Aşaması: Bu aşamada ilk olarak araştırmaya katılan katılımcıların ürettiği metaforlar alfabetik sıraya dizilerek bir liste meydana getirilmiştir. Araştırmanın amacına göre katılımcıların yazılarında, metaforları belirgin bir şekilde ifade edilip edilmediğine bakılarak, her katılımcının formda dile getirdiği metafor kodlanmıştır. Herhangi bir metaforun oluşturulmadığı formlar, metaforun yer aldığı ancak gerekçesi bulunmayan ve deprem kavramının açıklamalarının yer aldığı formlar işaretlenmiştir. Belirtilen gerekçelerle 65 katılımcı tarafından belirtilen “*Deprem korkutucuydu. Çünkü herkes çok korktu (1)*” gibi ifadelerin yer aldığı formlar, 28 katılımcı tarafından belirtilen “*Deprem yeraltında yürüyen bir canavar gibidir. Çünkü (93)*” gibi ifadelerin yer aldığı formlar ve 32 katılımcı tarafından boş bırakılan toplam 125 adet form elenerek araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır.

Ayrıca katılımcılar tarafından oluşturdukları metafora ait çizilen resim/karikatürler anlaşılır olması, geliştirilen metaforu ve gerekçesini yansıtmaya dikkate alınarak elemeye tabi tutulmuştur.

Örnek Metafor Derleme Aşaması: Bu aşamada "metafor analizi" (Saban, 2009) ve "içerik analizi" (Yıldırım ve Şimşek, 2005) teknikleri kullanılarak her metafor parçalara ayrıştırılmıştır. Bu aşamanın amacına göre katılımcıların yazdıkları metaforlar tekrar okunup gözden geçirilerek, her metafora (1) benzeyen, (2) benzetilen ve (3) benzeyen ve benzetilen arasındaki bağlantı analiz edilmiştir. Katılımcıların zayıf yapıları zihinsel imgeleri içeren anketlerin ayıklanmasından sonra 72 katılımcıdan toplam 40 metafor adet geçerli metafor elde edilmiştir.

Kategori Geliştirme Aşaması: Bu aşamada katılımcılar tarafından "deprem" kavramına yönelik geliştirilen her metafor, katılımcıların oluşturdukları metaforun gerekçesine bakılarak kategorilendirilmiştir. Böylece katılımcıların deprem kavramına yönelik geliştirdikleri metaforlar, gerekçelerine göre 6 farklı kategori altında toplanmıştır.

Geçerlik ve Güvenirliği Sağlama Aşaması: Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak için, araştırmada ulaşılan 6 kavramsal kategori altında verilen metaforların, söz konusu bir kavramsal kategorileri temsil edip etmediğini belirlemek amacıyla uzman görüşüne başvurulmuştur. Araştırmacı tarafından oluşturulan katılımcılara ait metafor listeleri ve kavramsal kategorileri içeren listeler uzmanlar tarafından incelenmiştir. Daha sonra uzmanın yaptığı eşleştirmeler ile araştırmacının oluşturduğu kategoriler karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmalarda görüş birliği ve görüş ayrılığı sayıları belirlenerek araştırmanın güvenirliliği, Miles ve Huberman'ın (1994) formülü (Görüş Birliği / Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) kullanılarak hesaplanmıştır.

Nitel araştırmalarda, uzman ve araştırmacı değerlendirmeleri arasındaki uyumun %90 ve üzeri olduğu durumlarda arzu edilen düzeyde bir güvenilirlik sağlanmaktadır (Saban, 2009). Bu araştırmaya özgü olarak katılımcılar için gerçekleştirilen güvenilirlik çalışmasında, görüşüne başvurulmuş uzman, 4 metaforu (*dünyamıza çarpan çığ ve deniz dalgası* 2.kategori ile *yerin sallanması ve psikolojik sarsıntı* 1.kategori ile) başka kategoriler ile eşleştirdiği için yapılan hesaplamada % 91 (Güvenirlik = $40 / (40 + 4) = 0.91$) oranında bir güvenilirlik (uzlaşma) elde edilmiştir.

Verilerin Bilgisayar Ortamına Aktarılma Aşaması: Katılımcıların oluşturdukları 40 adet metaforun 6 kategoriye ayrıldıktan sonra, bütün veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Bu işlemlerden sonra, 40 metafor ve 6 kategoriyi temsil katılımcı sayısı (f) ve yüzdesi (%) hesaplanmıştır. Bu hesaplama tabloları ile birlikte oluşturulan metafor kategorilerini açıklamak için katılımcılar tarafından metaforun oluşturulma gerekçesini belirten

ifadeler aynen alınarak bulgular kısmına yerleştirilmiştir. Bu yerleştirmelerde katılımcılara ait kodlamalar (15, 179 vb.) kullanılmıştır. Yerleştirilen ifadelerin ardından o katılımcı tarafından çizilmiş daha önceden elemeye tabi tutulmuş 8 resim/karikatür, hem katılımcının oluşturduğu metaforu hem de bu metafora ait gerekçeyi desteklemesi açısından bulgular kısmına yerleştirilmiştir.

2. Bulgular

Bu kısımda araştırmaya ait verilerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Tablo1. Depremi Yaşamış Olan Katılımcıların “Deprem” Kavramına Yönelik Geliştirdikleri Metaforlar

Sıra No	Metafor	(f)	%	Sıra No	Metafor	(f)	%
1	Afet	1	0.72	21	Heyelan	1	0.72
2	Annenin Doğum Sancısı	1	0.72	22	Huzur Bozan Bir Şey	1	0.72
3	Annenin Masum Bebeğini Kaybetmesi	1	0.72	23	Kıyamet Günü	7	5.04
4	Aslan	1	0.72	24	Kıyametin Bir Parçası	2	1.44
5	Asfaltları Düzelten Silindir	1	0.72	25	Korku	6	4.32
6	Atom Bombası	1	0.72	26	Kurşun	1	0.72
7	Azrail	2	1.44	27	Motor	1	0.72
8	Bebeğin Beşikte Sallanması	1	0.72	28	Ölüm	4	2.88
9	Beşik	5	3.60	29	Psikolojik Sarsıntı	1	0.72
10	Bir Gazap	1	0.72	30	Salıncak	1	0.72
11	Canavar	5	3.60	31	Sallanan Beşik	1	0.72

Bülent Aksoy

Depremi Yaşamış Olan 9. Sınıf Öğrencilerinin "Deprem" Kavramına Yönelik Algılarının Nitel Açısından İncelenmesi

Qualitative Survey of Perception of 9th Graders Who Experienced an Earthquake Towards the Concept "Earthquake"

12	Çukurlu Yolda Giden Araba	1	0.72	32	Sel Felaketi	2	1.44
13	Deniz Dalgası	2	1.44	33	Terminatör	2	1.44
14	Dünyamıza Çarpan Çığ	1	0.72	34	Uyandırıcı Alarm	1	0.72
15	Elektrik	3	2.16	35	Uyarı	1	0.72
16	Felaket	4	2.88	36	Van'daki Olay	1	0.72
17	Gondol	1	0.72	37	Yer Altı Canavarı	1	0.72
18	Gök Gürültüsü	1	0.72	38	Yerin Altındaki Büyük Bomba	1	0.72
19	Hayal Kırıklığı	1	0.72	39	Yerin Sallanması	1	0.72
20	Hayatın Zorluklarını Gösteren Kitap	1	0.72	40	Yıldırım	1	0.72
Toplam						72	100

Tablo 1'e göre depremi yaşayan katılımcılar "deprem" kavramına yönelik 40 adet metafor geliştirmişlerdir. Geliştirilen metaforların yarısından fazlası (28) yalnız bir katılımcı tarafından temsil edilmektedir. Geriye kalan 12 metafor ise 2-7 katılımcı tarafından temsil edilmektedir. Metafor başına düşen ortalama katılımcı sayısı 1.8' dir. Deprem kavramına ilişkin metaforların frekans dağılımına bakıldığında en sık kullanılanlar arasında "kıyamet günü" (f:7), "korku" (f:6), "beşik" (f:5), "canavar" (f:5), "felaket" (f:4) ve "ölüm" (f:4) gelmektedir.

Tablo 2. Depremi Yaşamış Olan Katılımcıların “Deprem” Kavramına Yönelik Geliştirdikleri Metafor Kategorileri

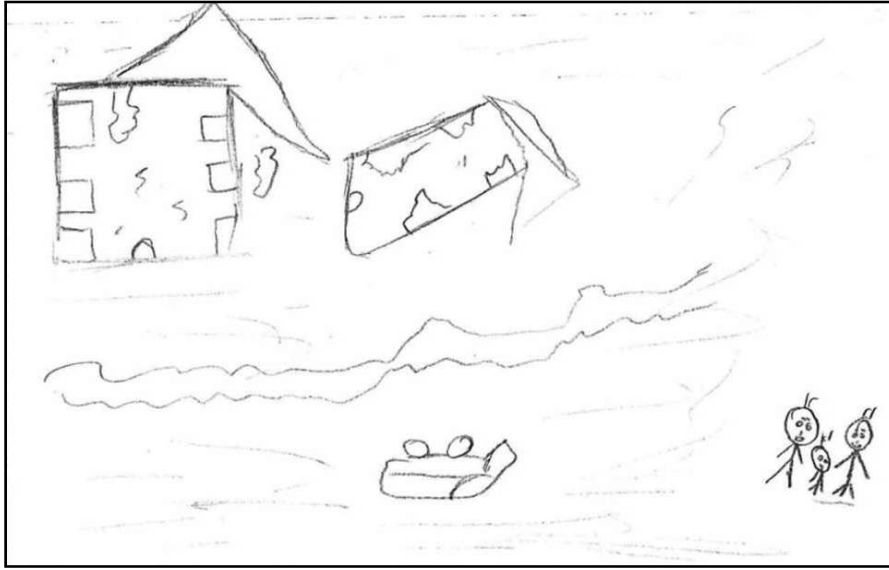
Sıra No	Kategori Adı	Metafor	Metafor Sayısı	Toplam Metafor
1	İstenmeyen Duygu, Olay	Annenin Masum Bebeğini Kaybetmesi, Felaket, Gök Gürültüsü, Hayal Kırıklığı, Huzur Bozan Bir Şey, Kıyamet Günü, Kıyametin Bir Parçası, Korku, Ölüm, Psikolojik Sarsıntı, Yerin Sallanması.	11	29
2	Yok, Edici Güç	Aslan, Atom Bombası, Azrail, Canavar, Deniz Dalgası, Dünyamıza Çarpan Çığ, Elektrik, Kurşun, Motor, Terminatör, Yer Altı Canavarı, Yerin Altındaki Büyük Bomba, Yıldırım.	13	21
3	Sallanan, Süreklilik Gösteren Olay	Annenin Doğum Sancısı, Asfaltları Düzelten Silindir, Bebeğin Beşikte Sallanması, Beşik, Çukurlu Yolda Giden Araba, Elektrik, Gondol, Salıncak, Sallanan Beşik.	9	13
4	Zarar Veren Doğal Olay	Afet, Heyelan, Sel Felaketi.	3	4
5	Doğru Olanı İşaret Eden	Bir Gazap, Uyandırıcı Alarm, Uyarı.	3	3
6	Acı Veren Hatıralar	Hayatın Zorluklarını Gösteren Kitap, Van’daki Olay.	2	2

Tablo 2’ ye göre depremi yaşamış olan katılımcıların “deprem” kavramına yönelik geliştirdikleri metaforlar ortak özellikleri bakımından 6 kavramsal kategori altında toplanmıştır. Her metafor katılımcıların yaptıkları açıklamalar doğrultusunda metaforun kaynağını (gerekçesini) oluşturan düşünce kapsamında gruplandırılmıştır.

2.1.Kategori 1: İstenmeyen Duygu, Olay

Tablo 2 incelendiğinde “*istenmeyen duygu, olay*” kategorisinin toplam 11 metafor ve 29 katılımcı (%20.88) şeklinde oluştuğu görülmektedir. Bu kategoride bulunan metaforların frekans dağılımlarına bakıldığında en sık kullanılanlar arasında “kıyamet günü” (f:7), “korku” (f:6) ve “ölüm” (f:4) gelmektedir. Aşağıda katılımcıların “*istenmeyen duygu, olay*” kategorisini oluşturan metaforları neden geliştirdiklerine yönelik gerekçelerine ve bazı katılımcılar tarafından geliştirdikleri metafora ait resme / karikatüre yer verilmiştir.

“Deprem **kıyamet günü** gibidir. Çünkü kıyamet günü dünya durur. İnsanların kalp atışları duyulur. Her yer sessizliğe bürünür. Sonra her yerden gürültü gelir. İşte depremde de böyledir. Önce kısa bir sessizlik oluyor. Sonra insanlar panik içinde bir oyana bir bu yana kaçıyorlar. Bazıları pencereden, bazıları çatılardan atlıyor. Bağırıp, çağrışmalar duyuluyor...” (50)

“Deprem **korku** gibidir. Çünkü deprem olunca insanlar panikler ve ne yapacağını bilmezler. Korkuda da böyledir. İnsan korkunca ne yapacağını bilmez. Bunu defalarca yaşayınca psikoloji bozukluğu oluyor insanlarda...” (15)

“Deprem **ölüm** gibidir. Çünkü insanlar hiç beklemedikleri bir anda başlarına gelmesi ile hem korku hem telaş hem de nefes almakta zorlanır...” (59)

2.2. Kategori 2: Yok, Edici Güç

Tablo 2 incelendiğinde “yok, edici güç” kategorisinin toplam 13 metafor ve 21 katılımcı (%15.12) şeklinde oluştuğu görülmektedir. Bu kategoride bulunan metaforların frekans dağılımlarına bakıldığında en sık kullanılanları “canavar” (f:5), “Azrail” (f:2) ve “Terminatör” (f:2) dür. Aşağıda katılımcıların “yok, edici güç” kategorisini oluşturan metaforu neden geliştirdiğine yönelik gerekçelerine ve bazı katılımcılar tarafından geliştirdikleri metafora ait resme/karikatüre yer verilmiştir.

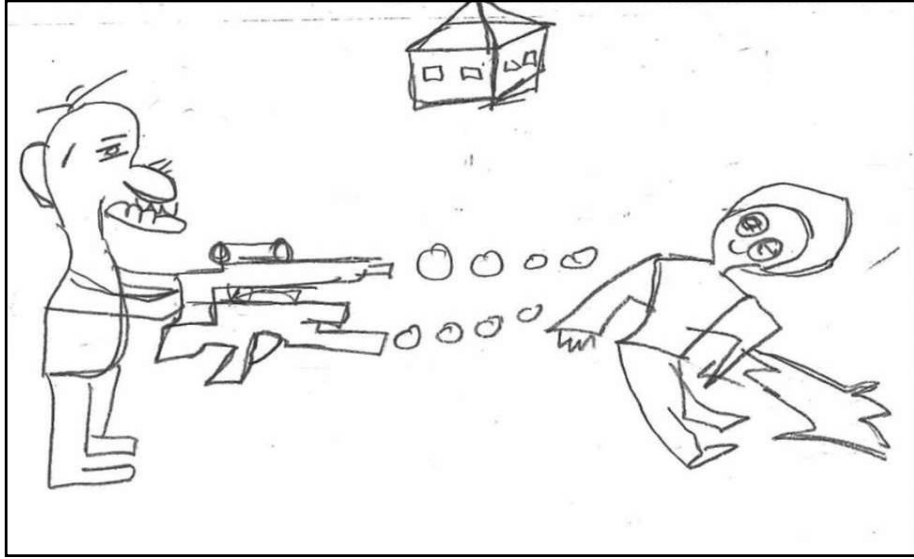
“Deprem **canavar** gibidir. Çünkü ikisi de yerinde rahat durmuyor. İkisi de her yeri yakıp yıkıyor, insanları perişan ediyor.” (114)

“Deprem **Azrail** gibidir. Çünkü insan ne zaman geleceğini, nerde geleceğini bilmiyor...” (70)

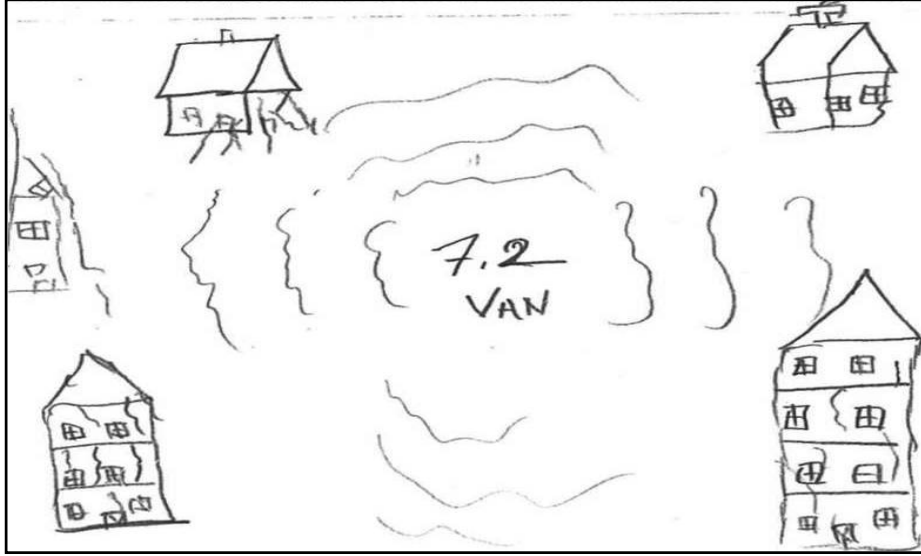
Bülent Aksoy
Depremi Yaşamış Olan 9. Sınıf Öğrencilerinin "Deprem" Kavramına Yönelik Algılarının Nitel
Açıdan İncelenmesi
Qualitative Survey of Perception of 9th Graders Who Experienced an Earthquake Towards the
Concept "Earthquake"

"Deprem **terminatör** gibidir. Çünkü demir yumruklarıyla bize vurdu mu alüminyum oluruz." (33)

"Deprem **deniz dalgası** gibidir. Çünkü vurduğunda insan sanki suyun altına girip boğulacak gibi oluyor. Deprem olduğunda da deniz dalgası çarpar gibi insan boğuluyor." (179)

2.3. Kategori 3: Sallanan, Süreklilik Gösteren Olay

Tablo 2 incelendiğinde “sallanan, süreklilik gösteren olay” kategorisinin toplam 9 metafor ve 13 katılımcı (%9.36) şeklinde oluştuğu görülmektedir. Bu kategoride bulunan metaforların frekans dağılımlarına bakıldığında en sık kullanılanı “beşik” (f:5)’ tir. Aşağıda katılımcıların “sallanan, süreklilik gösteren olay” kategorisini oluşturan metaforları neden geliştirdiklerine yönelik gerekçelerine yer verilmiştir.

“Deprem **beşik** gibidir. Çünkü sürekli sağa sola gidip geliyor. Sürekli artçı depremlerle bizi uyutmaya çalışıyor, sonsuza dek...” (103)

“Deprem **çukurlu yolda giden araba** gibidir. Çünkü arabanın tekerleği çukura girdiğinde araba sallanır. Deprem olduğunda da aynı araba gibi olur.” (13)

“Deprem **annenin doğum sancısı** gibidir. Çünkü bir kere başlar. Ondan sonra sürekli artçılar yani sancılar olur. Bu sancılar fay hatları yerine yerleşene kadar devam ediyor.” (66)

2.4. Kategori 4: Zarar Veren Doğal Olay

Tablo 2 incelendiğinde “zarar veren doğal olay” kategorisinin toplam 3 metafor ve 4 katılımcı (%2.88) şeklinde oluştuğu görülmektedir. Bu kategoride bulunan metaforların frekans dağılımlarına bakıldığında en sık kullanılanı “sel felaketi” (f:2)’ dir. Aşağıda katılımcının “zarar veren doğal olay” kategorisini oluşturan metaforu neden geliştirdiğine yönelik gerekçesine yer verilmiştir.

"Deprem sel felaketi gibidir. Çünkü depremde de insanlar ölüyor. Sel felaketinde de insanlar ölüyor. Aynı şey." (105)

2.5. Kategori 5: Doğru Olanı İşaret Eden

Tablo 2 incelendiğinde "doğru olanı işaret eden" kategorisinin toplam 3 metafor ve 3 katılımcı (%2.16) şeklinde olduğu görülmektedir. Bu kategoride bulunan metaforların frekans dağılımlarına bakıldığında her metafor bir katılımcı tarafından temsil edilmektedir. Aşağıda katılımcıların "doğru olanı işaret eden" kategorisini oluşturan metaforu neden geliştirdiğine yönelik gerekçelerine ve bir katılımcı tarafından geliştirdiği metafora ait resme/karikatüre yer verilmiştir.

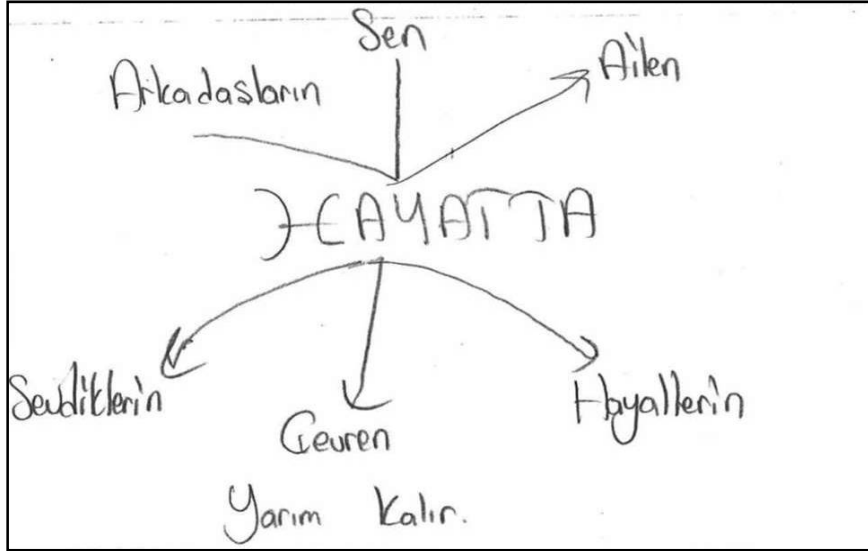
"Deprem bir gazap gibidir. Çünkü Van'da dürüstlük bitmişti. Herkes kötü yola düşmeye başlamıştı. Artık Allah'a fazla inanmıyorlardı. Hırsızlık yapıyorlardı. Kötü şeyler içiyorlardı. Bu yüzden Allah gazabını gönderdi." (161)

"Deprem uyarı gibidir. Çünkü Van'da yapılan haksızlıklar vardı. Yetim hakkı yiyenler vardı. Sadece bununla kalsa iyi. Ahlaksız işler vardı. Bilimin açıklaması depremin 30 yılda bir olması yönündeymiş. Eğer kardeşlik, dürüstlük olsaydı, insanın namusunun ne kadar değerli olduğu bilinseydi hiçbir şey olmazdı. Van'da depremden önce kötü şeyler oluyordu. Allah insanları uyardı..." (67)

2.6. Kategori 6: Acı Veren Hatıralar

Tablo 2 incelendiğinde "acı veren hatıralar" kategorisinin toplam 2 metafor ve 2 katılımcı (%1.44) şeklinde olduğu görülmektedir. Bu kategoride bulunan metaforların frekans dağılımlarına bakıldığında her metafor bir katılımcı tarafından temsil edilmektedir. Aşağıda katılımcıların "acı veren hatıralar" kategorisini oluşturan metaforu neden geliştirdiklerine yönelik gerekçelerine ve geliştirdikleri metafora ait resme / karikatüre yer verilmiştir.

"Deprem hayatın zorluklarını gösteren kitap gibidir. Çünkü deprem olunca aklına hiçbir şey gelmez. Sadece kendi canın gelir. Ama sonra biraz o kitabı okumaya başlarsan ailen, arkadaşların, sevdiklerin gözünün önüne gelir. Hayatın bütün zorluklarını orda o kitabı okuyunca anlarsın..." (61)

“Deprem **Van’daki olay** gibidir. Çünkü **Van’daki olay** bir insanın toprağa gömülmesini ve hayata veda etmesini hatırlatır.” (2)

3. Sonuç ve Öneriler

Ortaöğretim 9. Sınıf öğrencilerin deprem algılarının nitel açıdan incelenmesini içeren bu çalışmanın bulgularına dayalı olarak elde edilen sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Deprem, özellikle deprem kuşakları üzerinde yaşayan insanları yakından ilgilendiren bir doğal afettir. Ardında somut kalıntılar bırakan deprem felaketini coğrafya derslerinde öğretmek kolay gibi görünse de, daha önce depremle karşılaşmamış öğrencilerde hedeflenen sonuca ulaşmak

mümkün gözükmemektedir. Depremle karşılaşan öğrencilerin deprem algısı konusunda yapılan çalışmalarda (Aydın, 2010; Demirkaya, 2007a, 2007b) depremin iyi algılanmadığına, öğretiminde çeşitli zorlukların olduğuna (Öcal, 2005) değinilmiştir. İnsanların hayatları boyunca belki de hiç karşılaşmayacaklarını düşündükleri bir konuyla ilgilenmedikleri düşünülebilir. Bu düşünce de deprem eğitimini zorlaştıran en büyük problemlerden birisidir. Ancak bilinmektedir ki; deprem, daha önceden kendisiyle karşılaşan insanların hafızasında acı hatıralar bırakmıştır.

Çalışma bulgularından elde edilen verilere göre katılımcılar deprem kavramına yönelik 40 farklı metafor üretmişlerdir. Katılımcılar tarafından oluşturulmuş metaforlardan yola çıkılarak oluşturulmuş metafor kategorilerine (*istenmeyen duygu, olay - yok, edici güç - zarar veren doğal olay*) bakıldığında genelde depremin zarar veren ve istenilmeyen bir güç olarak algılandığı görülmektedir.

Katılımcıların oluşturdukları metaforlara bağlı olarak oluşturulan metafor kategorilerine bakıldığında; en fazla metaforu bünyesinde barındıran *istenmeyen duygu, olay* kategorisinde katılımcıların büyük çoğunluğu depremi *kıyamet günü, korku, ölüm ve psikolojik sarsıntı* gibi kavramlara benzetmişlerdir. Yaşanan kötü hatıralar ve deprem karşısında çaresiz kalmak insanların bu gibi düşüncelere kapılmasına neden olabilmektedir. Bu bulgu Demirkaya (2007a; 2008) ve Faiz (2009)'ın yaptıkları çalışmaların sonuçları ile örtüşmektedir. Faiz (2009) tarafından yapılan çalışmada katılımcılar deprem sırasında büyük bir korkuya kapıldıklarını ifade etmişlerdir. Demirkaya'nın (2007) yaptığı çalışmada ise katılımcıların büyük çoğunluğu depremin insanların psikolojisini etkileyeceğini belirtmiştir. Bu çalışmada (15) *katılımcı* tarafından deprem anı ile ilgili çizilen resim/karikatür de araştırmacıların sonuçlarını destekler niteliktedir. Demirkaya (2008) tarafından yapılan başka bir çalışmada ise kişilerin depremi algılamasında dini inanışların yer edindiği sonucuna ulaşmıştır. Çalışmaya katılanların önemli bir kısmı, depremin Allah tarafından gönderilen bir şey olduğunu, Allah'ın bir cezası ve dersi olduğunu belirtmişlerdir. Bu çalışmada da *doğru olanı işaret eden* kategorisi altında yer alan metafor gerekçelerine bakıldığında Demirkaya (2008) tarafından yapılan çalışmanın bulgularıyla örtüştüğü söylenebilir. Depremi yaşamamış olan öğrenciler üzerinde yapılan deprem algısı (Aydın, 2010; Demirkaya, 2007a, 2007b) çalışmaları ile - benzer bir sonuca ulaşılmadığından- örtüştüğü söylenemez.

Bulgulardan elde edilen bir başka sonuç da *yok edici güç* kategorisinde, katılımcılar tarafından en fazla geliştirilen metaforların canavar, azrail, deniz dalgası ve terminatör olması katılımcıların deprem anında yaşadıkları ve deprem sonrasındaki gördükleri manzarayla ilgili olabilir. Katılımcılar (33, 179) tarafından çizilen resim/karikatüre bakıldığında da kendilerince geliştirilen metaforları ve gerekçelerini

desteklediği görülmektedir. Çünkü katılımcıların birçoğunun depremin zararına maruz kalmış olmaları, onun geride bıraktığı kötü duruma şahit olmaları bu tür metaforlar üretilmesini sağlamış olabilir. Bir başka sonuçta yine katılımcıların deprem sırasındaki yaşamış olduklarıyla ilişkilidir. Katılımcılar tarafından geliştirilen metaforlara bağlı olarak oluşturulan *sallanan, süreklilik gösteren olay* kategorisinde katılımcıların en fazla üzerinde durdukları metafor *beşik*'tir. *Annenin doğum sancısı* metaforu ise deprem sonrasında katılımcıların sürekli artçı sarsıntı yaşadıklarının ve bu sarsıntıların hiç bitmeyeceğini düşünmüş olmalarının bir göstergesidir.

Katılımcıların oluşturdukları metafora bağlı olarak oluşturulan *acı veren hatıralar* altındaki metafor gerekçeleri ilginç ve bir o kadar da gerçekliği ön planda tutmaktadır. Bu kategori altında yer alan *hayatın zorluklarını gösteren kitap* metaforuna ait, *katılımcılar (61,2)* tarafından oluşturulan gerekçeler ve çizilen resim/karikatürler depremin her şeyin yarıda kalmasına neden olduğunun ve depremin insanları hayatla yüz yüze ve yalnız bıraktığının bir göstergesi olabilir.

Sonuç olarak bu araştırmanın bulguları, depremle karşı karşıya kalmış öğrencilerin “deprem” kavramını nasıl algıladıklarına yönelik ipuçları ortaya koymaktadır. Metaforlar ve resim/karikatürler özellikle doğal afeti yaşamış bireylerin sahip oldukları algıları belirlemede ve açıklamada güçlü birer araştırma aracı olarak kullanabilir. Deprem gibi herkesin başına gelebilecek olan olayların öğretiminde eğitimciler tarafından bu tür çalışmalar yapılmalıdır. Diğer doğal afetlere maruz kalmış bireylerin doğal afetler hakkındaki algılarının ortaya konması gerekmektedir. Bu sayede deprem gibi çok büyük zararlar verebilecek doğal afetlerin algılanmasındaki yanlışlıklar ortaya konularak, bunların düzeltilmesi için gerekli eğitimlerin verilmesi önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Atalay, İ. (2011). *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği* (Genişletilmiş 8. Baskı). İzmir: Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.
- Aydın, F. ve Coşkun, M. (2010). Observation of the students' "earthquake" perceptions by means of phenomenographic analysis (primary education 7th grade – Turkey). *International Journal of the Physical Sciences*. 5 (8), 1324-1330.
- Başbüyük, A. (2004). Yetişkinlerde Deprem Bilgisi ve Etkili Faktörlerin İncelenmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, (161), 205-218.
- Bozkurt, V. (1999). *Deprem ve Toplum*. İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem.

Bülent Aksoy

Depremi Yaşamış Olan 9. Sınıf Öğrencilerinin "Deprem" Kavramına Yönelik Algılarının Nitel Açısından İncelenmesi

Qualitative Survey of Perception of 9th Graders Who Experienced an Earthquake Towards the Concept "Earthquake"

- Can, H. ve Özmen, B. (Eds.). (2010). *Türkiye'nin Deprem Gerçeği Paneli*. Ankara: Gazi Üniversitesi Deprem Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Ceylan, S. (2007). Türkiye'de Doğal Afetler. H. Yazıcı ve M. K. Koca, (Eds.), *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği içinde* (115-155). Ankara: Pegem Akademi.
- Demirci, A. ve Karakuyu, M. (2008). 16 Kasım 2010, http://www.fatih.edu.tr/~mkarakuyu/pdf/GIS_afetdogucografya.pdf.
- Demirkaya, H. (2007a). İlköğretim 5. 6. ve 7. Sınıf Öğrencilerinin Depreme Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (3), 38-49.
- Demirkaya, H. (2007b). İlköğretim Öğrencilerinin Deprem Kavramı Algılamaları ve Depreme İlişkin Görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (8), 68-76.
- Efe, R. ve Demirci, A. (2001). Gölçük 199 Depreminde Zemin Ve Yerşekili Özelliklerinin Şiddet ile Hasar Dağılımına Etkisi. *Türk Coğrafya Dergisi*, (36), 1-15.
- Erkoç, T. (2001). Afet Yönetimi. *Afet ve Afet İşleri Genel Müdürlüğü Eğitim Haber Bilim Dergisi*, 1 (2), 21-23.
- Ergünay, O. (1996). *Afet Yönetimi Nedir? Nasıl Olmalıdır?* Ankara: TÜBİTAK Deprem Sempozyumu Bildiriler Kitabı.
- Gökçe, O. (2006). *İçerik Analizi Kuramsal ve Pratik Bilgiler*. Ankara: Siyasal.
- Guion, L. A. (2002). *Triangulation: Establishing the Validity of Qualitative Studies*. 03 Haziran 2012, <http://edis.ifas.ufl.edu/fy394>.
- Güner, H. (2006). *Kentsel Politikalar Açısından Afet Öncesi Önlemler Yalova Alan Çalışması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi.
- Karaca, S. S. (2007). *Doğal Afetlerin Toplumsal Tarihin Oluşumundaki Etkisi ve Tarih Öğretimindeki Yeri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Karancı, A. N., Akşit, B. ve Sucuoğlu, H. (1996). Dinar'da Afet Yönetiminin Psiko-Sosyal Boyutları. *Erzincan ve Dinar Depremleri Işığında Türkiye'nin Deprem Sorunlarına Çözüm Yolları Arayışları Sempozyum Bildirileri içinde* (273-283). Ankara: TÜBİTAK.
- Kasapoğlu, A. ve Ecevit M. (2001). *Depremin Sosyolojik Araştırması*. Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları.
- Kaya, H. (2010). Metaphors developed by secondary school students towards "earthquake" concept. *Educational Research and Review*. 5 (11), 712-718.
- Koca, M. K. (2001) *İlköğretimde Deprem ve Depremin Zararlarından Korunma Yollarının Öğretimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi.
- Levy, M. ve Salvori M. (2000). *Deprem Kuşağı: Deprem Nedir? Ne Değildir?* (T. Gürer, Çev.). İstanbul: Doğan Kitapçılık A.Ş.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis* (2nd Ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Orta Doğu Teknik Üniversitesi. (2011). *Tabanlı – Van (23 Ekim 2011) ve Edremit – Van (9 Kasım 2011) depremleri*. Ankara: Afet Yönetimi Uygulama ve Araştırma Merkezi. 07 Ocak 2013, http://www.metu.edu.tr/sites/default/files/ODTUAYMVAN_rev3.pdf.
- Saban, A. (2009). Öğretmen Adaylarının Öğrenci Kavramına İlişkin Sahip Olduğu Zihinsel İmgeler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7 (2), 281-326.

- Sert, E. (2002). *Deprem'in İlköğretim Öğrencilerinin Güdülerini ve Başarı-Başarısızlık Yüklemelerini Etkileme Düzeyi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi.
- Şahin, C. ve Sipahioğlu, Ş. (2003). *Doğal Afetler ve Türkiye* (Genişletilmiş 2. Baskı). Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Taş, G. (2003). *Türkiye'de Ortaöğretim Kurumlarında Doğal Afetler (Deprem, Kütle Hareketleri, Volkan, Don Olayı) Konularının Öğretiminin Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.
- Tuna, A. K., Parin, S. ve Tanhan, F. (2012). *Van Depremi Sosyo-Ekonomik ve Psikolojik Durum Tespiti Raporu*. (Rapor No: Çocuk Araştırma Merkezi/15Nisan2012). 06 Ocak 2013, http://www.daka.org.tr/panel/files/files/yayinlar/Van_Depremi_SEPD_Tesbiti_Raporu.pdf.
- Turan, İ. ve Kartal, A. (2011). İlköğretimde Doğal Afetler Öğretiminin Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi. *20. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı 8-10 Eylül 2011*. Bildiri Özeti. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yıldız, M. (2000). *İlköğretim Okullarındaki Öğretmenlerin Deprem Öncesinde ve Deprem Sonrası Öğrenme ve Öğretme Başarıları ile Deprem Sonrası Oluşabilecek Değişiklikler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.

**TÜRK HALI SANATINDA YOZLAŞMA ETKİLERİ VE
ALINABİLECEK TEDBİR ÖNERİLERİ****THE EFFECTS OF DEGENERATION AT TURKISH CARPET ART
AND SOME PRECAUTION RECOMMENDATIONS***Sibel YILDIZ****Özet:**

Geleneksel halılarımız ihtiyaçlarımız doğrultusunda üretilmiş olup, dokuma tekniği, desenleri ve kullanılan tekstil maddeleriyle formlarını oluşturarak, kültürel dokumuza paralel olarak şekillenmiştir. İlk örneklerden günümüze kadar yapılan incelemelerde; Türk toplumun zaman içerisindeki sosyolojik, psikolojik, ekonomik, coğrafik, kültürel değişim ve gelişimlerinin, yansımalarını halılarda gözlemleyebiliriz. Bu nedendir ki; geleneksel el halılarımız birer arşiv vesikası kadar önemlidir. Bu arşiv vesikalarının örneklerinin yozlaşması, kültürel mirasın gelecek kuşaklara hatalı ulaşmasına neden olacaktır. Bu amaçlar doğrultusunda, yapılan çalışmayla yozlaşma sebepleri belirlenerek, tedbir önerileri geliştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halı, Halı Ekspertiği, Bozulma, Yozlaşma.

Abstract:

Our traditional carpets are produced according to our needs. Their weaving technique, patterns and textile materials are shaped in parallel with our cultural structure. From past to the present, through the studies on the first examples of the carpets, we can observe the reflection of Turkish society's sociological, psychological, economic, geographic and cultural change and development. That is why the traditional hand rugs are as important as an archive document. The corruption of the examples of this archive will cause the incorrect cultural heritage to reach the next generations. For these purposes, in this study the proposed measures are tried to develop through the identification of the corruption causes.

Key words: Carpet, Carpet Expertise, Corruption.

İnsanların çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ortaya çıkan el sanatları, toplumların yaşayış biçimleri ve doğal çevre koşullarına göre değişimler göstermiş ve o toplumun kültürel özelliklerini yansıtır hâle

* Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü – Niğde
sibelyildiz39@hotmail.com

gelmiştir (Yazıcıoğlu ve Tezel, 1997, s. 1). El sanatları toplumun yaşam seviyesinin ve zekâsının göstergesidir. Bir toplumun kuşaktan kuşağa aktarılmaya değer sosyal yaşam tarzları ve simgeler bütünüdür. Bu nedenle el sanatları bir toplumun yüzyıllar boyu süregelen, kuşaktan kuşağa aktarılan gelenekler ile devam eden en önemli değerleridir. El sanatları tarihtir, o toplumun uygarlık ve zekâsının, yaşadığı çağda ulaştığı seviyenin göstergesidir (Sürür ve Sürür, 1992, s. 432). Geleneksel el sanatlarımız içinde en önemlilerinden olan halı, millî kültür birikimini hem maddi hem de manevi tabakasında yansıtır. Kullanılan ham maddesiyle boyasıyla, uygulanış tekniğiyle ve yanırlarıyla kültürel özelliklerimizi, mükemmel biçimde bünyesinde sergiler.

Geleneksel halılarımız günlük kullanım ihtiyaçlarımız doğrultusunda üretilmiş, dokuma tekniği, desenleri ve kullanılan tekstil maddeleriyle formlarını oluşturarak kültürel dokumuza paralel olarak şekillenmiştir. İlk örneklerden günümüze kadar yapılan incelemelerde; Türk toplumun zaman içerisindeki sosyolojik, psikolojik, ekonomik, coğrafik, kültürel değişim ve gelişimlerinin yansımalarını halılarımızda gözlemleyebiliriz. Bu nedendir ki; geleneksel el halılarımız birer arşiv vesikası kadar önemlidir.

Milletleri tarihî bir varlık olarak oluşturan kültürel değerlerin en önemli elemanlarından biri sanat gelenekleri ve bu geleneklerden doğan estetik kriterleridir. Yüzyıllardan beri devam eden motif, kompozisyon ve estetik kriterler toplumun inançları doğrultusunda şekillenmekte ve çok az değişikliğe uğrayarak devam etmektedir. Türklerin inanç felsefelerine dayalı olarak yaptıkları halı ve kilimlerin süsleme programlarında da bu prensipleri ve estetik kriterleri takip etmek mümkündür (Karamağaralı, 1997, s. 28).

Halıcılık, Orta Asya’da doğduktan sonra zamanla bütün dünyaya yayılmıştır.

Halı sanatının ilk gelişmesinde üç devir, Konya Selçuklu devrine gelinceye kadar, M.Ö. 3. yüzyıl Asya Hunlarından kalan Pazırık halısı, Doğu Türkistan’da bulunma 3 ve 6. yüzyıllar arası 400 yüzyıllık devreyi kapsayan halı parçaları ve Fustat’da bulunan 9. yüzyıl Abbasi devrinden geometrik dekorlu parçalar olarak görülebilir. Bundan sonra 1220’de tamamlanan Konya Alaeddin Camisinde bulunan Anadolu Selçuklularına ait 13. yüzyıl ilk yarısından kalma halılar daha sonraki bütün halı sanatının gelişmesine temel olmuştur (Aslanapa, 1984, s. 15).

15. ve 16. yüzyıl Avrupa’sında Osmanlı halıları zenginliğin ihtişamının göstergesi olarak kullanılmaktaydı. Dönemlerin tabloları incelendiğinde, bu dönemlerde halıların şatoların balkonlarından aşağıya sarkıtıldığını, masaların üstüne serildiğini, yağlıboya tabloların arka planında fon olarak yerleştirilmesinden anlaşılmaktadır. Lorenzo Loto, Carlo Crivelli, Hans Holbein, Andrea Previtali tablolarında Osmanlı halılarının Rönesans

Avrupa’ında ki önemini anlamak mümkündür. Sanat eserleriyle birlikte tabloların kompozisyonlarında yer alan halılarımız sanat eseri niteliğinde değer görmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu’nda halıcılık, Anadolu’nun birçok bölgesinde önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Halı üretimi, Anadolu’nun birçok bölgesine yayılmış ev, atölye ve fabrikalarda üretimi sonucu, Osmanlı İmparatorluğu’nun önemli ihraç ürünlerinden biri olmuştur. Sanayileşmeyle birlikte ise el halısı üretiminin yanında makine halısı üretimine geçilmiştir.

20. yüzyılın başlarında Türkiye halıcılığı artık Avrupa ve Amerika’dan aldığı siparişlere göre imalatla bulunan bir ev sanayi hâline gelmişti. Avrupa’nın önemli halı ticaret işletmeleri müşterilerinin isteklerine uyarak hazırladıkları halı desenlerini İstanbul ve bilhassa İzmir’deki halı yapımcılarına göndererek çok sayıda halı siparişi veriyorlardı. Artan siparişler imalatı arttırmak için yün iplikleri makinelerle hazırlanmaya ve Avrupa’dan getirilen suni boyalarla boyanmaya başladı (Aytaç, 1997, s. 117).

Türk el halılarının, sürekliliği olan sipariş üretimi gerçekleştirme süreciyle birlikte, yozlaşmaya başladığı düşünülebilir.

Yozlaşma; dejenerasyon, tereddidi ve bir yapının bozulması anlamına gelmektedir (TDK, 2012).

Yozlaşmayı gelenekselleşmiş bir üretimin bozulması olarak düşünürsek; 16. yüzyılda Osmanlı Saray Halılarının dokunmasıyla birlikte, Türk Halı Sanatında görülen en önemli yozlaşma oluşmuştur denebilir. İki çözümlü ipi üzerine atılan "Türk düğümü" yerini, bu halılarda tek çözümlü üzerine atılan "sine" düğümüne bırakmıştır. Desenlemede kullanılan geometrik ve hayvan figürlü yanırların yerini ise natüralist yanırlar almıştır. Ayrıca zaman içerisinde çözümlü ve atkı ipliklerinde kullanılan elyaf türleri de değişmiştir. Yün çözümlü yerine pamuk, atkı ipi olarak da keten ve pamuğun kullanıldığı bilinmektedir.

Geleneksel el halılarımızda ki yozlaşma etkileri incelenirken üretim amaçları düşünülerek karar verilmelidir. Ticari kaygılarla üretimi gerçekleştirilen halılarla, etnoğrafik ve gelenekselliği koruma amaçlı üretilen el halılarındaki yozlaşma etkileri değerlendirilme ölçütleri, üretim amaçları düşünülerek yapılmalıdır. Sanayileşmenin başlamasıyla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu’nun önemli ihracat ürünü olan halılar da sipariş usulü ile beklentilere yanıt verecek şekilde dokunmuş ve desenlenmiştir.

Günümüzde el halısı dokumacılığı; özel şirketlerin atölyelerinde ya da bu şirketlerin tezgah yerleştirip dokuma yaptırdığı köylerde, Sümerbank halı işletmelerinde, Kültür Bakanlığı organizasyonunda atölyelerde, yaygın ve örgün eğitim kurumlarında, İl Özel İdarelere bağlı Halıcılık birliklerinde, AB

destekli projeler kapsamında, yerel yönetimlere bağlı atölyelerde sürdürülmektedir.

El sanatları ve el halıcılığındaki yozlaşma etkileri birçok bilim insanının araştırma konusu olmuştur.

Say (2002, s. 197), “Hızla artan küresel yozlaşma sonucu unutulmaya yüz tutan geleneksel sanatlarımız, özünde gitgide yitirilmektedir. Bu yitiriş belki de yakın gelecekte büyük tarihi geçmişe sahip bir ulusun kimliğini de silecek, kimliksiz bir ulus haline gelmeye başlanacaktır. Endişemiz bu değerlere sahip çıkma gerekliliğini arttırmaktır”, der. Öztürk (2003, s. 113) ise “Geleneksel Türk El Sanatları’nın makro düzeyde iki büyük sorunu olduğunu, bunlardan birinin geçmişteki pek çok örneğin günümüzde üretimden kalkması veya kaybolması, bir diğeri ise “el sanatı” adı altında özgün örneklerin, değersiz taklitlerle değiştirme girişimlerinin bulunduğunu ifade etmektedir.” der. Acun ise Türk Halı sanatındaki yozlaşma etkilerini; Sağlıklı tespit ve tescil işleminin yapılmamış olmamasına, bazı kamu kurum ve kuruluşları ile eğitim kurumları dâhil yenilik peşinde koşan kişilerin modernize etme çabaları, dokuyucuya müdahale etmek veya siparişlerde bulunma ve iletişim araçlarının gelişmesi olarak gruplandırmıştır (Acun, 1996, s. 18-19).

Araştırma Sonucu Tespit Edilen Yozlaşma Sebepleri

1. Sağlıklı tespit ve tescil işlemlerini yapabilecek, uzman sayısının yetersizliği, halı uzmanlığı uygulamalarının yapıldığı resmî ya da özel birimlerin az sayıda olması,

2009 yılında el halıcılığı işletmelerinin personeline uygulanan anket çalışması sonucunda; sektör mensuplarının 75,3’ü, el halıcılığı sektöründe çalışan halı uzmanlarının mesleki yeterliliğe sahip olmadığını düşünmektedirler.

Tablo 1. Ülkemizde Halı Uzmanlığı (Eksperliği) Yapanların Gerekli Mesleki Bilgi Birikimine Sahip Olup Olmadığına İlişkin Görüşlerin Dağılımı

	f	%
Evet	97	24,7
Hayır	296	75,3
TOPLAM	393	100

(Kaynak: Yıldız, 2009, s. 122)

Çözüm Önerisi: Uzun yıllar el halıcılığı sektöründe çalışmış deneyimli personellerle, sanat tarihi ve el halıcılığı eğitimi almış bireylerin arasından seçilenlere sistemli halı uzmanlığı (eksperliği) bilgilerinin verilerek uzmanlaştırılması sağlanabilir. Halı uzmanlığı (eksperliği) belirlenecek

kamu kurumlarının içinde sistemli bir teşkilatlanma yapısı içerisine alınabilir.

2. Halı uzmanlığı (eksperliği) eğitiminin verildiği, eğitim programlarının geliştirilmemiş olması,

Çözüm Önerisi: Yükseköğretim kurumlarının ilgili bölümlerinde halı uzmanlığı (eksperliği) ya da el sanatları uzmanlığı (eksperliği) ana bilim dalı oluşturulabilir.

3. El halıcılığı işletmelerinin yöneticileri ve çalışanları arasında yükseköğretim mezun sayısının yetersizliği.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Sektör Personelinin Eğitim Düzeyleriyle İlgili Bulgular

EĞİTİM DÜZEYİ	f	%
İlköğretim	148	37,7
Ortaöğretim	155	39,4
Ön Lisans	15	3,8
Lisans	69	17,6
Lisans Üstü	6	1,5
TOPLAM	393	100

(Kaynak: Yıldız, 2009, s. 112)

Tablodaki veriler göstermektedir ki; el halıcılığı sektöründe çalışanların ancak % 22,9'u üniversite eğitimi almışlardır.

Çözüm Önerisi: Eğitim seviyesini yükseltmek ve el halıcılığı ile ilgili eğitim almış işsiz bireylerin istihdamı için birtakım yaptırımlar geliştirilebilir. El halıcılığı pazarlaması alanında faaliyet gösteren işletmeler ile el halıcılığı üretimi yapan işletmelerin açılabilmesi için çalışacak personelin halıcılık eğitimi alma zorunluluğu getirilebilir. Böylece üretim ve pazarlamada bilinçlenme sağlanabilir.

4. El halıcılığı sektöründe çalışıp, el halıcılığı alanında eğitimi olmayan bireylere verilen mesleki eğitim seminerlerine katılım yetersizliği.

Tablo 3. El Halıcılığı Eğitim Seminerlerine Katılım

EĞİTİM SEMİNERLERİNE KATILIM	f	%
Evet	73	18,6
Hayır	320	81,4
TOPLAM	393	100

(Kaynak: Yıldız, 2009, s. 114)

El halıcılığı sektörü mensupları kendi alanları ile ilgili, çeşitli kuruluşlar tarafından organize edilen eğitim seminerlerine %81,4'ü hiç katılmadıklarını belirtmişlerdir. Özel sektör ile kamu kurum ve kuruluşlarının kordinasyonu sonucu yapılan eğitim çalışmalarının yetersiz olduğu anlaşılmaktadır

Çözüm Önerisi: Kamu kurumları ve özel kuruluşlarca el halıcılığı ile ilgili düzenlenen eğitim seminerlerinin sayısı arttırılmalı. İşletme çalışanlarının dönüşümlü olarak katılımları sağlanmalıdır.

5. Halı desinatörleri tarafından; modernizasyon, motif birleştirme, stilizasyon çalışmaları ile yöresel halı planlarında yapılan değişiklikler,

Çözüm Önerisi: Halı desinatörlerinin eğitim süreçlerinde yozlaşmanın üstünde önemle durulmalıdır. Ayrıca geliştirilecek tedbirlerle geleneksel motiflerin ve desen planlarının deforme edilme durumunda, işletmelere hukuksal yaptırımlar getirilebilir.

6. Dokuma sonrası uygulanan kimyasal işlemlerin orjinal görünümü, dokuyu ve kaliteyi bozması,

Çözüm Önerisi: Satışa sunulacak el halıları için kalite standartlarının getirilmesi, işletmelerin standartlara uyma zorunluluğunun bulunması sonucu bu sorunların önüne geçilebilir.

7. Konservasyon ve restorasyon işlemlerinde oluşan sorunlar, konservasyon ve restorasyon işlemlerini yapanların mesleki eğitimlerinin yetersizliği,

Çözüm Önerisi: Müze ve özel koleksiyonlar haricinde yapılan konservasyon ve restorasyon işlemlerinde çalışanların, alanlarında eğitim almaları sağlanmalıdır.

8. İnternet yoluyla ulaşılan desen ve motiflerin, tasarım programlarına aktarımı ve üzerlerinde yapılan değişiklikler sürecinde oluşan hatalar,

Çözüm Önerileri: Üniversitelerin ilgili bölümlerinin web sayfalarında geleneksel el halıcılığı ile ilgili bilgiler verilmelidir. Desen ve motif yozlaşması görülen tasarımların web ortamından çıkarılması için uyarıların yapılması. Önemli el halısı merkezlerinin isimleriyle ilgili internetteki domain adresleri alınmalı.

9. Kanuni yaptırımların kullanılmaması,

Çözüm Önerisi: Yöresel el halıcılığı ile ilgili merkezlerin isimleriyle markalaşma ve patent çalışmaları yapılmalıdır. Böylece bazı ülkelerin geleneksel el halılarımızın isimlerini kullanarak üretim gerçekleştirmeleri engellenmelidir.

El halıcılığımızda yozlaşma etkilerinin önemli nedenlerinden birinin eğitim olduğu, araştırma sonuçlarından anlaşılmaktadır. Bilinçsiz gerçekleştirilen yozlaşma etkilerini azaltmak eğitimle sağlanabilir. Bilinçli ve istemli gerçekleştirilen yozlaşma etkilerini engellemek ise yasal yaptırımlarla sağlanabilir. Uluslararası hizmet veren tarafsız halı eksperliği merkezleri kurularak, halıların milli kültürel kimliklerinin dezanformasyonunun önüne geçecek ve haksız kazanç yollarını engelleyecek yasal yaptırımların bu merkezler tarafından takip edilmesi sağlanabilir. Yasal düzenlemeler getirilirken, Türk El Halıcılığı ihracat rakamlarının düşmesine neden olmayacak yaptırımlar olmasına dikkat edilmelidir.

KAYNAKLAR

- Acun, H. (1996). Türk Halı Sanatındaki Yozlaşma. *Türk Soylu Halıların Halı, Kilim, Cicim Sanatı Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri* içinde. Kayseri: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Aslanapa, O. (1984). Konya Selçuklu Halılarının Menşei ve Gelişmesi. *Türk Edebiyatı Aylık Fikir ve Sanat Dergisi, Halı Kongresi ve Edebiyatımızda Halı*. İstanbul: Hürriyet Ofset, Sayı No:132.
- Aytaç, Ç. (1997). *El Dokumacılığı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Karamağralı, B. (1992). *Ahlat Mezar Taşları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öztürk, İ. (2003). *Geleneksel Türk El Sanatlarına Giriş*. İzmir: Dokuz Eylül Yayıncılık.
- Say, N. (2002). Düz El Dokumalarından Kilimin İlköğretim Programlarında Kullanılması Gerekliği. *G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22 (1), Ankara.
- Sürür, A. ve Sürür, A. (1992). 21. Yüzyılda Geleneksel Türk El Sanatları İçin Öneri ve Önlemler. *Kamu ve Özel Kuruluşlarla Orta Öğretimde, Üniversitelerde El Sanatlarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri* içinde (İzmir). Ankara: TTK Basımevi.
- TDK. (2012). *Güncel Türkçe Sözlük*. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.4f8863bb1be2f9.3419
- Yazıcıoğlu, Y., ve Tezel, Z. (1997). Türk El Halılarının Yurt Dışı Platformlarda Tanıtılması ve Tüketim Olanaklarının Aktarılması Üzerine Somut Öneriler. *Türkiye'de El Sanatları Geleneği ve Çağdaş Sanatlar İçindeki Yeri Sempozyumu Bildirileri* içinde. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1861.
- Yıldız, S. (2009). *Meslek Yüksekokullarında Halıcılık Eğitiminin, Halıcılık Sektöründeki Yeri, Önemi ve Halı Eksperliği Alanına Katkısının Belirlenmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

**HASTA VASIYETNAMESİ: ÖTENAZİ Mİ? YOKSA KENDİ
KADERİNİ KENDİ BELİRLEME HAKKI MI?****PATIENT'S LAST WILL: EUTHANASIA AND THE RIGHT TO
DETERMINE HIS OR HER OWN DESTINY***Beyhan BAĞ****Özet:**

Modern insan, yaşamının tamamıyla kontrolünde olması gerektiğine inanır ve kontrol edemediğini de baştan reddetme yoluna gider. Bu özerkliğin yaşamın son dönemini de kapsamasını ister. Tıptaki bilimsel ve teknik gelişmeler, ağır hastaların tedavisinde, hayat kurtarmada ve ömrün uzatılmasında eskiye göre doktorların savunamayacağı, hatta hastaların ve yakınlarının bile arzulamayacağı durumların oluşmasına kimi zaman neden olur. Özellikle iyileşme olanağı olmayan bir hastalıktan dolayı bilinci tamamen kapalı, makinelere bağlı bir şekilde yaşamak zorunda kalındığında yaşamı uzatmanın çekilen acı süresini uzatmadan başka bir anlamı olmaz. Birey, özerkliğini yaşamın son döneminde koruma isteğine bilinci tamamıyla kapalıyken ya da sağlıklı bir şekilde karar veremeyeceği demans, Alzheimer vb. durumlarda da saygı gösterilmesini vasiyetnamelerinde dile getirir. Bu derlemede, Türkçe literatürde oldukça yeni olan hasta vasiyetnamesinin ne olduğu uygulama örnekleriyle tartışılarak kavramın hasta özerkliği, ötenazi ve kendi kaderini belirleme arasındaki konumuna açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hasta Vasiyetnamesi, Ötenazi, Özerklik, Kendi Kaderini Kendi Belirleme Hakkı.

Abstract:

Modern man believes that their life should be completely under their control and anything that does not fall in this category is automatically ignored by them. This autonomy should also last until the very end of one's life. Scientific and technological developments in medicine in the treatment of severe patients have made significant advances in the recent years, enabling life prolongation also in the cases when it might be contrary to the patient's and relatives' will and the doctor's opinion. At times when the lives of unconscious incurable patients are sustained and prolonged through complete dependence on machines, the situation is nothing but a meaningless prolongation of agony. When the individual is fully conscious, they make a statement in their last will to respect their autonomy at the end of their lives also in the cases when they are unconscious or are unable to express their wishes rationally, for example when suffering from such conditions as dementia or

* Dr., beyhanbag@yahoo.com

Alzheimer's disease. This paper aims to address the issue of patient's advance decision, which is a fairly new concept to Turkish medical environment. The discussion of patient autonomy, euthanasia and self-determination is supplemented with examples for additional clarity.

Key words: Advanced Directives, Euthanasia, Autonomy, Self-Determination.

Giriş

Bireyin onuru, maddi ve manevi varlığını sürdürme hakkı T.C. Anayasasının 17. maddesiyle garanti altına alınmıştır (Gözler, 2010). Temel yasalarla garanti altına alınan bireyin sağlığıyla ilgili kendi kaderini belirleme hakkı, insan onuru ve özgürlüğünün temel noktasını oluşturur. Son yıllarda, sağlık alanında paternalizmden hasta özerkliğine doğru hızlı bir geçiş yaşanmasına karşın (Kadioğlu, 2012), ülkemizde henüz hastanın tıbbi karar verme sürecinde aktif bir rol üstlenebildiği pek söylenemez. Bununla birlikte gelişmiş ve batılı ülkeler hasta vasiyetnamesiyle ilgili çalışmalar başlatmış, hatta her bir ülke kendi koşullarında hukuksal ve etik boyutlar oluşturup hastanın arzu etmesi durumunda uygulamaya koymuştur (de Boer vd., 2011; Grennan, 2004). *Hasta vasiyetnamesinde* özellikle yaşamının son dönemlerinde bulunan, ağır hastalığı olan bireylerin tedavi ve bakımla ilgili istek ve arzuları yer alır. Hasta vasiyetnamesi hastaya vasi tayininde ve birçok vakada yararlı ek bir girişim olarak değerlendirilir. Hasta vasisini, hastanın kendi kararlarını vermesinde ve uygulamaya geçirilmesinde, fiziksel ve psikolojik problemlerin ortaya çıkması durumunda yasal olarak yetkilendirir. Ayrıca mahkeme tarafından tayin edilen vekil kişi, sağlık durumunun araştırılmasına ait tüm girişimlerde, bunlar hayati tehlikelere bağlantılı olabilseler de veya ağır ve uzun süren sağlık problemine maruz kalındığında tüm tedavi ve bakımla ilgili karar sürecine dahil olur. Diğer bir deyişle hasta vasiyetnamesi, ölümcül hastalığı olan ya da tıbbi olarak kritik durumda olan yaşamının nasıl devam etmesi gerektiğiyle ilgili karar vermesi gereken hasta bireyin kendi tedavi ve bakımıyla ilgili arzularını önceden yazılı olarak ifade etmesidir. Bu şekilde birey, birçok ülkede kanunlarla koruma altına alınmış vasiyetnameyle kendi özerkliğini, hastalığıyla ilgili alınan tedavi ve bakım kararlarında kendi özerkliğini kaybettiği durumlarda dahi korumuş olur (Zellweger vd., 2008).

Ülkemizde sağlık personeli ve hastalar için hasta vasiyetnamesi, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi henüz kullanım alanı bulamamaktadır. Bunun en önemli nedeni olarak Güven ve Sert (2010), Türkiye'de halen doktorların karar vermede birinci derecede yetkili olduğu paternalizmin hüküm sürmesi olarak ileri sürer. Hasta haklarına yapılan yasal düzenlemelerle (Hasta

Hakları Yönetmeliği, 1998) artan ilgi, ülkemizde hastaya sunulan hizmetlerde paternalizmden hasta özerkliğine geçişi hızlandırmıştır. Türkiye’de hasta haklarında 1998’den beri var olan hasta haklarında hasta vasiyetnamesinin tüm alanlarda beklenen yerini alması kaçınılmazdır. Bu noktadan yola çıkılarak hazırlanmış bu derlemede, hasta vasiyetnamesi ve beraberinde getirmiş olduğu tartışmalar, uygulama örnekleriyle birlikte tartışılarak hasta tarafından önceden hazırlanan vasiyetnamenin ötenazi ve kendi kaderini belirleme hakkı arasındaki konumu irdelenmeye çalışılmıştır.

1. Hasta Vasiyetnamesi

72 yaşındaki X Bey’de bir trafik kazası sonucunda travmaya bağlı subdural hematoma ve beynin yerlerinde kanamalar saptanmıştır. Kazadan iki hafta sonra gerekli acil operasyonlardan sonra hastada hidrocefali gelişir. Hastaya yüksek oranda trombositopeni tehlikesi olduğundan gerekli ventriküler şant uygulanamaz. Kazadan yaklaşık 15 hafta geçmesine karşın solunum cihazına bağlı bir şekilde dış dünyayla hiçbir iletişimi olmadan yapay bir şekilde yaşamını sürdürmekte olan hasta evlidir ve iki yetişkin kızı vardır. Hastanın öncesinde hazırlamış olduğu büyük kızını vasi olarak yetkili kıldığı hasta vasiyetnamesi işlerliğe konulur. Hastanın onurlu bir şekilde ölebilmesi için hastanın büyük kızı tarafından hastayı yaşamda tutan tüm girişimlerin sonlandırılması sağlanır.

Günümüzde birçok insan, kendi kararlarını alamayacağı ağır hastalık gibi durumlar söz konusu olduğunda tıbbın kararlarına teslim olmaktan korkar. Son yıllarda gittikçe gelişmekte olan modern tıbbi araç ve gereçlerle bireylerin onurlu ölümünün engellenmesi bu korkuyu giderek güçlendirir (Buford, 2008). Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi bireyin ciddi hastalık durumlarında yapay solunum araçlarıyla ve sürekli bir yoğun bakım alma gibi gelecekteki tedavi ve bakımıyla ilgili kendisiyle ilgili kararları almada etkili olunmasını sağlama almada bir araç olarak hasta vasiyetnamesi ortaya çıkar (İng. advance directives). Hasta vasiyeti olarak adlandırılan önceden yazılı belgeye dönüştürmüş olduğu bu direktiflerle birey gelecekte kendi tedavi ve bakımıyla ilgili kararların alınmasında bir tür yönerge oluşturmuş olur (Meran vd., 2003). Bireyin hastalığından dolayı diğer bireylerle iletişim kuramayacak bir seviyeye gelmeden önce hazırlamış olduğu bu belge kendisiyle diğer bireyler arasında bir tür köprü işlevine sahiptir. Komada olan hastalar için kimi zaman zor kararların alınması gerekli olduğunda hastanın kişisel isteklerine göre oluşturduğu bu yönerge oldukça yararlı olduğu söylenebilir. 1969’da Luis Kutner’in ilk olarak dile getirdiği ve yaşam dilek olarak adlandırdığı (Kurtner, 1969) yazılı forma ek olarak ilgili hasta yakının bu vasiyetnameye dâhil edilmesi önerilmiştir. Böylece hasta kendi kararını alamayacak duruma geldiğinde yasal olarak atanmış olan vasi hastanın söz konusu durumla ilgili tüm dilek ve isteklerini bildiğinden tedavi ve bakımıyla ilgili kararlarda yetkili kılınmıştır. Amerika’da tartışmalı

mahkeme kararlarına tepki olarak 1990 yılında *kendi kaderini belirlemeyi* hem yazılı “*hasta vasiyetnamesi*” hem de vasi otoritesi birleşiminde yasallaşmıştır. Vasi tayin etmedeki gereksinim bir yandan hastanın kendi kaderini tayin etmesinin ilkesel olarak tanınması diğer yandan ise sadece hastanın güncel tedavi ve bakımıyla ilgili koşullarda belirleyici olması için sunulan bir imkân olmakla kalmayıp sonraki dönemlerdeki bilincini kaybedip karar verme yeteneğini yitirdiği dönemlerdeki özerkliğini korumaya yöneliktir. Hasta vasiyetnamesi birey arzu ettiğinde gelecekte öngörülmeyen durumlar için ilkesel olarak kendisini sunulacak olan tedavi ve bakımla ilgili girişimleri önceden karara bağlar (Brown, 2003).

Kendi kendine yardım grupları, yaşlılar dernekleri, hospis dernekleri, kilise veya bakanlıklar gibi çeşitli örgütler tarafından hazırlanmış 200’den fazla Hasta Vasiyetnamesi versiyonu vardır. Çeşitli versiyonlar internette kullanıcıların hizmetine sunulmuştur (EK. 1). Tüm bu formların ortak yönü ise şunlardır:

- Hasta vasiyetnamesi bireyin kendi isteğini ifade edemeyeceği durumda özerkliğini garantiye alır.
- Her zaman değiştirilebilir ya da iptal edebilir.
- En azından yıllık olarak güncellenmesi/ya da tamamlanması gerekir.
- Beyanname düşünülen durumla ilgili olarak tedavinin kapsamı ve sonlandırılmasıyla ilgili ifadeleri içerir.
- Dini inanç, dünya görüşü ve ağır zarar ve ağrı değerlendirmeleriyle ilgili kişisel bildirimler yer alır. Bu açıklamalar, aynı zamanda vasiyetini yakınları ve ilgili kişiler için daha fazla önemli kılar.

Vasiyetnamenin özel bir matbu formatı da yoktur. Yukarıda maddeler olarak verilen hususlar dile getirildikten sonra altına tarih ve imza atılması tek koşuldur. Buna karşın imzanın doğruluğunun bir tanık imzasıyla onanması ve aile hekimi ile yakınlarının bundan haberdar edilmesi de tavsiye edilir. Hasta vasiyetnamesi ise artık hasta kendini ifade edemeyecek durumda olduğunda ve yakın bir zamanda ölüme götürecek yaşamı tehdit eden bir hastalık ortaya çıktığında ve başlanılan tedavinin veya düşünülen tedaviden vazgeçme, sonlandırma gündeme geldiğinde dikkate alınır ve söz konusu ülkelerde tüm sağlık personeli için yasal olarak bağlayıcıdır (Bk. Hasta Vasiyetnamesi Örneği, EK 1).

Tablo 1. Hasta Vasiyetnamesi İçin Öneriler (Jox vd., 2008)

	Öneriler
<i>Vasiyetnameyi hazırlayacak birey için</i>	- Tıbbi bir danışmanlık alınması ve oluşturulacak olan vasiyetnamede bunun dile getirilmesi - İyi bilinen hasta vasiyetnamesi örneğinin bireysel özelliklerle kombine edilmesi - Bireyin kendine vasi tayin etmesi - Açıklayıcı ifadelerle yaşamla ilgili değerler ve tutumların ifade edilmesi - Güven duyulan bir bireyin ve ev doktorunun açık adreslerinin verilmesi - Tarih ve imzanın metinde yer alması ve her 1-5 yıl için metnin güncellenmesi - Hazırlanan belgenin birer kopyasının bireyin avukatına, güvendiği kişiye ve ev doktoruna verilmesi - Bireyin hasta vasiyetnamesi olduğuyla ilgili notun sürekli yanında bulundurulması
<i>Sağlık personeli için</i>	- Her bir hastaya hasta vasiyetnamesinin olup olmadığının sorulması - Hasta vasiyetnamesinin tedavi ve bakımda bir engel değil de yardım olarak yorumlanması - Belgenin yorumlanmasında hasta yakınlarından ev doktorundan yardım istenmesi - Bir kopyasının hasta dosyasına konulması - Hasta vasiyetnamesinin kabulü ve ret nedenlerinin dokümantasyonu

2. Hasta Özerkliği

Immanuel Kant'ın "özerklik her akılcı ve insancıl doğanın onursal nedenidir" saptaması insan kişiliğinde özerkliğinin önemini merkezi bir rolde tanımlar. Kendi kaderini belirlemeye ve bireyin kendi yaşamıyla ilgili kendi kaderini belirleme imkânına sahip olması gerekliliğini vurgular (Megan ve Niedersüss-Beke, 2009). Kant, bireyin özerkliğinin bireyin istediğinde bir kenara bırakabileceği veya istediğinde kullanabileceği bir durum olarak görmez. Aksine bireyin özerkliği bireyin norm ve değerleriyle denetlenen sadece bireyin arzu ve ilgisine göre değil, aynı zamanda bireysel değerler ve yargılama sistemiyle belirleyicilik kazanarak genel tanımlama kazanarak bireysel kurallarla bağlantılığını dile getirir. Yani özerklik ahlak kuralları altında düzenlenerek yapılması gerekli olan düşüncesinden yola çıkarak insan onurunun temelini oluşturur (Wunder, 2008). Özerklik sadece Kant'ın deontolojik etik teorisi (görev etik) ana tartışma konusunu oluşturmaz. Ahlaki değerlendirmeyi eylemlerin sonuçlarıyla ilişkilendiren faydacılık gibi teolojik eylem teorilerinde de özerkliğin önemi vurgulanır (Megan ve Niedersüss-Beke, 2009; Wunder, 2008). Örneğin John Stuart Mill mutluluğa ulaşmak için özerkliğin özgürlüğünün gerekliliğini ifade

eder. Kısaca özerklik çeşitli ahlak sistemlerinde etik tartışma konularının bileşenidir. Bu durum Amerikalı ünlü bio etikçilerinden Thomas Beauchamp ve Jim Childress tarafından modern bioetiğin klasik eserlerinden sayılan “Özerklik için saygı ilkeleri” (Principle of Respect for Autonomy) adlı kitabın ayrıntılı şekilde tartışılır (Beauchamp ve Childress, 1994). Özerklik sadece felsefedeki geniş yorumuyla karşımıza çıkmaz. Yaşamın çeşitli alanlarında da farklı yorumu söz konusudur. Böylece bireyin kendi kaderini belirleme hakkını gerçekleştirmedeki koşullar ve sahip olduğu olasılıklarla bireyin özerkliği olarak adlandırılır. Özerklik kavramından bağımsız olarak kullanımında kendi kaderini belirleme hakkı sürekli bir ön koşul olarak saptanır. Felsefede bu durum üçlü kombinasyon şeklinde açıklanır:

- Farklı yapabilmek
- Nedenlere sahip olmak
- Bireyin kendini ifadesinin diğer bireyler tarafından tanınması (Huber, 2006)
- Söz konusu bu ön koşullar hastaların kararlarının bireyin kendi kaderini belirlemeye yönelik almış olduğu kararların yetkinliğinin tartışılmadan uygulanmasıdır. Bireyde bu yetkinlikler;
- Gerekli bilgilerin anlaşılması
- Kendi değerleri ışında bu bilgilerin değerlendirmesi
- Bireyin uygulamada belirli tahmin ve sonuçların tasarımı
- Diğer bireylere karşı kendi kararının özgürce ifadesi olarak tanımlanır (Wunder, 2008).

Yaşamı sürdürme yetisi aynı şekilde bağımsız seçme olanağına sahip olma, karar verme hakkı gibi tüm bireyin kararını vermede rol oynayan etmenler özerkliğin biçimidir. Özetle bu etmenler bireyin karşılaştığı olaydaki özerklik eksikliği veya yokluğuna göre farklılık gösterir. Bireylerin karar verme ve belirli yetilerine gerektiren iletişim, olayı algılama, dil becerileri özerklik için ön koşullardan bazıları olarak ortaya çıkar. Filozof Harry Frankfurt bireysel arzuların birincil, ikinci arzular diye sınıflandırarak arzulara bireyin derecelendirme yaptığını ileri sürer. Örneğin bir alkolik bireyin içme isteği arzusuna karşın üst bir derecelendirme anlam bulan iyi bir aile bireyi olup düzenli bir aile yaşamına sahip olabilmek için bu bağımlılıktan kurtulma arzusunu ikincil arzu olarak adlandırır (Megan ve Niedersüss-Beke, 2009; Frankfurt, 1982). Bireyin arzularını gerçekçi bir biçimde derecelendirme alınacak kararlarda uygun değerlendirmeler sonucunda ulaşılmış olması özerk karar vermede ön koşuldur. Böylece içneden korkan bir hastanın kan tahlili yapılması için kan alınma işleminin gerekliliği ve bunun üst derecelendirmeyeyle gerekli tedaviyi planlamada

yararlı olacağı bilgisiyle bu korkuyu yenmesi örnek olarak verilebilir. Ya da çok basit bir arzu olan saçların korunma isteğinden yaşamın yüksek doz kemoterapi uygulamasıyla kurtulacağı düşüncesiyle ikinci plana geçmesi gibi. Bazen bireyin arzusu yüzeysel ve sonrasında ikincil olarak derecelendiren istek daha rasyonel olduğunda kompleks bakış açılarını beraberinde getirir. Buradaki sorulması gereken soru bireyin kendi değer verdiği yüzeysel isteklerin belki de bu isteklerin özerkliğini koruyarak kendi kaderini belirlemeye çalıştığı, değişen tercih yapısı ifade edilip edilmeyeceğidir. Metastatik malignom'lu bir kadının kendisine kalan kısa yaşam diliminde öz-bakımın ifadesi olarak saçlarını koruma isteği yaşamını uzama şansından daha önemli olabilir. Özerkliğin ön koşulu, karar verme değerlendirebilme yetisi, akıl ve irade gibi çeşitli yetilerin varlığıdır (Churchill, 1989; Megan ve Niedersüss-Beke, 2009). Özerklik ve bireyin kendi kaderini belirleme hakkı hasta bilinçsiz olduğunda veya demanslı hastalarda olduğu gibi söz konusu olmaz. Bireyin özerkliği karar verme yetisi işlevselliğini sürdürdüğünde olasıdır. Karar verme yetisinin tanınıp tanınması bilimsel olarak test edilemez, hatta bununla ilgili kriterler bile bulunmamaktadır. Sadece sübjektif bir değerlendirme söz konusudur. Bir demans hastasının gerçekte ne istediğiyle ilgili hastanın ifadelerinden yola çıkarak rasyonel bir şekilde veya olası olarak durum değerlendirmesi yapılabilir. Böylece ileri bir demans hastasının yeme ve içmeyi ret etme isteği onun sözel olmayan davranışlarından ve ifadelerden olduğu varsayımdan yola çıkarak yeme ve içmenin durdurulup durulamayacağı veya hasta arzu olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusu gündeme gelir (Kolb, 2001; Wunder, 2008). İdeali bireyin herhangi bir etki altında kalmadan kendisiyle ilgili kararları kendisinin almasıdır. Ama uygulamada ise bireyin ailesi, sosyal ilişkileri ve dini inançları gibi günlük yaşamına şekil veren değerlerin etkisi altındadır. Burada birey özerkliği diğer bireylerin değerlendirmesi çerçevesinde değerlendirilir. Buradaki sorun hasta kararını diğerlerinin olası olarak tahmin ettiği yönde verdiğinde karar kabul görür. Tersî durumda ise hasta almış olduğu kararı mantıklı olarak nedenlerini açıklamak zorundadır (Megan ve Niedersüss-Beke, 2009). Her özerkliğin mevcut kaynak ve yasal süreçler tarafından oluşturulan uygulama ve yapılandırılmış sınırları mevcuttur. Örneğin bilinçli ve aktif ötenazi arzusuna müsaade edilmez. Bakım ve tedaviyle ilgili arzuların yerine getirilmesi bu konudaki olasılıklarla bağlantılıdır. Tedavi için gerekli olan bazı ilaçlar sadece bilimsel çalışmalar başlığı altında ulaşılabilirken diğerleri sağlık sigortaları tarafından ücretleri karşılanmaz. Burada özerklik tedaviye katılımıyla sınırlandırılır. Tersî durumda ise, yani hastanın tedaviyi ret etme hakkında özerkliği daima korunur (Kress, 2004).

Literatürde özerkliği negatif yönde etkileyen kavramlardan olan paternalizm (Pater: baba) ebeveyn-çocuk-ilişkisinde olduğu gibi bakım ve tedaviyle ilgili kararların bireyin güvendiği bir kişiye bırakılması, başka bir

söylemle hastaya rağmen hasta için tüm tedavi ve bakımla ilgili kararların alınması ve uygulanması olarak tanımlanır (Riedel, 2005). Joel Feinberg, paternalizm ve bu davranışın altında yatan nedenleri inceleyerek bu kavramı daha iyi tanımlamak için bir alt gruplandırma yapısı geliştirmiştir. Paternalizm altında var olan davranışın amaçlarını zarar veren paternalizmden (örneğin hasta karar verme yetisine sahipse) yararlı paternalizm (hastanın karar veremediği durumlarda) ayrılması gerektiğini ileri sürer. Burada etik değerlendirme yapılmadan önce çeşitli vaka örneklerine bakmak gerek. Paternalizm kısaca özetlemek gerekirse uzmanlığın baba davranışına dönüşümüdür. Bu davranış şekli çeşitli nedenlerden kaynaklanabilir. Tedavi bakım sorumluluğuyla ilgili yardım arayan hasta ve yardıma hazır sağlık personeli burada temel figür olarak ortaya çıkar. Kendisiyle ilgili konularda karar almanın başka bireye devredildiği durumlardaki sınırlar hasta bireyin durumunun aciliyetine ve kararların derecesine bağlıdır. Ölüm tehdidi olan geri dönüşümü olmayan, sonuçları ağır olan durumlardaki paternalistik davranış hastanın arzusu doğrultusunda farklı yorumlanabilir. Bu yorum hastanın durumunun kötüye kullanılmasından çalışma yasalarının ihlaline kadar geniş bir spektrum içinde yer alan olayların ortaya çıkmasına neden olabilir (Beauchap ve Faden, 1986; Megan ve Niedersüss-Beke, 2009).

3. Hasta Özerkliği ve Hasta Vasiyetnamesi

Hasta vasiyetnamesinden çoğunlukla ağır veya ölümcül hastalık gibi hasta kendi isteklerini dile getiremediği durumlarda kendisiyle ilgili verilecek olan kararlarda etkili olmasını garanti altına alma olarak anlaşılır. Birçok ülkede halan yasal düzenlemelerin yetersizliği yüzünden uygulama alanlarında hasta vasiyetnamesi kullanılamaz. Diğer taraftan hasta vasiyetnamesinin yasal düzenlemelerle uygulamaya taşındığı ülkelerde kullanım sıklığı ve kalitesiyle ilgili herhangi bir araştırmaya rastlanılmamıştır (Brauer, 2008). Vasiyetnamedeki ön koşul hastanın kendi kaderini belirleme hakkının prensip olarak tanınmasıyken, diğer yandan gelecekte bilinçsiz ve kendi kararını alma yetilerinin hasar görmesi durumunda bireyin özerkliği önceden oluşturulmuş bu belgeyle sağlanarak hastanın tedavi ve bakımı ret veya kabul etme gibi özerkliğinin sağlanmasıdır (Meran vd., 2003). Temelde kendi kaderini belirleme hakkı doğrudan insan onuruyla bağlantılı olan insanın temel hakları kategorisine girer. Bu yüzden devlet her bireyin kendi kaderini belirleme hakkına saygı duyarak bununla ilgili kararlarını destekleyerek geçerli kılınmasından sorumludur. Günümüzde bu anlayış ölüm için de geçerlidir (Lang-Welzenbach vd., 2005). 20. yüzyılda hastalık ve ölüm tıbbi olarak teknikleştirildiğinden ve ölüm süreci ekonomik olarak ele alınması gibi ölüm sürecinin tıbbi teknikle yabancılaştırılmasıyla her insanın ölüm sürecini nasıl düşündüğü ve nasıl gerçekleştirilmesi gerektiğiyle ilgili isteklerini etik açıdan dile getirmeye ve bu isteklerin de uygulamaya konulma hakkı vardır.

Bu bakış açısı bireyin gelecekteki olası olan ölüm süreciyle ilgili olarak hasta vasiyetnamesi hazırlayıp kendisiyle ilgili karar alma yetisinin kaybolduğu bu süreçte yaşamı devam ettirici tedavi veya yaşamın yapay olarak devam ettirilmesi gibi konularıyla ilgili hasta vasiyetnamesi aracılığıyla isteklerini dile getirmesi yasal ve tavsiye edilen bir durumdur (Kress, 2007).

4. Ötenazi ve Hasta Vasiyetnamesi

Altı Avrupa ülkesinde gerçekleştirilen bir çalışma tüm ölüm vakalarının % 23-51'inin yaşamı idame ettiren tedaviyle devam ettirilip ettirilmeyeceği kararı kapsamında olduğunu göstermiştir (Van der Helde vd., 2003). Günümüzde her beş kişiden birisinin yaşamını kaybettiği yoğun bakım ünitelerinde tüm ölüm vakalarının % 50-90'nın yaşamı devam ettirici tedavinin ret etmesiyle ilişkili olduğu göz önüne alındığında günümüz insanın nasıl ve ne zaman ölmeye izinli olduğuyla ilgili bir karar mekanizmasının geliştirilmesinin gerekli olduğu görülür (Vincet vd., 2004). Bu gereklilik ülkeleri çözüm arayışına itmiştir. Bazı ülkeler ötenaziye yasallaştırırken bazıları ise hasta vasiyetnamesini ön plana çıkarır. Örneğin 1960'lı yıllarda Amerika'da yaşam son döneminde olan hastaların uygunsuz ve aşırı tedavi ve bakıma maruz kalmalarını önlemek için hasta vasiyetnamesi oluşturulmuştur (Jox vd., 2008). Hasta vasiyetnamesi ve ötenazi birbirinden oldukça farklı kavramlardır. Ötenazi, hiçbir şekilde tedavisi mümkün olmayan, insanda acıma duygusu uyandıran bir hastalıkla yaşamak zorunda olan, hastanın talebiyle tıbbi yoldan hastanın hayatına son verilmesidir (Brok, 1992). Ötenazinin pasif, aktif ve dolaylı olarak üç farklı şekilde uygulama alanı mevcuttur. Bu formlar arasındaki ayırt edici faktör tedavi ve bakımın hedefidir. Pasif ötenazi ağır hasta ve ölmekte olan bireyin almakta olduğu yoğun tıbbi girişimlerinin (örneğin solunum cihazına bağlı bireyde solunum makinesinin kapatılması gibi) ya da yaşamını uzatıcı tedavilerin sonlandırılması anlamına gelir. Temel tedavi ve bakım gereksinimlerine yoğunlaşmış olan pasif ötenazide yoğun tıbbi tedaviden vazgeçilir (solunum, beslenme gibi yaşamı sürdürücü tedavilerin durdurulması). Dolaylı ötenazide ise ölüm sürecinde olan hastanın yaşamakta olduğu ağrıları dindirmek için uygulanan ağrı yönetimiyle ölüm sürecinin hızlandırılması anlaşılır. Buradaki amaç ölümcül hastanın yaşamakta olduğu semptomların şiddetini azaltmak için ölümü hızlandırma olasılığı riskine karşın yapılan tedavi girişimleridir. Aktif ötenazide ölümcül hastanın uygulanan ilaç tedavisiyle hayatına son verilmesidir. Ölüm süreci hızlandırılır. Uygulanan tedavinin amacı ölümü hızlandırmak veya hastanın hayatına son vermektir. Aktif ve pasif ötenazi arasındaki ayrım geçmişte sık tartışılan konulardandır. Günümüzde halen tartışılmaya devam etmektedir. Ölümcül bir hastalığı olan bireyle ilgili verilmesi gereken kararlarda doktorun aktif olarak karar vermesi beklendiğinden ötenazinin bu iki biçimi arasındaki sınır belirsizdir. Diğer taraftan pasif, aktif ve dolaylı ötenazi

arasında ayırım yaşam sonu sedasyonda belirsizleşir. Burada ölümcül hastanın ağrısını azaltmak için uygulanan ağrı yönetimiyle hastanın bilincini kaybetmesinden uyanıklık derecesinin azalmasına kadar değişen oranda sedasyon uygulaması söz konusudur. Söz konusu bu girişimden kısa bir süre sonra ölüm gerçekleşmişse yaşam sonu sedasyon anlaşılır (Schmiedebach ve Woellert, 2006). Örneğin Hollanda'da ölümcül hastaların % 4-15'inin (yıllık yaklaşık 14.000 kişi) uygulanan terminal sedasyon sonucu yaşamlarının sonlandığı tahmin edilmektedir. Doktorların yaklaşık % 60'ının terminal sedasyon uygulamasından önce hastalarına uygulamayla ilgili açıklama yaptıklarını geri kalanın ise hastaya hiçbir açıklama yapmamaktadır (Rietjens, 2004). Ötenazinin uygulama biçimlerini birbirinden ayırmak için hastanın herhangi bir zorlama olmaksızın ölme arzusunun dile getirmesi bağlamında belirlenir. Burada hastanın açık olarak dile getirdiği istek mevcuttur. Hasta isteğini dile getiremediği durumlarda kendisi için bir başkasının karar vermesi gerekir. Hollanda'da yılda üç defadan fazla ötenazi uygulaması yaptığı tahmin edilen sağlık çalışanlarının neredeyse hiçbir vakayı bildirmediikleri, % 82'sinin herhangi bir süpervizyon veya danışmanlık almadıkları saptanmıştır. 2004 yılında Hollanda'da yayınlanan birçok gazete Alzheimer hastalarına belirli koşullar altında aktif ötenazi uygulandığını duyurmuştur (Schmiedebach ve Woellert, 2006).

Bireyin onurlu bir şekilde ölme isteğinin yerine getirilmesi sağlık personelinin görevlerinden birisidir. Hasta, hazırlanmış olduğu vasiyetnamesiyle kendisine uygulanacak tedaviyle ilgili isteklerini tanımlanır. Hasta tarafından hazırlanmış bu belgedeki tedavi ve bakımla ilgili tüm istekler sağlık personeli için yasal olarak bağlayıcıdır.

Batı ülkelerinde ötenazi tartışmaları iki farklı temele dayandırılır: Tıpta modern yoğun bakım araçlarının ve uygulamaların sunmuş olduğu olanaklar. Bu olanaklar ile ölümcül hastalığı olan hastaların yaşayabildikleri yoğun ağrıyı hafifletebilirken yaşam sürelerini ölçülemez oranda uzatarak hastaya yarar yerine zarar verir. Sağlık alanında yaşanan ekonomik sorunlardır. Yüksek teknolojiyle donatılmış tıp çok farklı duygularla algılanır. Bir yandan hastalıkların iyileştirilmesinde ve ağrının giderilmesinde büyük adımlar vaat ederken, diğer yandan ise ağır hastalığı olan bireylerin durumları söz konusu olduğunda bu bireylerin özerkliğinin bireyin izni olmaksızın sınırlandığı izlenimini uyandırır. Bu durum özellikle hastanın bilinçsiz olarak kardiyovasküler ve solunum fonksiyonlarıyla destekleyerek yaşamı yapay olarak sürdürdüğü durumlar için geçerlidir. Bu durumda yaşamını sürdüren hastanın ne zaman yaşamını kaybedeceği önceden kestirilemez. Bu bağlamda “umutsuz durum”, “dayanılmaz acı” gibi kavramlar bu durumdaki hastaya yardım için yasal bir zemine oturtulma gerekliliği için belirleyici ölçütlerdir. Hasta vasiyetnamesindeki günümüzdeki bu hızlı gelişme ve kullanışlılık oranındaki artış bireyi bilinci açıklığı

olmaksızın yaşamda tutabilecek tıbbi teknolojik araçlardaki hızlı gelişimin beraberinde getirdiği kaygının bir ifadesi olarak adlandırılabilir.

Sonuç

Son yıllarda yaşanan hızlı tıbbi gelişimler ölüm sürecini belirsiz bir zamana kadar geciktirebilir hale getirmiştir. Bu gelişim, paralelinde ölüm olayını ev ortamlarından hastanelere taşınır kılmakla kalmayıp ağır hastalık durumlarında bireyin özerk olamama ve kendi kaderini kendi belirmeme hakkının olamayacağı korkusunu da beraberinde getirmiştir. Bu korku hastayı yaşamda tutacak tıbbi araçlardaki gelişmelerle birlikte onurlu ölümünün sağlanmayacağı endişesiyle güçlenir. Bireyin gelecekte olası ağır hastalık durumlarındaki tedavi ve bakımda (mekanik ventilasyon, resüsitasyon gibi) kendi isteklerini uygulanabilirliğinin sağlanması için hasta vasiyetnamesi bir çözüm olarak ortaya çıkar. Hasta vasiyetnamesinin bireyin gelecekteki olası ağır hastalık durumlarında özerkliğinin ve kendi kaderini kendi belirleme hakkının sağlanması için ötenaziden ayrı bir bağlamda uygulama alanı bulan birçok ülkede hukuksal ve etik gibi çeşitli boyutları olan yönergeler geliştirilmiştir.

KAYNAKLAR

- Beauchamp, T. L., & Faden, R. (1986) *A history and theory of informed consent*. Oxford: Oxford University Press.
- Beauchamp, T. L., & Childress, J. F. (1994). *Principles of Biomedical Ethics*. Oxford: Oxford University Press.
- Brauer, S. (2008). Die Autonomiekonzeption in Patientenverfügungen – Die Rolle von Persönlichkeit und sozialen Beziehungen. *Ethik Med*, (20), 230-239.
- Brock, Dan W. (1992). Voluntary active euthanasia. *Hastings Center Report*, 00930334, 22 (2), Mar/Apr.
- Brown, B. (2003). The history of advance directives: a literature review. *J Gerontol Nurs*, (29), 4-14.
- Buford, C. (2008). Advancing an advance directive debate. *Bioethics*, 22 (8), 423-430.
- de Boer, M.E., Droies, R-M., Jonker, C., Eefsting, J.A., & Hertogh, C. (2011). Advance Directives for Euthanasia in Dementia: How Do They Affect Resident Care in Dutch Nursing Homes? Experiences of Physicians and Relatives. *JAGS*, (59), 989-996.
- Frankfurt, H.G. (1982). Freedom of the will and the concept of a person. In: *Free will*. (G. Watson, Ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Gözler, K. (2010). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*. <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm> (E.T: 28.03.2012).
- Grennan, T. (2004). Advance directives in oncology: Are they useful? *Wien Klin Wochenschr*, 116 (13), 431-433.

- Güven, T., & Sert, G. (2010). Advance Directives in Turkey's Cultural Context: Examining The Potential Benefits For The implementation of patient rights. *Bioethics*, 24 (3), 127-133.
- Hasta Hakları Yönetmeliği*. Resmi Gazete Tarihi: 01.08.1998. Resmi Gazete Sayısı: 23420. 28 Mart 2012, <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.4847&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=>
- Ilkilic, I. (2008). Die kultursensible und kultursensitive Patientenverfügung in einer wert pluralen Gesellschaft am Beispiel muslimischer Patienten. *Ethik Med*, (20), 221-229.
- Jox, R. J., Hessler, H. J., & Borasio, G. D. (2008). Entscheidungen am Lebensende, Vorsorgevollmacht und Patientenverfügung. *Nervenarzt*, (79), 729-739.
- Kadioğlu, G. F. (2012). Tıbbi Karar Verme Sürecinde Hastanın Artan Rolü. *Tip Etiği Hukuku Tarihi*, 20 (2), 69-73.
- Kolb, G. (2001). Rechtliche und ethische Aspekte der Sondenernährung älterer Patienten mit fortgeschrittener Demenz. *Eur J Ger*, (3), 7-12.
- Kress, H. (2004). Selbstbestimmung am Lebensende. *Ethik Med*, (16), 291-297.
- Kress, H. (2007). Sterbehilfe und Sterbebegleitung im Licht der Patientenautonomie. *Gynäkologe*, (40), 960-965.
- Kutner, L. (1969). Due process of euthanasia: the living will, a proposal. *Indiana Law J*, 539-554.
- Lang-Welzenbach, M., Fasching, P. A., & Vollmann, J. (2005). Patientenverfügungen und Therapieentscheidungen in der gynäkologischen Onkologie. *Geburtshilfe und Frauenheilkunde*, (65), 494-499.
- Meran, G. J., May, A., Geissendörfer, S., & Simon, A. (2003). Möglichkeiten und Grenzen von Patientenverfügungen. Was geschieht, wenn ich selbst nicht mehr entscheiden kann? *Onkologe*, (9), 1313-1324. DOI 10.1007/s00761-003-0615-x
- Meran, G. J., & Niedersüss-Beke, D. (2009). Autonomiefälle in der Betreuung onkologischer Patienten. *Onkologe*, (15), 964-971.
- Rietjens, J. A., van der Heide, A., Vrakking, A. M., Onwuteaka-Philipsen, B. D., van der Maas, P. J., & van der Wal, G. (2004) Physician reports of terminal sedation without hydration or nutrition for patients nearing death in the Netherlands. *Annals Internal Med*, (141), 178-185.
- Schmiedebach, H. P., & Woellert, K. (2006). Sterbehilfe, Patientenautonomie und Palliativmedizin. *Bundesgesundheitsbl - Gesundheitsforsch - Gesundheitsschutz*, (49), 1132-1141.
- Van der Heide, A., Deliens, L., Faisst, K. et al. (2003). End-of-life decision-making in six European countries: descriptive study. *Lancet*, (362), 345-350.
- Wunder, M. (2008). Demenz und Selbstbestimmung. *Ethik Med*, (20), 17-25.
- Zellweger, C., Brauer, S., Geth, C., & Biller-Andorno, N. (2008). Patientenverfügungen als Ausdruck individualistischer Selbstbestimmung? Die Rolle der Angehörigen in Patientenverfügungsformularen. *Ethik Med*, (20), 201-212. DOI 10.1007/s00481-008-0578-y.

EK 1. Hasta Vasiyetnamesi (Örnek)

HASTA VASIYETNAMESİ	
Ben, (Adı, Soyadı; Doğum Tarihi ve adres), hastalık, kaza vb. sonucu bilinç ya da mental yetilerim kaybı nedeniyle muhakeme ve karar verme yeteneğim giderilemez derecede zarar gördüğünde kendi arzularımı ifade edemez durumda olacağımdan aşağıda yer alan ifadelerden bana uygun olanları işaretledim, eksik olanları da ilgili paragrafların sonuna ekledim)	
1. Bu vasiyetname aşağıda açıklanan durumlarda uygulanır:	
(a) Geri dönüşmesi mümkün olmayan ölüm sürecinde bulunduğumda	
(b) Beynimde herhangi bir nedenle oluşabilecek hasarın yol açabileceği karar verme yetiminde, diğer insanlarla iletişime geçebilme ve kendimi ifade edebilme yeteneğimin iki uzman doktorun görüşü alındıktan sonra bu durumların geri dönüşü olmadığında (hatta ölüm söz konusu olmadığında bile bu durum ortaya çıkmışsa).	
(c) 	
Burada ayrıntılı ifade edilmeyen hastalık durumlarının da söz konusu duruma göre değerlendirilmelidir. Diğer durumlarda sağlık personelinde durumumun iyileştirilmesi veya söz konusu zararın hafifletilmesi için mevcut olan tüm olanakların kullanmasını bekliyorum.	
2.1. Maddenin altında yer alan ifadelerde işaretlediklerim veya eksik görüp eklediğim durumlarla ilgili olarak;	
- Susuzluk, ağrı, solunumla ilgili problemler ve kaygı gibi veya olası diğer hastalık durumlarında yatıştırıcı tedavi ve bakım girişimleri uygulanmasını isterim. Bu girişimlerin beklenen yaşam süremi kısaltabileceği tehlikesinin bilincindeyim.	
- Yaşamakta olduğum bu süreçte;	
(a) Hospis hizmetlerinden	
(b) Manevi destek veren kuruluşlardan	
(c) destek almak istiyorum.	

(Kişisel istekler ve yorumlar) 3.1. Maddenin altında yer alan ifadelerde işaretlediklerim veya eksik görüp eklediğim durumlarla ilgili olarak; (a) Gereksiz yere ölümümü geciktiren ve daha fazla acı çekmeme neden olan ömrü uzatıcı ya da yaşamı sürdürme tedavisi girişimlerden vazgeçilmesini istiyorum. (b) <i>Kardiyopulmoner Resüsitasyon istemiyorum.</i> 4.1. Maddenin altında yer alan ifadelerde işaretlediğim ölümümün direkt beklenmediği durumla ilgili olarak ölmeme izin verilmesini istiyorum. Bu nedenle; (a) Hiçbir şekilde yapay beslenme istemiyorum (gastrik tüp, ağız, burun veya ilgili karın duvarı veya damar içi uygulama aracılığıyla) (b) Tıbbi olarak önerilmiş bir azaltılmış sıvı alımı talep ediyorum. 5. Vekâletnamenin işlerliği için: (Evet) (Hayır) Hasta vasiyetnamesine ek olarak bir vekaletname daha hazırlattırdım. Hazırlatmış olduğum vekaletnamede vekil tayin etmiş olduğum kişi benim hasta vasiyetnamemin tüm içeriğinden haberdardır.
Vekil; Adı, Soyadı: Adresi: Telefon: Faks:
6. Vasiyetnameye bakımından sorumlu olacak bireyin hasta vasiyetnamesindeki ilişkisi; (Evet) (Hayır) Hasta vasiyetnamesine ek olarak benim bakımından resmi olarak sorumlu bir birey söz konusudur. Bu söz konusu birey benim hasta vasiyetnamemin tüm içeriğinden haberdardır. Bakımdan sorumlu bireyin; Adı, Soyadı: Adresi: Telefon: Faks:
Bu belgeyi kendi kaderimi belirleme hakkımın bir ifadesi olarak tıbbi durumlarla ilgili edinmiş olduğum bilgi ve yasal anlamını dikkatli bir şekilde

düşündükten sonra imzaladım. Bu yüzden yukarıda sıraladığım veya eklediğim herhangi bir isteğimde yazılı veya sözlü (kanıtlı) itirazım olmadıkça hiçbir şekilde geri döndürülemezdir.

(Evet) (Hayır) Tüm bunları güvendiğim, tedavimden sorumlu bir doktorla konuşulmuştur. Şayet benimle ilgili karar vermede bir problem söz konusu olacak olursa bu doktorla temasa geçiniz.

Doktorun Adı, Soyadı Adresi:

Telefon:

Faks:

Yer/Tarih:

Hastanın İmzası:

**OSMANLI DEVLETİ'NDE MUHTARLIK TEŞKİLATININ
KURULMASI: NİĞDE MERKEZ SANCAĞI VE BOR KAZASI
ÖRNEĞİ*****ESTABLISHMENT OF MUKHTARSHIP ORGANIZATION IN THE
OTTOMAN EMPIRE: THE EXAMPLE OF NİĞDE SANJAK AND
BOR DISTRICT***Şenay ATAM*****Özet:**

Bu makalede II. Mahmut döneminde öncelikle İstanbul'da ardından taşrada kurulmaya başlanan muhtarlık teşkilatının Niğde'deki yapılanması ele alınacaktır. Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyıldan itibaren çeşitli alanlarda yenilikler yapılmaya çalışılmış ise de başarıya ulaşılammıştır. XVIII. yüzyılda, III. Selim döneminde yapılmaya çalışılan yenilikler daha çok askerî ve mali alanda gerçekleşmiştir. Ancak bu tür düzenlemeler ile sorunun çözülemeyeceği anlaşılmış ve II. Mahmut döneminde idari alanlarda da bazı yenilikler yapılmıştır. Sultan II. Mahmut, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra idari alanda yenilikler yapma teşebbüsüne girişmiş ve bu şekilde merkezi otoriteyi güçlendirmeyi hedeflemiştir. II. Mahmut'un merkezi otoriteyi güçlenmek için yaptığı girişimlerden birisi de muhtarlık teşkilatının kurulması çalışmalarıdır.

Muhtarlık teşkilatı Tanzimat'ın ilanı ile birlikte yaygınlaşmıştır. Çalışmamızda Osmanlı Devleti'nde mahallenin yapısı ve işlevinin yanında muhtarlık teşkilatının kurulmasına kısaca değinildikten sonra Niğde ve Bor'da muhtarlık teşkilatının kurulması ve buraya atanan muhtarlar Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Muhtarlık Teşkilatı, Niğde, Bor, Osmanlı Mahalle.

Abstract:

In this article, the structuring of mukhtarship organization in Niğde, which began to be established during the period of Mahmud II, first in Istanbul and then in downstate, will be discussed. Although innovations in various fields had been attempted in the Ottoman Empire as from the XVIIth century, they were not successful. In the XVIIIth century, the innovations attempted during the period of

* Bu çalışma, "I. Uluslararası Niğde Dil, Kültür ve Tarih Sempozyumu"nda sunulmuş olan bildirinin düzenlenmiş ve genişletilmiş hâlidir.

** Arş. Gör., Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü – Niğde skara_79@hotmail.com

Selim III were mainly in military and financial fields. However, it was soon recognised that the problems would not be solved with such regularizations and further innovations were made in the field of administration. Sultan Mahmud II attempted to make administrative innovations after he removed the Guild of Janissaries in 1826, and in this way he aimed to reinforce the central authority. One of the attempts made by Mahmud II in order to reinforce the central authority was to establish the mukhtarship organization.

The mukhtarship organization became widespread with declaration of the Reforms. In our study, after the establishment of the mukhtarship organization is touched on briefly, as well the structure and function of neighborhood in the Ottoman Empire, the establishment of the mukhtarship organization in Niğde and Bor and the mukhtars assigned there will be mentioned, based upon documents.

Key words: Ottoman Reforms, Mukhtarship Organization, Niğde, Bor, Ottoman Neighborhood.

Giriş

Şehirlerde mahalle ve kırsal alanlarda da köy toplulukları Osmanlı yönetiminin klasik devrinden itibaren en alt idari birimleri idi. Daha çok aynı dili konuşan, aynı dine mensup insanların bir arada yaşadıkları Osmanlı köy ve mahalleleri kayıtlarda isimlerinden başka sakinlerinin diniyle belirlenmişti (Ortaylı, 2000, s. 106; Çadırcı, 1997, s. 40)¹.

Geleneksel Osmanlı şehrindeki mahalle, henüz sınıf ve statü farklarının biçimlendirmede olduğu bir fiziki mekândır. Mahallenin en zengini ile en fakiri bir arada yaşamaktaydı. 19. yüzyılın ilk yarısına kadar üst yöneticilere karşı mahallenin sorumlusu dinine göre imam, haham veya papazdı. Papaz ve hahamlar patrikhane veya hahambaşının temsilciydi. İmamlar ise padişah berati ile tayin edilen ve beldenin mülki ve beledi amiri olan kadının temsilciliğini üstlenen memurdu. Bir kimsenin mahalleye yerleşebilmesi için, mahalle sakinlerinden birinin ve imamın kefaleti şarttı. İmam böylece zincirleme olarak birbirine kefil olan mahalle halkının hepsinin kefiliydi. İmamın en önemli görevi, mahalle sakinlerine konulan vergilerin paylaştırılması ve toplanmasıydı. 19. yüzyıl reformlarıyla mahalle ve köylerde muhtarlık kurulmaya başlanınca, imama göre muhtar daha yetkili bir yönetici olmuştur (Ortaylı, 2000, s. 106-108).

Sözcük olarak “seçilmiş” anlamına gelen muhtar terimi, Osmanlı Devleti'nde muhtarlık teşkilatı kurulmadan önce mahalle, köy ve kasabanın önde gelen, güvenilir kişilerini de nitelerdi. Mülki bir birim olarak muhtarlık teşkilatı II. Mahmut döneminde yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra ilk

¹ Osmanlı dönemindeki mahallelerle ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlar için bk. Ergenç, 2005, s. 415-426; Bayartan, 2005, s. 93-107; Bayramoğlu Adala, 2008.

olarak 1829 yılında İstanbul'da doğum, ölüm, göç, nakil ve sair nüfus hareketlerini kontrol altına alıp, güvenliği sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. İstanbul'da kuruluşunun ardından uygulamadan olumlu neticeler alınması üzerine muhtarlık teşkilatı 1833 yılından itibaren taşrada da yaygınlaştırılmaya başlanmış ve ayanlığın yerine ikame edilmiştir. İstanbul dışında ilk olarak muhtarlık teşkilatı duyulan ihtiyaç gereği 1833'te Kastamonu'da kurulmuştur (Akyıldız, 2006, s. 11-14). Kastamonu Sancağı'na bağlı Taşköprü'de ayan² olan Hacı Ömer'in halka kötü davranması ve ahaliden fazla vergi alması üzerine halk mütesellim Dede Mustafa Ağa'ya³ şikâyetinde bulunmuştur. Bunun üzerine isyan eden ayan Hacı Ömer öldürülmüş, Dede Mustafa Ağa yeni ayan seçmek yerine İstanbul'da tatbik edilen muhtarlık usulünü Kastamonu merkezinde uygulayarak her mahalleye oranın ileri gelen iki kişisini muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sani olarak tayin etmiştir. Kastamonu halkının bu yeni usulden memnun kaldığını haber alan II. Mahmut, bu teşkilatın diğer bölgelere de yaygınlaştırılması için ülkenin her tarafına talimatlar göndermiştir (Çadırcı, 1970, s. 411; Akyıldız, 2006, s. 14; Ortaylı, 2000, s. 108; Bayramoğlu Adala, 2008, s. 183-184). Bunun üzerine muhtarlık 1833 yılından itibaren Ankara, Sivas, Aydın ve Bursa gibi Anadolu şehirlerinde kurulmaya başlanmıştır. Muhtarlık teşkilatı oluşturulurken, taşradaki mahalle yapılanması da gözden geçirilerek küçük ve birkaç haneden oluşan mahalleler birleştirilmiş ve sayıları azaltılmıştır. Muhtarlar, 1830-31 nüfus sayımının ardından sancaklarda teşkil edilen defter nazırlıklarına ve nazırlıklar da İstanbul'da kurulan Ceride Nezareti'ne bağlıydı. Ancak idari açıdan denetimleri nezarete değil, sancak mütesellimlerine aitti. Muhtardan şikâyetçi olan yöre halkı, ileri gelenleri veya imamları vasıtasıyla onu mütesellime şikâyet ederlerdi (Akyıldız, 2006, s. 15-16)⁴.

Muhtar belirlendikten sonra prosedür şu şekilde işlemekteydi: seçilen muhtarların isimleri kadı tarafından deftere kaydedilir, bu defterler önce defter nazırına ve oradan da Ceride Nezareti'ne gönderilir, isimler padişahın onayından geçip Darphane'de adlarına mühürler kazdırıldıktan sonra mühürler muhtarlara iletilir ve süreç tamamlanırdı (Akyıldız, 2006, s. 16; Çadırcı, 1988, s. 1238).

Muhtarların başlıca görevleri mahalle ve köylerde güvenliği sağlamak, verginin toplanmasına yardımcı olmaktır. Muhtarlar mahalleye gelip-gidenleri denetim altında tutar, gelenlerin mürur tezkirelerini kontrol ederek

² Ayanlık kurumunun ortaya çıkışı ve geçirdiği evreler hakkında bk. Özkaya, 1977.

³ Dede Mustafa Ağa oldukça başarılı bir mütesellimdi. Kastamonu Sancağı'na atandıktan sonra asayiş sağlamıştır. Halk tarafından da tutulan mütesellim, 1836 yılında İzmir İhtisap Nazırlığına atanmıştır (Çadırcı, 1970, s. 411).

⁴ Muhtarlık teşkilatı 1833 yılından itibaren taşrada da kurulmaya başlanmış olmasına rağmen ülkenin çeşitli bölgelerinde ilerleyen zamanlarda kurulmuş ve bazı farklı uygulamalar söz konusu olmuştur. Örneğin Girit'te muhtarlık teşkilatı 1881 yılında teşkil olunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Çadırcı, 2011, s. 15-23.

kanunlara uygun olarak yerleşmek isteyenlere yer gösterir, kefil bulur ya da bizzat kendisi kefil olurdu. Yeni gelenlerin ismini nüfus defterine kaydeder, doğan, ölen başka yere göç eden veya gelenlerin kayıtlarını tutarak defter nazırına bildirirdi (Çadırcı, 1997, s. 39; Akyıldız, 2006, s. 17-18; Ortaylı, 2000, s. 109).

Muhtarlık Müslüman köy ve mahallelerde kurulmuştur. Gayrimüslimlerin yaşadığı yerlerde ise, muhtarların yürüttüğü vazifeleri yerine getirmek üzere kâhyalar atanmıştır.

İlk kurulduğu yıllarda muhtarların ne kadar süre ile görevde kalacakları konusuna bir açıklık getirilmemiş, haklarında herhangi bir şikâyet olmadığı sürece muhtarlar görevlerinde kalmıştır. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile muhtarların görev süresi bir yıl olarak belirlenmiştir. Muhtar ve kâhyalar yaptıkları iş karşılığında bazı vergilerden muaf tutulmuşlardır. Tanzimat'tan sonra vergi muafiyetinin kaldırılması üzerine muhtarlara maaş bağlanmıştır (Akyıldız, 2006, s. 20).

Niğde Sancağı'nda Muhtarlık Teşkilatının Kurulması

Yukarıda bahsedildiği üzere 1833 yılından itibaren Anadolu'da da oluşturulmaya başlanılan muhtarlık teşkilatı 1835 yılında da Niğde'de teşkil olunmuştur. Araştırmamızın kaynağını oluşturan ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi Ruûs Kalemi Defterleri kataloğunda yer alan defterde, 1835 yılında Niğde Sancağı merkezinde yer alan mahalleler ve Niğde'ye bağlı köylere atanan muhtarlar ile daha önce mahalle ve köylerin sorumluları olan imamların isimleri kayıt altına alınmıştır. Ruûs Kalemi, Divan-ı Hümâyûn'un en önemli kalemlerinden olup, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, mevalî, timar ve zeâmet sahipleri dışındaki bütün hizmetliler ile hazine, evkâf ve gümrükten maaş alan her türlü devlet memurlarının tayin muamelelerinin yapıldığı ve bunlara dair kayıtların tutulduğu kalemdir. Bu çeşit devlet memurlarının tayin muamelesini gösteren kâğıda *ruûs* adı verilir ve bunlar bu kalemde tutulan *Ruûs Defterleri*'ne kaydolunurdu (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2010, s. 77-78). Niğde sancağına atanan muhtarların kayıtlarının tutulduğu ve çalışmanın temel kaynağını teşkil eden ruûs defteri ise 980 Numaralı Bâb-ı Âsafî Defterleri Kataloğu'ndaki Ruûs Defterleri (A. RSK. d.) kataloğunda yer almaktadır (BOA A.RSK. d. Nr. 1685; BOA A.RSK. d. Nr. 1686).

Niğde Sancağında nefis-i Niğde ve Bor kazalarına ait defterlerin başında “ba-irade-i seniyye karargir olan nizam-i müsahhane üzere memalik-i mahruse-i şahanede kain nevahi, kaza ve kurralara mücerrib’ül-etvar (tecrübeli) kimesnelerden bi’l-intihab⁵ muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sani

⁵ Muhtarların seçilerek mi yoksa doğrudan atanarak mı tayin edildiklerine dair çeşitli görüşler ortaya konulmuştur. Musa Çadırcı muhtarların seçilerek tayin edildiğini ifade etse de Ali Akyıldız makalesinde muhtarların seçilerek atandığına dair herhangi bir belge olmadığını vurgulamıştır.

namıyla ikişer nefer muhtar ve reayaya dahi kâhyalar nasb olunmak yanında ba-buyruldu-i vali-i veliü'l-şan eyalet-i Karaman devletlü vezir rûşen-zamîr el-hac Ali Paşa hazretlerinin inzimam-ı rey-i marifetleriyle Niğde Sancağı'nda kain kaza ve kurralara münferiden defterler tanzim olunarak" denilerek Niğde merkezi için nefis-i Niğde, Bor için Niğde Sancağı'nda kain Bor kazası "derunun da olan mahallat ve tevabi-i kurralarının cümle esaslı muarriyet u marifet-i şer'yle nasb ve tayin olunan muhtarların defteridir ki ber-vech-i ati zikr olundu" ifadesi yer almaktadır. 13 Safer 1251 (10 Haziran 1835) tarihi deftere kaydedilmiştir (BOA A.RSK. d. Nr. 1685; BOA A.RSK. d. Nr. 1686). Zaten 31 Temmuz 1835 tarihinde Karaman valisi el-Hac Ali Paşa tarafından Sadarete gönderilen yazıda Karaman Eyaleti'nin diğer sancakları olan Konya, Akşehir, Aksaray ve Beyşehir sancakları kazalarına yeni usûl gereğince muhtarlar seçilerek tayin edildiği gibi bu yeni usûlün Niğde Sancağı ile Bereketli Madeni kazalarında dahi icra olunarak buralara ait defterlerin İstanbul'a gönderildiği ifade olunmuştur. Yani Karaman Eyaletinde Konya, Beyşehir, Aksaray ve Akşehir sancaklarında muhtarlık teşkilatı Niğde'den önce kurulmuş, burada elde edilen faydalar göz önünde bulundurularak bu yeni teşkilat Niğde Sancağı'nda da oluşturulmuştur (BOA HAT 756/35708/A, 5 Rebiülahir 1251; BOA HAT 756/35708, 29 Zilhicce 1251).

Defterin başında verilen bilgilere dayanarak Niğde Sancağı'nın Karaman Eyaleti'ne bağlı olduğunu ve eyalet idarecisinin de bu dönemde vezir Ali Paşa olduğunu anlamaktayız.⁶ Yeni oluşturulan düzen gereğince 1835 yılında Niğde Sancağı'nda bulunan mahalle ve köylere muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sani adıyla ikişer adet muhtar atanmıştır.

1835 yılına ait bu defterde Niğde Sancağı'nda 32 Müslüman Mahallesi, bir Ermeni Mahallesi ve bir Rum Mahallesi olarak Kayabaşı-i Rumi Mahallesi tespit edilmiştir. Bunun yanında şehrin çeşitli mahallelerinde gayrimüslim unsurların yaşadığını "derun-ı şehr-i reaya" tabirinden anlamaktayız. Buna göre şehirde çeşitli mahallelere yerleşmiş olan gayrimüslimlerin hepsine birden birer kâhya-i evvel ve kâhya-i sani atanmıştır.

Muhtarlık teşkilatı oluşturulurken taşradaki mahalle yapılanmasının yeniden gözden geçirilerek küçük mahallelerin birleştirilerek mahalle sayısının azaltıldığını yukarıda ifade etmiştik. Bu uygulamanın bir örneğini

Niğde Sancağına ait defterde de "inhihab" yani seçilme kelimesinin kullanılmış olmasına rağmen muhtarları kimin seçtiğine dair net bir bilgi mevcut değildir. Ancak şunu burada ifade edebiliriz ki bir seçim söz konusu olsa bile bunun günümüzdeki manasıyla halkın sandık başına gidip oy kullanarak yaptığı seçimlerle karıştırmamak gerekir. Muhtemelen bu dönemde muhtarlar halkın ileri gelenlerinin ortak görüşü ile belirlenmekteydi. İlgili tartışmalar için bk. Akyıldız, 2006, s. 16; Çadırcı, 1997, s. 38-39; Musa Çadırcı, 1970, s. 413; Ercoşkun, 2012, s. 131-154.

⁶ Niğde Sancağı'nın 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarındaki idari ve demografik durumu hakkında detaylı bilgi için bk. Öztürk, 2008. Ayrıca bk. Galanti, 1931.

Niğde'de de görmekteyiz. Tahrir kayıtlarına göre 16. yüzyılda Niğde'de 32 mahalle varken, bu yüzyılın sonunda Niğde'deki mahalle sayısı 37'ye yükselmiştir (Metin, 2009, s. 47). 19. yüzyıla gelindiğinde nüfusun 16. yüzyıla oranla daha da artacağı ve mahalle sayısının da doğru orantılı olarak artacağı düşünülürse 19. yüzyılda Niğde merkezinde aslında 34'ten fazla mahalle olduğu kanaatine varılabilir. Zira Niğde'nin nüfus yapısına baktığımızda genel anlamda şehir nüfusları yüzyıl boyunca artış göstermiştir. Nüfus artışı paralel olarak şehirlerde fiziki anlamda bir gelişme söz konusu olmuştur. Niğde kazasında mahallelerin nüfus artış oranları, 16. yüzyıl boyunca istikrarlı bir gelişme göstermiştir (Metin, 2007, s. 86-87). Ancak ruûs defterinde toplam 34 mahallenin kaydedilmesi tahrir defteri kayıtlarında sonradan oluştuğu görülen bazı mahallelerin kaybolduğunu bize göstermektedir. Bu da Niğde'de muhtarlık teşkilatının kurulması ile ilgilidir. Muhtemelen 1835 yılında bazı küçük mahalleler birleştirilmiş ya da daha büyük mahallelerin içerisine dâhil edilmiştir.

Ruûs defterinde Niğde'de yaşayan gayrimüslimlerin Ermeni Mahallesi ve Kayabaşı Mahallesi dışında nerelerde yaşadığını tespit edememekteyiz. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki Kayabaşı Mahallesi'nde yaşayan gayrimüslim unsurların sayısı diğerlerine göre oldukça fazla olduğundan olsa gerek bu mahallenin ismi ruûs defterinde belirtilerek bu mahalleye 2 kâhya atanmıştır. 1835 tarihli Ruûs defterinden daha önce ve sonra hazırlanan Niğde'ye ait cizye defterlerinde gayrimüslimlerin hangi mahallelerde yaşadığı açıkça görülebilmektedir. Niğde Sancağının etnik yapısını Müslüman Türkler, Ortodoks Türkler ve Ortodoks Rumlar ile az sayıda Ermeniler oluşturmaktaydı. Niğde şehrinde yerli Ortodokslar öteden beri Niğde'de meskûn, İslamiyet'ten ve İslam'ın buralara yayılmasından önce Hristiyan olup böyle kalan Türklerdir (İyi, 1999, s. 16). 1830 tarihli Niğde Cizye Defteri'ne göre Niğde'deki gayrimüslim halk Sungur, Derecik, Hacet, Saruhan, Tat Ahmet, Ahi Mustafa, Hoca Veys, Kible, Kayabaşı, Rum ve Ermeni mahallelerinde yaşamaktaydılar. Sungur, Rum, Ahi Mustafa, Saruhan ve Hacet mahallelerinde Ermeni unsur olmayıp, sadece Rumlar yaşamaktaydılar. Ermeni Mahallesi ise sadece Ermenilerin yaşadığı bir mahalle idi. Derecik, Hoca Veys, Tat Ahmet, Kible ve Kayabaşı mahallelerinde ise hem Ermeni hem de Rum nüfusu beraber yaşamaktaydı. Niğde mahallelerinde yaşayan Rumların sayısı 913, Ermenilerin sayısı ise 209 idi (Doğan, 2008, s. 43). 1843 tarihli Niğde Cizye Defteri'nde de hemen hemen tekrarlayan bilgiler verilmiştir (İyi, 1999, s. 16). Dolayısıyla Niğde Ruûs defterinde Kayabaşı ve Ermeni mahallelerinin yanında “şehirde yaşayan reaya” olarak belirtilen kesimin de bu mahallelerde yaşayanlar olduğunu burada ifade etmek mümkündür.

1835 yılına ait ruûs defterinde belirtilen Niğde Sancağı merkezinde bulunan 32 Müslüman mahallesinden 24'ü ismini mescitten almıştır. Bunlar Emir, Ayas Bey, Sırçalı, Şahne, Kuba, Danabaşı, Hacı Eyne, Hoca Faiş, Bal

Hasan, Ahi Paşa, Ali Bey, Tahtalı, Dedecik, Hoca Veys, Tat Ahmet, Kible, Hatip, Ahi Mustafa, İbn-i Dai, Burhan, Hacet, Rüstem, Kasım ve Kayabaşı-İ İslami mahalleleridir. Adını camiden alan mahalleler ise Torbalı, Sungur ve Sultan Alaaddin Mahalleleri'dir. Bunun yanında yeni kurulduğundan "Yenice" adıyla anılan bir mahalle ve ismini kişi adından alan İlyas Ağa Mahallesi de Niğde'de bulunan mahalleler arasındadır. Niğde merkezinde bulunan bu mahallelerin büyük bir çoğunluğu 16. Yüzyıla ait tahrir kayıtlarında isimleri geçen eski mahallelerdir ve nüfus oranlarının fazla olduğu tahmin edilmektedir. Zira tamamına muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sani namıyla ikişer adet muhtar atanmıştır.

Muhtarlık ataması yapılırken ilgili mahalle halkının tercih ve eğilimleri de dikkate alınarak mahallenin ileri gelen önemli kişileri arasından bu tayin gerçekleştiriliyordu. Niğde'ye atanan muhtarların isimlerinden önce konulan lakaplarına ve isimlerine baktığımızda bunların çoğunda "es-seyyid"⁷ lakabının kullanıldığı görülmektedir. Bu da muhtar seçilen kişilerin genellikle mahallenin önde gelen kişileri arasında yer aldığı delili olarak karşımıza çıkmaktadır. Es-seyyid lakabının yanında "hacı", "molla", "el-hac", "hafız" gibi lakapların da kullanıldığı görülmektedir. Defterde muhtarların yanında mahallenin muhtarlardan önceki sorumlusu olan imamların isimlerinin de kaydedilmesi imamların halen önemini koruduğu ve mahallenin sorumluları arasında yer aldığını göstermektedir. Muhtarların isimlerinden yola çıkarak aile ya da sülalelerini tespit etmek oldukça güçtür. Ancak bazı lakaplar günümüzde Niğdeli bir ailenin soyadı olduğundan burada zikretmeye değerdir. Bu da Tahtalı Mahallesi'nin muhtar-ı evveli Es-Seyyid Abdurrahman ibn-i Cullazoğlu Hacı Ömer'dir. Bunun yanında Tercanlı ailesinin de hem imam hem de muhtar yetiştirmiş olması bakımından bu dönemde Niğde'nin ileri gelen ailelerinden olduğu ileri sürülebilir. Tercanlı Hafız Ali'nin oğullarından biri Kuba Mahallesi'nin muhtar-ı evveli iken diğeri Hacı İne mahallesi'nin imamıdır. Muhtarların isimleri yazılırken bazılarının meslekleri de belirtilmiştir. Buna göre bazı muhtarların Dülger, Kahveci, Tüccar, Saraç, Ekmekçi ve Bakkal olduklarını kayıtlardan anlamaktayız.

⁷ Seyyid lakabı "efendi", "ağa", "bey", "reis" anlamına geldiğinden bu lakabı taşıyanların şehrin ileri gelenleri görüşüne ağırlık kazandırmaktadır. Kelimenin anlamı için bk. Şemseddin Sami, H. 1317, s. 755.

Şenay Atam

Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Teşkilatının Kurulması: Niğde Merkez Sancağı ve Bor Kazası Örneği

Establishment of Mukhtarship Organization in the Ottoman Empire: The Example of Niğde Sanjak and Bor District

Tablo 1: 1835 Yılında Niğde Şehrinin Mahalleleri ve Bu Mahallelere Atanan Muhtar ve İmamlar

Mahalle İsmi	Mahalle İmamı	Muhtar-ı Evvel	Muhtar-ı Sani
Yenice	Es-Seyyid Mustafa İbn-i Balta oğlu Ali	Es-Seyyid Hüseyin İbn-i Zefir Beşer oğlu Mustafa	Hacı Mehmed İbn-i Küçük Ağanın İbrahim
Şehidler	Es-Seyyid Emin İbn-i Sıralı oğlu Mehmed Emin	Es-Seyyid Osman ibn-i Poyraz oğlu Osman	Molla Hasan ibn-i Mehmed
Efenek	Es-Seyyid İbrahim ibn-i Süleyman	Es-Seyyid Ali ibn-i Tatar oğlu Mehmed	Es-Seyyid Halil ibn-i Kaval oğlu Mehmed
Emir	Es-Seyyid Mehmed İbn-i Mahmud	Es-Seyyid Osman ibn-i Osman	Es-Seyyid Ömer ibn-i Tufan oğlu Ömer
Ayas Bey	Es-Seyyid Yahya ibn-i Bozbey oğlu Mehmed	Es-Seyyid Mahmud ibn-i Hacı Mahmud oğlu Süleyman	Es-Seyyid Ahmed Tahir ibn-i Mahmud
Sırçalı	Es-Seyyid Hasan ibn-i Yüzbaşızade Hacı Hami Ömer	Es-Seyyid Ali ibn-i Hacı Kahmun	Halil ibn-i Çürük Ali
Şahne	Es-Seyyid Mustafa İbn-i Kocakanlı oğlu Zaik	Ali İbn-i Kahveci Bekir	Es-Seyyid Osman ibn-i Bezirci oğlu Halil
Kuba	Es-Seyyid Canib ibn-i Lütfullah	Es-Seyyid El-Hac Mehmed İbn-i Tercanlı Hafız Ali	Es-Seyyid İsmail bin Nuri Şahin
Danabaşı	Es-Seyyid Ahmed İbn-i Çekirdek oğlu Halil	Es-Seyyid Mehmed İbn-i Kasım	Mustafa İbn-i Mehmed
Hacı İne	Es-Seyyid Ahmed İbn-i Tercanlı Hafız Ali	Es-Seyyid İsmail ibn-i Saraç Zabık	Es-Seyyid Mehmed ibn-i Şeyh oğlu Ebubekir
Hoca Faiş	Sayfa Yırtık Okunamadı?	Ahmed İbn-i Mustafa	Osman İbn-i Ahmed
Bal Hasan	Es-Seyyid Halil ibn-i Halil	Es-Seyyid Mustafa ibn-i Latif oğlu Mehmed	Halil ibn-i Eneği oğlu Halil
Torbalı	Es-Seyyid Hafız İsmail ibn-i Bekir	Es-Seyyid Mehmed ibn-i Yağmur oğlu Mehmed	Mehmed Emin İbn-i Salih
Ahi Paşa	Es-Seyyid Hafız İsmail bin Süleyman	İsmail ibn-i Seyid Gazi oğlu Mustafa	Es-Seyyid İbn-i İbrahim
Ali Bey	Es-Seyyid Hafız İsmail bin Sofulu oğlu Hüseyin	Süleyman ibn-i Sadık oğlu Hacı İsmail	Mehmed ibn-i Dülger oğlu Hüseyin
Tahtalı	Es-Seyyid Numan Basri ibn-i Selim	Es-Seyyid Abdurrahman ibn-i Cullazoğlu Hacı Ömer	Hacı Ali bin Ali

Sungur	Es-Seyyid Ali ibn-i Ahmed	Es-Seyyid ibn-i Bostancı oğlu Abdullah	Es-Seyyid ibn-i Saraçoğlu Ali
Dedecik	Es-Seyyid Ahmed İbn-i Küçük İmam oğlu Abdurrahman	Es-Seyyid Abdullah bin Abdullah	Mehmed Ragıb ibn-i Musa
Hoca Veys	Es-Seyyid Ömer ibn-i Sırrı imam oğlu Ömer	Es-Seyyid Mehmed Emlik Sarı imam oğlu Abdurrahman	Hacı Ahmed ibn-i Bekir oğlu Ahmed
Tat Ahmed	Es-Seyyid Ahmed ibn-i Ahmed	Zekeriya ibn-i El-Hac Ali	Süleyman ibn-i Burgu oğlu Mehmed
Eraman	yok	Es-Seyyid Mustafa ibn-i Mustafa	Hacı Osman ibn-i Mustafa
Kible	Es-Seyyid Hacı Hafız Osman bin Mehmed	Es-Seyyid Süleyman ibn-i Ahmed	Halil ibn-i Mustafa
Hatip	Es-Seyyid Nureddin ibn-i Birekani Ahmed Efendi	Es-Seyyid Ali ibn-i Hacı Emireddinzade Ebubekir	Es-Seyyid Osman ibn-i Şeker oğlu Yusuf
Sultan Alaaddin	Abdullah ibn-i Havasizade	Es-Seyyid El-Hac Mustafa bin Zaim Mehmed	Es-Seyyid İbrahim ibn-i Şeyh oğlu Ahmed
İlyas Ağa	Es-Seyyid El Hac Hafız Mustafa bin Abdullah	Es-Seyyid Ali Hamza oğlu Mehmed	Es-Seyyid ümeralık ibn-i Kaba katiroğlu Mehmed
Ahi Mustafa	Es-Seyyid Osman ibn-i Taşcıoğlu Osman	Es-Seyyid Ali ibn-i Bilücü oğlu Ahmed	Ali ibn-i Abdullah
İbn-i Dai	Es-Seyyid Hafız Abdullah ibn-i Arab Binbaşızade Süleyman	Es-Seyyid Abdurrahman ibn-i Ebubekir	Es-Seyyid Hüseyin ibn-i Paçacıoğlu Mehmed Emin
Burhan	Es-Seyyid Ebubekir ibn-i Ebubekir	Hafız Mustafa ibn-i Ekmekci Osman	Osman ibn-i Çelebi oğlu Ömer
Hacet	Es-Seyyid Abdullah ibn-i Sarı İmam oğlu Hüseyin	Hüseyin İbn-i Mahmud oğlu Hüseyin	Es-Seyyid Halil İbrahim ibn-i Ömer
Rüstem	Es-Seyyid İsmail ibn-i Kara Hafız oğlu Abdullah	Es-Seyyid Ebubekir ibn-i Ebuza oğlu Hüseyin	Es-Seyyid Osman ibn-i Bakkal oğlu İbrahim
Kasım	Es-Seyyid Mehmed Emin ibn-i Ebubekir	Es-Seyyid Mustafa ibn-i Mansur oğlu Mehmed	Es-Seyyid Abdurrahman ibn-i Kara Ahmed
Kayabaşı İslami	Es-Seyyid Hafız Ahmed ibn-i Ahmed	Es-Seyyid Süleyman bin Mehmed	Es-Seyyid Ahmed ibn-i Ali

Niğde Sancağında Osmanlı Devleti'nde Müslüman mahallelerine muhtar atıldığı gibi gayrimüslimlerin temsilcileri olarak da kâhyaların⁸

⁸ Her ne kadar bazı kaynaklar kâhyaların atanmadığı ve ve gayr-i Müslim köy ve mahallelerinin eskiden olduğu gibi kocabaşılar tarafından idare edildiği şeklinde iddialar olsa da Ali Akyıldız'ın makalesinde de belirttiği gibi kısa bir süre de olsa gayr-i Müslimlere kâhyalar atandığının Niğde'ye

Şenay Atam

Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Teşkilatının Kurulması: Niğde Merkez Sancağı ve Bor Kazası Örneği

Establishment of Mukhtarship Organization in the Ottoman Empire: The Example of Niğde Sanjak and Bor District

atandığını bu belgeden anlamaktayız. Bunun yanında defterde gayrimüslim mahallelerde bulunan papazların da isimleri de defterde geçmektedir. Niğde merkezinde bulunan mahallelerde yaşayan reayaya ikişer adet kâhya tayin edildiği de dikkati çeken bir diğer unsurdur. Derun-ı şehr-i reaya tabir edilen bölgeye tayin edilen Mena veled-i İne Bey ismi bu kişinin Ortodoks Türk kökenli olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

Tablo 2: 1835 Yılında Niğde Şehrinde Yaşayan Gayrimüslimlerin Papaz ve Temsilcileri

Mahalle İsmi	Kâhya-i Evvel	Kâhya-i Sani	Papaz
Derun-ı Şehr-i Reaya	Mena veled-i İne Bey	Toma veled-i Togodoş	Holos veled-i Togoros
Kayabaşı Mahallesi	Canbazoğlu Mosil	Ağni oğlu Yorgi	Anaştas veled-i Mayas
Ermeniyan Mahallesi	Agop veled-i Logoz	Agya veled-i Agob	Karabet veled-i Kekder

Niğde Sancağı merkezinde bulunan mahallelerin yanında köylere atanan muhtarlar ve kâhyalar da kaydedilmiştir. Yine köylerin imamlarının ve gayrimüslimlerin papazlarının isimleri de defterde zikredilmektedir. Bu defterde Niğde merkeze bağlı toplam 35 köy kaydedilmiştir (Hüseyniklioğlu ve Arslan, 2009, s. 299-314; Oflaz, 1992). Bu sayı 1872 yılında Niğde merkeze bağlı olarak belirtilen 42 köy sayısına yakındır (Kaya, 2006, s. 198). Buradan Niğde merkeze bağlı tüm köylere muhtar veya kâhya atandığını söylemek mümkündür.

Niğde Sancağı'nda 1835 yılında 33 Müslüman ve 5 Rum köyüne muhtar ve kâhyalar atanmıştır. Kâhya tayin edilen Rum köyleri karye-i İloson, karye-i Sazlıca, karye-i Madala, karye-i Hasa ve karye-i Gölcük'tür. Sazlıca, Gölcük ve İloson köylerinde hem Müslüman hem de gayrimüslim unsurların yaşadıkları görülmektedir. Müslüman köyleri arasında kaydedilmiş olan Sazlıca, Merkebli, Sazala, Karaköy ve İloson köylerine iki yerine birer muhtar tayin edildiği gibi, Sazlıca, Merkebli, Karaköy ve Sazala köylerinde imam olmaması da dikkati çekmektedir. Bu durum muhtemelen köylerin Müslüman nüfusunun azlığı, köyde bir cami bulunmayışı ya da bura halkının göçebe yaşam sürdürdükleri düşüncelerini akla getirmektedir. Niğde'ye tabi gayrimüslim köylerine birer kâhya ve papaz tayin edildiği de dikkati çeken bir diğer ayrıntıdır. Zira şehir merkezindeki gayrimüslim mahallelerine ikişer adet kâhya tayin edilmiştir. Buradan köylerdeki gayrimüslim nüfusun az olduğu kanaatine varılabilir.

ait bu defter kaydı açık bir delildir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Akyıldız, 2006, s. 18; Çadırcı, 1970, s. 411; Ortaylı, 2000, s. 109. Ancak Niğde'nin aksine Canik sancağında kocabaşların eski güçlerini devam ettirdiklerini görmekteyiz. Zira bu sancaktaki gayr-i Müslim köy ve mahallelere bir kocabaşı ve bir kâhya atanmıştır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Erler, 2009, s. 169-190. Kocabaşılar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mert, 2003, s. 139-154; Pakalın, 1993, s. 285.

Niğde merkezindeki köylerin isimlerine baktığımızda çeşitli Türk aşiretlerine ve doğal çevreye dair izler bulmak mümkündür. Zaten bir toplumun yaşadığı çevreyi kendi dini, milli ve geleneksel kültürünü esas alarak isimlendirmesi olağandır. Niğde merkeze bağlı köylerle de bunu tespit etmek mümkündür. Örneğin Çardak, Tatlar, Şıhlar köylerinin isimleri Türk aşiretleri isimlerinin izlerini taşıırken, Kara Melendiz, Sazlıca, Karaköy, Gölcük köylerinin adları da doğal çevreye bağlı olarak isimlendirildikleri izlenimi vermektedir⁹.

Tablo 3: Niğde Merkez Kazasına Tabi Köylere Atanan Muhtar ve İmamların İsimleri

Köyün İsmi	Köy İmamı	Muhtar-ı Evvel	Muhtar-ı Sani
Karye-i Arlasun (Tepeköy)	Es-Seyyid Hafız Ali ibn-i Kara Ali oğlu Hüseyin	Halil bin Hüseyin	Halil ibn-i Kılıç oğlu Ahmed
Karye-i Fesleğen	Es-Seyyid l-Hac Yusuf	Es-Seyyid Ali ibn-i Kasım	Es-Seyyid Mehmed ibn-i Hacı Ali
Güllüce	Es-Seyyid Ömer ibn-i İbrahim	Es-Seyyid İbrahim ibn-i Kara Mehmed	Es-Seyyid Ahmed ibn-i Hüseyin
Naynas (Kırkıpınar)	Es-Seyyid Mehmed Emin ibn-i İbrahim	Mustafa ibn-i Müslim oğlu Mehmed	Mustafa ibn-i hacı İsmaili
Sazlıca	Yok	Ömer ibn-i Maraz oğlu Hasan	Yok
İloson (Küçükköy)	Es-Seyyid Musa ibn-i Ali	Es-Seyyid İbrahim ibn-i Osman	Yok
Murtandı (Murtazaköy)	Hasan ibn-i Hamza oğlu	Es-Seyyid Hüseyin ibn-i Süleyman	Osman ibn-i Osman
Azadala (Azatlı)	Ali ibn-i Mustafa	Es-Seyyid İbrahim ibn-i Köse Osman	Ali ibn-i imam oğlu Ali
Cınara (Çınarlıköy)	Mehmed İbn-i Murtaza	Mustafa ibn-i Ebubekir	Mustafa ibn-i Musa
Finas (Sultanpınarıköyü)	Ali ibn-i Hasan	Mustafa ibn-i Kılıçoğlu Hamza	Vaiddin ibn-i Serd Hasan
Gelemiş (Bozköy)	Mehmed ibn-i Hasan	İsmail ibn-i Bekaroğlu Osman	Mustafa ibn-i Ali
Remad (Küllüce köyü)	Hasan ibn-i Ebubekir	Es-Seyyid Ebubekir ibn-i Hasan	Osman ibn-i Mehmed
Asmıc (Asmasız köy)	Ali ibn-i Kasım	Ali ibn-i Hüseyin	Ahmed ibn-i Cinci oğlu Hasan
Divari (Divarlı köy)	Ahmed ibn-i Hüseyin	Hüseyin ibn-i Halil	Musa ibn-i İmam oğlu Osman
Çiflik (Çiftlik İlçesi)	Es-Seyyid Ahmed Raşid ibn-i Ebubekir	Hüseyin ibn-i Çelebi oğlu Mustafa	Veli ibn-i Vahab oğlu İbrahim
Şıhlar	Es-Seyyid Mehmed ibn-i Hüseyin	Es-Seyyid Hüseyin ibn-i Hasan Bey	Mehmed İbn-i ümeralık oğlu Ali
Sinasa	Ali ibn-i Mehmed	Hasan ibn-i Hasan	Hasan ibn-i Abdullah oğlu Ali Musa

⁹ Niğde ve çevresinde yerleşmiş Türk aşiret ve boylarına dair bilgi için bk. Bayrak, 2005, s. 51-80.

Şenay Atam

Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Teşkilatının Kurulması: Niğde Merkez Sancağı ve Bor Kazası Örneği

Establishment of Mukhtarship Organization in the Ottoman Empire: The Example of Niğde Sanjak and Bor District

Kulu (Kula köy)	Mehmed İbn-i Ali	İbrahim ibn-i Topal oğlu Ahmed	Ahmed ibn-i Hasan
Lemye (Melye) Kitreli Köyü	Osman ibn-i Musa	Mehmed ibn-i Osman	Abdulfettah ibn-i Ebussaab
Tokaruz	Es-Seyyid Mehmed ibn-i Hacı Kasım	El-Hac Kasım ibn-i Hacı Numan	Mustafa ibn-i Musa
Çardak	Osman ibn-i Hacı	İbrahim İbn-i İbrahim	Mehmed ibn-i Yılmaoğlu Hasan
Kara (Karı) Melendiz (Ovalıbağ köyü)	Memiş ibn-i Memiş	Ahmed ibn-i Yılor oğlu Ali	Abdullah İbn-i Hasan
Bulan	İsmail İbn-i Süleyman	Emrullah İbn-i İsmail	Ömer ibn-i Mehmed
Tatlar	Ali İbn-i İsmail	Hasan İbn-i Abdullah	Yusuf ibn-i Hüseyin
Yazı Höyük	Es-Seyyid Ebubekir ibn-i Hasan	İsmail ibn-i Memiş	Es-Seyyid Memiş ibn-i Bekir Ali
Nar	İsmail ibn-i Numan	Süleyman ibn-i Ahmed	Osman ibn-i Ali
Gösterli	Ali ibn-i Ahmed	Mehmed Emin ibn-i Pir Hacı oğlu	Hasan ibn-i Kalpaklı oğlu
Kiledere (Giledere)	Hüseyin	Abdurrahman ibn-i Ahmed	Salih ibn-i Ali
Geledes (Yahyalı tarafı)	Mustafa ibn-i Ömer	Süleyman ibn-i Süleyman	Veli İbn-i Ahmed
Merkeblü (Yeni Gümüş)	Yok	Osman ibn-i Ebubekir	Yok
Sazala	Yok	Uncu oğlu Mehmed	Yok
Karaköy	Yok	Ahmed ibn-i Mehmed	Yok
Gölcük	Es-Seyyid Mehmed Şakir ibn-i Ömer	Hasan ibn-i Tel oğlu Ömer	Es-Seyyid Hasan ibn-i Osman
Şehre Tabi Köylerde Bulunan Reayaların Seçilen Kâhyaları			
Köyün İsmi	Kâhya	Papaz	
Karye-i İloson	Hive veled-i Torson	Anaşa veled-i Yorgi	
Karye-i Sazlıca	Aleksi veled-i Ahi Yakof	Yakof veled-i Epusdol	
Karye-i Madala (Ballıköy)	Ahi Yovan veled-i Körpe oğlu	Janamna veled-i Mihail	
Karye-i Hasa	Acı Simon veled-i Yorgi	Hristokayş veled-i Ağnar	
Karye-i Gölcük	Serham veled-i Vasil	Hive veled-i Vasil	

Bor Kazasında Muhtarlık Teşkilatının Kurulması

12. yüzyıldan sonra Anadolu Selçukluları döneminde bir kale yerleşmesi olarak ortaya çıkan Bor, Karamanoğulları'nın 1470 yılına kadar süren yönetimleri döneminde gelişme göstermiş ve bu dönemde şehirde oldukça fazla sosyal ve dini yapı inşa edilmiştir. Kayıt defterimizde isimleri geçen bazı mahalleler de Karamanoğulları döneminde inşa edilen bu dini

yapılardan isimlerini almışlardır. Bunlardan bazıları Şeyh İlyas Camii, Vüsta Mescidi ve Cullah Mescidi'dir (Toroğlu, 2009, s.178-179). 875 H./1470-1471 M. yılında Fatih Sultan Mehmet zamanında Osmanlı topraklarına Niğde çevresi ile birlikte katılan Bor (Özkarcı, 1997, s. 173), XVI. Yüzyılın başında (1500) Bor, Niğde Sancağına bağlı 10 mahallesi olan büyük bir köydür. Yüzyılın ortasında (1518) Niğde Kazasına tâbi bir nahiye olarak görülen Bor, yüzyılın sonunda ise Anduğu Kazasının lağvedilip ilave edilmesiyle Niğde Livasına tâbi kaza konumuna yükselmiştir (Metin, 2009, s. 47; Atlı, 1999, s. 62; Dündar, 2001, s. 15; Dündar, 2004, s. 162).

1835 yılında Niğde Sancağı'na bağlı kaza olan Bor merkezinde 26 Müslüman, 1 Rum, 1 Ermeni mahallesi ve 6 köy bulunmaktaydı. Niğde merkezinde ve köylerinde olduğu gibi Bor kazası mahallelerine de muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sani ismiyle her bir mahallenin ileri gelen iki kişisi tayin edilmiş, bunların yanında mahalle imamlarının isimleri deftere kaydedilmiştir. Bor'daki Ermeni ve Rum mahallelerine ise kâhya-i evvel ve kâhya-i sani namıyla iki kâhya atanmış, bunların yanında dini liderleri papazların isimleri de deftere kaydedilmiştir. Niğde Sancağı'nın aksine Bor'daki mahalle sayısı muhtarlık teşkilatının kurulmasıyla azalmamıştır. Bor'un 16. Yüzyıl sonunda 23 olan mahalle sayısı, ruûs defterinin oluşturulduğu 19. yüzyılda 28'e yükselmiştir.

Bor Kazası mahallelerine atanan mahalle imam ve muhtarlarının büyük çoğunluğunun Niğde'de olduğu gibi "seyyid", "molla", "hacı" gibi lakaplar taşıdığını görmekteyiz. Bazı imam ve muhtarların da belirli ailelerden geldiğini bu defterden tespit edebilmekteyiz. Örneğin Saray Mahallesi'nin imamı Seyyid Halil bin Hafız Ali Efendi Çantalızade ile Seyyid Ahmed Emin bin Hacı Ahmed Efendi Çantalızade aynı sülaleden gelmektedirler. Vüsta mahallesinin imamı Seyyid Hafız Mehmed Efendi "Çekelizade", Armutlu Mahallesinin imamı Seyyid Hacı Mehmed Hazım Efendi "Fikrizade", Mahkeme Mahallesinin imamı Seyyid Molla Emin Mehmed "Çolakzade" sülalelerinden gelmektedir (BOA A.RSK. d. Nr. 1686).

Bor kazasına ait muhtarların belirtildiği defter kaydına bakıldığında Bor Kazası'nda Niğde'nin aksine Ermeni ya da Rum köylerinin olmadığı görülmektedir. 1835 yılında Bor Kazası'nda 6 köye muhtar atanmıştır. Bu köyler Kilisehisar, Mendur, Halac, Beregon, Karamahmutlu, Kulaguz (Kılavuz) köyleridir. Kilisehisar karyesinin diğerlerine oranla büyük olduğunu mahallelere ayrılmasından anlamaktayız. Bu yılda Kilisehisar karyesinde Han, Cami, Çayır ve Kemer mahallerine muhtarlar seçilerek atanmıştır (BOA A.RSK. d. Nr. 1686).

Bor kazası köylerinden karye-i Beregon, hem ismi itibariyle hem de buraya atanan imam ve muhtarlarının isimlerinde yer alan ve gayrimüslimlerin oğullarını ifade etmek için kullanılan veled kelimesinin yer

Şenay Atam

Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Teşkilatının Kurulması: Niğde Merkez Sancağı ve Bor Kazası Örneği

Establishment of Mukhtarship Organization in the Ottoman Empire: The Example of Niğde Sanjak and Bor District

alması itibariyle dikkat çekmektedir. Bu durum köyün daha önceden Ortodoks Türk olduğu ve burada bulunanların da sonradan Müslüman olduğu intibasını uyandırmaktadır. Karye-i Beregon imamı Ahmed veled-i Kekeç oğlu Süleyman, muhtar-ı evveli Halil veled-i Kekeç oğlu isimlerini taşımaktadır. Bor köylerinden bazıları da Türk aşiret ya da boylarının isimlerini taşımaktadır. Bunlar Halac ve Karamahmutlu köyleridir.

Tablo 4: Bor Kazasına Tabi Mahalle ve Köylere Atanan Muhtar ve Kâhyaların İsimleri

Mahalle İsmi	Mahalle İmamı	Muhtar-ı Evvel	Muhtar-ı Sani
İlaldı-i Üla	Ahmed Efendi bin Mehmed Ali Efendizade	Hacı Osman bin Demirci İsmail	Hüseyin bin İlyas oğlu Hüseyin
İlaldı-i Süfla	Molla Ali bin Terzi Hacı Mehmet	Hacı Mehmet bin Niğdeli Mehmet	Mehmet bin Konuşun Deli Halil
Armutlu	Seyyid Hacı mehmet Hazım Efendi bin Fikrizade acı Mehmet	Hacidede bin Yusuf	Bil Mustafa bin Deli Ahmet
Hacı Mehmet	Molla Mehmet Bin İmamoglu Hacı Ahmet	Hacı Halil bin Musa Beyoğlu Hacı Ali	Ali bin Hımş? oğlu Ali
Cüllah	Seyyid Hafız Ahmet bin Sarı Hafız Mehmet	Bil Hasan bin İbrahim Hacı Köse oğlu	Bil Mehmet bin İsmail Zoyalde oğlu
Hacı Hasan	Seyyid Davudiye Mehmed Devir Efendi	Seyyid Musa Bin Mehmed Sabırcık	İbrahim veled-i Ali Gündükcü oğlu
Cami-i Atik	Seyyid Hafız Mustafa Bin Basdalıcı Hasan	Seyyid Salih bin Saraç Hacı Osman	Seyyid Ali bin Maviş
Çukur	Esseyidül-şeyh Ahmed Efendi bin Maraşi İbrahim Efendi	Seyyid Mehmed Sabarı bin Emin Emir Kenan oğlu	Seyyid İbrahim bin Kara Ahmed
Mahkeme	Seyyid Molla Emin Mehmed bin Mustafa Çolakzade	Hüseyin bin Hacı Hasan Hafız oğlu	Mahmud bin Hacı İlyas Fadıl oğlu
Hacı Mahmud	Seyyid Halil İbrahim Efendi bin Ali	Seyyid Esad Bey Ömer Hacı Şeyh oğlu	Seyyid Molla Hasan bin dede Hasan
Saray	Seyyid Halil bin Hafız Ali Efendi Çantalzade	Seyyid mehmed Said bin Cuma oğlu Mehmed Ağa	Seyyid Ali Bin İmam Dede
Vüsta	Seyyid Hafız Mehmed Efendi bin Çekeleizade Halil	Mehmed bin Halil Yeice oğlu	Bünyan bin Abdullah Niğdeli oğlu
Şeyh İlyas	Molla Mutafa bin Emir Mustafa Emir Ahmet oğlu	Seyyid Süleyman bin Beyoğlu Ahmed ağa	Mehmed bin Hacı Mehmed Hafız oğlu
Şahin	Seyyid Abdullah bin Müezzın Hüseyin	Seyyid Hacı İbrahim bin Hacı Yusuf oğlu	Şeyh Osman bin Ömer Ümrın oğlu

Bulgarcık	Seyyid İbrahim bin Osman Demir Ayak	İldiker bin Osman Hacı Bekir oğlu	İsal bin Halil---- oğlu
Sarı Ali	Molla Ali bin Abdülbaki oğlu	Seyyid İbrahim bin Halil --- oğlu	Seyyid Molla Ali bin Memiş oğlu
Seyyid Ahmed	Seyyid Mehmed Efendi bin Selvar oğlu	Seyyid Hacı Ali bin Karapınarlı Mehmed	Hüseyin bin Cabhamenin oğlu
Sufiyan	Seyyid Ahmed Emin bin Hacı Ahmed Efendi Çantalızade	Seyyid Mustafa bin Memiş oğlu	Halil bin Hastanın Hasan
Halil Efendi	Seyyid Mustafa bin Mehmed Efendi	Hacı Mehmed bin Yiğen Ömer oğlu	Hacı İsmail bin Abdullah Ekenin oğlu
Harim	Seyyid Molla Halil bin Molla Mehmed	Seyyid Hacı Osman bin El-Kasım oğlu	Mustafa bin Hacı Ali Bölükbaşı oğlu
Hacı İsmail	Seyyid Hafız Yusuf bin Mustafa	Seyyid Hacı Arif bin Süleyman Numan oğlu	Hüseyin bin Abdülkerim oğlu
Karakaya (İlyas Fakih Mesc.)	Mehmed bin Ahmed Balkalı oğlu	Hacı Musa bin Musa	Osman bin Ali İsmail oğlu
Uğurlu	Abdullah bin Hafız İbrahim	Mustafa bin Hasan Fettah	Ömer bin Karabe oğlu Ömer
İbn-i Sırrı	Seyyid Abdullah Efendi bin Halil	Seyyid Ömer bin Davud oğlu Mustafa	Yahya bin İbrahim Sahabe oğlu
Karaca	Hafız Abdullah Mehmed Onbaşı	Ahmed bin Sucu Mehmed	Ahmed bin Cevceveli Ömer
Bor Kazasına Tabi Köyler			
Karye-i Kilisehisar	Köy İmamı	Muhtar-ı Evvel	Muhtar-ı Sani
Han Mahalle	Seyyid Mustafa Said bin Halil Hacı Mehmed oğlu	Ali bin Abdullah	Memiş bin Çübürge Mehmed
Mahalle-i Kemer Karye-i Kilisehisar	Seyyid Ali bin Mehmed Hoca	Seyyid Hacı Ali bin Musa Gedik oğlu	Osman bin Köse Ali
Mahalle-i Cami Karye-i Kilisehisar	Seyyid Mehmed Said bin Mehmed Efendi	Mustafa bin Gedik Karnı oğlu	Ali bin Cafer
Çayır Mahallesi Karye-i Kilisehisar	Molla Mutafa bin İsal Efendi	Seyyid Hasan bin Abdullah Ağa	Süleyman bin Hacı Ali Ağa
Karye-i Mendur	Seyyid Mehmed İbn-i Rıdvan oğlu Ali	Seyyid Ali bin Kuyud oğlu Ömer	Seyyid Mehmed bin Murad oğlu Mustafa
Karye-i Halac	Seyyid Hüseyin bin Kara Fakih oğlu Mehmed	Hüseyin bin Musa oğlu Salih	Osman bin Musa oğlu Ahmed

Şenay Atam
Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Teşkilatının Kurulması: Niğde Merkez Sancağı ve Bor Kazası
Örneği
Establishment of Mukhtarship Organization in the Ottoman Empire: The Example of Niğde
Sanjak and Bor District

Karye-i Beregon	Ahmed Veled-i Kekeç oğlu Süleyman	Halil Veled-i Kekeç oğlu	Hasan bin Gül Ali oğlu Mehmed
Karye-i Karamahmudlu	Seyyid Halil bin ishak	Abdülhalim Veled-i Mustafa	Seyyid Osman bin Abdal oğlu
Karye-i Kulaguz (Kılavuz köy)	Seyyid AbdülKenani bin Ali Gani oğlu	İsmail bin Hamza	Ali bin Ahmed Gani oğlu
Kasaba-i Bor Der Kaza Taife-i Rumiyan			
	Papaz	Kâhya-i Evvel	Kâhya-i Sani
	Oyannos Veled-i Odham	Boğyan veled-i Anasdiş Kabasakal oğlu	Anasdaş veled-i Bretoş Mercimekçioğlu
Kasaba-i Bor Der Kaza Millet-i Ermeniyan			
	Papaz	Kâhya-i Evvel	Kâhya-i Sani
	Agob Veled-i Karabet	Agob Veled-i Karabet Basmacı	Asdeil Veled-i Artin Boyacı

(Kaynak: BOA A.RSK. d. Nr. 1686)

Sonuç

1833 yılından itibaren Osmanlı taşra idaresinde muhtarlık teşkilatı kurulmaya başlanmıştır. Niğde Sancağı merkezi ve Bor kazası ile bunlara bağlı karyelerde bu teşkilat 1835 yılında tesis edilmiştir. Niğde Sancağı merkezi ve Bor kazasını ele aldığımız bu çalışmada adı geçen yerleşim birimlerinin nüfus özellikleri gözetilerek Müslüman yerleşim yerleri için muhtar ya da muhtarlar ile imam, Hristiyan yerleşim yerleri için kâhyalar ve papazlar tayin edilmiştir. Bu çalışmada kullanılan kayıt defterlerinde yer alan görevlilerin isimleri Niğde yöresindeki salnameler öncesine ait en eski devlet memuru listesinin de oluşmasını sağlamıştır. Ayrıca bu dönemde Niğde şehri ve Bor kazasında bulunan mahalleler ile karyelerin isimleri hakkında da bu defterden detaylı bilgi elde edebilmekteyiz. Bu husus şehir tarihi alanında çalışanlara da yol gösterici olması bakımından oldukça önemlidir.

Çalışmamız sonucunda defterlerde Niğde Sancağında 32 Müslüman, 1 Rum ve 1 Ermeni mahallesi tespit edilmiştir. Ayrıca Niğde Sancağı Merkez kazasına bağlı 30 Müslüman, 2 Rum köynün yanında 3 adet de Müslüman ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadıkları köy ismi yer almıştır.

Bor Kazası'nda ise 26 Müslüman, 1 Rum ve 1 Ermeni Mahallesi ile kazaya bağlı 6 köy tespit edilmiştir. Niğde Sancağı Merkez ve Bor Kazası'ndaki köy sayılarının bu dönemde daha fazla oldukları bilinmesine rağmen defterlerde sadece muhtarlık seçimi yapılan köylerin isimleri yer almıştır.

KAYNAKLAR

- Akyıldız, A. (2006). Türkiye’de Muhtarlık Teşkilâtının Kuruluşu ve Gelişimine Genel Bir Bakış. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (14), 11-30.
- Atlı, H. E. (1999). *Geçmişten Günümüze Bor*. İstanbul: Yardım Severler Derneği.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi. (2010). İstanbul: Başbakanlık Basımevi.
- Bayartan, M. (2005). Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, (13), 93-107.
- Bayrak, Ş. (2005). 18. ve 19. Yüzyıllarda Niğde ve Çevresinde Aşiretler, Eşkialık Hareketleri ve Diğer Olaylar. M. Şaşmaz, (Ed.), *Niğde Tarihi Üzerine* içinde (51-80). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Bayramoğlu Adala, A. (2008). *Osmanlı Şehrinde Mahalle*. İstanbul: Sümer Kitabevi Yayınları.
- BOA A.RSK. d. Nr. 1685.
- BOA A.RSK. d. Nr. 1686.
- BOA HAT 756/35708/A, 5 Rebiülahir 1251.
- BOA HAT 756/35708, 29 Zilhicce 1251
- Çadırcı, M. (1970). Türkiye’de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme. *Belleten*, XXXIV (135), 409-420.
- Çadırcı, M. (1988). Tanzimat’ın İlânı Sıralarında Türkiye’de Yönetim (1826-1839). *Belleten*, LII (201), 1215-1240.
- Çadırcı, M. (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: TTK Yayınları.
- Çadırcı, M. (2011). Girit’te Muhtar Seçimi Düzenlemesi. *I. Uluslararası LAÜ Tarih Kongresi Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk Tarihi Bildiri Kitabı* içinde (15-23). KKTC.
- Doğan, H. (2008). Hicri 1246 tarihli Cizye Defteri’ne Göre Niğde Kazası’ndaki Gayrimüslim Unsurlar. M. Şaşmaz, (Ed.), *Niğde, Aksaray ve Nevşehir Tarihi Üzerine* içinde. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Dündar, M. (2001). *Niğde-Bor’da Türk Mimari Eserleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dündar, M. (2004). Niğde/Bor Hamamları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44 (2), 161-184.
- Ercoskun, T. (2012). Osmanlı Devleti’nde Muhtarlık Kurumunun İşleyişine İlişkin Düzenlemeler ve Gözlemler. *Bilgi*, (60), 131-154.
- Ergenç, Ö. (2005). Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri. V. Akyüz, (Ed.), *İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler* (C. I) içinde (415-426). İstanbul: İlke Yayınları.
- Erler, M. Y. (2009). Osmanlı Nüfus Kayıtlarına Dair Alternatif Bir Kaynak: Defter-i Liva-i Canik (1837). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (8), 169-190.
- Galanti, A.. (1931). *Niğde ve Bor Tarihi*. İstanbul.
- Hüseyinklioğlu, A. ve Arslan, H. (2009). 16. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Niğde Kazası Yerleşme Merkezlerinin Tespiti. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (2), 299-314.
- İyi, Y. (1999). *Niğde Sancağı 1259 (M. 1843) Senesi Cizye Defteri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şenay Atam

Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Teşkilatının Kurulması: Niğde Merkez Sancağı ve Bor Kazası Örneği

Establishment of Mukhtarship Organization in the Ottoman Empire: The Example of Niğde Sanjak and Bor District

- Kaya, M. (2006). XX. Yüzyıl Başlarında Niğde Sancağı'nın Nüfusuna Dair. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (19), 193-210.
- Mert, Ö. (2003). Tanzimat Döneminde Çeşme Kocabaşları (1839-1876). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22 (35), 139-154.
- Metin, R. (2007). *XVI. Yüzyılda Orta Anadoluda Nüfus ve Yerleşme (Bozok, Kırşehir, Niğde, Nevşehir ve Keskin Örneği)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Metin, R. (2009). XVI. Yüzyılda Niğde ve Kırşehir Sancaklarında Mahalle Yapılanması. *Karadeniz Araştırmaları*, (20), 45-58.
- Oflaz, M. (1992). *16. Yüzyılda Niğde Sancağı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Özkaya, Y. (1977). *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*. Ankara: TTK Yayınları..
- Öztürk, İ. (2008). *Niğde Sancağı (İdari ve Demografik Yapı) 1868-1923*. Konya: Kömen Yayınları.
- Özkarcı, M. (1997). Niğde-Bor'da Karamanoğulları Beyliği Mimari Eserleri. *VI. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri, 16-17 Mayıs 1996 içinde* (171-225). Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuk Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü* (C. II). İstanbul: MEB Yayınları.
- Şemseddin Sami (H. 1317). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul.
- Toroğlu, E. (2009). Bor Şehri'nin Kuruluş ve Gelişmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 14 (21), 173-194.

Şenay Atam

Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Teşkilatının Kurulması: Niğde Merkez Sancağı ve Bor Kazası Örneği

Establishment of Mukhtarship Organization in the Ottoman Empire: The Example of Niğde Sanjak and Bor District

Ek 2: Niğde Merkez Kazasına Atanan Muhtarları Bildiren Kayıt Defterinin İlk Sayfası

